Kadir Mısıroğlu

LOZAN

zafer mi, hezimet mi?

Bu Bir Sebil Yayınıdır

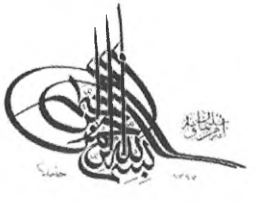

LOZAN ZAFER Mİ HEZİMET Mİ?!
-III-

SEBİL YAYINLARI Nu: 266
DİZGİ: **Mus'ab CAN**
BASKI-CİLD: İhlas Gazetecilik A.Ş.
Tel: 0212 454 30 00
KAPAK: **Gürbüz AZAK**
YAYINA HAZIRLAYAN: **Ali İhsan BAHADIR**

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**
ISBN 978-975-580-044-8

İSTANBUL
2014

KADİR MISIROĞLU

LOZAN

ZAFER Mİ HEZÎMET Mİ?!

-III-

MÂNEVÎ KAYIPLAR

DÖRDÜNCÜ BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-**İSTANBUL**
Tel: 0216 553 51 51
www.sebilyayinevi.com

Müellif
-Eserin yazıldığı 1975 yılında ve bugün-

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- OSMANLI TÂRİHİ c.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)

- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HILÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

CÜNEYD EMİROĞLU TAKMA ADI İLE

- YAHUDİ (İngilizce'den Terc.) (1974)
- PERİLİ KÖŞK (Masal) (1972)
- OF LALA (Masal) (2012)

ÇIKACAK OLANLAR

- DEVLET-İ EBED MÜDDET
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. IV
- TANIDIKLARIM (Hâtırât)
- BİR DEMET KARDELEN
- GÜNEŞ BATIDAN DOĞARKEN!..
- KANLI NEY (Târihî Roman)
- TİRYAKİ HASAN PAŞA (Târihî Roman)

v.s.

SEVGİLİ OKUYUCU!..

İŞBU ESER, İLK OLARAK 1979 YILINDA BASILMIŞTI. O TARİHTE İLÂN OLUNAN ÖRFÎ İDÂRE ŞARTLARI MUVÂCEHESİNDE UMÛMÎ EFKÂRA ARZININ DOĞRU GÖRÜLMEMESİ SEBEBİYLE KATLANIP KİTAP HÂLİNE GETİRİLMEDEN DEPOYA KALDIRILMIŞTI.

BİLÂHARE 12 EYLÜL SONRASI ŞARTLARININ DAHA DA VEHÂMET KESBETMESİ ÜZERİNE BEKLETİLMEKTE İKEN SIRF BU ESERİ YOK ETMEK İÇİN 1983 YILINDA DEPOMUZ YAKILMIŞ, YİRMİ BİN ADET **"LOZAN III"** DE KÜL OLMUŞTU!.. BU FÂİLİ MEÇHUL (!) YANGINDAN ELİMİZDE KALAN TEK NÜSHADAN CANLANDIRILAN **"LOZAN III"** HAKİKATİN TOPRAĞA GÖMÜLEMEYECEĞİNE FİİLÎ BİR DELİLDİR!..

HÜRMETLERİMİZLE

Çok şâir-i ehî-i tab'u mâye
Taklîd ile düştü bu hatâye

ZİYA PAŞA

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZ 11
ÖNSÖZ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
HİLÂFET

I-HİLÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ VE TARİHÇESİ 17
A-HİLÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ 17
a-İslâm'ın Dünya Görüşü 17
1-İslâm'ın İnsanlık Câmiasına Bakışı 19
2-İslâm'ın Devlete Bakışı 20
b-Hilâfet'in Şer'î Mâhiyeti 22
B- HİLÂFETİN TARİHÇESİ 48
a-Râşidîn Halifeler Devri 48
b-Hz. Ali ve Hz. Muâviye Arasındaki İhtilâfa Kısa Bir Bakış 63
c-Hilâfet Tarihinde Emevîler Devri 69
ç-Hilâfet Tarihinde Abbâsîler Devri 75
d-Hilâfet Tarihinde Fetret Devri 81
e-Hilâfet Tarihinde Osmanlılar Devri 86
II-HİLÂFETİN İLGÂSI VE BUNUN AKİSLERİ 110
A-HİLÂFETİN İLGÂSINA TEKADDÜM EDEN DEVİR 110
a-Hazırlık Safhası 110
b-Âlem-i İslâm'daki Endişe 166
c-Hind Hilâfet Komitesi 176
d-Lozan'da Oynanan Oyun 194

B-İLGÂ 198
a-İlgânın Gerçekleştirilmesi 198
b-Hilâfet'in İlgâsının İslâm Âlemindeki Akisleri..285

İKİNCİ BÖLÜM
PATRİKHÂNE

A-PATRİKHÂNE'NİN TARİHÇESİ 296
a-Kuruluşundan İstanbul'un Fethi'ne Kadar ... 296
b-Osmanlı İdâresinde Patrikhâne 301
aa-Sadâkât Devri 301
bb-İhânet Devri 305
B-LOZAN KONFERANSI'NDA PATRİKHÂNE MESELESİ 322
a-Neticesiz Münâkaşalar 322
b-İnanılmaz İtiraf 326

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİĞER MÂNEVÎ KAYIPLAR

I-EKALLİYETLERE TANINAN İMTİYAZLAR...338
A-Din Hürriyeti 343
B-Lisân Hürriyeti 349
C-Sâir Hürriyetler 350
II-YÜZELLİLİKLER MESELESİ 352
III-ADLÎ MURÂKABE 369
ŞAHIS İSİMLERİ İNDEKSİ 375

ÜÇÜNCÜ BASIMA
ÖNSÖZ

Bu eserin birinci cildi 1963 Yılı'nda yazılmış, müteâkib sene (1964) basılmıştı. O'na karşı dâvâ açılmak ve **"toplatma"** kararı verilmek sûretiyle karşılaşılan hukûkî güçlükler sebebi ile II. ve III. cildlerin ortaya konulması - müsâid bir zemini yakalamak üzere- geciktirilmişti. Bilhassa **"mânevî kayıplar"**ı ihtivâ eden bu üçüncü cildi, daha da fazla te'hir ihtiyacı ile o, önsözde de görüleceği üzere 1975'te te'lif edilmesine rağmen devam eden tereddütler yüzünden 1979 yılında bastırılmıştı.

O tarihte Örfî İdâre ilân edilmesi üzerine umûmî efkâra arzı mahzurlu telâkkî edildiğinden cildlenmemiş (tabaka kâğıt hâlinde) depoya kaldırılmıştı. Biz, 12 Eylül 1980 ihtilâli üzerine yurt dışına çıktıktan sonra 1983 tarihinde depomuzun fâil-i meçhul (!) bir yangınla ortadan kaldırılması üzerine, bu eser de okuyucuya ulaşamadan kül olmuştu. On bir yıllık hazîn bir gurbet mâcerâsından sonra vatana avdet edince, O'nu elimizdeki tek nüshayı kullanarak ikinci defa olarak aynen bastırmıştık.

Şimdi artık mevcudu kalmamış olan bu eseri, tekrâren ve üçüncü defa olarak bastırırken pek fazla bir ilâve yapmak ihtiyacını hissetmedik. Zira artık cezâ kanunumuzdaki mâhud 163. Madde ortadan kalkmışsa da, baş belâsı 5816 sayılı kanuna dokunmak cesâreti, hiçbir idârecide görülmemektedir. Hâlbuki bizim, yakın tarihin gerçeklerini izhâr ederken elimizi bağlayan asıl müessir, **M. Kemal Paşa** hakkındaki bu kanundur.

Avrupa Birliği mâcerâmızın zorlaması ile bir çok demokratikleşme adımı atılırken bile, muayyen bir şahsı

zırhlandırıp tabu hâline getiren bu ucûbeyi hatırlayan ve hatırlatan bir tek şahıs bile görülmemektedir. Bu demektir ki, biz, bir müddet daha kekeme bir üslupla yazıp söylemeye mecburuz. Buna mecbur olmayacağımız mes'ud günlere çok bir zaman kalmadığı düşüncesiyle bir şiirimizde şöyle demiştik:

"SONUNDA ŞAFAK SÖKTÜ!..
KÜFRÜN SONU GÖZÜKTÜ!..
TE'DÎBİ BİTTİ HAKK'IN,
BİR ROL OYNAMAZ HALKIN
ARTIK ASLÂ KUSURU,
ÇATLADI KÜFRÜN SÛRU!..
ZİRA ERDİ KEMÂLE,
YÜZÜ DÖNDÜ ZEVÂLE!..

*

YAKLAŞTI YİNE VİSÂL,
ÖMER BUNA BİR MİSÂL:
YETİŞİP ONA HİMMET
AZMETTİĞİ CİNÂYET,
ERMEDEN NİHÂYETE
ULAŞTI HİDÂYETE!..
EĞER DİLERSE ALLAH,
"MEKERÛ MEKERALLÂH!"
TECELLÎ EDİP BİR AN,
NÛRA GARK OLUR DEVRAN!..
İŞTE BÖYLE BİR ZAMAN
GELİYOR Kİ, PEK YAMAN!..
...."[1]

24 Ocak 2009
(27 Muharrem 1335)

Kadir Mısıroğlu

1 **"Hikâye-i Hâl"** isimli şiirden. (Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Cemre-Şiirler, İstanbul, 2007, sh: 30 vd.)

ÖNSÖZ

Lozan Muâhedenâmesi'nin en hassas mes'eleleri **"manevî kayıplarımız"**a tahsis edilmiş olan bu üçüncü ve son cildde toplanmış bulunmaktadır. Bu hassasiyetin iki veçhesi vardır. Bunlardan biri, muazzez dâvamıza; diğeri de çarpık mevzuatımıza müteallıktir. Dâvamıza taallûk eden veçhesi, bu cildde bize en pahalıya mâl olmuş bulunan ve bizce asıl ehemmiyetli olan mânevî kayıpların zâtî ve tabiî vasıflarından doğmaktadır. Zira bu kayıplardır ki; bizi bugün içinde çırpındığımız mânevî ve ahlâkî sukût noktasına getirmiştir.

Sapık mevzuatımıza müteallik veçhesine gelince, onun da bu cildde incelenen mes'elelerin müzâkeresine lâik rejim taraftarlarınca hâlâ tahammül edilememesinden doğduğu âşikârdır. Bu tahammülsüzlüğün, gerek Türk (!) Ceza Kanunu'na ve gerekse de **M. Kemal Paşa** hakkındaki 5816 sayılı kanun gibi bazı husûsî kanunlara, ne şedîd bir sûrette aksetmiş olduğu hukuka az çok âşinâ olan ve İslâm dâvâsı ile alâkadar bulunan herkesin malûmudur.

Yaptıklarından emin olmayanların, eserlerini hür tenkide açık tutamayacakları muhakkaktır. Ancak -geçici bir müddetle de olsa- ağızlara kilit vurarak hür tenkidin önlenmesi kaabilse de, bâtıl iddiâların dinamik olan zamanın aşındırıp yıpratmasından korunulamayacağı inkâr edilemez bir gerçektir. Lozan Muâhedenâmesi için de böyle olmuştur. Bugün sadece Türk-Yunan münâsebetlerindeki gerginliğin ve Irak'ta olup bitenlerin su yüzüne çıkabilen tezâhürlerine şöyle bir nazar atfetmenin bile Lozan'dan şüphe edilmesine kâfî geldiği kanaatindeyiz. Bir taraftan karşılaştığımız siyâsî

ve iktisâdî müşkiller, diğer taraftan da Lozan hakkındaki yarım asırlık (şimdi seksen yıllık) efsânenin balonunu delen bir-iki vasıflı neşriyat, birbirini tamamlayarak efkâr-ı umûmiyede birçok acı gerçeğin vuzûha kavuşması istikâmetinde bir gelişmeye âmil olmuştur.

Ancak çarpık mevzuatımız ve bunun hâhişkâr tatbikatçıları olduğu yerde dururlarken, bu neticenin ne büyük bir müşkilât ile gerçekleşebilirini takdir etmek gerekir. Bizzat bu eserin sahibi bile **"hakkı söylemek cürmü"** (!) sebebiyle iki altın yılını hapishanelerde geçirmiştir. Hatta o kadar ki, bu eserin birinci cildinin 1970 yılında tekrarlanan ikinci ve genişletilmiş yeni tab'ından dolayı da İstanbul Toplu Basın Mahkemesi'nde, **M. Kemâl Paşa** hakkındaki 5816 sayılı kanuna istinâden muhakeme altına alınmışken, bundan 1974 yılında çıkarılan umûmî af kanunu ile kurtulabilmiştir.

Bununla beraber mezkûr eser üzerine konulmuş bulunan yasak kararının hâlâ devam ettirilmek istenmesi ve çeşitli vilâyetlerde polisçe toplattırılması yoluna gidilmesi şayânı teessüftür. Şu anda Anadolu'nun birkaç yerinde, evinde bu eseri bulundurmaktan dolayı haklarında takibat yapılmış ve dâva açılmış olanlar vardır.

Bu tutum, Lozan'a müteallik olup da resmî görüşe uymayan kanaatlerin rejime karşı işlenmiş bir suç telâkki edilerek bertaraf edilmek istenilmesindeki şiddeti göstermektedir. Bununla beraber, artık 24 Temmuzlarla Lozan'ın imzalanışının **"yıl dönümü"** vesîle ittihaz edilerek yapılan âlâyişli neşriyat ve toplantılar, tarihe karışmış gibidir.

Hâl böyleyken Lozan'a müteallik tenkidleri rejim suçu saymaktaki garâbet bir yana, devrimbazların hâlâ hayatın acı gerçekleri ve dinamizmine karşı çıkarak **"yel değirmenleriyle savaş"**ırcasına gülünç bir mevkie düştüklerini anlayamamış bulunmaları hazindir.

Bu anlayışsızlık, yakın tarihimize müteallik gerçekleri söz ve yazı ile aydınlığa kavuşturmak isteyenlere pek paha-

lıya mâl olmaktadır. Bu Dünya'da her şey insanın saadet ve selâmeti için olduğuna göre, hak adına kıyam mecâli olan herkesin -muhakkak ki sırf dünyevî- saadetine verilen zarar korkunçtur. İleride cumhuriyet tarihi hakkında verilecek kıymet hükmünün teşekkülünde mutlaka bir ağırlığı bulunacak olan bu sakîm tutum, mevzuatın islâmî temâyüllere karşı tahammül edilmez şiddetli hükümleriyle iktifâ etmek istemeyerek, onu birtakım **"indî tefsirler"** ve **"bilirkişi"** adlı -birçok şey bilse de- hakkı bilmez eşhâsın yardımıyla daha da şiddetlendirmek hususundaki marazî devrimbazlığın eseridir.

Gerçekten bir kitap hakkındaki yasaklama kararı, hükme kadar sırf bir tedbir olduğu, üstelik iddia edilen suç karara iktiran etse bile, böyle bir kitabı bulundurmanın mevzuatımızca müeyyidelendirilmiş bir suç teşkil etmediği, etse bile suçları bütün neticeleriyle birlikte ve sanki hiç işlenmemiş gibi ortadan kaldıran bir af kanunundan sonra bunun mevzuubahs edilemeyeceği gerçeğine rağmen eserimizin birinci cildi üzerindeki tedhişin hâlâ yer yer devam ettirilmekte bulunması, mevzuatın devrimbazları, bunca şiddetine rağmen tatmin edemediğine en iyi bir misaldir.

Burada kısaca temas ettiğimiz gâile ve güçlükler yüzündendir ki; Lozan Muâhedenâmesi hakkında onu ilk defa **"Mîsâk-ı Millî"** mi'yârıyla muhâkeme eden bir eser olarak, tarafımızdan efkâr-ı umûmiyeye takdim edilen çalışmamızın birinci cildinin üzerinden tam on bir yıl geçtikten sonra, onu bu üçüncü cildi de sunmak sûretiyle tamamlayabildiğimizi esefle ve özürler dileyerek ifâde etmek isteriz. Bu sahada kalem ve kelâmla hizmet etmenin güçlüklerini tesbit için, hayatımızın son on yılını tahkik kâfîdir. Böyle bir dikkatin, yeni Türkiye fikir hayatının içinde bulunduğu **"asrî taassub"**u kavramaya ve tescil eylemeye kâfî geleceği zannındayız.

Başlangıçta üç cild olarak tanzim ve ifâde edilmiş bulunan bu esere âid **"umûmî bibliyografya"** ve **"şahıs ad-**

ları indeksi"nin bu üçüncü cilde konulacağı vaad edilmiş bulunmasına rağmen mes'elelerin tahminlerimizden daha geniş bir hacme ulaşması ve okuyucularımızın ekseriyetle dar gelirli talebeler bulunması dikkate alınarak, bundan sarf-ı nazar edildiğini üzülerek ifâde etmek isteriz. Diğer yandan, bu eser, on yıldan beri beklenildiği ve umûmiyetle zannedildiği gibi bir **"çıplak gerçekler panoraması"** değildir. Buna imkân olmadığı, yukarıda mâruz sebeplerle bellidir.

Birinci cildi, ele aldığı meselelerin daha az cereyanlı bir sahaya taallûk etmesine rağmen toplayan bir zihniyetin, bu cildin ihtiva ettiği **"Hilâfet"** gibi mes'elelerde **"çıplak gerçek"**e tahammül etmeyeceği bedîhîdir. Bu yüzden onların bir kısmını islâmî ferâset ve lisân-ı dirâyetle tüllediğimiz, diğer bir kısmını ise, bu kamuflaja dahî müsâid olmadıkları için istikbâle ta'lik eylediğimiz kavranılarak, yazdıklarımızdan yazamadıklarımıza intikâl edilmeye çalışılmalıdır. Bunu, yeni bir îmân asabiyeti ile şahlanmak ve zırhlanmakta olan islâmcı gençliğin dirâyet ve liyâkatinden bekliyor ve istiyoruz.

Diğer taraftan birinci cildin **"umûmî bir değerlendirme"** olması hasebiyle ikinci ve üçüncü cildlere âid mes'elelere de temâs ettiği ve binnetice onunla müteakip cildler arasında bazı tekrarlar bulunmasının da tabiî olduğu dikkate alınmalı ve hoş görülmelidir.

Bu eserin -her şeye rağmen- ileride daha büyük bir vukûf ve cesâretle ve daha az tehlikeye mâruz kalarak bu mes'elelerin ele alınabilmesine fiilî, fikrî ve hukûkî imkân hazırlayabilmekte bir rol ve hizmet ifâ edebilmesi ümid ve temennisiyle...

Kadir MISIROĞLU
28 Ocak (Kânûnisânî) 1975
Beylerbeyi/İSTANBUL

BİRİNCİ BÖLÜM
HİLÂFET

I- HİLÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ VE TARİHÇESİ
A- HİLÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ

a) İslâm'ın Dünya Görüşü

İslâm, ekmel bir Dünya görüşüdür. Ekmel, yani kusursuz!..

Dünya görüşü, bütün insanları şümûlüne alan, harcıâlem, yani herkes tarafından paylaşılan bir görüş demek değildir. Zira Dünya'nın her tarafında inananı bulunmak keyfiyeti, bâzı hurâfeler için dahî vâriddir. Bir görüş, eğer muayyen vasıfları hâizse, bir tek inanan ve tatbik edeni olmadan da dünya görüşü sayılabilir. Bu **"muayyen vasıflar"**, fizik ve metafizik âleme müteallik olup insan müfekkiresi için vârid-i hâtır olan bütün sualleri cevaplandırabilmek ve bu iki âlemin vâkıalarını tezadsız bir îzah tarzı ile değerlendirebilmek imkânını bahşeden birtakım temel umdelere sahip olmaktır. Ancak bu temel umdelerin kullanılması sûretiyledir ki; mükevvenâtın tezadsız bir îzahına ulaşılabilir.

Bu esastan bakıldığında İslâm'ın, bir Dünya görüşü olmak iddiasıyla ortaya konulmuş bulunan beşerî telâkkilerin hepsinden daha mükemmel olduğu kolayca anlaşılır. Bu kemâl, onun temel prensiplerinin hâiz bulunduğu bütün âleme şâmil hududsuz derinlik ve genişliğin tabiî bir neticesidir. Gerçekten, İslâm Dünya Görüşü, nâmütenâhî derin ve geniştir. Zira, beşerî görüşlerin gerçeğe vukûf ve vusûl için yegâne vâsıtaları olan aklın müntehâsında inkıtaa uğramaz! Tezadsız bir sûrette ve sonsuz bir teselsül hâlinde devam edip gider. En hâlis ve müsmir ibâdetlerle arınmış kalblerin, menşei ilâhî olan sünûhatıyla verâyı aşıp mâverâya uzanır.

İslâm Dünya Görüşü, nâmütenâhî derin ve geniştir. Zira müstakbelin gerçeklerini bile kucaklayabilmek için **"ictihad kapısı"**nı kıyâmete kadar açık bırakmıştır.

İslâm Dünya Görüşü, nâmütenâhî derin ve geniştir. Zira **"insan"** da dâhil olmak üzere varlıkların zâhir ve bâtın bütün husûsiyetlerine mütedâir Allah indindeki vukûfa istinâden vaz' edilmiş bir kaideler mecmuasıdır. Mahlûku, Hâlık derecesinde bilmeye imkân var mıdır ki; İslâm'la kaabil-i kıyas beşerî bir görüş mevcud olabilsin!..

Burada İslâm'ı, bir Dünya Görüşü hâline getiren nazarî ve amelî temel umdelerin tadâd ve tahliline girişmek istemiyoruz. Müstakil bir kitap teşkil edecek derecede geniş olan bu mevzua bir başka eserimizde oldukça yer vermiş bulunmaktayız.[2] Bizi burada alâkadar eden husus, daha

2 Gerçekten **"Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi"** isimli eserimizde (İstanbul, 1967) zencilerin İslâmlaşmalarının bir nevî esbâb-ı mûcibesi olarak ele alınmış bulunan bu mes'ele, uzunca bir medhal hâlinde tafsil edilmiştir. Ancak orada bilmünâsebe temas edilmiş olan **"İslâm Dünya Görüşü"**nün ileride böyle bir tecrübe-i kalemiye sûretinde değil de daha geniş ve müstakil bir kitap hâlinde te'lifini düşünmekteyiz. Zira İslâm'ın amelî esaslarını, en ince teferruatına kadar muhtelif fıkıh kitaplarında bulmak mümkünse de, nazarî kaideler, bir kısım **"kelâm"**

ziyâde İslâm'ın **"Hilâfet"** Müessesesi'nin ortaya çıkışına âmil olan âlemşümul karakteridir. Bunu da -beşerî plândasağlayan iki temel husus vardır:

1- İslâm'ın insanlık câmiâsına bakışı,

2- İslâm'ın devlete bakışı.

İslâm'ın âlemşümul karakterinin anlaşılabilmesi için, bu iki husus üzerinde bir nebze durmak istiyoruz:

1- İslâm'ın İnsanlık Câmiâsına Bakışı

İslâm, bütün insanlığı bir tek babanın çocukları tarafından teşkil edilmiş geniş bir âile gibi telâkki eder.[3] Onlar arasındaki farkı, sadece **"îmân"** ve **"takvâ"**ya inhisar ettirir. Dâveti ise, bütün beşeriyete şâmildir. Allah, **"Rabbü'l-âlemîn"**dir.

Fahr-i Kâinât Efendimiz ise, **"âlemlere rahmet"** olarak gönderilmiştir.[4] Bu sebeple hitâb ve dâveti, bütün insanlığı ihata eder. Beşeriyet, tekmil âzası ile O'nun -tâbir câizse- sulta-yı nübüvveti altındadır. Bi'setinden itibâren kıyamete kadar devam edecek olan bu husus, bütün insanları O'nun ümmeti kılmıştır. Mesud dâvetine icâbet edip imân dâiresine girenlere **"ümmet-i icâbe"** denilir ki, **"Ümmet-i Muhammed"** sözünden evveliyetle bu kısım anlaşı-

---

kitaplarına dağınık bir sûrette serpiştirilmiştir.

Hamd olsun ki, bugün şu temennî gerçekleşmiş ve **"İslâm Dünya Görüşü"**, tarafımızdan müstakil bir eser hâlinde (2008) yayınlanmıştır.

3 **"Ey insanlar, hakikat biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi** (sırf) **birbirinizle tanışmanız için büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelelere ayırdık. Şüphesiz ki; sizin Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olanınızdır. Hakikat, Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."** (el-Hucurât Sûresi, âyet 13)

Bir hadîs-i şerîfte de, **"el-Halku ıyâlullâh"**, yani bütün insanlar, Allâh'ın hâne halkı (ıyâlullâh) gibidir, buyrulmuştur.

4 **"Biz, seni** (habibim) **âlemlere** (başka bir şey için değil), **ancak rahmet için gönderdik."** (Enbiyâ Sûresi, âyet 107)

lır. Fakat O'na inanmak şerefinden mahrum kalanlar da dâvetine muhatab olmak yönünden **"ümmet-i gayr-i icâbe"** veya **"ümmet-i dâvet"** adını alırlar. Zira zaman, nübüvvet selâhiyet ve iktidarı bakımından, kıyamete kadar O'na tahsis edilmiştir. Bu durum, İslâm'a âlemşümul bir karakter kazandıran âmillerin başında gelir.

2 - İslâm'ın Devlete Bakışı

İslâm'da hâkimiyet, kayıtsız ve şartsız Allâh'a mahsustur. Kur'ân-ı Kerim'de bu rakib kabul etmez hükümranlığı ilân eden pek çok âyet-i celîle mevcuttur.[5] İslâm'da gâye, Hakk'ın emir ve irâdesini, kuvveden fiile çıkarmak, yâni gerçekleştirmek ve yürütmektir. Bunu temin için de kendini kabul ettirmiş bir sulta (otorite) lâzımdır. İşte bu ihtiyaç, devleti zaruri kılar.

Cemiyeti, alâmeratibihim (hiyerarşik bir sûrette) taazzuv etmiş bir emir ve nehiy mekanizmasının mevcûdiyeti nizâm ve intizama sokar. Bundan mahrumiyet, yani anarşi, **"Fitne katilden beterdir"**[6] meâlindeki âyet-i kerime ile reddolunmuştur. Çünkü İslâm'da aslolan sulh, sükûn, nizam, intizâm ve adâlettir. Bunlar ise, ancak gerçek bir devletin varlığıyla kaaimdir. Bu sebepledir ki; insanlara, Allah

---

5 Bir kaç misâl vermek gerekirse:

"Göklerin ve yerlerin hükümrânlığı Allâh'ındır. Allah, her şeye hakkıyla kaadirdir." (Âl-i İmran Sûresi, âyet 100)

"Göklerde de, yerde de büyüklük ancak O'na mahsustur. O mutlak kaadirdir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir." (el-Câsiye Sûresi, âyet 37)

"(Habîbim) **de ki; "Ey mülkün sahibi olan Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen, onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayır, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki; sen her şeye hakkıyla kaadirsin."** (Âl-i imran Sûresi, âyet 26)

6 Bakara Sûresi, âyet 217

ve Resulüne itaatin hemen arkasından **"ulü'l-emr"**e itaat emredilmiştir.[7]

İslâm, devlete hikmet-i vücûdu mefkûre olan bir siyâsî vâkıa nazarı ile bakar. Bu sebeple, insanlar, inananlar (mü'minler) ve inanmayanlar (kâfirler) olmak üzere ikiye taksim olunur. İnanmayanlar, aralarındaki çeşitli farklılıklar nazar-ı itibâre alınmaksızın bir ve beraber telâkki edilir.[8] Buna mukabil inananlar da tek bir ümmet (millet) teşkil ederler.[9] Hattâ aynı siyâsî câmia içinde bulunmasalar bile, İslâm nazarında tek bir ümmet (millet) sayılırlar.[10]

İslâm'da devleti sevk ve idâre edenlerin kullandıkları sulta (otorite)nin menşei ilâhîdir. Kadîm İslâm müellifleri, bu otoritenin ilâhî vahye mazhar olan peygamberler vasıtasıyla teselsül edip gelen bir vekâlet olduğu hususunda müttefiktirler. Şu hâle nazaran Dünya ve Âhiret'in yegâne hükümrânı (sultanı) olduğu kabul edilen Allah, sultasını (otoritesini) insanlara emânet etmiştir. Devleti idare edenler, bu iktidarı O'nun emrettiği şekilde kullanmaya mecburdurlar. Yani İslâm'da devlet, tam manâsıyla bir **"hukuk devleti"**dir. Çünkü hukukun üstünlüğü, mutlak bir sûrette ve her şeyden evvel kabul edilmiştir. Ayrıca, idare edenlerin tatbik edecekleri hukuk kaideleri, kendi irâdelerinin bir mahsûlü de değildir. Tatbikatta onların irâdeleri ilâhî kaidelere uygun bir sûrette izhar edilmedikçe hiç bir hüküm ifâde etmez. Bunun devirlere göre çeşitli kontrol mekanizmaları

7 **"Ey İman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin."** (en-Nisâ Sûresi, âyet 59)

8 *"Küfür bir tek ümmet (millet)tir."* (Hadîs-i Şerîf)

9 *"Onlar, diğer insanlar karşısında tek bir ümmet teşkil ederler."* (Hadîs-i Şerîf)

10 İslâm nazarında **"ümmet"**le **"millet"** arasında bir dînî ve siyâsî ıstılah olmak itibariyle hiç bir fark mevcud değildir. Ancak bu kelimelere, bugünkü sosyolojik telâkkilerin atfettiği mânâ, tabiatıyla farklı bulunmaktadır.

da kurulmuş ve işletilmiştir.

Siyâsî **"sulta"**nın başı, devlet reisidir. Âmme iktidarını kullanan diğer kimselerin hareketleri onun adınadır. Bu bakımdan ilâhî irâdenin insanlar arasında kuvveden fiile çıkması keyfiyeti, evveliyetle devlet reisine havâle edilmiş demektir.

İslâm'da **"dînî"** ve **"siyâsî"** gerçekler bir bütündür. Garpta olduğu gibi, **"rûhânî"** ve **"cismânî"** veya **"dünyevî"** ve **"uhrevî"** tefrîkine yer verilmemiştir. Zira İslâm, insanla alâkalı bütün vâkıaları bir ve beraber mütâlaa eder. Dünya ve Ukba'yı bir kopukluk olmadan birbirinin devamı hâlinde benimseyip tanzim etmek ister. Beşerin saadetini **"saadet-i dâreyn"**, yani iki âlemin saadeti olarak tekeffül ve gâye ittihaz etmiştir. İşte bu sebepledir ki; islâmî devlette siyâsî iktidarın başı olan zât, aynı zamanda dînî iktidarın da başı addolunur.

İslâmî devletin ilk örneğini teşkil eden Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm- Efendimizin tatbikatından çıkan bu neticeler, devlet reisinin aynı zamanda bir **"din reisi"** yani **"halîfe"** olmasını gerektirmiştir.

b) Hilâfetin Şer'î Mâhiyeti

Hilâfet kelimesi, lügat mânâsı îtibariyle herhangi bir kimsenin yerine geçmek ve ona halef olmak demektir.[11]

---

11 Hilâfet kelimesi, lügavî mânâda hâiz olduğu bu şümûle rağmen yine de tahsîsen muayyen mahallerde kullanılagelmiştir:

a) Tarikatlarda, şeyhlik makamını ifade etmek üzere isti'mal olunur: Fakat hiç bir zaman **"şeyh"**, **"pîr"**, **"dede"**, **"baba"**, **"efendi baba"** vs. gibi çeşitli lâkablarla anılan şeyhlere, yani tarikatta en üst makamları işgal edenlere **"halîfe"** denilmez ve denilmemiştir. Bu gibi kimselerin, kendi yerlerine zikirleri idâre etmek ve buna mümâsil işleri görmek üzere tevkil ettikleri şahıslara, niyâbet ettikleri şeyhe nispetle **"falanın halîfesi"** denilir. Yoksa kendilerinden **"halîfe"** diye bahsedilmez. Halîfeler, müteaddid olabilirler. Aralarında mânevî bir derecelenme de bulunabilir.

Istılâhî -daha emîn bir tâbirle söylemek gerekirse- şer'î bakımdan çok daha dar bir mânâ taşıyan bu kelime, sırf **"âmme-i müslimînin riyâsetinde bulunmayı"** ifâde eder.

Aynen Hazret-i Peygamber gibi dînî ve siyâsî riyâseti birlikte hâiz olmak şartıyla islâmî idarenin başında bulunarak O'na halef olan zât, müslahlef olduğu yüce Peygamberin sîret-i celîline, yani güzel davranışlarına ne ölçüde uyabilirse kendisinde hilâfet sıfatı da o nisbette tecellî ve tahakkuk etmiş olur. Ancak şurası ehemmiyetlidir ki; İmam **İbn-i Hazm** gibi bazı meşhur İslâm âlimleri, **"halîfe"** denilecek zâtın mutlaka müstahlef olmasına lüzum göstererek bu sıfatı sadece **Hazret-i Ebûbekir**'e hasr ve tahsis etmişlerdir. Gerçekten kelimenin lügat mânâsına sâdık kalındığı takdirde Hazret-i Peygamber tarafından istihlâf olunmak şerefinin sadece O'na âid bulunduğuna hükmetmek mecburiyeti vardır.[12]

Kendilerine verilen icâzetnâmelere de **"hilâfetnâme"** denilir. Her tarîkatte birbirinden az-çok farklı, ayrı bir hilâfet anlayışı vardır. Bununla beraber bütün tarîkatlarda umûmiyetle **"mânâ"** ve **"makam"** hilâfetleri olmak üzere iki nevî hilâfet kabul olunur.

b) Halîfe kelimesi, **"...Ve elbette âdemoğulları mükerrem olarak halk olunmuştur."** meâlindeki âyet-i kerimede yer alan tekrîmden dolayı ve kinâye olarak **"insan-ı kâmil"** hakkında da kullanılagelmiştir. Bu isti'mal mahalli için daha ziyâde **"Biz onu** (insanı) **yeryüzünde halîfe kıldık."** meâlindeki âyet-i kerime mesned alınmıştır.

c) Halîfe kelimesi, Osmanlı tarihinde bir kısım **"kâtip"** veya **"muhâsebeci"**ler hakkında da kullanılmıştır. Gerçekten Bâb-ı Âli'nin kalemlerinden birinde çalışan kâtiplere de uzun müddet **"halîfe"** denilmiştir. Bunlar üç derece idiler. Halîfe-i evvel, Halîfe-i sânî gibi adlarla anılırlardı. Hepsine birden **"Bab-ı Âlî hulefâsı"** denirdi. Tanzimattan sonra **"başkâtip"** ve **"mümeyyiz"** tâbirleri çıkmış, **"halîfe-i evvel"** yerine **"mümeyyiz-i evvel", "halîfe-i sânî"** yerine de **"mümeyyiz-i sânî"** denilerek halîfe kelimesinin bu tarzda kullanılması tarihe karışmıştır.

12 İstihlâf kelimesi, yerine bir başkasını bırakmaktan ibaret olan manâsıyla sâbık olana âid bir sıfattır. Böyle olduğu hâlde Türkçemizde -bilhassa son zamanlarda- lâhik olan, yani başkasının yerini alan hak-

Hazret-i Ömer'e ise, ancak **"Peygamber'in halîfesinin halîfesi"** denilmiş, bu tâbir, daha sonra pek uzun olmasından dolayı terk edilerek **"emîrü'l-mü'minîn"** revaç bulmuştur.[13] Ancak **"hilâfet"** kelimesinin lügat mânâsının tahakkukunda da istihlâf olunmak, yani yeri alınacak şahıs

kında kullanılmaktadır. Hazret-i Peygamber kendilerinden sonra riyâset-i âmmeyi deruhte etmek üzere hiç kimseyi sarâhaten istihlâf etmiş değillerdir. Hilâfetin ilgası hengâmında bu islâmî müesseseyi, şer'î bir mesnedden mahrum göstermek gayreti ile üzerinde pek çok durulmuş bulunan bu mes'ele, ileride tafsilâtıyla izah edilecektir. Ancak burada şu kadarını söyleyelim ki:

Hazret-i Peygamber, bu hususta sarîh bir beyânda bulunmamışlarsa da kendilerinden sonra riyâset-i âmme makamını **Hazret-i Ebûbekir**'in işgal etmesini arzu buyurduklarını gerek işâret ve gerekse delâlet tarîkiyle belli etmekten de geri kalmamışlardır.

Bu sebepledir ki; ashab-ı kiram hazerâtı, **Hazret-i Ebûbekir**'e ittifakla **"Halife-i Rasûlullâh"** ünvanını vermişlerdir. Bu ittifakla sâbit olan **"icmâ"**, hem **"Hilâfet"** yani imâm nasbının vücûbuna ve hem de **Hazret-i Ebûbekir**'in hilâfetinin meşrûiyyetine kâfî bir delil ve mesneddir.

13 Rivâyete nazaran **Hazret-i Ömer**'i **"emîrü'l-mü'minîn"** tâbiri ile ilk defa yâd eden **Abdullah İbni Cahş** yahud **Amr İbnu'l-Âs** ile **Mugîre bin Şû'be**'dir. Diğer bir rivâyete göre de bir taraftan bir fütûhât haberi getiren bir zât, Medine'ye ulaştığında:

"-Emîrül-mü'minîn nerede?" diye sormuş.

Bu hitap tarzını beğenen ashâb-ı kirâm hazerâtı da bu güzel tâbiri benimseyerek onu **Hazret-i Ömer** hakkında bilittifak kullanmaya başlamışlardır.

İlk zamanlarda **Hazret-i Ebûbekir**'e **"halîfetullah"**, yani **"Allâh'ın halifesi"** diye hitap edilmiştir. Bunlar Cenab-ı Hakk'ın:

"Ben âdemi yeryüzünde kendime halîfe yapacağım." (Âl-i İmrân Sûresi, âyet 28) ve:

"Allah sizi yeryüzünün halîfeleri kıldı." (En'âm Sûresi, âyet 155; Yûnus Sûresi, âyet 15, 74) gibi âyetlere istinâd ediyorlardı.

Ulemânın cumhûru, halîfeye bu tarzda hitab edilmesini men etmişlerdir. Çünkü mesned ittihaz edilen âyet-i kerîmelerden buna dâir sarîh bir cevaz istidlâl etmek imkânsızdır. Esâsen **Hazret-i Ebûbekir** de kendisine **"halîfetullah"** denilmesini men etmiş ve:

"- Ben Allâh'ın değil, ancak O'nun Rasûlünün halifesiyim!.." demiştir.

tarafından kendisine halef gösterilmiş bulunmak şartı aranmaz. Bir makama istihlâf olunmadan geçen bir kimseye o makamı evvelce işgal eden zâta izâfeten **"halîfe"** denilmesi lügaten doğrudur.

Bu itibarla riyâset-i âmme makamına **Hazret-i Ebûbekir**'den sonra geçenlere de **"halîfe"** denilmesi için hiç bir mâni mevcud değildir. Elverir ki; Hazret-i Peygamber'in emir ve davranışlarına mümkün olduğu kadar uymaya çalışsın!.. Esâsen O yüce varlığa hakkıyla niyâbet pek güç ve nâdiren gerçekleşebilecek bir durum olduğundan[14] fıkıh kitaplarında **"hilâfet"** tâbiri yerine daha

---

14 Hazret-i Peygamber'den, kendilerinin hakkıyle temsil edilebilmelerindeki güçlükten dolayı:

"Benden sonra Hilâfet otuz senedir. Ondan sonrası melîkiyet (saltanat)tır." meâlindeki hadîs-i şerîf vârid olmuştur.

Ancak bu hadis-i şerifin mânâsı, Hazret-i Peygamber'in vefâtından itibaren otuz sene geçtikten sonra gelen halîfelerin halîfe sayılamayacakları tarzında telâkkî edilmemelidir. Gerçekten hilâfetin ilgâsı hengâmında böyle bir iddia ile karşılaşılmıştır.

Bu iddianın sahiplerinden bazıları, her devirde mevcud olup geçimlerini, hakkı, gâlibin irâde ve efkârına inhisar ettirmekte bulan kalemşörlerdir. Bu cumhuriyet tüfekçilerinin sağdan soldan edindikleri mesmûât ile ağızdan dolma tüfek gibi rastgele atışları elbetteki cevaba değmez. Ancak ne yazık ki; böylelerine kılavuzluk edenler bazı sözde din âlimleri olmuştur. Meselâ bir **"fıkıh usûlü"** hocalığından gelme **Seyyid Bey**!.. (Bkz: **Seyyid Bey**'in hilâfetin ilgâsı sırasında **"adliye vekili"** sıfatıyla yaptığı ve 1341 (1924) yılında İstanbul'da **"Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi Hakkında Bir Nutuk"** ünvanıyla basılmış bulunan konuşması.)

Hâlbuki bu hadîs-i şerîfin mânâsı, hilâfetin kâmil, yani tam bir hilâfet olarak ancak otuz sene devam edebileceğini beyândan ibarettir. Esâsen târihî gerçekler de bu hadîs-i şerîfin yüklendiği mânânın bundan ibaret bulunduğunu te'yid eden bir seyir tâkip etmiştir.

Filhakika hilâfeti deruhte eden bir şahsın, kendisine niyâbet eylediği Hazret-i Peygamber'in dört temel vazifesi vardır. Bunlar:

1. Cenâb-ı Hakk'tan ahkâm telâkkî etmek, yani vahye muhatap olmak.

ziyâde **"imâmet"** kelimesi tercih ve isti'mâl olunmuştur. Maamafih bunu namazdaki imâmetten tefrik için de **"imâmet-i kübrâ"** denilmiştir.

Halîfe nasbı, ümmet-i Muhammed üzerine şer'an **"vâcib"** olan bir keyfiyettir. Bu da Ashâb-ı Kiram hazerâtının icmâı ile sâbit olmuştur. Gerçi ashab arasında **"Rasûlullah'ın halîfesi"** sıfatıyla ilk olarak anılan **Hazret-i Ebûbekir**'e muhâlif kalan bâzı zevât görülmüştür. Fakat bunlar, imâm, yani halîfe nasbının zarûretine değil, nasb edilen imamın nasbediliş şekline ve şahsına muhâlif kalmışlardır. Bu husus, şununla da sâbittir ki; **Hazret-**

---

2. Bu ahkâmı şerh ve îzâh etmek, yani hadîs-şeriflerde vârid olduğu üzere ictihadda bulunmak.

3. Cenâb-ı Hakk'tan telâkki olunan ve hadîs-i şerîflerle şerh ve îzah edilen ahkâm-ı şer'iyyeyi tatbik ve icrâ etmek.

4. Ruhlarda tasarruf etmek, yani mânevî bir selâhiyetle mücehhez olarak islâmî gayeleri ferd ve cemiyet plânında gerçekleştirmek.

Bu maddelerin birincisi, **"nübüvvet sıfatı"** ile kaaim olduğu cihetle Peygamber'e niyâbetle riyâset-i âmme mevkiinde bulunan halîfede mevcud olamaz.

Müteakip üç maddede yer alan içtihadda bulunmak, ahkâm-ı şer'iyyeyi tenfiz etmek ve ruhlarda tasarrufla islâmî gâyeleri gerçekleştirmek ise, bir halîfenin temel vazifelerini teşkil eder. Ancak hilâfet tarihi incelendiğinde ibretle görülür ki; hilâfeti, **"Peygamber -aleyhisselâtü vesselâm- hazretlerinin vefâtlarından itibaren ilk otuz sene"** içinde deruhte edenler, bu üç vazifeyi de bihakkın îfâ edebilecek mümeyyiz vasıflar taşıdıkları hâlde daha sonra gelenler, sohbet-i peygamber bereketi ile mümkün olan bu kemâli ihraz edememişlerdir.

Bu yüzden hilâfet, **"hilâfet- i kâmile"** ve **"hilâfet-i sûriye"**, yani tam hilâfet ve şeklî hilâfet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

"Hulefâ-yi Râşidîn" denilen ilk dört veya beş (Hasan'la) halîfeden sonra gelenlerde hilâfetlerinin kâmil bir hilâfet olabilmesi için bulunması gereken yukardaki üç selâhiyet ve iktidardan bir veya ikisi dâima eksik kalmıştır. Bu hüküm, bunlar arasında bulunan **Ömer İbni Abdülâziz** ve birçok değerli Osmanlı halîfesi için dahî doğrudur. Bu târihî gerçek bile tek başına yukarıdaki hadis-i şerifin mânâsını nasıl telâkkî eylemek gerektiği hususunda doğru yolu göstermeye kâfîdir, sanırız.

i Ebûbekir'e muhâlif olanların başında bulunan **Hazret-i Ali**'nin kendisi de bilâhare bu vazifeyi kabul ve îfâ eylemiştir. Kaldı ki, imam nasbının ümmet üzerine vâcib olduğunu bâzı âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden de istihraç etmek mümkündür. Esâsen Ashâb-ı Kirâm hazerâtını icmâa sevkeden de bu şer'î delillerdi. Meselâ:

"Ey iman edenler! Allâh'a Resûlü'ne ve sizden olan ulû'l-emre itaat ediniz..."[15] meâlindeki âyet-i kerimeyi alınız, ulû'l-emr mevcud olacak ki; ona itaata mahal olsun!..

Peygamber -aleyhissalâtu vesselâm- bir hadîs-i şerîflerinde:

"Bir kimse imâma biât etmeden önce ölürse, onun ölümü câhiliyyet (devri) ölümü gibidir."[16] buyurmuşlardır.

İleride mevzuubahs edileceği üzere, imamların Kureyş'ten olması[17] lüzumuna dâir de bir hadîs-i şerîf vârid olmuştur. Rasûlullâh, diğer bir hadîs-i şerîflerinde de:

"Elini ve kalbini vererek bir imama bîat eden bir kimse, (artık) bütün gücüyle ona itaat etmelidir. Bir başkası bîat edilen imamdan imâmeti almak isterse (bu maksadla ortaya çıkarsa), onun boynunu vururuz!..."[18] buyurmuşlardır.

Hazret-i Câbir -radıyallâhu anh-'tan rivâyet olduğuna nazaran, Rasûlullah yanında duran **Hazret-i Ebûbekir** ile **Hazret-i Ömer**'i işâretle:

"...Benden sonra gelenlere bîat ediniz!.."[19] diye buyurmuşlardır.

Huzeyfe -radıyallâhu anh-'tan mervîdir ki; Rasûlül-

15 Nisâ Sûresi, âyet 59.
16 Sahih-i Müslim.
17 "el-Eimmetü min Kureyş." (Hadîs-i Şerîf)
18 İbn-i Mâce ve Ahmed b. Hanbel.
19 İbn-i Mâce.

lah:

"...Müslümanların topluluğundan ve onların «imam»larından ayrılmayınız!.."[20] buyurmuşlardır.

Nihayet Kur'ân-ı Kerîm'de yukarda bahsi geçen âyet-i kerîmenin[21] sonunda:

"...Bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Rasûlü'ne döndürün." yani o hususta Kur'an-ı Kerim'e ve sünnet-i seniyyeye müracaat edin, buyrulmuyor mu?..

Gerçekten ahkâm-ı şer'iyyenin tenfîzi için gerekli bütün işleri yapmak üzere bir imam nasbının zarûreti hakkında ittifak[22] mevcuttur. Ancak **"Havaric"**ten[23] bazıları ile

---

20 Buharî ve Müslim.

21 en-Nisâ Sûresi, âyet 59.

22 Burada **"ittifak"** kelimesinin dînî bir ıstılah olan **"icmâ"**ın mânâsını bütün şümulü ile yüklendiğini hatırlatmaya bilmem lüzum var mıdır?

23 **"Havâric"** ileride tafsilâtiyle anlatılacağı üzere, Hilâfet târihinin başlangıcında ortaya çıkmış bulunan siyâsî bir hizbin adıdır. Bunlar, önceleri sırf siyâsî olan düşüncelerine, daha sonra tamamen dînî bir renk ve mâhiyet kazandırmışlardır. Bu hizbi, **Hazret-i Ali** ile **Hazret-i Muâviye** arasındaki **"Sıffîn"** karşılaşmasında ihtilâfın hakeme havâlesini kabul etmeyenler teşkil etmişlerdir.

Bunlar, hakemi kabul etmenin küfür olacağını, zira hakeme ancak şüpheli işler karşısında kalındığında başvurulabileceğini söylemişler; hakemi kabul ettiği için **Hazret-i Ali**'nin bile -hâşâ- küfrüne kaail olarak tecdid-i îmân etmesini istemişlerdir.

Hattâ **Hazret-i Ali** Kûfe'de hutbe okurken **"Lâ hakeme illallâh.."** yani Allah'dan başka hakem yoktur, diye karar vererek Kûfe'nin yakın köylerinden biri olan **"Harura"**ya çekilmişlerdir.

"Bir kimse Allah ve O'nun Rasûlü'nün rızâsını kazanmak için evinden muhâcir olarak çıkar ve bundan sonra ölürse, o kimseyi ecir ve sevapla mükâfatlandırmak Allah'a âiddir." meâlindeki âyet-i kerîme ile amel ettiklerine kaani bulunduklarından bu âyette **"çıkmak"** mânâsında geçen **"huruc"** kelimesinden isdidlâl ile kendilerine **"havâric"** adını vermişlerdir.

Emevîler ve hatta **Hazret-i Ali** ile birçok kereler savaşmışlar ve gittikçe çoğalmışlardır. Bunlar, Halîfenin seçimle iş başına gelmesini ve

"Mûtezile"[24] den **İsam**:

"-Ümmet, dinî hükümlere kendiliğinden ve hakkıyle uyduğu takdirde imam nasbına lüzum yoktur!.." demişlerdir.[25]

Kureyş'ten olmak şartının aranmamasını iddia ederler. Havâriç'e göre, seçimle riyâset-i âmmeye geçen halîfeye itaat, müslümanlar üzerine farzdır. Seçilen Habeşli bir köle olsa bile ona itaatin farz olduğunu ve hilâfetinin sahîh bulunduğunu söylerler.

Havâriç'in dâvaları arasında **Abdülmelik bin Mervan** zamanında, bir de **"Amel, îmandan bir cüzdür."** iddiasının yer aldığı görülmüştür. Bu iddiaya göre, amelden herhangi birini terk eden kâfir olur.

Havâriç taifesi, hiç bir zaman bir bayrak altında toplanamamışsa da, İslâm Âlemi'nin her tarafına yayılmış ve kendilerine birçok taraftarlar bulmuşlardır.

24 **"Mutezile"**, kulun fiilerini kendisine isnad edip kaderi inkâr eden mezheptir. Kendilerine îtizalleri, yani doğru yoldan sapıtmaları sebebiyle bu ad verilmiştir. Günah ehli hakkında, **"Ne kâfirdir ve ne de müslim, belki fâsıktır. İman ile küfür arasında bir fısk vardır."** derler. Sonradan inkâr-ı sıfat gibi bir bid'at daha ortaya atmışlardır. (Tafsilât için Bkz. **İsmail Hakkı İzmirli**- Yeni İlm-i Kelâm, c: 1, sh: 129 vd.)

25 Bunların düşüncelerini ele alıp uzun uzun tahlil ve tenkid eden **İbn-i Haldun**:

*"... Bazı kimseler, cumhurun yukarıda andığımız fikrinden ayrılarak imam nasbetmenin aklen de, şer'an da vücûbunu inkâr etmiştir, Mûtezile'den **İsâm** ile Havâricten bazıları ve başkaları imâmetin vücûbunu inkâr edenlerdendir. Bunlara göre, «Ancak şeriat hükümlerini amelde tatbik etmek vâciptir. Ümmet, adâleti hâkim kılmaya ve yüce Allâh'ın hükümlerini amelde tatbik etmeğe karar verir ve bu hususta ittifak ederler ise, imam nasbına lüzum kalmaz ve imam nasbı vâcip olmaz.» derler. Bunların bu fikirleri, ümmetin icmâı ile reddedilmiştir..."*

"... Üstelik imam nasbetmenin vâcip olmadığına dayanarak, hükümdar tâyin etmenin lüzumundan kaçınmaları, onların lehinde bir hüküm teşkil etmez. Çünkü onlar da şeriat hükümlerini tatbik etmenin vâcip olduğuna kaanidirler. Şeriat hükümleri ise, ancak asabiyet, şevket, kuvvet ve kudret ile amelde tatbik edilebilir. Asabiyet ise, tabiatı ile devlet kurmağa sevk eder. İmam nasbedilmediği takdirde dahî devlet kurulabilir. Bunu onlar da kabul ediyorlar. İmam nasbının ümmetin icmâı ile vücûbu kararlaşır ise, imam nasbı, farz-ı kifâyeden olup, imam seçmek akd ve hâl ehline, yani imam seçmek hak ve selâhiyetini hâiz olan kimselere âid

Fakat bu düşünüş tarzı, istisnaî olarak kalmıştır.

Nasbı şer'an vâcip olan imam veya halîfede bulunması şart olan temel vasıflar şunlardır:

1. İlim
2. Adâlet
3. Kifâyet
4. Âzâ ve hâvassa âid selâmet.

Bunlardan başka bir de **"Kureyş'ten olmak"** gibi diğer bir şart daha mevcuddur. Fakat halîfelerin mutlaka neseben Kureyş'ten olması şartı üzerinde ittifak mevcud değildir. Bu kabul edildiği takdirde Kureyş'ten olmayan hiç bir kimsenin hilâfeti sahih olmaz. Bu yüzden birçok değerli İslâm âlimi, **"Hilâfet için, neseben Kureyş'den olmak şart değildir."** demişlerdir. Bunlar arasında Kureyş'in eski safvet ve satvetini muhafaza edemeyerek hilâfet yükünü taşıyabilecek bir durumda olmadıkları devri bizzat idrak etmiş olan **Kadı Ebûbekir Bâkillânî**'yi zikredebiliriz.

Yukarıda bahsi geçen **"Havâriç"** ile **"Mûtezile"** de hilâfet için neseben Kureyş'ten olmanın şart olmadığını iddia ederler. Bu düşüncede olanlar, *"Başınıza geçen Habeşli bir köle bile olsa ona itaat ediniz."* meâlindeki hâdîs-i şerîfi sened ittihaz ederler.

Bütün Dünya'da **"Târih Felsefesi"** ilminin kurucusu sayılan büyük İslâm âlimi **İbni Haldun**[26], imam, yani

---

olur. Bunlar imamı seçerler; bütün halka, bu imama itaat etmek vâcib olur..." (**İbni Haldun**- Mukaddime C. 1, İstanbul 1954 Sh. 513-515, **Kadirî Ugan** Tercümesi)

26 1332 yılında Tunus'ta doğmuş, 1406 yılında Kahire'de vefât etmiş olan **İbn-i Haldun**, Endülüs, Tunus ve Mısır'da birçok yüksek me'muriyetlerde bulunarak oldukça mâceralı bir hayat sürmüştür. Târihî hâdiselerin derûnî sebepleri üzerinde durarak **"Târih Felsefesi"** çığırını açmış olan büyük bir âlim ve mütefekkirdir.

Görüşlerini aksettiren asıl eseri, tarihine yazdığı bir mukaddimeden ibaret olduğundan **"Mukaddime-i İbni Haldun"** diye meşhur olmuş-

halîfenin Kureyş'ten olması şartının hikmeti üzerinde durarak:

"...Kureyş üstün kuvvetiyle halka dilediğini yaptırmaya muktedir olduğu için başkalarının onlara aykırı hareket edeceğinden, cemiyetin dağılacağından korkulmaz. Çünkü bu gibi kımıldama vukua geldiği takdirde Kureyş, bunu bastırmak ve halkı bundan alıkoymak kudretindedir. İşte bundan dolayı halîfenin onlardan olması şart edilmiştir. Bunlar, kudretli bir asabiyet sahibi oldukları için onların devletin başında bulunmaları ile milletin düzeni son derecede mükemmel ve birlik kuvvetli olacaktı..."[27] demekte ve ilâve etmektedir:

"... Biz şâriin hüküm ve kaideleri, yalnız bir kavim ve bir yüzyıl ve herhangi bir ümmet için koymamış olduğunu biliyoruz. Bu incelemelerden, bu şartların her birinden maksad, iktidar ve idâre kuvveti olduğunu anlıyor, bütün bu şartları iktidara hamlederek halîfelik için Kureyş'ten olmanın şart edilmesinin illet ve sebebini Kureyş'te asabiyet yani devleti korumak için gereken kudretin bulunmasından ileri gelmiş olduğunu anlıyor, müslümanların idâresi başında bulunmak için o kavmin asabiyet sahibi ve kendi çağlarında diğer kavimlerden üstün olmasını şart koşuyoruz.

Bu takdirde müslümanların idâresi başında bulunan bir kavim, diğerlerini kendisine boyun eğdirecek ve devleti güzel bir sûrette korumak için birleşecektir. O çağda Kureyş'te bulunan bu kudretin, yeryüzünün diğer tarafla-

---

tur. Devlet telâkkisinde uzviyetçi (biyolojik) görüşü benimseyen **İbn-i Haldun** târihî vâkıaların çeşitli içtimâî âmilleri üzerinde durarak birçok Batı mütefekkirine tekaddüm etmiş ve onların mübeşşiri olmuştur. Başta **Nâima** olmak üzere yerli ve yabancı tarihçilerin pek çoğu, O'nun derin tesirlerini taşımaktadırlar. (Fazla bilgi için bkz: **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu-Hilmi Ziya Ülken, İbn-i Haldun**, İstanbul 1940)

27 **İbn-i Haldun**- a.g.e., sh. 522-523.

rında yaşayan başka kavimlerde bulunduğunu bilmiyoruz. Çünkü bunların üzerlerine aldıkları İslâmiyet'i kabule dâvet işi, umûmî olup Arap asabiyeti, bu çağrıyı yerine getirmeye yeter derecede idi. Araplar, bu asabiyet kudreti ile diğer kavimlere üstün geldiler.

Bu açıklamamızdan ***halîfeliğin her asırda Kureyş'e mahsus olmayıp, her ülkenin de o çağda kudretli ve üstün asabiyet sahibi olan kavmin elinde olacağı*** *anlaşılır. O kavim, devletin başına geçer. Halîfeliğin sır ve hikmetini düşünür isek, hakikat burada anlattıklarımızın öbür tarafına geçmez. Çünkü yüce Tanrı kullarını kendi menfaat ve maslahatlarına uygun olarak iş görmeye ve kendilerine zararlı olan işlerden korumak maksadıyla Halîfeyi, Yeryüzü'nde kendinin nâibi olarak seçmiştir. Halîfe buna me'murdur, bu hususlarda ona hitab edilmektedir. Yani bu vazife, ona yükletilmiştir. O bundan mes'uldür. Bir vazifeye, ancak o vazifeyi görebilmek kudretinde olan çağrılır..."*[28]

İşte İslâm âlimleri arasında **"müftiü's-sakaleyn"**[29] nâmıyla şöhret bulmuş olan **İmam Necmeddin Ömer Nesefî** gibi, *"halîfenin mutlaka Kureyş'ten olması gerektiği, bu şartı hâiz bulunmayan bir kimsenin imâmetinin câiz olmayacağı"* reyinde bulunan kimseler mevcud olmakla beraber, ekseriyet **İbn-i Haldun**'un yukarıya dercedilen rey ve mütâlaası üzerinde ittifak etmişlerdir. Filhakika hilâfetin tarihi de bu görüşün, umûmen kabul ve tatbik edildiğini göstermektedir.

Sadece **"Şia"**ya[30] dâhil olanlar, bu şartı daha da da-

28 **İbn-i Haldun**, a.g.e., sh. 524-525

29 **"Müftiü's-Sakaleyn"**, insanlara ve cinlere fetva veren müftü demek olup târihte mahdud bir kaç fakîh için kullanılmış bir tâbirdir.

30 **"Şia"**, lügat mânası itibariyle **"arkadaş"** ve **"etbâ"** veya **"taraftar"** demek ise de, ıstılah olarak kısaca **Hazret-i Ali** ve O'nun evlâdlarına taraftarlık ifâde eden bir tâbirdir.

raltarak, imâmeti **Hazret-i Ali** ve O'nun evlâdlarına âid bir hak olarak kabul etmişlerdir. Hilâfeti, irsî bir mes'ele ola-

---

Birçok kollara ayrılan ve dinî olmaktan ziyâde siyâsî bir mâhiyeti bulunan **"Şia"**nın hemen bütün kollarında, imam nasbı gibi ehemmiyetli bir mes'elenin Hazret-i Peygamber tarafından halledilmeyip ümmetin rey ve mütalaasına ve binnetice maslahatın iktizâsına terk edilmiş olmayacağı iddia edilir.

Bunlar, imâmın **"mâsum"**, yani küçük ve büyük günahlardan berî' olmasını da zarurî addederler.

Hazret-i Ali'nin Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm- tarafından bizzat ve sarâhaten **"imam tâyin edilmiş bulunduğunu"** iddia ederler. Bu maksadla birtakım âyet ve hadîsleri tefsir ve te'vil ederek görüşlerini isbat etmeye çalışırlar. İstinad ettikleri delilleri, O'nun oğullarına da teşmil edenler, **"Şia"**nın **"İmâmiyye"** kolunu teşkil ederler. Kendilerine tercih ederek **Hazret-i Ali**'ye biat etmedikleri için iki ihtiyar mânâsında **"Şeyheyn"** diye anılan **Hazret-i Ebûbekir** ve **Hazret-i Ömer**'i sevmez ve onların hilâfetini kabul etmezler.

Hâlbuki **Hazret-i Ali**, hilâfeti, hiç bir zaman irsî bir mes'ele olarak telâkki etmemiş ve şeyheynin hilâfetini de kabul eylemiştir. Ancak kendisinin imâmetin şartları bakımından bu makama diğerlerinden daha fazla müstahak olduğu görüşünde bulunarak **Hazret-i Muâviye** ile harb etmeyi dinî bir vazife saymıştır.

Hal böyleyken, bunlar arasında **"Gulat-ı Şia"** denilen son derecede müfrid zümreler görülmüştür. Meselâ **Abdullah İbni Sebe** nâmındaki Yahudî kasden **Hazret-i Ali**'nin ulûhiyeti fikrini yayarak Müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmaya çalışmıştır.

Bu sûretle çığırından çıkan **"Şia"**da, Peygamber ve O'nun **"Ehl-i Beyt"**ine taraftarlık, **"sahte bir perde"** olarak kullanılmak sûretiyle Şiîlik görüşleri içine pek çok **"İsrâiliyat"** sokulmuştur. Bu dâvayı bilâhare benimseyen İran, İslâm tarihinde çok meş'ûm bir rol oynamıştır. (Tafsilât için bakınız: **Tâhir Harimî Balcıoğlu**- Türk Tarihinde Mezheb Cereyanları, İstanbul, 1940 veya **Prof. Dr. Mûsâ el-Mûsavî**- Şia ve Şiilik Mücâdelesi, İstanbul, 1995)

"Şia", **Hazret-i Ali**'den sonra kimin halife olacağı mevzuunda hâlâ sürüp giden derin tefrikalara düşmüştür.

İmâmeti, **Hazret-i Ali** evlâdından ehil olup halkı kendine biate çağırana hasreden görüşte olanlara bu mezhebin kurucusu **Hazret-i Hüseyin**'in oğlu **Zeyd**'e nisbetle **"Zeydiyye"** denilmiştir.

Zeyd'in şeyheynin imâmetini sahih addetmesine kızarak ayrılanlara

rak mütâlaa eden ve onu münhasıran Âl-i Resûl'e âid bir hak olarak gören Şia'nın görüşleri, başlangıçta olmasa bile sonradan dînî olmaktan ziyâde siyâsî bir mâhiyet iktisab ettiğinden, biz onu bir tarafa bırakarak daha ziyâde Ehl-i Sünnet'in anlayışını aksettirmeye çalışacağız.

Buna göre, Hilâfet Makamı'nı işgal edecek şahısta bulunması gerekli şartları bir de şöyle sıralamak mümkündür:

1. Müslim olmak[31]
2. Takvâ sahibi ve âdil olmak[32]
3. Müctehid olmak[33]
4. Selâmet-i havâssa sâhib olmak[34]
5. Erkek olmak[35]

Bunlardan başka bir de: **"Tehdidini ikâa kadir olmak"** yani istediği şeyi zorla yaptırabilecek güce sahip olmak gibi bir şart daha vardır. Bu da halîfenin, siyâsî iktidarın başı olarak ona sahib ve mutasarrıf bulunması ile kaaimdir.

"Râfiza" adı verilmiştir. Bu şekilde saymakla bitmez fırkalara ayrılmışlardır.

İmâmiyenin bir kolu da **"İsnâaşeriye"** dir. Bunlar **Hazret-i Ali** soyundan oniki zâtın imâmetine kaaildirler. Kabul ettikleri imamların onikincisi **Muhammed bin Askerî**'nin ki; bunun lâkabı **"Mehdî"**dir, esrarengiz bir sûrette kaybolduğunu, kıyamete yakın tekrar ortaya çıkarak adaletle hükmedeceğini iddia ederler. Bunlara mehdîyi beklemelerinden dolayı **"Muntazar"** adı da verilir. Mehdî zuhûr edinceye kadar İmâmet Makâmı'nın herhangi bir kimse tarafından işgal edilmesini meşrû addetmezler.

Bu sakat görüşler, yüzyıllarca İran'ın propagandaları sebebiyle Anadolu içlerine girmiş ve bilhassa kuruluşunda sünnî olan bazı tarikatlara oldukça te'sir icra etmiştir. **"Anadolu Türk Birliği"**ni parçalamak maksadına mâtuf siyâsî entrikaların eseri olan bu şiî hareketinin en tipik misâli, **"Bektaşîlik"** tarikatının sonradan aldığı vahim şekildir.

31 Âl-i İmran Sûresi, âyet 19-85.
32 el-Bakara Sûresi, âyet 124, 204, 205.
33 ez-Zümer Sûresi, âyet 9.
34 el-Bakara Sûresi, âyet 247.
35 en-Nisâ Sûresi, âyet 34.

Bütün bu şartları hâiz olan bir şahsın, Hilâfet Makamı'na geçebilmesi için de şer'î ve fiilî dört yol vardır:

1. Seçim

Bu, **"Ehl-i hall ve'l-akd"** denilen, seçme ehliyetini hâiz olanlar tarafından gerçekleştirilir. Bunlar müslim, istikamet sahibi, rey ve içtihadlarına itibar edilen mütehayyizândan (seçkin) kimselerdir.

2. Tâyin

Bir halîfenin kendisinden sonra gelecek halîfeyi bizzat tâyin edip halka ona bîat etmelerini emretmesidir. Meselâ **Hazret-i Ebûbekir**, kendisinden sonra gelecek halîfeyi bizzat ve ismen tâyin etmiştir. Bu, bir nevî **"vasiyet"**tir. İleride anlatılacağı üzere son Abbasî Halîfesi **Mütevekkil Alellah** da hilâfeti **Yavuz Sultan Selim**'e vasiyet etmiştir.

Verâset usûlü de bir nevî tâyin olmakla beraber, biraz aşağıda anlatılacağı üzere ondan bir hayli farklıdır. (Bugün daha çok Osmanlı'ya hücum için bu usûlün islâmî olmadığı iddia edilmektedir. Bu sebeple ileride müstakillen ele alınıp tafsilâtıyla yazılacaktır.)[36]

3. Tavsiye veya Şûra

Bir halîfenin, kendisinden sonra yerini alacak şahsı ümmete tavsiye etmesi usûlüdür. Bu, bir şahıs olabileceği gibi birkaç şahıs da olabilir. Meselâ **Hazret-i Ömer**, birtakım müntehibler (seçmenler) tâyin ederek bunları aralarından birini halîfe seçmek hususunda vazifelendirmiştir. Bunlara **"Ashâb-ı Şûrâ"** denilmiştir. **Hazret-i Ömer**, bu arada Ashab-ı Şûrâ'ya dâhil ettiği oğlu **Abdullah**'ı bilhassa seçmemelerini de tavsiye etmiştir. Hilâfet'in ağır mes'ûliyetini müdrik bulunan bu büyük insanın böyle hareket etmesine sebep olarak da:

"-Bir evden bir kurban yeter!..." dediği rivâyet

36 Bu vaad de **"Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet"** isimli eserimizle (İstanbul-1993) yerine getirilmiştir.

edilmektedir.

Hazret-i Ali de aldığı yaradan ağır bir sûrette hasta olduğu ve hayatından ümid kesilecek bir durumda bulunduğu sırada taraftarlarının:

"-**Hazret-i Hasan**'a biat edelim mi?" suâline karşılık olarak:

"-Size bunu ne tavsiye ederim ve ne de yapmayınız derim!..." buyurmuşlardır.

Medeniyet-i İslâmiye Târihi müellifi, Ashâbın halîfe seçiminde tâkip ettikleri usûlü fevkalâde takdire şâyân görerek:

"... Halîfe intihabında Hulefâ-yı Râşidîn'in tuttukları yol, milel-i mütemeddinenin (medenî milletlerin) şimdiye kadar bulabildikleri turûk-ı intihâbiyyenin (seçim yollarının) en iyisidir. Çünkü bu sûret-i intihab, cumhuriyeti, saltanat-ı mutlakayı ve meşrûtiyeti, üçünü birden câmîdir, cumhurdur. Çünkü halîfe cumhur-i İslâm tarafından bilâ kayd ü şart intihab olunur. Meşrutîdir, çünkü intihâbı meşveretle olur.

Saltanat-ı mutlakadır, çünkü halîfe, makam-ı hâkimiyete geçince istediği gibi hareket eder. Buna bâlâda (yukarıda) zikrolunan dört şart da ilâve olunursa, Cihan'ın alelıtlak (umûmî olarak) en güzîde hükümeti bu olur. Çünkü bir hükümdar, ilim ve adâleti, kifâyet ve ehliyeti selâmet-i havâssı kendi nefsinde cem ederse memleketin terakkî ve tevzi-i adâlete, reâyâsı arasında ittifak ve muhabbetin hükümran olmasına hizmet edecek en muktedir adam olur. Hülefâ-yi Râşidîn terâcim-i ahvâlinde görüldüğü üzere öyle bir hükümdara o salâh-ı hâli, o zühd ü takvayı da veriniz; Cihan'da bundan daha mükemmel, daha âdil, daha lâyık bir hükümet tasavvur olunur mu?"[37] demektedir.

37 **Corci Zeydan**- Medeniyet-i İslâmiye Târihi, İstanbul, 1328, c.

4. Kılıç Zoru veya İrsiyet (Hakk-ı Seyf)

Bu usûl, Hilâfet Makamı'nın kılıç zoruyla elde edilmesi ve intikâlinin ırsen sağlanması yoludur. İslâm târihinde bu yolu ilk olarak ihdâs eden **Hazret-i Muâviye**'dir. O, bu hususta, evvelemirde yakınları ile istişare etmiştir. **Muğire ibni Şu'be** de kendisini bu yolda harekete teşvik edenler arasındadır. Hilâfeti, kendisinden sonra muallakta bırakmaktan doğacak mahzurları göz önüne getiren **Hazret-i Muâviye**, verâset usûlünü şer'î bulduğundan değil, maslahatın iktizâsından dolayı ihdâs ve tercih etmiştir.

Zîrâ zuhûr edebilecek ihtilâflar ve dökülmeye âmâde Müslüman kanı hesapsızdı. Gerçekten o devirde mevcud içtimâî şartlar göz önüne getirilir ve az bir müddet evvel bu mes'ele etrafında kopan fırtınalar hatırlanırsa **Hazret-i Muâviye**'nin niçin bu yola gittiği daha iyi anlaşılır.

Hazret-i Muâviye -hiç şüphesiz- bu mülâhazalarla oğlu **Yezid**'i[38] kendisine **"Veliahd"** tâyin etti. Ondan sonra

1, sh. 106.

38 Şiiler, asırlardan beri öyle bir devamlı propaganda icrâ etmişler ve bütün Müslümanların beynini yıkamışlardır ki, bugün Ehl-i Sünnet'ten olanlar bile **Yezid**'in adını küfür makamında kullanmaktadırlar.

Bunun yanlışlığını anlamak için hemen hemen her evde bulunan **İmâm-ı Gazâlî**'nin **"İhyâ-i Ulûmuddîn"** adlı eserine bir göz atmak kâfidir. Orada **"Hüccetü'l-İslâm"**, yani sözü sened olan bir âlimden **Hazret-i Hüseyin**'in müessif şehâdeti hâdisesinde **Yezid**'in hiçbir dahli olmadığını öğrenince, herhâlde pek şaşıracaklardır. Fakat ona ne hâcet!.. Bir ehl-i sünnet âlimi olan **Prof. Dr. Muhammed Hamidullâh**, bakınız ne diyor:

*"Bugün **Yezid**'in adını duyduğumuzda ister Ehl-i Sünnet, ister şia olsun, onu lânetliyoruz. Bunun için burada biraz duralım ve konuyu inceleyelim:*

***1-Şeriat Açısından:** Babanın oğlunu veliahd ve kendinden sonrası için halîfe seçmesi konusunda en küçük bir engel yoktur. Kur'ân, Neml Sûresi, 16. âyette şöyle buyurur:*

"Süleyman, Dâvud'a mîrasçı oldu."

***Hazret-i Ali**'nin, **Hazret-i Hasan**'ı veliahd seçtiği söylenir. **Hazret-i Muâviye**, yeni bir şey ortaya koymadı.*

*2-**Hazret-i Muâviye**'nin maksadı, sadece İslâm devletinin istikrarıydı.*

da maslahat iktizâsından doğan bu usûl, hep devam edip *Şâyet tamahkâr Müslümanlar, her halifenin ölümünde mücâdele ve savaş yapacak olsalardı, İslâm devleti zayıflayacak, çevredeki hükümdarlar ve İslâm düşmanları fırsat kollayacaktı. Bunun için Hazret-i Peygamber'in* **Muâviye** *konusundaki müjdesi gerçekleşince ve halife olunca, düşündü taşındı,* ***Mes'ûdî****'nin belirttiği üzere, Dünya'nın öteki ülkelerinin anayasalarını inceledi, sonunda veliahd tâyininin devletin istikrarı için iyi bir yol olduğu sonucuna vardı. Veliahd işini sağlama almak istedi. Bu yüzden, kendisinden sonra hem veliahdin kardeşleri, hem de başkalarının bir tamaha kapılmalarını önlemek için Müslümanların veliahde bey'at etmesini istedi.*

*3-**Hazret-i Hüseyin**'i katlettiği için bugün **Yezid**'i lânetliyoruz. Ancak babasının O'nu veliahd seçtiği sırada **Hazret-i Hüseyin** katledilmemiş, Kerbelâ fâciası da olmamıştı. Öteki Müslümanlar gibi oruç tutan, namaz kılan bir prensti. **Muhammed bin el-Hanefiyye** (**Hazret-i Hasan** ve **Hazret-i Hüseyin**'in, **Hazret-i Fâtıma**'dan doğmayan, baba bir kardeşi) şu tanıklığı yapıyor:*

*"-Gece gündüz **Yezid**'le evinde birkaç ay birlikte oldum. Aslâ gözümden uzaklaşmadı. Şarap içtiğini hiç görmedim."*

***Yezid**'i eleştirenler, onun avcılıktan hoşlandığını, av köpekleri bulunduğunu (bunda en küçük bir dînî engel yoktur), namazları ilk vakitlerinde değil, son vaktinde kıldığını söylemektedirler. Hazret-i Peygamber (s.a.v.) buna izin verdiğine ve mubah gördüğüne göre, bu eleştiri de dikkate alınmaz.*

*4-**Hazret-i Muâviye**, **Yezid**'i, sırf oğlu olduğu için değil, bilâkis onda yöneticiliğe elverişli bir meleke gördüğü ve devletin hayrı olduğunu umduğu için seçti. Bu konuda şöyle bir olay var: Bir gün, veliahdi **Hazret-i Hasan**'ın ölümünden sonra, oğullarını tek tek çağırdı. Onlara şöyle dedi:*

"-Bugün benden ne isterseniz isteyin de size hepsini vereyim."

Târihçi, en gözde karısının en sevdiği oğlunun geldiğini belirtir. Sorudan sonra oğlu:

"-Babacığım!.. Bana binmek için eşek ver." dedi.

***Muâviye**, ona eşeği verdi ve:*

"-Onu al, sen de eşeksin!.." dedi.

*Sıra **Yezid**'e gelince, babasının sorusunu dinledikten sonra:*

"-Babacığım!.. Bana biraz süre ver, hemen döner, sana cevap veririm." dedi.

Odasına gitti. İki rekât şükür namazı kıldı, sonra döndü. Babasına:

"-Mü'minlerin emîrini, çocuklarıyla ve onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmeye muvaffak kılan Allâh'a hamd olsun. Bunun için öncelikle iki rekât namaz kıldım. Benim bazı ihtiyaç duyduğum şeyler var. Öncelikle beni Konstantiniyye'ye (İstanbul'a) gidecek ordunun komutanı yap. Hazret-i Peygamber'in ***«Konstantiniyye'ye savaşa gidecek ordu bağışlanır.»*** *hadîsini duydum. Allâh'ın benim günahlarımı ve hatalarımı bağışlamasını*

gitti. Bu tarz hilâfete, **"hilâfet-i sûriye"**[39] yâni şeklî hilâfet

diliyorum." dedi.

*Bunun üzerine **Muâviye**:*

"-İyi." dedi.

***Yezid** sözlerine devam ederek:*

*"-Savaştan dönünce beni hac emîri yapmanı istiyorum. Bu vazifeyi de yapayım." deyince **Muâviye**:*

"-İyi..." dedi.

***Yezid** bundan sonra:*

*"-İşte bundan sonra beni kendinden sonrası için, istersen veliahd yapmanı istiyorum." dedi. **Muâviye**, buna da:*

"İyi..." dedi.

*İşte bu, **Yezid**'in keskin zekâsıdır. Öte yandan bütün târihçiler, **Yezid**'in cömert ve eli açık, edebiyatçı, iyi konuşan, bilimi ve bilginleri seven, çocuklarının öğretimiyle ve yetişmeleriyle çok yakından ilgilenen biri olduğunda görüş birliği ederler. Oğlu **Muâviye bin Yezid**, çağının en büyük bilginlerindendi; tıp, kimya, tabiat bilimleri ve benzerlerine dâir kitapların Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmesi için çok para harcamıştır.*

*Her hâlükârda **Muâviye**, oğlu **Yezid**'i veliahd yaptı. **Yezid** de oğlu **Muâviye**'yi veliahd seçti. **İkinci Muâviye** ise, halifelik konusunda herhangi bir şey yapmadı, ondan sonra savaşlar oldu. **Mervan bin el-Hakem** üstün çıktı. **Mervan**'dan sonra oğlu **Abdülmelik**, **Abdullah bin Zübeyr** ile kanlı savaşlardan sonra gâlib geldi."* (**Prof. Dr. Muhammed Hamidullah**- İslâm Anayasa Hukuku, İstanbul, 1995, sh: 36 vd.)

Yezid'in durumunu bir doktora tez olarak mükemmel bir sûrette inceleyen Doç. Dr. **Ünal Kılıç** da şöyle diyor:

"Yezid b. Muaviye döneminde gerçekleşen olaylarda yer alan taraflardan birisinin de Hz. Peygamber (S.A.V)'in torunu **Hz. Hüseyin** olması; O'nun öldürülmesinin Şiî ve Alevî kesimlerce propaganda unsuru olarak kullanılması da **Yezid** hakkında doğru bilgilere ulaşılmasını güçleştirmektedir. Şiî tarihçiler ve araştırmacılar, **Hz. Hüseyin**'in ölümünden sorumlu tuttukları **Yezid**'i kıyasıya eleştirirken, O'nun ve döneminde gerçekleşen diğer olaylar hakkında bilgi verirken de benzer yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Buna karşılık, Sünnî târihçilerden çok azının Şiîlerin bu yaklaşımına karşı çıktığı, çoğunluğun ise, işin içerisinde kendilerinin de en az Şiîler kadar değer verdikleri **Hz. Hüseyin** ve diğer önemli şahsiyetlerin yer alması onların, Şiîler karşısında fikirler serdetmelerini de zorlaştırmıştır." (Bkz. Doç. Dr. **Ünal Kılıç** – **Yezid b. Muâviye**, İstanbul, 2001, sh.12)

39 "Hilâfet-i Sûriye", şeklî hilâfet demek olup onun kemâl sıfatlarında bir eksikliği ifade eder. Yoksa böyle bir hilâfetin meşrû olmadığı mânâsına gelmez. Zira bir şeyin kemâl sıfatlarındaki bir noksanlık, onun ademini gerektirmez. Meselâ kullanılıp kirletilen bir su, su olmaktan çık-

denildiğinden evvelce bahsetmiştik.

Bu usûle başvurmanın bir sebebi de anarşi ve efkârın bir noktaya cem'indeki fevkalâde güçlüktür. Kuvve-i kaahireye (susturucu kuvvete) başvurmadıkça, netice almanın imkânsız görüldüğü ahvâlde müracaat edilen bu usûl, fiilî bir zarûretin îcâbı ve eseridir.

Halîfe, ne sûretle seçilmiş ve iş başına gelmiş olursa olsun, hilâfetinin meşru' addedilebilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi lâzımdır:

1. Ahkâm-ı Şer'iyenin Tenfîzi

Bir halîfenin idâresinin meşru' addedilebilmesi için, onun, şeriat hükümlerinin kuvveden fiile çıkmasını temin etmiş olması lâzımdır. Bu yapılmadıkça, ne onun idâresinin islâmî olduğunu ve ne de hilâfetinin meşrûiyetini iddiaya imkân vardır.[40]

---

maz, belki onunla ihticâc (iş görme) şekli değişir.

40 Halîfenin en birinci vazifesi, -hiç şüphesiz- ahkâm-ı şer'iyenin tenfîzi, yani ilâhî emirlerin kuvveden fiile çıkması, yürütülmesidir. Fakat onun emirler ve nehiylerle mer'iyyetini sağlamaya me'mur olduğu hükümler, sâdece bu ahkâm-ı ilâhiye değil, aynı zamanda örfî ve ictihâdî hükümlerdir. Ancak ahkâm-ı ilâhiye karşısında bir tercih hakkı bulunmayan halîfe, tabiaten çeşitlilik arz eden örfî ve ictihâdî mes'elelerde dilediği rey ve usûlü emretmek veya nehyetmek selâhiyetini hâizdir.

Bu sebepledir ki; ilâhî hükümlere uymayanlar, halîfe, bunlara riâyeti emretmemiş olsa bile Cenâb-ı Hakk'a karşı âsî ve günahkâr oldukları hâlde, bu durum, örfî ve ictihâdî kaidelerden herhangi biri için, ancak halîfenin onları tasdik etmesine ve riâyet olunmasını emretmesine bağlıdır.

Halîfenin, ibâdet ve îtikadâta müteallik mes'elelerde, müctehidlerden herhangi birinin kavlini tercih ve onu emretmek selâhiyeti yoktur. Bu, ferdin kendisine terk edilmiş bir haktır. Yani her mü'min, dilediği îtikadî veya amelî ictihadı benimseyebilir ki; bu, mezhep seçmek hakkıdır. Fakat fürûâta müteallik olan veya teâmülî esaslardan doğan rey ve ictihadların mer'iyyeti için bunların halîfe tarafından kabul ve îlân edilmeleri şarttır. Ancak bu takdirdedir ki; bu gibi kaideler de ahkâm-ı şer'iyyeye dâhil ve

2. Emânetin Ehline Tevdii

Bir halîfenin ve başında bulunduğu idârenin şer'an meşrû' ve mûteber addedilebilmesinin şartlarından bir diğeri de, mevki' ve mansıbların, ehliyet ve liyâkat derecelerine göre lâyık olanlara tevzî edilmesidir.[41]

3. Şûrâ

Halîfe mutlak bir irâde hürriyeti ile mücehhez değildir. İzhâr ettiği irâdenin meşrûluğu, ilâhî hükümlere mutâbakat şartına bağlı olduğu gibi, bir de ehl-i hall ve'l-akd olan kimselerle istişâre mecburiyetindedir. Çünkü bu keyfiyet, Cenâb-ı Hakk'ın sarîh bir emridir.[42] Bununla beraber alınacak bir karar için -demokraside olduğu gibi- ekseriyet şartı aranmaz. Zira İslâm'da hakîkat çoğunlukla değil, mesned-i şer'î ile tahakkuk eder.

Bu üç şarta ilâveten bir şart daha vardır ki, o da halîfeye itaatle mükellef olanlara âid olmak üzere **"biat"**tır.

4. Biat

Biat[43] müslümanların bir halifeye itaati kabul ettik-

onlara riâyet etmeyenler, Cenâb-ı Hakk ve devletin nizam ve kanunları karşısında mes'ul ve âsî olurlar.

41 **"Haberiniz olsun ki, Allah size şunları emrediyor: Emânetleri ehline veresiniz ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adâletle hükmedesiniz!.. Hakîkat, Allah size ne güzel vaaz** (öğüt) **veriyor!.. Şüphesiz ki, Allah semî, basîr bulunuyor."** (en-Nisâ Sûresi, âyet: 58)

42 Şûrâ Sûresi, âyet: 37; Âl-i İmrân Sûresi, âyet: 159.

43 Araplar, bir emire bîat ettiklerinde, bunu bir akid sayar ve bunda taraf ve hissedar olduklarını tebârüz ettirmek üzere ellerini, o emîrin elleri üzerine koyarak kendisine bağlılıklarını ifâde ederlerdi. Bununla alışveriştekine benzer bir hareket yaptıkları düşüncesinde bulunduklarından bu fiili bey' (alım-satım) kelimesinden türeterek **"bey'a"** olarak yâdederlerdi.

Kamus-i Osmânî'de bu kelime, *"asıl manâsı, lüzûm-i âdî alâkasıyla*

lerini gösteren herhangi bir beyân ve harekettir.[44] Bunun

akdolunan safhadır. Muahharan hükümdarın, itaat ve inkıyad ile hükümetini kabul ve tasdik etmek ve elele tutup muâhede eylemek mânâsında isti'mal olunmuştur." sûretinde tarif edilmektedir.

C. Huard, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı **"bey'a"** maddesinde şu îzâhâtı vermektedir:

"Aslında herhangi bir satış akdinin, el sıkma ile tamamlanmasını ifâde eder. Bir halîfenin cülûsunda eli üzerinde edilen sadâkat yemini mânâsına gelişi, bundan dolayı olup Türkçe'de bu merâsime «biat» denilir. Bu merâsim, hükümdarın açık eline el konması ile yapılır. Bunun şekli Sakîfe gününde ***Halife Ömer*** *tarafından tesbit edilmiştir.* ***Ömer****:*

"-«Yâ ***Ebûbekir****, elini aç!..» dedim. O elini açtı ve ben O'na bîat ettim." demiştir.*

Bu hareket, selâhiyetin bir diğerine devrinin remzidir."

44 Bîat merâsimi, târih boyunca birçok şekillerde îfâ olunmuştur. İslâmiyet'te ilk vukû bulan bîat, Hazret-i Peygamber zamanında olup **"Akabe Biatı"** nâmıyla meşhurdur. Akabe'deki bu bîatların bir kaç kere tekrarlandığı da malûmdur. **C. Huard**, adı geçen makalesinde bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

"İslâmiyet'te ilk vuku' bulan biat, ***«Akabe Bîatı»****dır. Bu biat yemininden, sonra hulefânın ahd ü mîsakta devam için ettirdikleri biat yemini neş'et eylemiştir. Bu yemin, ne kadar yeminler varsa cümlesini hâvidir.*

Hulefâya biat yemini, devletlerin ve ahvâlin ihtilâfına göre muhtelif şekillerdeydi. Ensar, Cenâb-ı Nebî'ye Akabe'de bîat ettikleri zaman şöyle demişlerdi:

«-Yâ Rasûlallah! Diyarımıza gelinceye kadar senin hak ve hürmetinden mes'ul değiliz. Bize gelirsen hak ve hürmetin üzerimize vâcib olur. Kendimizi, çocuklarımızı, kadınlarımızı her neden siyânet edersek seni de ondan sıyânet ederiz.»

Akabe'de vuku bulup ***«Biatü'n-Nisa»*** *nâmı ile mâruf olan diğer bir biatın nassı da şöyleydi:*

«Allâh'a şerik ittihaz etmemeye, sirkat, zina irtikâb eylememeye, çocuklarımızı öldürmemeye, iftira ve bühtanda bulunmamaya, Cenab-ı Hakk'a karşı iyilikte âsi olmamaya biat ettik.»

Biat merasiminin Emevîler ve Abbâsîler devirlerinde muhtelif şekil ve sûretlerde îfâ edildiği ve biatta verilen sözün metninin de az çok değiştiği görülmektedir. Abbâsîler'de herkes, ismiyle dâvet olunarak ayrı ayrı yemin ettirilirdi. En evvel askerler ve Bağdat kadıları yemin ederlerdi. Yeminden sonra yeni halîfeye birtakım elkab arz olunur, o da kendisi için bunlardan birini seçerdi.

için de **"ehl-i hal ve'l-akd"**in biatı kâfi olup her ferdin biatı

*Başlangıçta Abbâsî halîfelerine **"emîn"**, **"me'mûn"** ve **"reis"** gibi basit lâkablar verilirken sonradan ism-i celâl ilâvesiyle **"Mu'tesım-Billâh"** gibi lâkablarla anılmak bir âdet hükmüne konulmuştur.*

*Bîatta **"Hilâfet alayı"** tertib edilir, süslenmiş atlardan ve müzeyyen elbise giyinmiş seyislerden mürekkeb bir alay ile yeni halîfe hilâfet sarayına getirilirdi.*

Yukarda da söylediğimiz gibi bîat merasimi, hilâfet alayı ve yemin şekli, târih boyunca pek çok değişiklikler göstermiştir. Meselâ hicrî sekizinci asırda hilâfet makamına geçen Abbasî halîfesi **Hakîm-Billâh**'a yapılan bîat yemini sûreti dört sahife teşkiledecek kadar uzundu.

Son Osmanlı vak'anüvisi **Abdurrahman Şeref Efendi**, Sabah Gazetesi'nde çıkan bir târih musâhabesini (17 Zilka'de 1336 târih ve 10344 numaralı Sabah'da yer alan 28. târih musâhabesi) biat ve kılıç kuşanma bahsine tahsis ederek burada çok geniş ve faydalı bilgiler vermiştir. Osmanlılar'da bu an'anenin tatbik şekli hakkında muhtasar bir fikir verebilmek için oradan alınmış bir-iki paragrafı dikkatlerinize arzediyoruz:

"... Resm-i bîat Topkapı Saray-ı Hümâyunu'nda Bâbü's-Saâde önünde icrâ olunmak minelkadim mûtâddır. Taht-ı saltanat, Babü's-Saâde önüne çıkarılır ve vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve ümerâ-yı askeriyye ve mütehayyizân-ı ricâl-i devlet ve millet pâdişah-ı nevcâha arz-ı bîat eyler. Esnâ-yı bîatta el ele tutuşmak âdeti, mürür-ı zaman ile lağva ve yerine asitin (yen) ve damen-pus (etek öpme) olmak usûlü kaim olmuştur.

Fransızca'da bizim muâyede merasimine "dest-pus resmi" (=cérémonie de baise - main) tâbiri hâlâ müstâmeldir. Eski kisvelerin yenleri müsâid olduğundan pâdişah-ı izam tahtın iki tarafına uzun yenlerini salıverir ve bendegân onları bûs eylerdi. Kisveler tebeddül edip de cüppe ve ferâce yerine, setre kaim olunca asitin makamına kaim olmak üzere saçak öpmek usûlü ihtiyar olunmuştur ki, ilâ yevminâ (günümüze kadar) bilcümle merasimde bu usûl-i teşrifâtıyye bâki ve câridir.

*Gâile ve iğtişaş hengâmelerinde cülûs vukû bulduğu takdirde resm-i bîatın bervech-i meşruh (açıklandığı üzere) îfâsına hâl ve imkân musâid olmadığından zamanımızda **Sultan Murad Han-ı Hâmis**'e ve **Sultan Mehmed Reşad-ı Hâmis**'e Bâb-ı Seraskerî'de bîat edilmiştir. Hatta cennetmekân **Sultan Mehmed Han-ı Hâmis**'e Harbiye Nezâreti'nde bîat olunduğu sırada meb'ûsânın tarîk-i ilmiyyeye mensup olanlarından birçoğu Zat-ı Şâhânenin elini öpmek veya tutmak sûretiyle deb-i kadîmi (eski usûlü) yerine getirmişlerdi.*

"Ulemâ-yı selef (eski âlimler) mütâlaa-i malûmeye mebnî bîat ve

gerekmez.

Osmanlılar, bu lâzımeyi yerine getirmek için imparatorluğun geniş ülkelerinden ileri gelen âilelerin çocuklarını merkeze getirerek saraydaki şehzâdelere mahsus olup **"Enderun"** denilen mektepte yetiştirirler ve yeni bir halîfenin Makâm-ı Hilâfet'e geçmesi hâlinde, mensup olduğu memleket adına ondan bîat alırlardı.

---

muâyede merâsiminde ibtidâ nakîbü'l-eşrafın huzur-i şâhâneye varmasını tensib etmişlerdir. Çünkü nakibü'l-eşrâf, seyyid-i sahihü'n-nesep zevâttan müntehap olmakla sâdât (seyyidler) ve şürefânın (şerîflerin) vekili addolunurdu. Şeyhülislâm-ı esbâk ***Saadeddin Molla*** *merhûmdan naklen mesmû-i âcizânem olmuştur ki;* ***Sultan Abdülâziz Hân****'ın cülûsunda nakîbü'l-eşraf* ***Tahsin Bey*** *müsâraatle ibtidâ bîat etmiş.* ***Saadeddin Efendi*** *dermiş ki:*

"Ben de sâdatattanım, en evvel biat etmek istedim, fakat ***Tahsin Bey*** *koştu. Bana takaddüm eyledi. Kendisi alîl olduğundan (bir gözü sakat idi)* ***Hazret-i Ali****'nin bîatı hatırıma geldi, «bu işin sonu hayır olmaya!» deyû teşe'üm ettim"*

Vâkıa ***Hazret-i Ali****'ye ibtidâ bîat edenin kolu çolak olduğundan huzzardan teşe'üm eden olmuştu.* ***Hazret-i Ali****'nin cam-ı şehâdetinin cür'asını (şehâdet kadehinin damlasını)* ***Sultan Abdülâziz Hân*** *nûş eylemiştir."*

Osmanlılar'da bîat merasimine büyük bir ehemmiyet verilirdi. Merasim, ileri gelen devlet me'murlarına resmî tezkere ile bildirilir, bu sûretle çağırılmaları usûlden olmayan daha küçük rütbeli memurların gelmeleri ise Divan-ı Hümâyun çavuşları vasıtasıyla sağlanırdı.

Devlet erkânının bu merasime **"dîvanî"** denilen elbiseleri ile iştirak etmeleri âdetti. Yeni padişah **"yûsufî"** tâbir olunan serpuşu ve **"kapanice"** tâbir olunan mücevher şemseli ve kebir yakalı kürk ile gelerek tahta oturur ve çavuşlar tarafından alkışlanırdı.

Bundan sonra ilk önce **"nakîbu'l-eşrâf"** olan zât eğilerek etek öper ve müteâkiben de duâya başlardı. Duâ bittikten sonra en evvel Şeyhülislâm Efendi yaklaşıp bîat eyler, müteakiben de diğer vüzerâ ve erkân bîat resmini icrâ ederlerdi."

Sultan Reşad'ın bîat merasimi, şimdiki Üniversite Merkez Binası olan Harbiye Nezâreti'nde yapılmıştır. Hâlbuki âdet, bu merasimin Topkapı Sarayı'nda icrâsı sûretinde yerleşmişti. Hatta **Sultan Vahideddin**'in bîat merâsimi dahi Topkapı Sarayı'nda yapılmıştır.

Osmanlılar'da bu merasim, **"kılıç kuşanma"**[45] merâsimi ile nihayet bulurdu. Bîat alan gibi verenin de **"Müslim"** ve **"hür"** olması şarttır. Mutlaka erkek olması gerekmezse de teâmülen çok defa erkeklerin bîatı ile iktifâ edilmiştir.

Bu şartlar, bir hilâfetin meşrûiyetini sağlayan dört temel esası göstermektedir. Hilâfet ve idârenin meşrûiyeti için emredilmiş bulunan şartlar bunlardan ibarettir. Gerisi zaman ve zeminin îcâbına, yani maslahata terk edilmiştir.

Halîfe, her hususta etrafı ile istişâre ederse de aldığı

---

45 Osmanlı pâdişâhları, hükümdarlık alâmeti olarak tac giymez, bunun yerine kılıç kuşanırlardı. Biattan sonra icrâ edilen bu merâsime, zamanın tâbiriyle **"taklid-i seyf"** yani **"kılıç kuşanma"** veya **"kılıç alayı"** denilirdi.

Her yeni pâdişâhın tahta geçişinde tekrarlanan bu **"kılıç alayı"** merâsimi an'anesinin hangi pâdişah ile başladığı bilinmiyorsa da bunun en son pâdişaha kadar tatbik edildiği bir gerçektir.

Kılıç kuşanma merasimi, yeni pâdişâhın tahta geçişinden hemen sonra yapılırsa da bunun için belli bir gün ve müddet yoktur. Pâdişah'ın arzusuna ve hâlin muktezâsına göre tahta geçişten bir müddet sonra icrâ edilirdi. Meselâ **Sultan Reşad**'ın kılıç alayı cülûsundan on dört gün sonra, **Sultan Vahideddin**'in ise yirmi bir gün sonra icrâ edilmiştir.

Kılıç kuşanma merâsimi Eyüp Sultan'da yapılır ve burada yeni pâdişaha merâsimle **Hazret-i Ömer**'in kılıcı takılırdı. Umûmiyetle devrin en mûteber din adamları tarafından pâdişaha bu kılıç takma işinden sonra duâ edilir ve pâdişah tebrikleri kabul ederdi.

Mukaddes addedilen Eyüp Sultan'a gayr-ı müslimlerin ayaklarının basmasına mâni olmak için ecnebî sefirlerin tebrikleri, padişah tarafından Edirnekapı surları dışına kurulan Otağ-ı Hümâyun'da kabul edilirdi.

Yeniçeriliğin ilgâsına kadar pâdişâh, kılıç alayından sonra perşembe pazarındaki yeniçeri ortalarına gelirdi. Burada kendisini yeniçeriler adına tebrik eden yeniçeri ağası elinden bir tas şerbet içerdi. Şerbetin içi altınla doldurulmuş kupasını alarak geri geri çekilen yeniçeri ağası, pâdişaha ilk seferin Garbî Roma üzerine olması temenniyâtını izhar eder, pâdişah da "İnşâallah!.." diye mukabelede bulunurdu. Bu an'ane, her iki Roma'nın da yani Bizans ve Garbî Roma'nın mutlaka fetholunacağına dâir vâki' olan bir hadîs-i şerîfe istinad etmekteydi.

reylerle bağlı veya ekseriyete tâbî değildir. Kararını re'sen verir. Mes'ûliyeti sadece Cenâb-ı Hakk'a karşıdır. Ancak bazen beşerî ve dünyevî mes'uliyeti de mevzuubahs olabilir. Bu da hal' yani mevkiinden uzaklaştırılmak sûretiyle ortaya çıkar.

Gerçekten bir halîfenin iktidarı, kayd-ı hayat şartıyladır. Yani belli bir müddetle tahdid edilmez. Ancak muayyen sebeplerin ortaya çıkması hâlindedir ki, ölmeden mevkiinden uzaklaştırılması, yani hal'i mümkün olabilir.

Fıkıh kitapları bu neticeye götüren sebepleri ve bunların kifayet derecelerini uzun uzun tafsil etmiştir. Bu sebeplerin aranılan evsafta tahakkuku hâlinde ümmet için **"hurûç ale's-sultan"**[46] denilen tabiî bir karşı koyma hakkı

46 **"Hurûç ale's-Sultan":** Ulû'l-emr olan halifeye itaatten vazgeçmek demektir. Bunu, dînen kendisine itaat vâcip olan bir halîfeye karşı **"meşrû"** kılan iki şart vardır:

a- Halîfenin adâletten ayrılması

Adâletin zıddı, zulümdür. Zulmün hangi ölçülere varması hâlinde halîfeye itaatten vazgeçilebileceği hususu, fıkıh kitaplarında tafsil edilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, zulmün azı, isyan, yani hurûç ale's-sultan için kâfî bir sebep addedilmemektedir. Halîfeye itaatle mükellef olup olmama mes'elesinin kendisinin hilâfete geçmesi için aranan şartlar bakımından da incelenmeğe değer... Aslî şartlar, (hür olmak, müslim olmak, erkek olmak, vs. gibi husûsiyetler) zâil olduğunda, ona itaatin de vâcip olmaktan çıkacağı âşikârdır.

b- Halîfenin bedenî bir sakatlığa mâruz kalması.

Bu husus da çok çeşitlilik arz eder. Meselâ: Havass-ı hamse (beş duyu)deki noksanlıklar: Bunlar üç kısımdır. Bir kısmının hilâfete engel olduğu, bir kısmının ise engel olmadığı hususunda ittifak mevcuddur. Diğer bir kısmı ise ihtilâflıdır.

Hilâfetin devamına engel olan sıhhî arızalar arasında görme noksanlığı ile bir kısım akıl hastalıklarını zikredebiliriz. Ârızî akıl hastalıkları, tedâvî ile geçebileceğinden halîfe olmaya mâni bulunmakla beraber hilâfetten çıkarılmaya sâlih bir sebep addedilmemişlerdir. İyileşmesi mümkün olmayacak derecede bir akıl hastalığına müptelâ olanın hilâfeti, bu hastalık, eğer seçilmezden önce de mevcud ise, bâtıldır. Ancak sonradan ortaya çıkmışsa, iyileşme ümidinin mevcud olup olmadığına bakılır.

doğar. Zira halîfelerin sahip oldukları salâhiyet ve iktidarlar hududsuz değildir. Bir halîfenin başı, dâima şeriata, yani ilâhî emirlere bağlıdır. İrâdesini, şer'î hükümlere muvâzî bir sûrette izhar etmedikçe, bu irâdenin hiç bir meşrûiyeti yoktur. Bunun, devir devir çeşitli kontrol müesseseleri de kurulmuştur. Meselâ Osmanlı târihinde görülen ve devleti bugünkü şekilden daha üstün sûretle bir hukuk devleti hâline getiren **"Şeyhülislâmlık"**, bu hukuka bağlılığın kontrolünü te'min ihtiyacından doğmuş olan bir müessesedir.

Gerçi halîfeler târih boyunca **"hilâfetpenâh"**[47] veya **"zıllûllâhi fi'l-arz"**, yani Allâh'ın yeryüzündeki gölgesi[48]

Eğer iyilik zamanları, hasta zamanlarından fazla ise, halîfe seçilmek için tam bir aklî olgunluk aranıyorsa, bu makamdan azil için de bu dirâyetin kâmil bir sûrette zâyi' edilmesinin gerektiği kabul edilmektedir. Görme zaafı da hilâfete belli ölçülerde mânidir. Esâsen başlangıçta görme iktidarı mevcud olmayanların hâkimlik ve şâhidliği gibi hilâfeti de mûteber değildir. Ancak görme zayıflığında gördüğü şahısları tanıyabilip tanıyamamasına bakılır. Tanıyorsa, hilâfetin devamına mâni bir sebep teşkil etmez.

Halîfenin sâir uzuvlarında husûle gelen sakatlıklar da dört kısma ayrılır.

1. Hilâfetin devamına mâni olmayan noksanlıklar: Normal tefekküre ve mâkul harekete mâni olmayan aksaklıklardır. Meselâ husyelerin kesilmesi gibi...

2. Halîfe olmaya da, bu vasfı devam ettirmeye de mâni olan uzvî aksaklıklar da vardır. İki elin veya ayağın kesilmesi gibi...

3. Halîfe olmaya kat'î sûrette engel olan, fakat bu sıfatın devamına engel olup olmadığı ihtilâflı bulunan noksanlıklar: İki el veya iki ayaktan birinin olmaması gibi.

4. Halîfeliğin devamına engel olmayan noksanlıklar: Bu türlü noksanlıklar, onun vazifesini îfâya hiç bir tesiri olmayan cinstendir. Yüzünün çirkin olması gibi...

47 **"Hilâfetpenâh"**, *"hilâfetin dayanağı olan"* veya *"hilâfeti koruyan"* demektir. Halîfenin oturduğu şehre de **"Dârü'l-hilâfet"** veya **"Merkez-i hilâfet"** denilmiştir.

48 Bkz: Bu eserin birinci cildinin 70. ve müteakip sahifelerinde yer alan 47 numaralı not.

gibi birçok haşmetli ünvanlar taşımışlardır. Fakat bu **"zıll"** yani gölge tâbirinin zâhirine bakarak onların Allâh'ın yeryüzündeki maddî bir gölgesi olmak iddiasında bulunduklarını sanmak aslâ doğru değildir. Zira bu **"gölge"** kelimesi, **"himâye"** mânâsını mutazammın olmak üzere hadîs-i şerîflerde vârid olduğu içindir ki, fütursuzca kullanılmıştır. Yoksa bir gurur ve azamet taslamak için değil!..[49]

B - HİLÂFETİN TÂRİHÇESİ

a) Râşidîn Halîfeler Devri

Devlet reisliği makamını Hazret-i Peygamber'den sonra kimin ve ne sûretle işgal edeceğine dâir âyet ve hadîslerde herhangi bir sarahat yoktu. Bu sebeple, böylesine nâzik bir mes'elenin halli için içtihadda bulunmak gerekiyordu. Ashâb-ı Kiram Hazerâtı'nın herbiri -hiç şüphesiz- içtihad selâhiyet ve iktidarı ile mücehhezdiler. Fakat onlar da -nihayet insan olmaları hasebiyle- içtihada tâbî bir mes'elede -çeşitli bakış açıları yüzünden- ittifak kadar ihtilâf etmeye de müsâid bulunuyorlardı. Nitekim daha Hazret-i Peygamber'in vefâtı günü ortaya çıkan **"Hilâfet**

---

49 Bilhassa Osmanlı halîfeleri taşıdıkları bu şatafatlı ünvanlara rağmen, mütevâzi bir hayat sürer ve bu tevâzuu korumaya son derecede dikkat ederlerdi. Her Cuma selâmlığında, kendi emir ve irâdeleri ile bir tabur askere:

"-Mağrûr olma pâdişâhım, senden büyük Allah var!..." diye bağırttıkları malûmdur.

Yavuz Sultan Selim'in adının hutbede ilk defa anılışında hatîbin O'nu **"Hâkimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn"** yani iki şerefli haremin (Mekke ve Medine) hâkimi olarak tavsif etmesine yerinden ve heyecanla müdâhale ederek bunu **"Hâdımü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn"**, yani şerefli iki haremin hizmetkârı olarak düzelttirdiği meşhur bir târihî hâdisedir.

Osmanlı halîfelerinden birçoğunun, bu hizmetkârlığı ifâde etmek üzere sarıklarının üzerine süpürge şeklinde bir sorguç taktıkları hatırlanırsa, onların tevâzuları ve şeriat karşısındaki mevkîlerini nasıl telâkki eyledikleri daha kolay anlaşılır.

Mes'elesi"nde anlaşamadılar. Bu sırada ileri sürülen reyleri, üç grup altında toplamak mümkündür:

1. Emâret, yani reislik, ümmetin siyâsî ve dinî işlerini sevk ve idâreye ehil ve lâyık olanın hakkıdır. Bu, umûmiyetle Ensar'dan olanların ileri sürdüğü bir fikirdi. Bunlar diyorlardı ki:

"-Muhtelif Arap kabileleri, İslâm'a bizim kılıçlarımızın zoru ile boyun eğmiştir. Bu yüzden emâret, bizim hakkımızdır.."

Bu düşüncede olan Ensâr'ın namzedi **Sa'd bin Ubâde** idi. Bilâhare **"Mûtezile"** ile **"Havâric"**in ekseriyeti de bu reyi kabul etmiştir. Bu rey, *"Başınıza bir Habeşî köle bile geçse ona itaat ediniz!."* mealindeki hadîsî-i şerîfe muvafık idi.

2. Hilâfet için, ümmetin işlerini sevk ve idâreye liyâkat ve kifâyetin yanı sıra **"Kureyş"**ten olmak vasfı da aranmalıdır. Muhâcirîn'den olanların ekserîsi bu reyde bulunuyordu. Bunların namzedi de **Hazret-i Ebûbekir**'di. Bunlar da *"el-Eimmetü min Kureyş"*, yani *"İmamlar, Kureyş'tendir."* hadîs-i şerîfine istinad ediyorlardı.

3. Gayret-i akrabiyye ile düşünenler ise emâretin, Hazret-i Peygamber'e -kan bağı îtibariyle- **"en yakın olanın hakkı"** bulunduğunu iddia ediyorlardı. Benî Hâşim'in ileri sürdüğü ve halîfenin Hâşimî olmasını müdâfaa eden bu görüşün taraftarlarının namzedi de **Hazret-i Ali** idi. Gerçi bu sırada Hazret-i Peygambere kan îtibariyle en yakın kimse amcası **Hazret-i Abbas**'tı. Fakat o, Muhâcirîn'in en sonuncularındandı. Bu yüzden **"Aşere-i Mübeşşere"**den[50] olmak

50 **"Müjdelenmiş on kişi"** demektir ki, bunlar henüz hayatta iken Hazret-i Peygamber tarafından cennetlik olarak tavsif ve ifâde buyurulmuş olan şu şahıslardır:

Ebûbekrü's-Sıddîk

Ömerü'l-Fâruk

ve Hazret-i Peygamber'in yaşayan biricik kızı **Fâtımatü'z-Zehra**'nın kocası bulunmak gibi çeşitli meziyetleri nefsinde cem' eden **Hazret-i Ali** varken **Hazret-i Abbas**'ı ileri süremiyorlardı.

Bu bâbda en isâbetli görüş, -hiç şüphesiz- sahabeyi kiram hazerâtının ekseriyetinin katıldığı ikinci görüştü. Zira Ensar'ın İslâmiyet'e yaptıkları büyük yardım veya Haşimîler'in Hazret-i Peygamber'e neseben yakınlıkları, fevkalâde hürmet ve riâyete lâyık idiyse de hilâfet, ne geçmiş hizmetlere bir mükâfat ve ne de akrabaya kalan bir mîras gibi telâkki olunabilirdi.[51]

Bu görüşte yer alan **"Kureyş'ten olmak"** vasfı dahî, neseb ve sıhrıyyetten ziyâde o sırada Kureyş'in Arap kabileleri içinde en kuvvetli ve îtibarlı olmasından ve sultasını (otoritesini) kabul ettirmesi ihtimalinin daha ziyâde bulunmasındandı.

Hakîkaten halifenin Kureyş'ten olması şartı üzerinde fikir yürüten müellifler, -evvelce bir nebze bahsetmiş olduğumuz üzere- Kureyş'in muhtelif Arap kabileleri üzerindeki rakip kabul etmez otoriteleri üzerinde durmuşlardır.[52] Hilâfet makamını işgalden murad ise, Müslümanlar

Osman bin Affan
Ali bin Ebî Tâlib
Talha bin Ubeydullah
Zübeyr bin Avvam
Sa'd bin Ebî Vakkas
Said bin Zeyd
Abdurrahman bin Avf
Ebû Ubeyde bin Cerrah

51 **Cevdet Paşa**- Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1331, c. 4, sh. 413.

52 *"... Bununla beraber fikri şu merkezde idi ki, vâkıa Medine ahâlisi din yolundaki azim mücâdeleleri, takdirin fevkinde sabır ve tahammülleri, dinin telkin ettiği ahkâm ve hakâyıka karşı gayet metin ihlâsları sayesinde Kureyş üzerinde bir rüçhan mevkii kazanmış oldukları inkâr*

arasında sulh, sükûn ve ittihadı sağlamaktır. Bunun ise, kuvvet ve otorite sayesinde gerçekleşebileceğini söyleme-

---

kabul etmez.

Şu kadar var ki; Mekke fetholunup da Cezîretü'l-Arab'ın her tarafındaki kabileler fevç fevç İslâm dâiresine dâhil olduktan sonra, Arap kavmi arasında onların kuvvet, azamet, nüfuz itibariyle kaale alınmaya değer bir mevkileri kalmamış idi. Kudret ve kemmiyet itibariyle Kureyş ile aralarında bir nisbet olmadığı hâlde onlarla rekâbet ve münâfese (gizli düşmanlık) edebilmeleri imkân hâricine çıkmıştı.

*Bâhususus ki, Kureyş câhiliyette Kâbe-i Muazzama'nın muhâfızları, Mekke ve Arap kabilelerinin pişvâ (öncü) ve rehberi olmak, sonra da şüphesiz **İsmail** Aleyhisselâm'ın evlâdı bulunmak gibi birtakım meziyetlerin kendilerine kazandırmış olduğu rûhânî mevki dolayısıyla bütün Arab kavimlerinin hürmet ve inkiyadına mazhar oldukları gibi İslâm Âlemi'nin de aynı sûretle itaat ve merbûtiyetlerini kazanmışlardı.*

Mekke'nin fethi senesi, Kureyş, İslâm dâiresine dâhil olur olmaz, bütün Arab kabilelerini İslâm'ın feyz ve kudsiyet harîmine dehâlet hususunda yekdiğerine müsâbaka edercesine gösterdikleri tehâlük, Kureyş'in nüfûzunun te'siriyle vukua gelmiş bir hâl ve bir şey değildi.

Hâl böyle iken Arap câmiasının Kureyş'ten başkasına imtisal etmesi, onlardan maâdâsının hüküm ve nüfûzuna râm olması imkânı yoktu. Bu tesir, avam sınıfına münhasır değildi. Arab'ın mülûk (melikler) ve ümerâsı (âmirler) bile Kureyş, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Risâletpenâh'ın huzuruna hey'etler göndermek sûretiyle yahud mükâtebe (yazışma) yoluyla peyderpey Müslüman olmağa başladılar.

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz, senelerce Medine ahâlisi arasında bulunarak halkı İslâm'a dâvet, dinin neşri yolunda onlarla birlikte bunca mücâhede ettiği hâlde Mekke'nin fethi ile Kureyş, Müslümanlığı kabul ettikleri zaman olduğu kadar halk, dâvete icâbet hususunda bir hırs ve tehâlük göstermediler. Çünkü Arab'ın gerek avam sınıfı, gerek mülûk ve ümerâsı Medine ahâlisinden ne bir korku hissediyor, ne de onların tesirine iktifâ, emirlerine imtisal kaydında bulunuyordu.

İşte Risâletmeâb Efendimiz, bütün bu sebepleri göz önünde bulundurduğu için ölümü sırasında, hilâfetin Kureyş'e (Ensar'a değil) âid olmasını vasiyet etmiş, bir taraftan da Kureyş'e İslâm'ın kökleşmesi yolunda pek güzîde hizmetleri sebketmiş ve üzerlerine harb açan müşriklerin şiddetli savletlerine sırf dînin te'yidi maksadıyla göğüs germek sûretiyle emsâlsiz fedâkârlık göstermiş olan Ensâr'a karşı son derece iyi muâmele etmelerini tavsiye ve ihtardan da hâlî kalmamıştır. Nitekim şu hadîs-i

ye hâcet yoktur. O sırada Ensar'ın nüfuzu, Medîne hâricine çıkmıyordu. Hâlbuki Kureyş, eskiden beri Bilâd-ı Arab'ın her tarafında müthiş bir ihtiram görmekteydi.

Bu itibarla Hazret-i Peygamber'den sonra ümmetin riyâseti mevkiini, ancak Kureyş'ten olan, fakat liyâkat ve kifâyeti ile de ekseriyetin tasvibine mazhar olabilecek birinin geçmesi en tabiî bir netice idi.

şerîf irtihâl-i Nebevî'den bir ay mukaddem şeref-vârid olmuştur:

«Ey Muhâcirîn cemaati! Siz günden güne çoğalıyorsunuz. Ensar ise çoğalmıyorlar. Ensar benim, daralınca muâvenetlerine sığındığım bir melce' ve penâhımdır. Onların uslu, akıllılarına hürmet ve ikram ediniz. Fenalığı görünenlerin de kusuruna bakmayınız!..»

Risâletmeâb Efendimiz'in ölümünü müteâkip muhacirîn ile Medineliler arasında zuhûrundan endişe ettiği hâl, kısmen vukua gelmiş ise de, vasiyyet-i seniyye-i Nebeviyye işin had bir şekil almasına, iki fırkanın da mahvını intaç edebilecek azîm bir fitnenin hüküm sürmesine meydan bırakmamıştır.

Yukarıdaki sözlerden anlıyoruz ki, Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz'in ölüm döşeğinde bu şekilde vasiyyette bulunmasının hikmeti, bütün Arap kabilelerinin Kureyş'e karşı müfrid bir taassub hissi beslemesi, havas ve avam bütün Araplar'ın Mekke ehline mutî' ve münkad bulunması idi. Bu bize gösteriyor ki, Arap'ta unsûrî taassup ruhu bilâhare zaafa uğrayınca, bizzat halîfeler bahis mevzuu olan vasiyyet-i seniyyeye imtisal etmeye bir mecburiyet görmemeye başladılar. Bu kabîlden olarak ***Ömer bin Hattab*** *ölürken demişti ki:*

*«-**Muaz bin Cebel** sağ olaydı, hilâfeti ona tefviz ederdim. **Huzeyfe**'nin kölesi berhayat bulunaydı, onu halîfe yapardım.»*

Bunlardan birincisi, Medine ahâlisinden, ikincisi bil-mükâtebe âzad edilmiş bir köle olup hiç birinin neseben Kureyş ile bir alâkası yoktu.

*Yalnız şurasını nazar-ı dikkatten uzak tutmamalıdır ki; Risâletmeâb Efendimiz Hilâfet'in Kureyş'e tefvizini vasiyet ettiği esnâda onların da adl ve istikamet dâiresinde vazife görmelerini şart koşmuş ve bunu söyledikten sonra **«Müstakîmâne hareket etmezlerse, kılıçlarınızı boynunuza takıp ocaklarınızı söndürünüz. Yapamazsanız hakikaten sersem ve bedbahd kimselersiniz.!..»** buyurmuştur. Bunu **Trablusî** ile **Taberânî** ruvâtı sika (râvîleri güvenilir) olan hadisden ihraç etmişlerdir."* (Bkz. **Abdülaziz Câviş**- Müslümanlık, Hilafet - Sebîlürreşad Dergisi, c. 14, sh. 215 ve müteâkib)

Ancak o sırada Kureyş'in en kalabalık ve kuvvetli kolu **"Benî Ümeyye"** idi. Benî Ümeyye'nin reisi de Hazret-i Peygamberin kayınpederi **Ebû Süfyan**'dı. Fakat **Ebû Süfyan**, Uhud Harbi'nde Müslümanların pek çok zâyiat vermesine sebep olmuş ve Mekke'nin fethi sırasında **"Müellefetü'l-Kulûb"**[53] meyanına dâhil olmuş bir kimse idi. Sonradan çok kuvvetli bir Müslüman hâline gelmişse de henüz mâzîsinin tesirleri tamamen zâil olmamış bulunuyordu.

Bu sebeple en evvel İslâm'la müşerref olan ve Hazret-i Peygamber'in vefâtından önce O'nun emriyle cemaate imamlık eden **Hazret-i Ebûbekir** dururken başka birinin seçilmesi imkânsızdı.

Gerçekten Hazret-i Peygamberin vefatı hengâmında **Hazret-i Ömer** bile telâş ve şaşkınlık içinde kalıp **Ebû Ubeyde bin Cerrah**'a:

"-Elini uzat, sana biat edeyim!. Zira Rasûlullah'ın buyurduğu üzere, sen bu ümmetin emînisin.!.." demesi üzerine muhatabının:

"-Yâ **Ömer**!.. Senin İslâm'a geldiğin günden beri böyle zayıf bir re'yini görmedim, içimizde **«Sıddîk»** ve mağarada iki kişinin ikincisi olan bir zât varken, bana nasıl biat edersin?!.." dediği meşhurdur.

Hakîkaten Ashab-ı Kiram hazerâtı, bir yere toplanıp da re'ye müracaat olunsaydı, kaahir bir ekseriyetle **Hazret-i Ebûbekir** üzerinde birleşileceği muhakkaktı. Fakat ne yazık ki; buna imkân bulunamadı. Şöyle ki:

---

53 **"Müellefetü'l-Kulûb"**, kalbleri kazanılacak olan bir zümreyi ifade eder ki, bunlar nüfûzlu aşîret reisleri veya henüz ihtidâ etmemiş kimselerdir. Hazret-i Peygamber tarafından İslâm'daki kardeşlik ve içtimâî muâvenetin tezâhürüne vesîle olmak üzere kendilerine hazineden bir miktar yardım yapılması ve bu sûretle İslâm'a meyillerinin takviye edilmesi düşüncesinden hareket edilmiştir.

Hazret-i Ebûbekir, diğer ileri gelen Ashab-ı kiram hazerâtı ile Hazret-i Peygamber'in teçhiz ve tekfini ile meşgul bulunmakta iken, oraya gelen **Muğîre bin Şûbe**, **Hazret-i Ömer**'in kulağına eğilip:

"-Ensar, **«Benî Saîde Sakafı»**nda toplandılar. Re'sen bir şeye (yani halîfenin kim olacağına) karar verirler ise, aramızda muharebe zuhur eder!..» demesi üzerine **Hazret-i Ömer**, yanına **Hazret-i Ebûbekir** ve **Ebû Ubeyde**'yi alarak Benî Saîde Sakafı'na vardı.

Meclise dâhil olduklarında Ensar'ın **Sa'd bin Ubâde**'ye biat etmek üzere olduklarını gördüler. Müzâkerenin kendileri yokken bir hayli gelişmiş ve tehlikeli bir mecraa sürüklenmiş olduğunu anlamakla gecikmediler. Bunun üzerine söz alan **Hazret-i Ebûbekir**, Ensar'ın fazîletlerini ve İslâm'a hizmetlerini bir bir güzelce sayıp döktükten sonra Arab kabîlelerinin Kureyş'ten başkasına biat ve itaat etmelerini mümkün ve muhtemel görmediğini söyledi. **Hazret-i Ömer** de O'nu teyid edince Ensar:

"-Öyleyse bir bizden, bir de sizden Emîr (yani Halîfe) seçilsin!.." mütalâasını dermeyan ettiler.

Bu ise, üzerine titrenilen vahdet-i İslâmiyeyi kökünden sarsacak çok tehlikeli bir yoldu. Bu tarz-ı hareketin vehametini **Ebû Ubeyde** pek müessir bir sûrette îzâh etti. Bu müzâkere bir hayli uzamış ve kılıçların sıyrılmasına ramak kalmıştı. **Hazret-i Ebûbekir** bir eliyle **Hazret-i Ömer**'i, diğer eliyle de **Ebû Ubeyde**'yi tutarak:

"-Size bu iki zâttan birine biat etmenizi tavsiye ediyorum." dedi.

Her ikisini de öne doğru çekerek aralarında durdu. Bu jest, son derecede gergin olan havayı biraz yumuşattı. Fakat **Hazret-i Ömer**:

"-İçinde **Hazret-i Ebûbekir** gibi bir yüce zâtın bu-

lunduğu bir cemaate aslâ riyâset edemem!.." diye bağırarak elini uzatıp O'na biat etmekle kopmak üzere olan fitnenin yatışmasına imkân hâsıl oldu.

Gerçekten herkesin **Hazret-i Ömer**'in kendisi halîfe olmak istediğini ve bunun için münâkaşa ettiğini sandığı bir ânda, O'nun, **Hazret-i Ebûbekir**'e biat etmesi ortalığı yatıştırmış, O'nu gören diğer ashabın da biatleriyle mes'ele kökünden halledilmiş oldu. Sadece, **Sa'd bin Ubâde** re'yinde mûsır davranmışsa da bu durum, O'nun tek kalması sebebiyle gergin âsabların yatışmasına mâni teşkil etmemiştir.

Ertesi gün herkes mescidde toplandı. **Hazret-i Ebûbekir** minbere çıkarak ilk hutbesini îrâd etti:

"-Ey nâs! Sizin en iyiniz olmadığım hâlde sizin başınıza geçmiş bulunuyorum. Vazifemi yollu yolunda îfâ edersem bana yardım ediniz, yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk emânet, yalancılık hıyânettir. İçinizde zayıf, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizde kuvvetli, ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet, Allah yolunda cihaddan fâriğ olursa, o millet zillete dûçâr olur. Bir millette fenalık revaç bulursa, bütün o millet belâya uğrar. Ben Allah ve Peygamber'e itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Ben Allah'a ve Peygamber'e isyan edersem, sizin bana itaatiniz lâzım gelmez. Haydi namazınıza!.. Cenâb-ı Hak, cümlenizi rahmetine lâyık eylesin!.."

Bu sûretle **Hazret-i Ebûbekir**, Hilâfet Makamı'na ümmetin icmâı ile geçmiş olmasına rağmen yine de bazı muhâlefetlerle karşılaştı. Benî Saîde Sakafı'ndaki toplantıya **Hazret-i Ali** ile Haşimîler'den gayrisi iştirak etmiş ve **Hazret-i Ebûbekir** bir tek muhalife (**Sa'd bin Ubâde**) karşı ittifakla halîfe seçilmişti.

Hazret-i Ali ise, bu sırada **Hazret-i Fâtıma**'nın hanesine çekilmiş ve müstenkif kalmayı tercih etmişti. Orada Benî Hâşim'in ileri gelenleri ile Aşere-i Mübeşşere'den **Zübeyr** ve ashabın ileri gelenlerinden **Mikdad bin Esved, Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer, Ammar bin Yâsir** ve **Kâ'b** gibi zâtlar içtimâ etmişlerdi. Bunların hepsi de **Hazret-i Ali**'ye biat etmek istiyor ve mes'elenin Benî Saîde Sakafı'ndaki içtimada böyle âniden kararlaştırılarak kendilerinin istişâre hâricî bırakılmalarına gücenmiş bulunuyorlardı. Gerçekten bu zâtların hepsinin de böyle mühim bir mes'elede reyleri alınmak gerekirdi. Fakat ne yazık ki; hadiselerin gelişmesi karşısında fitneyi önlemek korkusuyla buna imkân bulunamamıştır.

Bunlar arasında bulunan **Hazret-i Abbas, Hazret-i Ali**'ye:

"-Gel, ben sana biat edeyim. Nas da biat eder!.." demesi üzerine **Hazret-i Ali** böyle bir hareketin fitne ve fesad doğurmaktan başka bir fayda sağlamayacağı yolundaki bir itirazla O'na mâni olmuştur.

Yeni Müslümanlardan olduğu için câhiliyyet devri alışkanlıklarından kurtulamayan **Ebû Süfyan** ise **Hazret-i Ali**'ye:

"-Peygamberin hilâfetinin Kureyş'in en küçük şûbesine bırakılması ne demektir?! (Çünkü **Hazret-i Ebûbekir**'in kabîlesi, Benî Ümeyye'ye nazaran azlıktı.) Elini uzat, sana biat edeyim!... Vallâhi istersen etrafı atlı ve piyâde ile doldururum" deyince **Hazret-i Ali**:

"-Yâ **Ebû Süfyan**!.. Sen Müslüman arasına nifak mı sokmak istiyorsun?"[54] karşılığını vermiştir.

54 *"...İçlerinde Benî Hâşim'den ve Ehl-i Beyt-i Nebevî'den Amm-i Nebî (yani Hazret-i Peygamberin amcası)* ***Abbas*** *ve amcazadesi* ***Ali bin Ebî Tâlib*** *vs. gibi zevât bulunduğu hâlde sâir muhâcirîne bîat edilmeyip de* ***Ebûbekir****'e tevcih-i hilâfet olunması, şâyân-ı nazar-ı dikkat görülür.*

Bununla beraber, **Hazret-i Ali**, **Hazret-i Ebûbekir**'e, biat işinde bir hayli gecikmiştir. Fakat bunun asıl sebebi, **Hazret-i Fâtıma**'nın, **Hazret-i Ebûbekir**'e son derecede kırgın olmasıydı. Bu da **"Hazret-i Peygamber'in mîrâsı meselesi"**nden doğmuş bulunuyordu.[55]

Bilâhare bu kırgınlığın da giderilmesi üzerine hilâfet meselesindeki bu ilk ihtilâf ortadan kaldırılmış oldu.

---

*Bu hususta gerek **Hazret-i Ömer** ve gerek sâire tarafından muhtelif mevâkîde vâkî olan beyânâta nazaran Benî Haşim, nûr-i nübüvvet kendilerinden zuhûr etmiş bulunmakla zaten büyük bir makam ihraz etmişlerdi. Bu büyük ve mümtaz mevkie bir de Makam-ı Hilâfeti ilâve etmek büsbütün fazla olacaktı.*

*İhtimâl ki; İslâmlar bu hususta Hazret-i Nebevî'nin eserine ihtidâ etmişlerdi. Çünkü Amm-i Nebî **(Hazret-i Abbas)** bir defa Hazret-i Nebî'den kendisini bir işe memur yapmasını istemiş iken Hazret-i Nebî, O'nun mes'ulünü is'af etmemişti.*

*Ezcümle **İmam Hasan bin Ali**, **Muaviye**'ye terk-i hilâfet ettiği zaman:*

«-Cenâb-ı Hak, nübüvvet ve hilâfetin her ikisini birden bizde cem etmeyi arzu etmemiştir.» demişti." (Bkz. **Corci Zeydan**- Medeniyet-i İslâmiye Tarihi - c. 1, İstanbul, 1328, sh. 51)

55 Sahih-i Buharî'de deniliyor ki:

*"... **Ali**, **Fâtıma** yüzünden herkesten hürmet görüyordu. **Fâtıma** irtihâl ettikten sonra herkesin kendisine karşı yüzünü astığını gördü. Bunun üzerine **Hazret-i Ebûbekir**'le barışmak ve ona bîat etmek için çâre aradı. **Ebûbekir**'e haber göndererek O'nu dâvet etti ve yalnız başına gelmesini istedi. Çok samimi görüştüler. **Hazret-i Ali**, **Ebûbekir**'in fazîletinden bahsetti, yanlış bir zehâba kapıldığını söyledi, itizar etti. **Hazreti Ebûbekir**'in gözleri yaşardı ve Rasûl-i Ekrem'in akrabasına karşı olan büyük hürmetinden bahsetti. Öğle namazından sonra minbere çıktı. Şehâdet getirdi. **Ali**'nin bîat hususunda gecikmesini mevzûbahs ederek O'nun mâzeretini kabul ettiğini söyledi, sonra istiğfar etti.*

***Ebûbekir**'i müteakip, **Âli** şehâdet getirerek **Hazret-i Ebûbekir**'in tazime şâyân olduğunu söyledi. Bîatta gecikmesinin **Ebûbekir**'e rekabetinden ileri gelmediğni anlattı. Ancak karâbet (akrabalık) dolayısıyle bir hisse sahibi olduklarını, **Ebûbekir** mani olunca müteessir olduklarını beyân etti. Bu sûretle **Ali**'nin de **Ebûbekir**'e biati Müslümanları sevindirdi."* (Sahîh-i Buhârî, Cüz: 5, sh: 83, İstanbul tab'ı)

Hazret-i Ebûbekir, pek kısa süren hilâfeti esnasında (632-634) çok büyük işler başarmış ve ümmeti dirâyetle idâre etmiştir. Ancak bizim gâyemiz, İslâm tarihini bütün teferruatıyla anlatmak olmayıp sadece **"Hilâfet Müessesesi"**nin mâhiyet ve ona şekil veren tatbikatı üzerinde durmak olduğundan kendimizi bu hususdaki tafsilâta girişmek külfetinden berî addediyoruz.

Hazret-i Ali'nin **Hazret-i Ebûbekir**'in hilâfeti karşısındaki tavrına bir nevî adem-i tasvip mânâsı verenlerin tezvirleri devam etmekte olduğundan **Hazret-i Ebûbekir** kâmilâne bir hareketle bu durumu düzeltmek yoluna gitmiştir.

Hakîkaten **Ebû Ubeyde**'yi **Hazret-i Ali**'ye göndererek, biat etmekte gecikmesinin Müslümanlar arasında fitne çıkmasına ve dedikoduların yayılmasına sebep olduğunu, bu işe bir son vermek gerektiğini söyletti. **Hazret-i Ali** de biat işinde gecikmesinin ve evine kapanmasının **Hazret-i Ebûbekir**'in hilâfetini tasvip etmediğinden değil, Hazret-i Peygamberin vefâtından duyduğu büyük teessürden olduğunu bildirdi. Ancak bu hareket tarzının yanlış anlaşıldığına bu sûretle muttalî olunca, ertesi gün mescide giderek **Hazret-i Ebûbekir**'e biat etti. Bu sûretle **Hazret-i Ebûbekir**'in hilâfeti hakkında ittifak vâkî oldu.

Hazret-i Ali, pederinin vefâtından ziyâdesiyle müteessir olan **Hazret-i Fâtıma** ile birlikte ve O'nu tesellî maksadıyla bir müddet daha kûşe-i inzivâda kaldı. Fakat çok az bir müddet sonra **Hazret-i Fâtıma**'nın da vefat etmesi üzerine inzivadan çıkarak **Hazret-i Ebûbekir**'in etrafındaki arkadaşlarına katıldı ve O'nun en samimi bir yardımcısı oldu.

Hazret-i Ebûbekir'in hilâfetinden sonra bu makama **Hazret-i Ömer**'in seçildiği mâlûmdur. O'nun seçilişi-

nin **Hazret-i Ebûbekir**'in tâyin ettiği bir hey'etçe gerçekleştirildiği evvelce nakledilmişti.

Hazret-i Ömer'in tam on yıl birbirinden parlak zaferlerle sürüp gitmiş olan hilâfeti nihayete erdiğinde **"Beytülmal"** denilen devlet hazinesi tıklım tıklımdı. Halk da o nisbette zenginleşmişti. İslâm tarihindeki ilk büyük fitnenin tohumlarını herşeyden önce bu ölçüsüz zenginlikte aramak lâzımdır. Bu duruma dikkati çeken **Ahmed Cevded Paşa** şöyle demektedir:

*"...Bir milletin içinde birden bire bu mertebe servet ve gınâ (zenginlik) husûlünden dolayı beynennâs (insanlar arasında) a'râz-ı dünyeviye (dünyevî emeller) hâdis ve bu da ihtilâl ve fitne hudûsuna bâis (ortaya çıkmasına sebep) olmak bu âlem-i kevn u fesâdın muktezâ-yı ahvalinden (gerektirdiği durumdan) olmakla burası **Hazret-i Ömer**'in zihnini tahdiş (rahatsız) ediyordu.*

*Bir de Rasûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- ümmetinin a'dâlarına (düşmanlarına) galebe Mekke ve Yemen ve Kudüs ve Şam'ı feth ve Kisra ve Kayser'in hazinelerini taksim edeceklerini ve aralarında fitne ve ihtilâl ve nefsâniyetler hâdis olarak mülûk-i sâlife (geçmiş melikler) meslekine gideceklerini beyân buyurmuştu. Ve **Ömer** berhayat (hayatta) oldukça fitne zâhir olmayacağını dahî haber vermişti.*

*Rasûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hazretleri böyle mugayyebâta (gâib olan şeylere) dâir olan esrarın ba'zısını bazı havâss-ı ashabına (seçkin sahabelerine) ve cümlesini mahrem-i esrarı olan **Huzeyfe ibnü Yeman** -radıyallâhu anh- Hazretlerine bildirmişti.*

*Bir gün **Hazret-i Ömer**, huzurunda bulunan bazı ashab-ı kirama:*

«-Rasûlüllah -sallallâhu aleyhi ve sellem-'in fitne

hakkında olan sözü hanginizin hatırındadır?» deyû sormuş.

İçlerinden ***Huzeyfe****:*

«-Ya emire'l-mü'minîn!.. Rasûl-i Ekrem'in fitne hakkında olan sözü, ayniyle benim hatırımdadır ki, kişinin ı'yâl (çocuklar) ve mal ve evlâdından ve komşusundan dolayı fitneye dûçâr olmasıdır. Bu misullû günahlara savm ve salevât ve emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker kefâret olur.» deyû cevap vermiş.

Hazret-i Ömer:

«-Muradım o değil, deniz gibi temevvüç edecek fitneyi soruyorum.» dedikde ***Huzeyfe****:*

«-Yâ Emire'l-mü'minîn!.. Senin için ondan bir beis yok. Senin zamanınla onun arasında kapalı kapı var!» demiş.

Hazret-i Ömer:

«-Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?» dedikte ***Huzeyfe****:*

«-Kırılacak!.» demekle ***Hazret-i Ömer****:*

«-Öyleyse artık kapanmaz!..» deyip izhâr-ı teessüf etmiş."[56]

Her ne kadar ülkenin genişlemesi, işlerin çoğalması, adâlet ve âsâyişin te'minini güçleştirmiş ise de, **Hazret-i Ömer**'in muhatapları üzerinde derin bir haşyet (ürperme) uyandıran mehâbeti ve devlet işlerini takipteki dirâyet ve çalışkanlığı sâyesinde içtimâî istikrar, az çok sağlanabilmişti.

Fakat kendisini istihlâf eden **Hazret-i Osman** -radıyallâhu anh- son derecede halîm selîm bir insandı. Üstelik bu sırada Rasûl-i Ekrem devrini görmüş ve ondan feyz almış ashabın ileri gelenlerinden pek çoğu ihtiyarlamış ve

56 **Ahmed Cevded Paşa**- a.g.e., sh. 591.

gitgide çoğalan servet ve ihtişamın dağdağasına karışmamak için bir kenara çekilmiş bulunuyorlardı. Hâlbuki İslâm ülkesinin hududları alabildiğine genişlemiş, henüz tam manâsıyla temessül edilmemiş pek çok anâsırı ihtiva eder bir hâle gelmişti. Bunların bir kısmı İslâm hâkimiyetinden çıkmaya can atıyor ve bu vâdide her türlü fitne ve fesâda teşne bulunuyorlardı.

Buna rağmen **Hazret-i Osman**'ın 12 yıllık hilâfetinin ilk altı yıllık devresi, yine de oldukça huzur ve sükûnet içinde geçmiştir. Fakat müteakip altı yıl, **Hazret-i Osman**'ın şehâdetine müncer olan ihtilâf ve şikâyetlere sahne olmuştur. Bunların sebepleri şöyle hülâsa edilebilir.

1-**Hazret-i Osman**, Kureyş'in **"Benî Ümeyye"** kolundandı. Bu kol, Kureyş'in en kalabalık ve itibarlı kısmıydı. Fakat bunların ekseriyeti İslâm'ı Mekke'nin fethinden ve reisleri **Ebû Süfyan**'ın ihtidâsından sonra kabul etmişlerdi. Bu yüzden ilk muhârebelerde hiçbir hizmetleri görülmemişti. İhtimâl bu sebepten dolayı da **Hazret-i Osman**'ın hilâfetinden önce kendilerine pek fazla me'muriyet verilmemişti. Fakat **Hazret-i Osman** oldukça mülâyim ve halûk tabiatlı idi. Bu yüzden onların me'muriyet isteklerini reddetmeyip bol bol is'af eylemişti. Bu durum zamanla diğer kabilelerin, bâhusus Hâşimîlerin rekâbet hissini uyandırmakta gecikmemiştir.

2- Genişleyen fetihler sonunda Mekke ve Medîne'ye korkunç bir servet akmış, bu da bir kısım insanları takvâdan uzaklaştırmıştı. Bu hâl, daha önce, yani **Hazret-i Ömer** zamanında başlamış ve O'nu endişeye garketmişti.

Gerçekten servetin, mutlaka sefahati getireceğini hesâb eden bu büyük insanın, bilhassa İran'ın fethinden sonra Medîne'ye binlerce devenin sırtında taşınan ganimet yığınlarını görünce:

"-Ah ne olurdu, İran ile bizim aramızda ateşten bir dağ olsa idi de biz oralara varmasaydık!.." dediği rivayet olunmuştur.

İşte çeşitli ihtiras ve husûmetlere gebe olan bu müthiş servetin, olanca mahzurları **Hazret-i Osman** devrinde ortaya çıkıp bu devri dahilî ihtilâflara garkeylemiştir.

3- İlerleyen zamanla nûr-i nübüvvetten feyz almış insanlar gitgide ihtilâflara karışarak kirlenmemek için bir kenara çekilmeyi tercih etmiş bulunuyorlardı.

4- Sür'atle ilerleyen fetihler esnasında İslâm topluluğuna lâyıkı veçhile temessül edilmeden karışanlar oluyordu. Bunlar, beliren zaaf alâmetleri karşısında baş kaldırmak için fırsat kollamaktaydılar. Hiç şüphesiz, bu gibilerin hissiyâtını istismar ile Müslümanlar arasına nifak tohumları ekmeye çalışan birtakım kötü ruhluların zuhûru da gecikmemiştir. Bunların en meşhûru, malûm olduğu üzere, Yahudi asıllı **Abdullah İbni Sebe**'dir.[57]

Bu fitne kumkuması Yahudi'nin çıkardığı karışıklıklar, hicretin 35. yılında halûk mîzaçlı **Hazret-i Osman**'ın bir gece evinde Kur'ân-ı Kerîm okurken şehid edilmesine müncer olmuştur.

Bu fecî cinâyet üzerine boş kalan Hilâfet Makâmı'na

57 Çeşitli fırkalara ayrılmış bulunan şia içinde **"Sebeiyye"**nin kurucusu olan **Abdullah İbn-i Sebe**, aslen San'alı bir Yahudî'dir. **Hazret-i Osman** zamanında güyâ Müslüman olmuş, fakat dâima perde arkasında kalmayı başararak Müslümanlar arasında birtakım sapık fikirlerin yayılmasına önayak olmuştur.

Birtakım gizli mektuplarla çeşitli İslâm beldelerinin halkını birbirleri ve idârecileri aleyhine tahrik etti. Binbir çeşit yalan uydurup yaydı. Nihayet bu tahrikler sonunda milâdî 656 yılında Mısır'dan altı yüz kadar atlı **"umre zahirî sebebi"** ile yola çıkıp Medine'ye gelmişlerdir ki, bilâhare aynı yıl içinde **Hazret-i Osman**'ın şehâdetine müncer olan karışıklıklar, bunlar ve daha sonra aynı şekilde gelenlerin eseri olmuştur. (Tafsilât için bkz. **Doç. Dr. Yaşar Kutluay**- İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965, sh: 34 vd.)

Hazret-i Ali geçirilmiş, fakat işlenen cinâyetin uyandırdığı ruhî ve ictimâî sarsıntının önü bir türlü alınamamıştır. Zira fitne alabildiğine derinleşmiş, alev bacayı sarmış bulunuyordu.

Bu sebepledir ki, **Hazret-i Ali** -radıyallâhu anh- Hazretleri'nin devri de baştanbaşa aynı fitnenin devamı mâhiyetindeki ihtilâflara sahne olmakta devam etmiştir. O, Hilâfeti, **Hazret-i Osman**'ı şehîd eden âsiler gürûhunun kendisine biat hususundaki tehâlüklerine rağmen önceleri kabul etmek istememişti. Lâkin az sonra ashabın ileri gelenlerinin ısrar ve ittifakları karşısında daha fazla mukavemet edemeyerek bu makama geçti.

Zaman fevkalâde nâzikti. Anarşi, Medîne'de kol geziyordu. Böyle buhranlı bir zamanda hizmetten kaçılamazdı. Üstelik ashab, kendisi üzerinde ittifak eylemişti. O kabul etmese, ihtilâfsız halife seçilebilecek bir başkası yoktu. Lâkin biri çıkıp da O'na da muhalefet edince, ihtilâf kıvılcımları yeniden parlamış ve **Hazret-i Ali** -radıyallâhu anh- Hazretleri'nin şehâdetine kadar gelişerek **"Hûlefâ-yı Râşidîn"**[58] devrinin son bulmasına müncer olmuştur.

Bu biri de, Kureyş'ten Benî Ümeyye'nin reisi **Ebû Süfyan**'ın oğlu Şam Valisi **Hazret-i Muâviye**'den başkası değildi.

b) Hazret-i Ali ve Hazret-i Muâviye arasındaki ihtilâfa kısa bir bakış

Bu eserin ikinci cildinde Musul havâlisinin tarihçesinden bahsederken bir hayli tafsilât verilmiş[59] olan bu mes'eleye burada kısaca temas edilecek, sadece kıymet hükümlerinin tasrîhi ile iktifâ olunacaktır.

58 **"Hulefâ-yı Raşidîn"**, doğru yolda olan halifeler demek olup, bununla **"ilk dört halife"** kastedilir.

59 Bkz. Lozan, c. II, sh: 132 vd.

Hazret-i Ali ve **"Ehl-i Beyt-i Rasûlullah"**a[60] karşı çeşitli hürmetsizliklerin yapılması sûretiyle sürüp giden ihtilâfların zuhûrunda **Hazret-i Muâviye**'nin hiç bir rolü olmamıştır. O, bu ihtilâflara bilâhare ve alev bacayı sardıktan sonra dâhil olmuştur. Hatta meşhur **"Hakem Hâdisesi"**ne[61]

60 Rasûlullah'ın hâne halkı demek olan bu dinî tâbir **Hazret-i Ali**, **Hazret-i Fâtıma** ve onların çocuklarını ifâde eder.

61 Hicretin otuzyedinci yılında **Hazret-i Ali**'ye bağlı kalanlarla **Hazret-i Muâviye** taraftarları arasında çıkan **"Sıffîn Harbi"**nde mağlûb olacağını anlayan Şam ordusu, bir hile olarak Kur'ân-ı Kerîm'lerini mızraklarının ucuna takarak yukarı kaldırdılar.

Bununla Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat edilmesini istediklerini bildirmiş oluyorlardı. **Hazret-i Ali** bunun hile olduğunu anlamıştı. Fakat taraftarlarına söz geçiremedi. İki taraf da, ihtilâfı, Kur'ân-ı Kerîm'e göre halledecek birer hakeme havale eylemeyi kabul ettiler.

Hazret-i Muâviye, **Amr İbnü'l-As**'ı hakem seçmişti. **Hazret-i Ali** de yine taraftarlarının zoruyla kendisini **Ebû Mûsâ el-Eş'arî**'nin temsil etmesini kabul zorunda kalmıştı. Bir tahkimnâme yazılarak ihtilâf bu hakemlere havâle edildi.

Hakemler aralarında anlaşarak hem **Hazret-i Ali**'yi ve hem de **Hazret-i Muâviye**'yi azledip halka dilediğini yeniden halife seçme imkânının verilmesini kararlaştırdılar.

Bu hususta **Hazret-i Ali**'nin hakemi oyuna gelmişti. Zira o âna kadar **Hazret-i Muâviye**'nin halifeliğinden aslâ bahsedilmemişti. Ortada böyle bir iddiâ yoktu. Gerçi O, **Hazret-i Ali**'ye bîat etmemişti. Fakat bunun kendisinin halife olduğu iddiâsına istinad ettirmiyor, evveliyetle **Hazret-i Osman**'ın kaatillerinin yakalanıp tecziye edilmesi gereğini ileri sürüyordu. Üstelik tahkimnâmede hakemlere herhangi bir kimseyi makamından azil selâhiyeti de verilmemişti. Böyle olduğu hâlde, önce **Ebû Mûsâ el-Eş'arî** kararı açıkladı. Bundan sonra söz alan **Amr İbnü'l-As** hileye başvurarak:

"-Muhterem sahâbî'nin ne söylediğini hepiniz iyice duydunuz. O kendi adamını (**Hazret-i Ali**'yi) azletti. Ben de şimdi aynı şekilde **Hazret-i Ali**'yi Hilâfet makamından azlettim. Fakat kendi adamımı (**Hazret-i Muâviye**'yi) O'nun yerine Halife tâyin eyledim. Zira **Hazret-i Muâviye**, **Hazret-i Osman**'ın velîsi, O'nun kanını dâva eden ve O'nun yerine geçmeye lâyık olan kimsedir." dedi.

Hazret-i Ali bu kararı kabul etmemiştir. İşte buna **"Hakem Vak'ası"** denilir.

kadar da hilâfet hususunda herhangi bir iddiası olduğuna dâir kendisinden hiç bir söz veya davranış sâdır olmamıştır. Bu ihtilâflar, -evvelce temas edildiği üzere- **Hazret-i Osman** zamanında **Abdullah İbni Sebe'** adındaki Yahudi'nin tahrîkiyle başlamıştır. Gariptir ki, **Hazret-i Ali** bu ihtilâflarda önceleri kendisine hududsuz bir sûrette bağlı bulunan **"Haricîler"**den biri tarafından şehid edilmiştir.

Hazret-i Muâviye'nin babası **Ebû Süfyan**, Bedir Gazası'ndan sonra Kureyş'in reisi olmuştu. Mekke'nin fethinden sonra İslâm'ı kabul etmiş ve oğullarıyle birlikte gelip Medîne'ye yerleşmişti. Büyük oğlu **Yezid**, Şam vâlisi iken vefat edince yerine küçük birâderi **Hazret-i Muâviye** tâyin olunmuştu. Bu esnada halife, **Hazret-i Ömer**'di.

Bilâhare **Hazret-i Osman** zamanında civardaki yeni fethedilen birçok yerler de Şam vâlisinin idaresine verilince, **Hazret-i Muâviye**'nin sâhib olduğu kuvvet ve servet bir hayli çoğalmıştı. Bizans üzerine re'sen sefer eder ve ülkeler fetheder olmuştu. Bu hâliyle O, Mısır hududundan Fırat Nehri'ne kadar hükmü geçen bir **"yarı hükümdar"** durumuna gelmişti.

Hazret-i Osman'ın vefatından sonra, Kureyş'in bir kolu olan Benî Ümeyye'nin reisliği de kendisine geçmiş bulunduğundan bahisle esâsen, amcazâdesi olan bu büyük şehidin kanını dâva etmeye başlamıştı. İşte **Hazret-i Muâviye**'nin mevcud ihtilâflara karışması böyle başlamıştır.

Gerçekten bi-gayr-ı hakkın şehid edilen **Hazret-i Osman**'ın kâtilleri yakalanıp kendilerine şer'an kısas tatbik edilmek lâzım gelirdi. Fakat tevâlî eden karışıklıklar yüzünden buna imkân bulunamadı. Bu hâle kızan ve ekseriyeti Benî Ümeyye'den olan pek çok kimse, Şam'a gidip **Hazret-i Muâviye**'nin etrafında toplanmıştı.

Böylece Şam muhîti, muhâliflerin karargâhı hâline geldi. Muhâlefetin tebellür eden başı da **Hazret-i Muâviye** idi. Zira vâliler içinde yalnız O, **Hazret-i Ali**'ye bîat eylememişti. Bîat için **Hazret-i Osman**'ın kaatillerinin yakalanıp tecziye edilmesini şart koşuyordu.

Hazret-i Ali ise **"şartlı bîat olamayacağını"** söylüyor, önce bîat etmelerini ve sonra taleblerini ileri sürmelerini şart koşuyordu. Gerçi, kâtilleri tecziye hususunda kararlı idi. Fakat hilâfeti herkes tarafından kabul edilmedikçe, bu işe teşebbüs cür'etini nefsinde göremiyordu. Elinde buna imkân verecek bir kuvvet olmadığı kanaatini taşıyordu. Gerçekten Medîne'de hâlâ iki bin kişilik bir âsîler gürûhu mevcuddu.

İki taraf arasındaki bu anlaşmazlığın **"Cemel Vak'ası"**[62]

62 İslâm Tarihi'nde **"Cemel Vak'ası"** denilen hâdise hulâsaten şudur:

Hazret-i Osman'ın icraatına en ziyâde muhâlif olanlardan biri de Hazret-i Peygamber'in pâk zevcelerinden **Hazret-i Âişe** idi. Fakat muhâlefetin **Hazret-i Osman**'ı şehid etmeye kadar varması üzerine, O'nun kanını dâva edenlerden olmuştu. Bu hususta **Hazret-i Ali**'nin gerekeni yapmadığı, yani kâtillere kısas tatbik eylemediği mülâhazası ile muhâlefet safına geçmiş ve Mekke'de âdeta bir muhâlefet fırkası teşkil eylemişti.

Başta **Hazret-i Ali**'ye daha önce bîat etmiş bulunan Aşere-i Mübeşşere'den **Talha** ve **Zübeyr** Hazretleri olmak üzere, bir kısım sahâbî de O'nunla fikir birliği ederek Mekke'de kendisinin etrafında toplanmıştı.

Bunlar önce Şam'da aynı tavır içinde bulunan **Hazret-i Muâviye**'nin yanına gitmeyi düşündülerse de, sonra civarda müstereddid davranan bazı muhitleri kendilerine râm etmeyi daha doğru bulduklarından, Basra üzerine hareket ettiler.

Bu sefere **Hazret-i Âişe** de deve (cemel) sırtına binmiş olarak katıldığı için buna **"Cemel Vak'ası"**, O'nunla birlikte hareket edenlere de, **"Ashâb-ı Cemel"** adı verilmiştir.

Yolda **"Hav'eb Suyu"**na vardıklarında köpekler havlamaya başlamıştı. **Hazret-i Âişe**:

"-Bu ne suyudur?.." diye sorup da,

ve **"Sıffîn Muharebesi"**[63] gibi gâyet kanlı iki çarpışmaya müncer olduğu malûmdur. Bu çarpışmalarda mecmuan **seksen bin İslâm mücâhidinin hayatını kaybetmiş bulunması**, anlaşmazlığın Müslümanlara ne ölçüde pahalıya malolduğunu gösterir sanırız. Hatta İslâm vahdetini parçalayıp bozan bu fikrî ve fiilî ayrılık, zaman zaman yenilenerek, zamanımıza kadar sürüp gelmiştir.

"-Hav'eb Suyu'dur!..." cevabını alınca, feryada başladı.

Zira Rasûlüllah -sallallâhu aleyhi ve sellem- diğer zevceleri de yanında olduğu bir sırada:

"-N'ola, n'ola bilsem ki; hanginize Hav'eb köpekleri ürüyecek?" buyurmuşlardı, bunu hatırlayan **Hazret-i Âişe**:

"-Meğer Hav'eb Suyu sâhibesi benmişim, beni geri çevirin, geri çevirin!.." diyerek devesini çökertmişti. Ancak, O'nun avdeti hâlinde, teşekkül eden ordu dağılacağından, etrafındakiler buna imkân vermediler.

Hazret-i Ali ise bu sırada Şam üzerine sefer ederek **Hazret-i Muâviye**'yi itaat altına almayı düşünüyordu. Fakat Aşere-i Mübeşşere'den **Talha** ve **Zübeyr** hazretleri gibi iki büyük sahâbinin de iltihâkıyla bir hayli kuvvetlenen ve **Hazret-i Âişe** etrafında toplanan **"Ashab-ı Cemel"** üzerine gitmeyi daha uygun buldu.

Kendisinden önce Basra'ya varmış ve birçok mücâdele ve mukatele ile burasını ele geçirmiş olan **"Ashâb-ı Cemel"** ile **Hazret-i Ali** arasında burada vâki' olan çarpışmada, iki taraf birden mecmuan on üç bin zâyiât vermiştir. Hicri 36 yılında ortaya çıkan bu muharebeyi **Hazret-i Ali** kazanmıştır.

63 **Hazret-i Ali** taraftarlarıyla **Hazret-i Mûâviye** etrafında toplananlar arasında hicrî 36 yılı sonralarında hafif tertip mübârezeler sûretinde başlayıp, müteakip yılın başında gittikçe hızlanmış olan bir çarpışmadır ki, buna vâki' olduğu yere izâfeten **"Sıffîn Muharebesi"** denilir.

İki tarafın birden mecmuan kırk beş bin zayiat verdiği bu muharebe, **Hazret-i Ali** ve **Hazret-i Muâviye** arasındaki en dehşet verici ve neticeye müessir bir çarpışmadır.

Evvelce temas edildiği üzere bu muharebede **Hazret-i Muâviye** taraftarları mağlûb olacaklarını anlayınca, bir hile olarak mızraklarının ucuna Kur'ân-ı Kerîmleri takarak onu hakem yapmak istediklerini bildirmişler ve netice olarak ihtilâfın hakeme havalesini sağlamışlardır ki, buna yukarıda izah edildiği üzere **"Hakem Hâdisesi"** denilir.

Ancak bunu şahsî veya zümrevî çıkarlarına âlet edenlerin, sebep oldukları zarar, İran'ın mes'eleye dâhil olarak Şia'yı benimsemesine kadar yine mahdud kalmıştır. Fakat iki Sünnî Türk topluluğu (Anadolu Türklüğü ve Türkistan Türklüğü) arasında sıkışıp kalan İran, kendisine İslâm Dünyası içinde ayrı bir varlık sebebi ve dâvâ olarak Şia'yı benimseyince, ihtilâf çok daha fazla bir şümûl ve ehemmiyet kazanmıştır ki, bu husus, saded hârici olduğundan tafsilâta girişmiyoruz.

Şu kadarını söyliyelim ki; **Hazret-i Ali** ile **Hazret-i Muâviye** arasındaki bu ihtilâf ve onun doğurduğu fiilî çatışmalar, **Hazret-i Ali**'nin hicrî 40 yılında, evvelce şiddetle taraftarı olup sonra baş muhâlifleri kesilen Havâriç'ten **İbnü Mülcem** tarafından Kûfe'de şehid edilmesine kadar sürüp gitmiştir.

Bu bahse son verirken umûmî bir kanaat olarak şunu ifâde etmek isteriz ki, **Hazret-i Ali** ile **Hazret-i Muâviye** arasındaki ihtilâfı tazelemek ve bu mes'eleyi bir nevî şahsiyetler mukayesesi sûretinde ele almak yanlıştır. Gerçekten bu ihtilâfı tazelemekte bugün için hiç bir fayda yoktur. Zira iki taraf da ashabtan olmak ve mürevvicleri arasında ashabın ileri gelenlerinden pek çok kimse bulunmak dolayısıyla mes'eleyi bir **"içtihadlar farkının eseri"** sayıp geçmek lâzımdır. Yoksa şahsiyyet îtibariyle **Hazret-i Ali**'nin üstünlüğü söz götürmez bir gerçektir.

Böyle yapmayıp da mes'eleyi falan haklıydı, filân haksızdı sûretinde ifâde etmek, mecbur olmadığımız bir hakemliğe teşebbüsle muhtemelen günâha girmekten başka hiç bir netice doğurmaz. Bu mevzûda zannederiz en doğru sözü, **İmam Gazâlî** söyleyerek münâkaşaların yersizliğini ifâde etmiştir. Bu büyük zât demiştir ki:

"-Onlar kılıçlarını kana boyadılar, biz lisânımızı bo-

yamayalım!.."

Ne yazık ki; bizim memleketimizde öteden beri bu mes'eleyi tazelemekte şahsî veya zümrevî çıkar umanlar görülmüştür. Eskiden İran, Avrupa içlerine doğru uzanan Osmanlı-İslâm fütûhâtını arkadan vurmak üzere, Anadolu içlerine sokulan birtakım ajanları vasıtasıyla Şia taassubunu bir hayli tahrik etmiş ve bu da millî tarihimiz içinde pek çok yersiz kan dökülmesine ve asırlar süren huzursuzluklar çıkmasına sebep olmuştur. Şimdi ise komünistler ve hatta İslâm karşıtı kemalistler, benzer bir gâye ile kendilerine **"alevî"** denilen ve Ehl-i Beyt'e muhabbeti paravan olarak kullanan bir kısım saf vatandaşlarımızı, tarih boyunca **"ikinci sınıf vatandaş"** muâmelesi gördükleri ve ezildikleri yolundaki propagandalarla dâvâlarına çekmeye çalışmaktadırlar.

Hakikatte islâmî şuur ve amel bakımından pek çok eksiklikleri bulunan bu zümreyi, kendi bâtıllarına teşne görenler, bu sûretle vatanımızda kendilerine gerekli bir taban sağlamak gâyesi peşinde koşmaktadırlar.

Eğer Alevîler bu hareketin tarihinin ilk yıllarından beri iddia edildiği üzere, Ehl-i Beyt-i Rasûlullah'a fart-ı muhabbetin ortaya çıkardığı bir zümre iseler, komünizm gibi dini topyekün reddederek onu beşeriyet için **"afyon"** sayan bir ideolojiye veya sünnî Müslümanlığa ahkâm-ı şahsiyede bile tahammül edemeyen Kemalistlere râm olmayacaklardır. Bunu da zaman gösterecektir.

c) Hilâfet Tarihi'nde Emevîler Devri

Hazret-i Ali'nin vefatı üzerine O'nun hilâfetine inanıp bağlananlar, bu sefer de O'nun oğlu **Hazret-i Hasan**'a bîat ettiler. Bu sırada **Hazret-i Muâviye** ise, Şam'da tam manâsıyla hâkim bir duruma gelmişti. Civarını ve bilhassa

Mısır'ı kendine tâbi' kılmıştı. Bu bölgenin ahâlisi de **Hazret-i Hasan**'a yapılan bîatı öğrenince, **Hazret-i Muâviye**'ye bîatlerini te'kid ve tekrar eylediler. Bu tarihten itibarendir ki; **Hazret-i Muâviye**'ye **"Emîrü'l-Mü'minîn"** denilir oldu.

Bu sûretle ortada meşrûiyyet iddia eden iki halife mevcud olduğundan çatışma mukadderdi. Kûfe'de bulunan **Hazret-i Hasan**'ın etrafında kırk bin kadar silâhşör toplanmıştı. Bunlar **Hazret-i Muâviye**'nin ordusu ile ilk karşılaştıkları ânda dağılıp; bîat ettikleri o halûk mizaçlı insanı yalnız bırakmış ve hatta O'nun şahsî mallarını yağlamaktan bile hazer etmemişlerdi.

Kûfeli askerlerin bu vefâsızlık ve sebatsızlığını gören ve esâsen mîzacı harb ve darbe müsâid olmayan **Hazret-i Hasan**, borçlarını ödemek üzere Kûfe hazinesindeki beş milyon dirhemin kendisine terk olunması ve geçimini sağlayacak bir tahsîsât bağlanması gibi şartlarla hilâfeti **Hazret-i Muâviye**'ye bıraktı. Âile efrâdı ile birlikte Medîne'ye gelip yerleşmişti. Böylece O'nun hilâfeti ancak altı ay kadar sürmüş oluyordu.[64]

---

64 **Cevded Paşa:**

*"**Hazret-i Hasan**, zaten kan dökmeyi sevmez iken askerin böyle yolsuz hareketini görünce muhârebeden bütün bütün nefret eyledi ve böyle râbıtasız askerle harbe girişmekten bir netice-i hasene hâsıl olamayacağını gereği gibi anladı. Çünkü Arab'ın eski sâdedilliği (saflığı, ihlâsı) kalmayıp beyinlerinde ağrâz-ı dünyeviyye (dünya menfaatları) çoğalmış ve türlü ihtilâflar peydâ olmuş ve evvelki gibi yalnız Halife'nin emriyle nâsın zabt u rabtı kaabil olmayıp **Muâviye** gibi bir hükümdar-ı kaahir'in (zora koşan ve cebreden hükümdarın) vücûduna lüzum görülmüş idi.*

Bir de Resûlüllah -sallallâhu aleyhi ve sellem- hazretleri:

***"Benden sonra Hilâfet otuz senedir. Sonra mülk ve saltanat olur."** diye buyurmuş olduğunu Resûl-i Ekrem'in azadlılarından **Sefine** -radıyallâhu anh- rivâyet eylemiştir.*

Reviş-i hal ü zaman (hal ve zamanın gidişatı) bu hadîs-i şerîfin müfâdına (mânâsına) muvâfık görünmüştür ki; Hulefâ-yı erbaanın müddet-i

Bu sûretle **Hazret-i Muâviye**'nin durumu başlangıçtan itibaren meşrû bir halifeye (**Hazret-i Ali**'ye) isyankârlık ifâde etmekteyse de bu hâdise üzerine meşrûiyet kazandığını kabul etmek gerekir.

Kısa zamanda **Hazret-i Muâviye**'ye biat etmeyen hemen hemen hiç bir kimse kalmadı. En son bîat eden **Sa'd bin Ebî Vakkas**'ın kendisine selâmdan sonra:

"-Ey melik!" diye hitab etmiş olmasına temas eden **Cevded Paşa**, O'nun hilâfetinin aşağı yukarı bütün Emevî halifeleri için müşterek olan husûsiyetlerini ifâde eder bir tarzda:

*"Filvâkî sâbıkîn-i evvelîn'den (ilk müslümanlardan) olan sahâbe-i güzîn (seçkin sahabe) ale'l-husus Aşere-i Mübeşşere mülk ve saltanat dâiresinden ırak idiler. **Muâviye** ise ashâb-ı kiramdan olduğu hâlde bu mertebeye kuvve-i kaahiresiyle gelmişti. Lâkin zaman bunu îcâb ettiriyordu. Nâs, evvelki gibi yalnız Halîfenin sözüyle kullanılmayıp îcâbına göre kuvve-i cebriye icrasına hâcet mess etmiş (ihtiyaç duyulmuş) idi.*

*El-hâsıl mülk ve saltanat devri gelip o zaman ise, bu işe **Muâviye** -radıyallâhu anh- rehâk ve evlâ (en hak etmiş ve lâyık olan) idi."*[65] demektedir.

Hazret-i Hasan'ın, bazı taraftarlarının itirazlarına aldırış etmeyerek Hilâfeti, **Hazret-i Muâviye**'ye terk edip

---

*hilâfetleri yirmi dokuz buçuk sene olup **Hazret-i Hasan**'ın altı ay kadar hilâfetiyle otuz seneye bâliğ olmuş idi."* (Bkz. **Cevded Paşa** - a.g.e., sh. 600 vd.) demektedir ki, bu hadîs-i şerîfin gerçek mânâsı etrafında, eserimizin ikinci cildinde geniş bir sûrette izahat verilmiş ve bununla otuz senelik devirden sonra gelen halifelerin hilâfetlerinin gayr-ı meşrûluğuna hükmedilmesine imkân olmadığını, belki ve ancak, otuz seneden sonra gelen halîfelerin hilâfetinin **"Hilâfet-i kâmile"** derecesine yükselemeyip **"Hilâfet-i sûriye"** vasfında kaldığının söylenebileceğini delilleriyle izah etmiş idik. (Bkz. Lozan, C. II. Sh. 135'te yer alan 88 numaralı dipnot.)

65 **Ahmed Cevded Paşa**- a.g.e., sh. 603.

Medîne'ye yerleşmesi, ortalığın ancak bir yıl kadar sükûnet bulmasını sağlamış ve bu yıla **"Cemaat Yılı"** adı verilmiştir. Fakat Hâricîler'in, Hilâfet'i Ehl-i Beyt'e mahsus bir hak telâkki ederek önce **Hazret-i Hüseyin**'e müracaatları, sonra da **Hazret-i Ali**'nin küçük oğlu **M. Hanefî**'ye gizlice bîat eylemeleri bu sulhu bozmuştur.

En nihayet **Hazret-i Muâviye**'nin hicrî elli altı yılında verâset usûlünü ihdas ederek oğlu **Yezid**'i kendisine veliahd yapması, muhâliflerinin yeniden harekete geçmelerini ve **Hazret-i Hüseyin** etrafında toplanmalarını intaç eylemiştir.

Hazret-i Muâviye bunu efkâr-ı umûmiyeye kabul ettirmek için Mekke'ye giderek ashâbın berhayat olanlarına daha önceki ihtilâfları ve dökülen kanları hatırlatarak böyle bir hareketi, şu ihtilâf ve istikrarsızlığın zarûrî kıldığı yolunda telkinlerde bulundu.

Aynı şekilde Medîne'ye de gitti. Minber-i Saâdet'te hutbe îrâd ederek kendisinin vefâtından sonra yeniden Hilâfet için kan dökülmesini istemediğini, bu işi bir esasa bağlamak lüzûmunu îzah ile kimini tehdid ederek, kimini siyâset ve kiyâsetle yola getirerek ve kiminin de sükûtundan istifade ederek hemen hemen herkese, **Yezid**'in veliahdlığını tasdik ettirdi.

Hazret-i Muâviye'nin devri, birçok hatırın kırılmasına, oluk gibi kan akıtılmasına ve bazı aslî islâmî usûllerin çiğnenmesine rağmen, **"Hulefa-yı Râşidîn'in bir benzeri"**[66] idi. Bu hükme varan **Ahmed Cevded Paşa**:

"Zira, asrında nice ashab-ı güzîn ve kibâr-ı tâbiîn berhayattı. Kendisi dahî ashab-ı kiramdan ve iltifât-ı nebeviyeye nâil olan ekâbir-i Kureyş'ten bir zât idi."[67] demek-

66 **Ahmed Cevded Paşa**- a.g.e., sh. 607.
67 **Ahmed Cevded Paşa**- a.g.e., sh. 607.

tedir.

Nisbî sükûnet sağlayan **Hazret-i Muâviye**'nin, hicri 60 yılında vefâtı üzerine, fitne ateşinin üzerindeki küller savrulmaya ve muhâlefet kıpırdanmaya başladı. Ölürken[68] oğlu ve veliahdı **Yezid**'e yaptığı hakîmâne vasiyetle:

"...**Hüseyin bin Ali**, hafif bir zâttır!.. Ehl-i Kûfe, O'nu, senin üzerine huruç ettirebilirler. O'na zaferyâb olduğundan afv ve safh (af ve bağışlama) ile muâmele et. O'nun bize karâbeti ve büyük hakkı vardır ve sıbt-ı nebî (Peygamberin torunu)dir."[69] demiş olan bu uzak görüşlü insanın yanılmadığı kısa bir müddet sonra ortaya çıkmıştır.

Yerine geçen **Yezid**'e bîat etmeyenlerin başında **Hazret-i Hüseyin** geliyordu. Başta Kûfe ahâlisi olmak üzere, Emevîlere öteden beri muhalefet edenlerin gözü O'nun üzerindeydi. Kendisine Kûfe'den yüzlerce dâvet mektubu gönderilmişti. Otuz binden ziyâde, Kûfeli **Hazret-i Hüseyin** nâmına, amcazâdesi **Akîl b. Ebî Tâlîb**'e bîat etti.

Bu durum, **Hazret-i Hüseyin**'in etrafında toplananlarla birlikte Kûfe'ye doğru harekete geçmesine sebep oldu. Fakat milâdî 680 tarihinde yolda kendisini kuşatan **Yezid**'in askerleri tarafından âile efrâdı ile birlikte, fecî bir sûrette katledildi. Rasûlullah'ın bu sevgili torununun susuzluktan kıvranmasına aldırış etmeyerek şehid edildiği 10 Muharrem günü Alevîlerce **"mâtem günü"** ilân edilmiştir.

Bu fâcia, Emevî Hilâfeti'ne taraftar olmayanların ve onlarla birlikte taraftarlık taassubundan berî bulunan bütün Müslümanların ruhlarında derin bir ızdırap husûle getirdi. Emevî saltanatına karşı gizli gizli çalışılmasına yol açtı ki;

---

68 Hayatı binbir mücâdele içinde geçmiş olan **Hazret-i Muâviye**'nin ölürken:

"-Zîtuvâ nâm mahalde sâkin bir Kureyşî olup da emâret ile meşgul bulunmayaydım." dediği, bütün kaynaklarımızda kayıtlıdır.

69 **Ahmed Cevded Paşa**- a.g.e., sh. 634.

bu, onların yıkılışına kadar devam etmiştir.

Esâsen Emevî halifeleri içlerinde sadece **Ömer İbni Abdülâziz** hâriç olmak üzere muhâliflerine karşı pek sert bir tutum içinde bulunmuşlardır. Hatta kürsülerde **Hazret-i Ali**'ye küfredilmesini, an'aneleştirecek kadar bu işi ileriye götürmekten hazer etmemişlerdir. Ancak, bunu bir dereceye kadar üstü kapalı bir sûrette icrâ ediyorlardı. Şöyle ki:

Hazret-i Ali'nin künyesi **"Ebû Turâb"** (toprak babası) idi. Peygamber -aleyhisalâtü vesselâm- O'nu bir defasında bu ad ile çağırdığından, kendisine çok defa **Ebû Turâb** deniliyordu. Emevîler de O'na minberlerden hatiplerini küfrettirirlerken bu ismi kullanarak husûmetlerini -bir dereceye kadar- setrediyorlardı.

Bu gibi çirkin hareketleri olmakla beraber, milâdî 661 yılından 750 yılına kadar doksan sene kadar devam etmiş bulunan Emevî Hilâfeti zamanında, İslâm fütuhâtı yeniden canlanmış ve birçok beldeler fethedilmiştir.

Şimalî Afrika'da ilerleyen fetihler İspanya'ya sıçramış, kuzeyde Kafkas Dağları'na, Doğuda ise, Orta Asya'ya kadar genişlemişti. Bu bakımdan dâhilî ihtilâfları bastıran otoriter davranışlarını -bir dereceye kadar- hoş görmek belki de kabildir.

Emevî sülâlesinden on dört halife gelmiştir.[70] Bunların müşterek vasıfları debdebe ve ihtişam içinde yaşamak, en küçük bir muhâlefete göz açtırmamaktır. İçlerinden **Velid** gibi ayyaş ve ümmetin başına zulmü dillere destan **Haccac**'ı musallat eden, bu da yetmiyormuş gibi içkili bir hâlde iken Kur'ân-ı Kerîm'le fal açan, falı istediği gibi çıkmayınca da O'nu havuza fırlatıp atacak kadar alçak şahsiyyetler bulunduğu gibi, **Ömer bin Abdülaziz** ölçüsünde

70 Bu on dört halife, Emevî Sülâlesi'nin **"Şam Şûbesi"**ne âittir. İleride görüleceği üzere, bu sülâlenin bir de **"Endülüs Şûbesi"** vardır ki, ondan da on bir halîfe gelmiştir.

kimseler de vardır.

Gerçekten **Ömer bin Abdülaziz**, Emevî Halifelerinin irtikâb ettikleri zulümlere nihayet veren, kendisine intikal eden serveti Beytülmal'e devreden, son derecede müttakî bir zâttı. O'nun devri, âdetâ Hulefâ-yı Râşidîn devrini andırır. Hilâfet Makamı'na geçtiği zaman hanımlarını toplayarak kendilerine:

"-Bana ağır bir yük teveccüh etti. Belki sizlerle gereği gibi meşgul olmak imkânını bulamam. Serbestsiniz; dileyen nafakası verilmek şartıyla benden tatlîkini (boşanmasını) isteyebilir." dediği meşhurdur.

Emevî Hilâfeti'nin diğer bir hususiyeti de fethettikleri ülkelerdeki insanlara karşı dehşetli bir sûrette temsil temessül gayreti güdülmesidir. Bu durum, yeni fethedilen ülkelerin ahâlisinin büyük ölçüde İslâmlaşmasını, hatta birçoğu îtibariyle Arablaşmasını sağlamakla beraber, yer yer bazı aksülâmeller ve muhâlefetlere de sebep olmuştur.

Bu muhâlefet ve aksülâmeller, tâ **Hazret-i Ali** zamanından beri sürüp gelen ve Emevî idâresinin şedid otoritesi sebebiyle zâhiren bastırılarak kül altındaki ateş gibi mevcudiyetini devam ettiren ihtilâflara eklenince Emevî Hilâfeti'nin uzun müddet devam etmeyerek yıkılmasını intaç etmiştir. Gerçekten Hilâfet'i deruhte eden devletler içinde en kısa ömürlüsü Emevîler olmuştur.

ç) Hilâfet Tarihinde Abbâsîler Devri

Emevî halifelerinin ekserîsi, ümmetin gönlünü kazananamış ve zuhûrları hengâmında başlayan ihtilâfların ortadan kalkmasını sağlayamamışlardı.

Bu sülâlenin en son hükümdarı **II. Mervan** (682-750) zamanında halkın artık had safhaya varan hoşnutsuzluğundan istifade ederek Emevî Devletini yıkan Abbasoğul-

ları (Abbasîler), Hilâfet Makamı'nı ellerine geçirmişlerdir. Bunlar Hazret-i Peygamberin amcası **Hazret-i Abbas**'ın ahfâdıydılar.

Emevîler'in çeşitli zulüm ve tedhişleri yanında bir de aşırı ırkçı tutumları vardı ki, bu, artık hududları bir hayli genişlemiş ve çeşitli kavimleri içine almış olan İslâm Devleti'nin gerçekleriyle bağdaşmıyordu. Bu yüzden **"acem"** veya **"mevâlî"** denilen Arab'ın gayri unsurlar ve bunlar arasında bilhassa Türklerin aksülâmellerinin ortaya çıkması gecikmemiş, **"Horasan Bölgesi"**, bir nevî muhâlefet merkezi hâline gelmişti.

Târihlerde **Ebû Müslim Horasanî** denilen zât, hareketin başına geçmiş ve Emevîler'e isyan bayrağını çekmişti. Bu, **Hazret-i Hüseyin**'in mâtemini ifâde etmek üzere siyah bir bezden ibaretti ki, sonradan Abbasîler'in de resmî bayrağı olmuştur.

Ebû Müslim, 750 yılında önce Horasan'ı daha sonra da Irak'ı Emevîler'in elinden alarak bu devlete son verdi. Kûfe'de **Ebu'l-Abbas Abdullah**'ı halife ilân etti. Emevîler'in zulmünden bıkıp usanmış olan halk, fevc fevc gelip bu yeni halifeye bîat eltiler.

Ancak ne yazık ki, öteki İslâm beldelerini de idâresi altına almak için harekete geçen **Ebu'l-Abbas Abdullah**, Emevîler ve onların idâresine iştirak etmiş olanlardan şedîd bir sûretle intikam almaya kalkıştı. O derecede ki, Emevî halîfelerinin Şam'daki kabirlerini açtırarak kemiklerini çıkarıp yaktıracak kadar ileri gitti. Emevîleri -bütün taraftarlariyle birlikte- toptan kılıçtan geçirtti.

Bu yüzden kendisine **"seffah"** lâkabı verilmiştir ki, bu, **"çok kan dökücü"** demektir. Tarihler, sadece **Ebu Müslim**'in altı yüz binden ziyâde insan öldürdüğünü kaydetmektedir. Bu katliamdan ancak bir tek Emevî hânedânı

mensubu canını -o da bin bir güçlükle- kurtarabilmiştir.

Son Emevî halifelerinden **Hişam**'ın torunu olan **Abdullah** adındaki bu genç, mâceralı bir yolculuktan sona İspanya'ya geçerek orada Emevî Hânedanı'nın **"Endülüs Şubesi"**ni kurmaya muvaffak olmuştur.

Hilâfeti, Emevîler'den Abbasîler'e intikal ettiren hareketin başı, Arab'ın gayrı unsurlardan büyük bir ordu teşkil eden **Ebû Müslim Horasânî** idi. Fakat kaide odur ki; **"İhtilâller, çocuklarını yer!.."**

Bu defa da öyle olmuş, **Ebu'l-Abbas Abdullah**'ın yerine geçen kardeşi **Ebû Câfer Mansur**, **Ebû Müslim**'i sarayına dâvetle bir hîle ile sofra başında katlettirmiştir.

Abbasîler zamanında Hilâfet merkezi, Bağdad Şehri olmuştur. Bu devletle bütün hizmetler, hangi ırktan olursa olsun, her Müslüman'a açıktı. Yani Emevîler zamanındaki gibi Arab olmak şartı aranmıyordu. Yalnız, İran Sâsânî usûl ve âdetleri benimsendiğinden halîfe ile artık, ancak bir mâbeyinci vâsıtası ile görüşülebiliyordu. Depdebe ve ihtişam içinde yüzen bir saray kurulmuştu. Halîfeler, devlet idâresini ekseriyetle Arab'ın gayri ırktan olan vezirlere bırakarak bu sarayda umûmiyetle sefahat içinde yaşamışlardır.

Abbasî İmparatorluğu, kısa bir müddet zarfında Endülüs dışındaki bütün İslâm beldelerini hududları içine almış ve buna muvâzî olarak maddî zenginlik de had safhaya ulaşmıştı. Bir misal vermek gerekirse, bu devletin en meşhur hükümdarı **Harunurreşîd** (786-809) zamanındaki geliri, dört yüz on bir milyon altın liraya yükselmişti. Karısı **Zübeyde Hanım**, Mekke-i Mükerreme'de hâlâ hizmet görmekte olan su te'sisleri için yirmi üç milyon altın lira teberruda bulunabiliyordu.

Abbasî Halifeleri zamanında bu maddî zenginliğe muvâzî olarak büyük bir ilmî gelişme de müşâhede olun-

maktadır. Kadîm yunan eserleri Arapça'ya tercüme edilerek korunmuş, fizik, kimya ve astronomi gibi müspet ilimlerin temel kanunları keşf ve tespit edilmiştir. Bağdat, büyük bir ilim ve fen merkezi hâline gelmiştir.

Abbasî İmparatorluğu, bu maddî ve mânevî seviyesi ve kudretine rağmen sultasını uzun zaman sürdürememiştir. Zira geniş hududlarına rağmen bir kara imparatorluğu olmaktan kurtulamamıştır. Zira büyük denizlere açılan belli başlı stratejik kapılara sahip ve hâkim olamamıştı. Bu yüzden kısa bir müddet sonra, kıyı eyâletleri ile olan irtibatı gevşemeye başladı. İlk olarak Mağrib denilen Fas, bilâhare de Cezayir ve Tunus, Bağdat'la alâkasını keserek müstakil hâle geldi. Mağrib'de **"İdrisoğulları"**, Tunus'da ise **"Ağleboğulları"** kendi hânedânlarını kurarak ayrı birer devlet hâline geldiler.

Harunurreşîd'in oğlu **Mu'tasım**'dan (776-842) sonra bu ayrılmalar diğer vilâyetlere de sirâyet etmiş, vâliler, artık Bağdat'taki halîfeleri dinlemez olmuşlardır. Hatta Bağdat'ın içinde dahî bütün kuvvet, **"Emîrü'l-Ümera"** denilen ileri gelen Türk kumandanlarının eline geçmiştir. Bunlar dilediklerini, Hilâfet Makamı'ndan indirir, -Abbasoğulları'ndan olmak şartıyle- dilediğini bu makama geçirir olmuşlardı.

Bunun neticesi, geniş Abbasî ülkesinin **"Tevâif-i Mülûk"**[71] denilen birtakım müstakil beyliklere ayrılma-

71 Bunlar:
a- Afganistan ve Hindistan'da kurulan, **Gazneliler**
b- İran'da kurulan, **Safavîler**
c- Kuzey Afrika'da kurulan, **İhşidoğulları**
ç- Horasan'da kurulan, **Sâmânoğulları**
d- Irak'ta kurulan, **Büveyhoğulları**
e- Tunus ve Mısır'da kurulan, **Fâtımîler** ve;
f -Kuzey Afrika ve Mısır'da kurulan, **Tulunoğulları**'dır.
Bunlardan **Fâtımîler** ile **Büveyhoğulları** Şiî, diğerleri ise, Sünnî

sı olmuştur. Halife'nin nüfûz ve kudreti sarayının dışında geçmiyor, sadece hutbelerde adı hürmetle (!) anılıyordu.

Nihayet, İran ve Irak'da hâkim olan **"Büveyhoğulları"**, Bağdad'ı da kendi hâkimiyetleri altına alarak Abbâsî nüfuz ve iktidarını en asgarî seviyeye indirdiler. O derecede ki, Abbasî halifelerinin elinde artık kuru bir **"halifelik sıfatı"**ndan başka bir şey kalmadı. Büveyhoğulları, resmen Şiî olduklarından bu sıfatın îcâblarından herhangi birisinin yerine getirilmesine de müsaade etmiyorlardı.

Bu durum, **"Selçuklu Devleti"**nin kuruluşuna kadar aynı minval üzere devam etti. Bu devletin kurucusu **Tuğrul Bey** (993-1063) İran ve Horasan'ı da eline geçirip buraya yerleşince, o sırada Abbasî halifesi bulunan **Kaim biemrillah**, kendisini gizlice Bağdad'a dâvet etti. Bu dâvet üzerine ordusuyla Bağdad'a gelen **Tuğrul Bey**, Halife'yi Büveyhoğulları'nın sultası altında yaşamaktan kurtardı. (1055)

Abbasî İmparatorluğu'nun eski topraklarının kısm-ı âzamı, az bir müddet sonra Selçuklular'ın eline geçti. Fakat Selçuklu Sultanları, Abbasî soyundan gelen halîfelere fevkalâde hürmet ve itibar göstermişlerdir. İçlerinde **Tuğrul Bey** gibi Halife'nin bindiği atın yularını tutarak O'nun yanında piyâde yürüyecek kadar tevâzû gösterenleri az değildir.

Abbasî Halifelerinin bu itibarlı durumu, Selçuklu Devleti'nin 1157 yılında yıkılışına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra gitgide fenalaşarak nihayet, önce **Cengiz**

---

görüşü benimsemişlerdi. Şiî olanlar, Hilâfet hakkındaki -kendilerine mahsus görüşleri sebebi ile- Halife'ye karşı mânevî bir bağlılık hissî bile taşımıyorlardı.

Ayrıca zaman zaman kurulup sonra yok olan başka devletler de görülmüştür. **Eyyubîler**, **Karahanlılar** ve bunlar gibi daha başkaları da vardı.

Han[72] daha sonra da torunu **Hulâgû**'nun hücum, talan ve mezâlimi, Abbasî Hîlâfeti'nin nihayete ermesine sebep olmuştur.

1258 yılında Bağdad'ı elli günlük bir muhasaradan sonra ele geçiren **Hulâgû**, burada taş üstünde taş bırakmadı. Yüzyılların mahsûlü olan binlerce kitap yırtılıp yakılarak Dicle'ye atıldı. Tarihler kitap küllerinden Dicle'nin günlerce simsiyah aktığını kaydetmektedirler. Binlerce san'at eserini yıkan ilim müesseselerini yerle bir eden, âlimleri asıp kesen ve müzeyyen câmileri atlarına ahır olarak kullanan **Hulâgû**, bir zulüm sembolü hâline gelmiş ve İslâm Medeniyeti'nin zaafa uğrayıp gerilemesinde büyük ölçüde menfî bir rol oynamıştır.

Bu sûretle 508 yıl sürmüş bulunan Abbasîler devrinde otuz yedi şahsiyet **"halife"** sıfatını iktisab eylemiştir, ancak **Hülâgû**'nun mezâliminden kurtulabilen Abbasîler, Mısır'a kaçarak orada hânedânlarının **"Mısır Şubesi"**ni kurmuşlardır.

Bu sırada Mısır'da Türk **"Memlûk Devleti"** hüküm sürmekteydi. Memlûkler, Abbasoğulları'nın hilâfetlerini tanımış ve onlara ihtiramda bulunmuş olmakla beraber kendilerini devlet idâresine aslâ karıştırmamışlardır.[73]

72 **Cengiz Han**, Cumhuriyetin ilk yıllarında iddiâ edilmiş olduğu üzere, aslâ Türk Irkı'ndan olmayıp **"Sarı ırk"**a mensup bir Moğol'dur.

Tâbiatiyle İslâm Medeniyetini târumâr eden **Hulâgû** da, O'nun torunu olmak itibariyle aynıdır. Ancak bunların sürükleyip getirdikleri kitle içinde elbette ki pek çok Türk vardı. Bazı eski kaynakların bunları Türk telâkki etmeleri, bu hususta doğmuş bir yanlıştır.

Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında Moğolların millî mefâhir (!) meyânına ithali bilerek irtikâb edilmiş bir ilmî hatadır.

Moğolların, bu devirde baş tacı edilmesi, onların İslâm düşmanlığı istikametinde işledikleri cinâyetlere karşı duyulan hayranlık hissinin tabiî bir neticesi olmuştur. Bu hususta müteaddid tab'ı yapılmış olan **"Moskof Mezâlimi"** isimli eserimizde kâfi tafsilât verilmiştir.

73 İleride görüleceği üzere, gerek bu durum ve gerekse Selçuklula-

Abbasoğulları'nın Mısır Şûbesi de burasının **Yavuz Sultan Selim Han** tarafından alınışına kadar sürmüş ve Abbasîler'in bu şûbelerinden de on yedi halife gelmiştir.

d) Hilâfet Tarihinde Fetret Devri

Hilâfet tarihinde **"fetret devri"** diye halifenin kim olduğunun bilinemediği veyahud da birden fazla kişinin halifelik iddia ettiği zamanları kastediyoruz.

Bu ölçüyle bakıldığında fetret devrinin, tâ **Hazret-i Ali** ve **Hazret-i Muâviye** zamanlarında başlamış olup zaman zaman tekrar ortaya çıktığı görülür. Fakat tarihteki en uzun ve gerçek fetret devri, Endülüs'teki Emevî hükümdarlarının kendilerini **"halife"** ilân ederek bu durumu, bazı Müslüman beldelere kabul ettirmeleriyle başlar.

Abbasîlerin katliamından kaçan son Emevî halifelerinden **Hişam**'ın torunu **Abdurrahman**'ın Endülüs'e geçerek burada Emevî Hânedânı'nın yeni bir şûbesini kurduğundan bahsetmiştik. O ve halefleri önceleri **"melik"** veya **"emir"** sıfatını taşıyor ve halîfelik iddiâ etmiyorlardı.

Fakat **III. Abdurrahman** (892-961) bu tâbirleri beğenmeyerek kendisini halîfe ilân edince, İslâm Âlemi'nde aynı zamanda **"iki halîfe"** mevcud olmuş oldu. O ve selefleri, Hilâfet'in asıl kendi hakları olduğunu iddiâ ediyorlardı. Üstelik bu sırada Mısır'da hâkim olan Fâtımî hükümdarları da Hilâfetin kendi uhdelerinde bulunduğu inancını taşıyor ve **"halîfe"** adıyla anılıyorlardı.

Bu durum Endülüs Emevî Devleti'nin ortadan kalkışına kadar sürmüş ve burada on bir şahsiyyet **"halife"**

---

rın tatbikatı, Türkiye'de Hilâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılması hengâmında bir nevî meşrûiyet sebebi gibi gösterilmiştir. Hâlbuki, bu, fiilî bir durumdu, şer'î değil!..

Selîm akıl ve muhâkemeye göre, **"Sû-i misal, misal olmaz"**ken, **M. Kemal Paşa** ve arkadaşları bu mantığı tersine çevirmişlerdir.

sıfatıyla anılmıştır.

Hilâfet tarihinde en mümtaz bir mevkii hâiz olan **"Osmanlı Devri"**nde, bu devletin rakip kabul etmez otoritesi, her tarafta tesirini göstermiş ve Osmanlı Halîfelerinin adı, Fas hâriç olmak, üzere hemen hemen bütün **"Sünnî İslâm Âlemi"**nde Cuma hutbelerinde okunur olmuştur. Ancak bu devletin bir nevî **"altın çağ"**ı kabul edebilecek olan 16. ve 17. asırlarda Hindistan'da hâkim bulunan Moğol imparatorları da kendi kendilerine **"halîfe"** adını vermiş bulunuyorlardı.

Bunlardan, dînî mes'elelerde mübâlâtsız ve arayış içinde olan ve hatta bir ara işi, Hindu-Müslüman münâsebetlerinde bir yakınlaşmayı sağlamak üzere **"Din-i Hak"** veyahud da **"Din-i İlâhî"** adını verdiği bir din îcad etmeye kadar vardırmış bulunan **Ekber Şah** (1542-1605) zamanında, O'nun emriyle devletin başşehrine **"Dâru'l-Hılâfe"** denilmeye başlandığı gibi bu hükümdarın altın parasına **"Büyük Sultan, Yüce Halife"** ibaresi de nakşedilmişti.[74]

Ancak bu gibi davranışlar, Âlem-i İslâm'a şâmil bir Hilâfet iddiâsından ziyâde, bazı hükümdarların sırf kendilerini yüceltmek veya birbirlerine iltifat etmek maksadının eseri olarak gerçekleşmiştir. Bunlar **"halîfe"** sıfatının kendi nefislerine hasrını dâvâ etmeksizin, birbirlerine karşı **"Yüce Halîfe"** lâkabıyla hitap etmekte hiç bir beis görmemişlerdir.

Hilâfet tarihinde **"fetret devri"** diye birden fazla halîfenin veya bu iddiâda bulunan kimsenin mevcud olduğu veyahud da halîfenin kim olduğunun bilinmediği, yani halifesiz geçen zamanlar keşfedildiğine nazaran, 18 Kasım 1922 tarihinden günümüze kadar geçen zamanı da **"fetret**

74 **S. Lana**- Poole Catalogue of İndia Coins in the Biritish Museum, Th Mogul Emperors, ph. IXXIII

devri" kabul etmek lâzımdır.

Zira, bu tarihten bir gün evvel, **Sultan Vahideddin** merhûmun -ileride tafsil edilecek olan şerâit altında- azîz vatanından müfârakatı (ayrılışı) vâki' olmuş[75] bunun üzerine bir gizli celse akdeden Türkiye Büyük Millet Meclisi, uzun münâkaşalar sonunda O'nu Hilâfet Makamı'ndan azlederek (!) yerine **Veliahd Abdülmecid Efendi**'yi seçmiştir.

Bilhassa **"İkinci Grup"**a mensup hoca mebusların bu tasarrufun her türlü şer'î mesnedden mahrum bulunduğu yolundaki îtirazları mesmû' addedilmeyerek **Abdülmecid Efendi**'nin hilâfeti ilân edilince, ortaya **"meşrû halifenin kendisi olduğunu iddia eden iki şahıs"** çıkmış oluyordu ki, bu hâl de, o devrin fetret sayılmasını gerektirmektedir.

Esâsen **M. Kemâl Paşa**'nın **"TBMM Reisi"** sıfatıyla, yeni **Halîfe Abdülmecid Efendi**'ye 19 Kasım 1922 tarihinde gönderdiği **"halîfe seçildiğine dâir"** mektup[76] **"hürmet-i mahsûsa ile takdim"** edilmiş olmasına rağmen, O'nun tam bir istiklâl sahibi olmadığı ve binâenaleyh halife sıfatının meşkûk bulunduğu muhakkaktı.

Halîfenin -islâmî doktrin îcâbı- siyâsî iktidarın başı olmak lâzım geldiği, aksi hâlde hilâfetinin meşrû sayılamayacağı mes'elesi, **"saltanatın ilgâsı"** sırasında ortaya çıkmış ve devrinin en iyi fakihleri arasında bulunan **Sultan Vahideddin**, TBMM adına İstanbul'a gelen **Refet Paşa**'ya karşı alenen, **"Saltanatsız hilâfeti değil kendisinin, hânedânından hiçbir ferdin de kabul etmeyeceğini"** bildirmiştir.

Ancak bunu -O'nun tahmini hilâfına- nihayet bir kabul eden çıkmıştı: **Abdülmecid Efendi.** Fakat **Sultan**

75 **Gotthard Jaeschka**- a.g.e., c II, sh: 12.
76 **Gotthard Jaesehka**- a.g.e., c II, sh: 13.

Vahideddin, ne O'nun hilâfetini ve ne de kendisinin azlini meşrû addetmeyerek:

"-Beni ancak müvekkil-i zîşânım (yani Peygamber aleyhissalâtü vesselâm) hal' edebilir."[77] demiştir.

Sultan Vahideddin, 16 Mayıs 1926 tarihinde İtalya'nın Sanremo Şehri'nde vukû bulan vefâtına kadar da her gittiği yerde **"halîfe"** muâmelesi görmüş ve öyle kabul edilmiştir. Bunlar arasında bir ara kendisi de **"Hilâfet Makamı'na tâlib"** olmuş bulunan **Şerîf Hüseyin**'in[78]

77 **Târık Mümtaz Göztepe- Sultan Vahideddin** Gurbet Cehenneminde, İstanbul 1969, sh. 25.

78 **Şerif Hüseyin**, Türkiye'de Hilâfet'in ilgâsından çok önce Halife olmak hevesine kapılmış bulunuyordu. (Bkz. **Târık Mümtaz Göztepe**, a.g.e., sh. 89 vd.)

Esâsen o, daha Birinci Cihan Harbi başladığında büyük bir İslâm İmparatorluğu hayal etmiş ve bu uğurda metbuu olan Osmanlı Devleti'ne karşı silâh çekmekten çekinmemişti. (Tafsilât için bkz: **Naci Kâşif Kıcıman** - Medine Müdâfaası - İstanbul, 1971) Bu hususta dayanağı da -maalesef- İngilizler'di.

O'nun bu niyette olduğunu çok iyi bilen **Sultan Abdülhamid**, saltanatı boyunca kendisini İstanbul'da tutmuş ve Hicaz'a göndermemişti. Fakat bu siyasetten bî-haber olan İttihatçılar, **Şerif Hüseyin**'i Hicaz'a göndererek O'na, devlete isyan etmek imkânını sağlamışlardır.

Şerif Hüseyin, Hilâfet Makâmı'nı elde etmek için dehşetli bir propagandaya girişmişti. Esâsen bu sırada Mekke ve Medine gibi **"Mesned-i Hilâfet"** olan iki mukaddes beldeyi de eline geçirmiş bulunuyordu. Fakat çok geçmeden Suûdîler, O'nu mağlûp ederek buradan çekilmeye ve hayatını, Kıbrıs'ta menkûb olarak tamamlamaya mecbur edeceklerdir.

Ancak **Şerif Hüseyin**, sonuna kadar, Hilâfet'i elde etmek sevdâsından vazgeçmemiştir. Fakat tuhaftır ki; O'nun bu arzusunun karşısına ilk defa yine kendi ırkdaşları çıkmışlardır. Gerçekten başlarında eski Kudüs Müftüsü **Emin El-Hüseynî**'nin bulunduğu **"El-Meclisü'l-İslâmiyetü'l-Ûlyâ"**nın idâre hey'eti, Kudüs'te bir toplantı yaparak birtakım kararlar almış ve **Şerif Hüseyin**'in Hilâfet mevzuundaki arzularının karşısına dikilmiştir. Bu kararlar şunlardır:

1- **Şerif Hüseyin**, Hilâfet şartlarını hâiz değildir.

2- Yalnız Kureyş kabilesine mensup bulunmak şerefi, Halife olmak için kâfi bir meziyet teşkil etmez.

memleketi Hicaz da vardır.

Hâlbuki bu sırada **Abdülmecid Efendi** de meşrû halîfenin kendisi olduğunu kabul ve iddiâ ediyor ve bazılarınca -muvakkat bir müddetle de olsa- öyle telâkki olunuyordu. Ama bu hususta ittifak yoktu. Devrin büyük din âlimi **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi** de **Abdülmecid Efendi**'nin hilâfetini meşrû kabul etmeyenler arasında idi.[79]

3- **Şerif Hüseyin**, eğer asrın îcaplarını ve İslâm Âlemi'nin yüksek menfaatlerini, terakkî ve tefeyyüzünü lâyıkıyla kavrayabilecek bir **"Hilâfet Şûrası"** teşkil eder ve bu şûranın kararlarına tamâmiyle riâyet etmeyi taahhüd eylerse, ancak o zaman kendisine biat edilebilir.

Bu karşı koyuş, **Şerif Hüseyin**'in Hilâfet dâvâsını suya düşürmeye kâfi gelmiştir. O'nun **Sultan Vahideddin**'i mukaddes beldelerin ziyaretine dâvet etmesi de takip ettiği bu maksad için girişilmiş faaliyetler cümlesindendi. Fakat bu dâvet vâkî olur olmaz, Arap çöllerinin nâmlı liderlerinden **Seyyid Tâlibü'n-Nakib** çektiği bir telgrafla **Sultan Vahideddin**'i O'nun niyetinden haberdar etmiştir. (Osmanlılığa son demine kadar bağlı kalan bu câlib-i dikkat Arap lideri hakkında tafsilât için bkz: **Târık Mümtaz Göztepe-** a.g.e., sh. 54 vd.)

Esâsen, **Sultan Vahideddin**'in, O'nun Birinci Cihan Harbi başlarından beri takip ettiği bu Hilâfet dâvasından habersiz olmasına imkân yoktu.

79 *"Hakikaten ne idi o, hükümetsiz Hilâfet!.. Ahkâm-ı şer'iyyenin icrâsına me'mur ve cismânî bir hükümet reisi olan Hazret-i Peygamber'in halifesi ve vekili olacak zâtın elinden hükümeti alınınca, o zât, Cenâb-ı Peygamber'in nesine vekâlet edecekti?*

*Dolmabahçe Sarayı'nda ikâmete me'mur olmaktan başka **Abdülmecid Efendi**'ye bir vazife ayrılmamış olduğundan, müşarünileyhin nasbolunduğu ve bir buçuk sene işgal ettiği makam, kat'iyyen **"Makâm-ı Hilâfet"** değildi. Dinî irşâdât tarzında uydurulan ve bir gün aslı çıkmadıktan başka şekli bile gösterilmeyen vezaif-i mev'ûde (va'd olunmuş vazife) ise, ulemâya âit vezaiften ibaret olacaktı. Çünkü ulemâ da verese-i enbiyâ olmak cihetiyle bir nevî hilâfet ve vekâleti hâizdirler.*

Ulemânın hilâfeti ile hülefânın hilâfeti arasındaki fark, birinin elinde hükümet ve maddî kuvvet bulunarak diğerlerinde bulunmamasıyla hâsıldır." (Bkz: **Şeyhulislâm Mustafa Sabri**- İslâm'da İmâmet-i Kübrâ, Yarın Gazetesi, Nu: 34, Gümülcine 1928)

Belki **Abdülmecid Efendi**'nin hilâfetini **Sultan Vahideddin** merhûmun vefâtından sona meşrû' addetmek mümkündür, denilebilir. Nitekim böyle düşünenler de vardı. Zira **Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin**'in veliahdi bulunuyordu. O'ndan sonra Hilâfet Makamı'na geçmesi îcâb eden bir şahsiyetti. Bununla beraber bu görüş doğru değildir. Zira **Sultan Vahideddin** merhûmun vefâtı ânında Hilâfet lâğvedilmiş bulunduğu gibi, **Abdülmecid Efendi**'yi o tarihten itibaren meşrû' bir sûrette halîfe olmuş kabul edebilmek için bir hilâfetin meşrûiyetine dâir -evvelce zikrettiğimiz- şerâitin mevcud olması gerekmektedir. Bunların hiç biri mevcud olmadığından, bu hilâfet de sırf sözde kalmaya mahkûmdu.

Bu itibarladır ki, Hilâfet tarihinde 18 Kasım 1922 tarihinden günümüze kadar geçen zamanı da tamamiyle bir **"fetret devri"** kabul etmek mecburiyeti aşikârdır.

e) Hilâfet Tarihinde Osmanlı Devri

Hilâfet tarihinde en uzun süren devir (1517'den 1924'e kadar 407 yıl) **"Osmanlı Devri"**dir. Üstelik bu devir, Hilâfetin Cihan siyâsetine müessir bir sûrette kullanılması ile de Hilâfet tarihinin en alâka çekici kısmını teşkil eder. Gerçi Hilâfetin ilgâsı hengâmında Osmanlı ulemâsının hükümdarlarını hiç bir zaman **"halîfe"** sıfatıyla yâd etmedikleri iddia edilmiştir.[80] Fakat ilim adına ileri sürülmüş

80 **Seyyid Bey**- Hilâfet'in Mâhiyet-i Şer'iyesi, Ankara 1341, sh: 24 (Bu eser, **Seyyid Bey**'in Hilâfet'in ilgâsı esnasında Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmayı ihtiva etmektedir. Zabıttan ayrı basım yapılmıştır. Bu itibarla mühim bir kısmını ileride diğer konuşmalarla birlikte takdim edeceğiz. **Seyyid Bey**, hızını alamamış olacak ki, bilâhare bu konuşmasını ayrıca kitap hâlinde bastırmıştır. Esâsen bu tarihten bir yıl önce de **"Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye"** ismiyle imzâsız ve tarihsiz yetmiş sekiz sahifelik bir kitap daha yazmıştı. **Seyyid Bey**, İslâm harfleriyle yayınlanmış olan bu kitabında da aynı görüşleri tekrarlamıştı.)

Osmanlı pâdişahlarına Hilâfet'in resmen alınışından çok önce "**Halîfe**" sıfatının verildiğini gösteren târihî bir vesîka. Fâtih Vakfiyeleri'nin (**Tahsin Öz** neşri) yandaki sekizinci sahifesinde "Hilâfet" kelimesinin sarâhaten zikredildiğini görüyorsunuz.

olan bu iddiâ, doğru değildir. Bilâkis Osmanlı padişahlarına daha **Sultan I. Murad** zamanından itibaren **"halîfe"** denilmekte bulunduğu bazı **"fetihnâmeler"**in sarîh kayıtları ile sâbittir.[81]

Osmanlı Devleti'nin üçüncü hükümdarı olan **Murad Hüdâvendigâr**'a kadar geri giden bu tâbir, gerektiğinde O'ndan sonra fakat Hilâfet'in resmen alınışından önceki Padişahlar için de kullanılmıştır.[82]

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir vesîkada **Fâtih**'in oğlu **II. Bâyezid** için **"a'nî Emir-il mü'minîn, Halîfe-i bi'l-bâhire"**[83] denildiği gibi Selâtinnâmenin 926. varâkında yine O'ndan **"adın halîfe olalı Dünya sarayına"**[84] diye bahsedilmekte ve bunun kenarına da **"Selâtîn-i**

81 Bkz: İslâm Ansiklopedisi **"Hilâfet"** maddesi.

82 Meselâ; **Fâtih**'in vakfiyelerinde kendisinden **"Emirü'l-Mü'minîn, İmamu'l-Müttakîn"** tâbirleriyle bahsedilmiş olduğu gibi (Bkz: **Fâtih** Vakfiyeleri, Tıbkı Basım, sh: 25) oğlu **Şehzâde Mustafa** hakkındaki mersiyede de:

"Ol saltanatta fahr-i hilâfet-penâh olan,
Âl-i mülûk mefhar-i Şeh Mustafa kani."

(Bkz: **Ahmed Paşa Divanı- Ali Nihad Bey**'in neşri, İstanbul, 1966, sh. 89.) denilmektedir.

Fâtih Camii Şerifi Vakfiyesi'nde daha sarîh bir sûretle **"Hilâfet"** kelimesi zikredilmektedir:

"... Şems-i şemâis-i saltanati ve'l-Hilâfeti ve'd-devleti ve'd-dünya ve'd-dîn. Ebû'l feth ve'n-nasi Es-Sultan Muhammed Hân halledellâhu sübhânehû mülkehû ve sultanehû ebedelâbidîn." (Bkz: Fâtih Câmii Vakıfnâmesi, sh. 8, İstanbul 1935; Zwei stiftugsurkun-den Des Sultans **Mehmed II. Fâtih**, Von, **Tahsin Öz**)

Aynı vakfiyede tekrar yine:

"...İnnehû halledellahû zille adlihî ve ra'fetihî vedâafa kadre celâletihî ve Hilâfetihi. Feteha'l Medineti'l-haseneti'l-mevsûme bi Kostantıniyye elletî kânet memlüvveten mine'l-küfri ve'l-küfrân ve'z-zulmi ve'l-udvân." (Bkz: Aynı vakıfnâme Sh. 9) denilmektedir.

83 Topkapı Sarayı Arşivi, 884 (**Dr. Selâhaddin Tansel- Yavuz Sultan Selim**, Ankara, 1969, sh: 2137)

84 a.y.

Osmaniye'ye bu zamanda dahî halîfe ıtlak olunduğuna sarahat vardır." diye bir kayıt düşülmüş bulunmaktadır.[85]

Şâir **Ahmed Paşa** da Dîvân'ında, Hilâfet, resmen ancak oğlu **Yavuz Selim** tarafından alınacak olan büyük hükümdar **Velî Bâyezid**'den bir ara:

"Başında tâc-ı saadet zihî celâl ü şeref
Elinde mihr-i Hilâfet zihî atâ vü neval"[86]

diye bahsetmektedir.

Osmanoğulları, Mekke ve Medîne halkına **"sürre"** adıyla, para, çeşitli hediyeler ve Kâbe-i Muazzama'nın meşhur örtüsünü göndermeye, Hilâfetin resmen alınışından çok evvel başlamışlardı. Bu istikamette bilinen ilk hareket, mâhud **"Timur Gâilesi"**nden sonra Padişah olan ve bu sebeple **"Bâni-i Sânî"** diye anılmakta bulunan **Çelebi Sultan Mehmed** zamanındadır. Bu hareket, hep devam etmiş ve meselâ **II. Bâyezid** devrinde Mekke ve Medîne'ye gönderilen para, ondört bin düka altınına[87] yükselmişti.

İhtimal, bütün bu sebeblerden dolayıdır ki, kaynaklarımızda **Yavuz Sultan Selim Han**'ın Mısır'ı fethettikten sonra, orada Memlûk sultanlarının elinde -âdeta- yarı esir bir durumda olan **Halife Mütevekkil Alellâh**'tan Hilâfeti devralışına büyük bir ehemmiyet atfetmedilmediği görülmektedir.

Gerçi **Mütevekkil Alellâh**'ın Câmiü'l-Ezher ulemâsı ile birlikte İstanbul'a gönderildiği, sefer dönüşü, Ayasofya veyahud da Eyûb Câmi-i Şerîfi'nde yapılan mutantan bir merâsimle hilâfeti **Yavuz Sultan Selim**'e terk ve devrettiği hakkında pek yaygın bir rivâyet vardır.[88] Fakat

85 a.y.

86 **Ahmed Paşa** Dîvânı, (**Ali Nihad Bey** neşri), İstanbul, 1966, sh. 66.

87 **Hammer**- a.g.e., c. IV, sh. 236.

88 Bkz: **İ. H. Uzunçarşılı**- Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 280; **İ. H. Dâ-**

câlib-i dikkat değil midir ki, o devirde veya o devre yakın zamanlarda yazılmış olan tarihî eserlerde bu kadar ehemmiyetli bir hadîseden, ancak bir-iki basit cümle ile bahsedildiği görülmektedir.[89]

Bazı tarihlerin nakline nazaran **Yavuz Sultan Selim**, Mercidabık Harbi'nde esir düşüp, Osmanlılar'ın eline geçmiş bulunan **Halîfe Mütevekkil Alellâh** ile ilk olarak Halep civarındaki Gökmeydan Mevkii'nde görüşmüştü. Ona karşı îzaz ve ikramda bulunmuş ve kendisine hil'atlar giydirmiştir.[90]

Mısır Memlûkları, **Mütevekkil Alellâh**'ın esir düşmesi üzerine, babası **Yakub**'u halîfe îlân eylemişlerse de, bu da -az zaman sonra- Mısır'ın fethiyle hiç bir hüküm ifâde etmez olmuştur. **Yavuz**'un nâmı Mısır'ın fethinden

---

nişmend- Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, sh. 37'de:

*"Hilâfet Makamının işte bu son halîfe tarafından İstanbul'da **Yavuz Sultan Selim**'e resmen devredildiği hakkında bir rivâyet vardır. Bu rivâyete göre, **Yavuz**'un Kahire'den İstanbul'a sevk ettiği Câmiü'l-Ezher Arab ulemâsı ile İstanbul'daki Türk ulemâsı bir toplantı yapmış, bu toplantıda İslâm Hilâfeti'nin **Sultan Selim**'e devredilmesi lehinde dînî esaslar tespit edildikten sonra **Halîfe Mütevekkil**, Ayasofya Câmii'nde minbere çıkıp, Hilâfeti **Sultan Selim**'e devrettiğini ilân ederek arkasındaki hil'ati çıkarıp kendi eliyle Osmanlı Sultanı'na giydirmiş ve bir rivâyete göre de Eyûb Câmii'nde Hilâfet kılıcını kuşatmıştır."* demekte ve bu hususdaki riyâyetleri hülâsa etmektedir.

89 Meselâ, **Hoca Sa'düddin Efendi**, eserinin ikinci cildinin 398. sahifesinde, **"Libâs-ı Hilâfeti istihkak ile telebbüs eylemişken, dervişâne kisvet ve libâsı ihtiyar etmişti."** demekte ve 388. sahifesinde de Edirne'den **"Makarr-ı Hilâfet"** tavsifi ile bahsetmektedir.

90 İstanbul'a gönderilen son Abbâsî halîfesi **Mütevekkil Alellâh**'ın burada geçen hayatı hakkında kaynaklarda çeşitli rivâyetler vardır. **"Kendisine emânet edilen malları gasp"** ettiği ve **"kadınlarla düşük bir hayat geçirdiği"** için **Yavuz** tarafından Yedikule zindanlarına hapsedildiği ve O'nun, tâ **Kanunî**'nin tahta geçişine kadar hapiste kaldığı, bilâhare afv edilerek Mısır'a gitmesine müsâade edildiği, bu rivâyetler arasındadır. (Bkz. **İ. H. Uzunçarşılı**- a.g.e., c. II, sh: 280)

bile önce daha Halep'te iken, burada kılınan ilk Cuma namazında -hutbede- **"Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn"** olarak yâd olunmuştur.[91]

Mısır'ın fethini müteâkiben, kendisine bir tebrik mektubu gönderen Nablus şeylerinden **Emir Karabay** da mektubunda **Yavuz**'u **"Sultanü'l-Arab ve'l-Acem ve Hâdimü'l-Medîne ve'l-Harem"** ve **"Padişahu'l-İslâm"** diye tavsif ediyordu.

Bütün bunlar, **Yavuz**'un resmen halîfe sıfatını iktisab etmeden öcen de **"Hâdimü'l-Harameyni'ş-Şerîfeyn"** yani, mesned-i Hilâfet olan iki mübârek makamın hâdimi olarak göstermek temâyülünün belirdiğini ispat eder.

Esâsen, bu sırada Mekke Şerîfleri, Mısır Memlûkları'na tâbi idiler. Mısır'ın fethi ile artık bu tebaiyet **Yavuz**'a râci olmak lâzım geliyordu. Hakikaten, daha Mısır'dan ayrılmadan önce Mekke Şerîfi **Ebu'l-Berekât**, oğlu **Ebû Nümeyy**'i Mısır'a göndererek Mekke ve Medîne halkı adına **Yavuz**'a biat ettirmişti. Kaynaklar, bundan son derecede memnun kalan **Yavuz**'un **Ebû Nümeyy**'e pek büyük bir alâka gösterdikten maâdâ, O'nun babası **Ebu'l-Berekât**'a emirlik beratı ve pek çok hediyeler gönderdiğini kaydetmektedir. Ayrıca, Mekke ve Medîne'deki ileri gelen kimselerle fakirlere dağıtılmak üzere iki yüz bin dinar ve nice nice hediyeler gönderilmiştir ki; bunlar daha önce Os-

91 Gerçi bu hâdisenin Halep'te değil de, Mısır alındıktan sonra Kahire'deki Melik Müeyyed Câmii Şerifi'nde kılınan ilk Cuma namazı esnasında vâki olduğunu kaydeden tarihler de vardır. Hatta rivâyete nazaran hatib, **Yavuz Sultan Selim Han**'dan, önce **"Hâdimü'l-Haramеyni-ş-Şerifeyn"** yani, iki şerefli harem'in (Mekke ve Medine'deki) hizmetçisi olarak değil de, **"Hâkimü'l-Harameyni'ş-Şerîfeyn"** yani, şerefli iki haremin hâkimi, sahibi sûretinde bahsetmiş, buna oturduğu yerden îtiraz edip ifâdeyi düzelttiren **Yavuz**, halıyı kaldırıp başından da kavuğunu çıkararak gözyaşları içinde toprağa secde etmiş ve hatibi ihsanlara gark eylemiştir ki, bu hususa evvelce temas etmiştik.

manlı Padişahları ve başka hükümdarlar tarafından buraya gönderilen hediyelerle ölçülemeyecek kadar muhteşemdi.[92]

---

92 Bu para, yiyecek vesâir hediyeleri, Mekke ve Medine'ye Mısırlı iki kadı götürmüş ve şeriflere beşer yüz, şeyhlere altışar, Mekke ve Medine mûteberânına üçer, fakirlere de birer düka altını tevzî olunmuştur.

Yavuz'dan evvel başlamış olan bu, Mekke ve Medine'nin muteberânı ile fukarâsına para gönderme an'anesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Her sene, Hac mevsiminden önce yetişecek bir sûrette yola çıkarılan ve adına **"Sürre Alayı"** denilen bir alayla, yol boyu hacıların da iştirâkiyle Mekke'ye Kâbe'nin meşhur örtüsü ve bununla birlikte çeşitli hediyeler gönderilirdi. Buna dâir, en son gönderilen hediyelerin tevzî merâsiminde bulunmuş bir görgü şâhidinin anlattıklarını dikkatinize arz ederek, devletin en zayıf zamanında bile teb'asına karşı vekar ve îtibarının nasıl korunduğunu gösterelim:

*"... Bu ihsanlar, şeyhlere verilirken, **Basri Paşa**, beni yanına çağırırdı. Her şeyhin kabiledeki silâh kuvvetine ve nüfus çokluğuna göre derecesini bilir ve atiyeleri ona göre verirdi. Bu Osmanlı Paşasının önündeki büyük kristal masanın altında biner liralık iki torba altın dururdu. Paşa, kasden, bir ayağını bu binlik altın torbasının birine, diğer ayağını da öteki torbanın üstüne basar ve her kımıldanışında altınlardan ses çıkartırdı. Bu durum, karşısında oturan şeyhler tarafından görülürdü.*

Şeyhlerle sohbet tamam olunca, Paşa, altın formasının birini kucağına çeker ve şeyhlerin kendisince malûm olan derecelerine göre, içinden bir avuç, orta avuç, yarım avuç alarak şeyhlere dağıtırdı. Bu zâtlar, birer birer ayağa kalkıp keselerini alırlar ve el öperek Paşa'nın huzurundan ayrılırlardı. Ben de şeyhlere yol gösterir ve onları uğurlardım. Amma, Paşa yerinden kımıldamazdı.

Şeyhler dağıldıktan sonra Paşa,

*"-**Naci**, yaz!" derdi.*

"-Ne yazayım, Paşa Hazretleri?"

Paşa düşünür:

"-Filân Şeyhü'l-meşâyih idi. Ona dolu bir avuç altın verdim. Bu, seksen lira tutar. Ona seksen yaz. Filân şeyh idi. Ona yarım avuç verdim, bu da elli lira tutar..."

Parmaklarının arasından altınlar taşarsa, bunu bir avuç sayar ve seksen yazdırırdı. Bu esaslara göre, üç parmağının ucuyla verdiği hediyenin tutarı, yirmi beş altın idi. Bu hesapla, onun söylediği ve benim yazdığım pusulaları altın torbasının içine atar ve hesabı kapardı." (**Naci**

Bu sûretle, **Yavuz "Hilâfet Tarihi"**nde **"Osmanlı Devri"**nin ilk halîfesi olmuştur. Ondan sonra, Osmanlı Padişahları aynı zamanda **"halîfe"** sıfatını hâiz olarak Cihan siyâsetinde çok nâfiz bir rol oynamaya başlamışlardır. Fakat uzun müddet bu sıfata istinad etmek ve bunu siyâsî hâdiseler üzerinde müessir olacak bir sûrette kullanmak ihtiyacı ve -daha emîn bir tâbirle söylemek gerekirse- mecbûriyeti karşısında kalmamışlardır. Bu keyfiyet, tâ onsekizinci yüzyılın son çeyreğine kadar böylece devam etmiş ve durum, bu tarihten sonra değişmiştir.

İslâm hukuk sisteminde, müslümanın **"Dârü'l-Harb"**, yani İslâm'dan gayri bir nizâmın cârî olduğu bir ülkede ihtiyârî olarak oturması tecviz edilmemiştir. Bu sebepledir ki, Osmanlı tarihinde ecnebî ülkelerle konsolosluk teâtisi de bir hayli gecikmiş olarak ortaya çıkmıştır. Müslüman'ın, gayr-i islâmî bir idâre altında cebrî bir sûrette yasayışına da muvakkat nazarıyla bakıldığı içindir ki; İslâm Hukuku'nda **"Dârü'l-Harb"** kaideleri teferruatlı bir sûretle vaz' olunmayıp, birkaç ana kaideye inhisar ettirilmiştir. Hâlbuki Sanayi İnkılâbı sebebiyle Dünya şartları değişirken, Osmanlı Devleti'nde bir geri kalma başlayınca, bunun neticesi olarak gayr-i müslim devletlerin idâresi altına düşen Müslüman topluluklara âid idârî kaidelerin ehemmiyet kazandığı görülmüştür.

Bu ihtiyaç ile ilk olarak 1774 tarihli **"Küçük Kaynarca Muâhedesi"**nin imzalanması sırasında karşılaşılmıştır. Gerçekten, bu muâhedede Kırım, Bucak ve Kuban Tatarları'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil (!) hâle geldikleri kabul olunuyordu. Bu takdirde, bunların Hıristiyan bir idâre altında, dînî hayatları nasıl dolacaktı?

İşte bu noktadan hareketle, Rusya'nın Osmanlı

Kâşif Kıcıman- Medîne Müdafaası, İstanbul, 1975, sh. 77-78)

Devleti dâhilinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanların hâmisi olmak iddiâsına mukabil, aynı zamanda **"halîfe"** yani dînî (islâmî) lider sıfatını hâiz bulunan Osmanlı Padişahı'nın da Rusya'da yaşayan Müslümanlar için aynı hakka sahip bulunması lâzım geldiği ortaya atılmıştır.

Filhakika, Rusya'nın Ortodoksları himâye talebine karşı, Osmanlı murahhaslarının bu talebi daha da makûldü. Zira Ortodoksların dînî lideri Rus Çarı değil, Fener'deki Patrik'ti. Böyle olduğu hâlde O, Ortodoks Cemaati üzerinde onların dînî hak ve hukuklarına müteallik bir selâhiyet sahibi olunca, müslümanların en yüksek dînî mercii bulunan halîfe, neden aynı hakkı hâiz olmasın, diye düşünülmüştü.

İşte bu haklı mülâzahalar sebebiyledir ki; 1774 tarihli **"Küçük Kaynarca Muâhedesi"**yle Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil (!) hâle getirilen, hakikatte ise, Rusya'ya müstakbel bir yem olarak hazırlanan Kırım, Bucak ve Kuban gibi yerlerin Müslüman olan halkının dînî işlerinde halîfeye bağlı kalacakları kabul edilmişti.

Antlaşma Türkçe, İtalyanca ve Fransızca olmak üzere üç ayrı lisanda tanzim ve imza edilmiştir ki; bunların her birinde de, halîfenin sıfatı aşağı-yukarı aynı şekilde zikrolunmuştur. Türkçe metinde **"mü'minlerin imâmı"** ve **"Allâh'ın vahdaniyetine îtikad edenlerin halîfesi"**, İtalyanca metinde ise **"Yüce Muhammedan Halîfe"**, Fransızca metinde **"Muhammedizm'in büyük halîfesi"** ve **"Muhammedan dininin hükümdar halîfesi"**[93] tâbirleri geçmektedir.

Bu tarihten îtibaren milletlerarası hukuk sahasında

93 Avrupalılar, İslâm'ın vaz'-ı ilâhî eseri olduğu gerçeğini, bazen kasten inkâr, bazen de böyle cehâletle kavramayıp onu **"Muhammedanizm"** (Muhammedîlik) sûretinde Hazret-i Peygamber'e nisbet ederler ki, bu tavsif yanlıştır.

halîfenin fiilen kendi idâresi altından çıkmış bulunan müslümanların da dînî işlerini tanzim ve tedvire selâhiyettar olduğu kabul edilmiş bulunuyordu ki, bilâhare bunun başka misallerine de şâhid olunmuştur.

Gerçekten 15 Ekim 1912'de Ouchy (Uşi) de imzalanarak bizim **"Trablusgarb Harbi"** dediğimiz gâileye son veren Osmanlı-İtalya Muâhedenâmesi'nde **"Küçük Kaynarca"**dakine benzer bir hükme yer verilmiştir.

Buna göre, Osmanlı padişâhının aynı zamanda **"halîfe"** sıfatını hâiz olması sebebiyle, artık İtalya'ya bırakılan Trablusgarb ve Bingazi'deki Müslümanlar üzerinde sırf dînî bakımdan, eski hak ve selâhiyetlerinin devam edeceği kabul edilmişti. Orada bir **"Nâibu's-Sultan"** yani padişah vekili bulunacak ve hutbelerde halîfenin adı eskisi gibi okunmaya devam edecekti.

29 Eylül 1913'te İstanbul'da imzalanan Türk-Bulgar Anlaşması da, Bulgaristan'da kalan Müslümanlarla alâkalı olarak benzer hükümler ihtivâ etmekteydi.

Bütün bu misaller, Hilâfet'in milletlerarası siyâset sahasında bir müessir olarak kullanılışını göstermektedir. Fakat bu dînî makamın, Cihan siyâsetinde ağırlık kazanması, asıl **Sultan II. Abdülhamid Han** devrinde ve O'nun dâhiyâne siyâseti sâyesinde gerçekleşmiştir.

Ondokuzuncu asır, Avrupa'da ortaya çıkan sınâî gelişmenin birçok mes'ele ve bâdirelere müncer olduğu ve milletlerarası siyâsete -âdetâ- bunların yön verdiği bir devirdir. Kısaca **"hammadde"** ve **"pazar ihtiyacı"** olarak hülâsâ edebileceğimiz bu gâileler, dehşetli bir milletlerarası rekabete vücud vermişti.

Bu rekabette başlıca hedeflerden biri de, geniş ve zengin Osmanlı topraklarıydı. Bu gerçeği bir ân bile gözden uzak tutmayan **Sultan II. Abdülhamid Han**, bir taraftan

sınâî rekabet hâlindeki bu ülkeleri, birbirlerinin gâyelerini baltalamağa imâle ederken, diğer taraftan da onları teb'aları arasında birçok Müslüman'ın bulunması sebebiyle Hilâfet müessesesinin nüfûzuyla korkutup frenlemekten geri kalmıyordu. Bu sâyededir ki, otuzüç yıl, ülkeyi düşmanlarına bir karış toprak vermeden[94] idare edebilmiştir.

Hakîkaten bu dâhiyane siyâset ile yıllardan beri Osmanlı topraklarını taksim için aralarında anlaşmalar yapan Avrupa devletleri ile Rusya'ya hemen hemen hiçbir şey kaptırmadan onları **"muvâzene-yi düvel"**, yani devletlerarası muvâzenenin nâzik îcaplarını hassasiyetle korumaya sevk etmiştir.

Diğer taraftan gayr-i Türk ve Müslüman olan teb'asını ise, tâkib ettiği **"Hilâfet Siyâseti"** ile devletine sıkı bir sûrette bağlamaya muvaffak olmuştur.

Hatta denilebilir ki, **"Hilâfet"**i İslâm Dünyası üzerinde hâlâ da devam ettiği müşâhede[95] olunacak sûretle ve

94 **Sultan II. Abdülhamid** merhumun, düşmana bir karış toprak dahî vermeden devleti otuzüç yıl dirâyetle idare ettiği hususundaki görüşümüzde bir mübalâğa payı olduğu sanılmamalıdır. Zira O'nun arzusu hilâfına ortaya çıkan **"Doksanüç Harbi"** istisnâ edilirse, çoktan beri Osmanlı Devleti'ne pamuk ipliği ile bağlı bulunan Tunus'un Fransızlar tarafından ânî işgali ve Mısır'ın İngilizler'ce zabtı hâricinde düşmana hiç bir toprak verilmemiştir. Mısır'da da **Mehmed Ali Paşa**'yı bağlayan fermanların ana hukuku -yine Hilâfet siyâsetinin tabiî bir semeresi olarak- iptal edilmemiş bulunduğu gözönüne alınırsa, **Sultan II. Abdülhamid**'in binbir muhâtaraya rağmen Osmanlı ülkesini nasıl dirâyet ve liyâkatle koruduğu kolayca anlaşılır.

95 Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyatı üzerine doktora yapmış bulunan genç Pakistan âlimlerinden **Muhammed Sâbir**, Pakistan'da bir Cuma günü hutbede **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın adının okunması ve Ona **"zâdellahû ömrehû"**, yâni "Allah, onun ömrünü artırsın." diye duâ edilmesi üzerine câmiden çıktıktan sonra bu duânın mânâsızlığını, zira **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın çoktan ölmüş bulunduğunu söyleyince, halkın:

"-Seni gidi, İngiliz casusu!..." diyerek hışımla üzerine yürüdüğünü,

ilk defa ciddî ve müessir bir sulta (otorite) hâline getirmiştir. Bu maksatla 1882'de Kuzey Afrika, 1897'de ise, Ortadoğu ve Hind liderleriyle anlaşmış, bu siyâsetini takviye için de **"Hicaz Demiryolu"**nu inşâ ettirerek bu vadide çok ehemmiyetli bir muvaffakiyet elde etmiştir.

Bu hattın inşâ masraflarının üçte bir nisbetinde Hind Müslümanlarından teberrû sûretinde temin edilmiş bulunduğunu hatırlamak bile, Hilâfet siyâsetinin kudretini anlamaya yeter bir husustur. Hatta İngilizler, Hindistan'da çıkmak üzere olan bir isyanı ondan aldıkları bir **"sükûnet fermanı"** ile ancak önleyebilmişlerdir. O derecede ki, sadece Hindistan'da değil Çin'de çıkan isyanlarda bile kendisinden yardım istenilir olmuştur.[96]

İstanbul'da kalabalık bir gençlik topluluğu huzurunda bizzat hikâye etmişti.

Aynı şekilde, Şam'ın merkezinde bâzı camilerde de **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın hutbelerde adının okunduğu, bizim de dâhil bulunduğumuz kalabalık bir hacı grubunun defaatle mesmûu olmuştur. İhtimal, bunun başka misalleri de vardır.

96 1900 yılında Çin'de başgösteren ve tarihe **"Boxer Ayaklanması"** adıyla geçmiş olan hâdise esnasında, Avrupalılar, **Sultan II. Abdülhamid**'den yardım taleb etmişlerdi. Bu ayaklanma, o sıralarda çeşitli Avrupa devletlerinin nüfuz bölgeleri hâline gelmiş bulunan Çin'deki ecnebî istismarına karşı başlamıştı.

Kurulan gizli bir teşkilâtın mensubu olan Çinliler:

"-Avrupalılara ölüm!.." parolası ile sokağa dökülerek önce Alman elçisi **Baron Ketteler**'i sokak ortasında linç etmişler ve sonra da tecâvüzlerini, diğer ecnebîlere doğru şümûllendirmişlerdi.

Harekâtın büyümesi üzerine Çin'de menfaati bulunan Avrupa devletleri, müşterek bir cephe teşkil ederek harekete karşı koymak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu, karşı hareketin baş organizatörü Almanlardı.

Bu sırada, Alman İmparatoru bulunan **II. Wilhelm** ile **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın son derecede iyi münâsebetler içinde bulunduğu malûmdur.

İngiltere'nin, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini frenleyebilmek maksadıyla, onların karşısına Almanya'yı çıkaran **Abdülhamid**, bu sebeple **Wilhelm**'in yakın dostu bulunuyordu. Çin'de ise, o tarihte sade-

Bu sûretle Hıristiyan Avrupalılara Hilâfet'in kudretini kabul ettiren **Sultan Abdülhamid**, İngilizler'in Ermeniler'i tahrik ve teşvikten vazgeçmelerini sağladığı gibi İngiliz ve Fransız sömürgesi olan müslümanlara da nisbî muhtâriyet veya birtakım imtiyazlar koparmaya muvaffak olmuştur. Bu Müslüman kitleleri, Hilâfet siyâseti ile o devletlerin tahrik eylemekte olduğu gayr-ı müslim Osmanlı teb'asına karşı bir muvâzene ve tehdid vâsıtası olarak mâhirâne bir sûretle kullanmıştır.

Netice olarak bu siyâset, esâret altına düşmüş olan Müslüman toplulukların derlenip toparlanmalarına varacak bir siyâsî gelişmeye âmil olmuştur. Bunun en tipik misâli -ileride tafsilâtıyla anlatılacak olan- Hind Müslümanlarının harekâtıdır.

İşte millî ve siyâsî bir uyanışa yaraması sebebiyledir ki, **Sultan II. Abdülhamid**'in **"Hilâfet Siyâseti"** sadece Sünnîler değil, Şiîler tarafından bile büyük bir tasvibe mazhar olmuş, Rusya ve İngiltere için ürkütücü te'sirler husûle

ce Çin asıllı olarak elli milyonu mütecâviz bir müslüman (şimdi yüzelli milyon) kitle vardı. Bunların, öldürülmekten korkan ecnebî diplomatları câmilerinde saklayarak himâye ettikleri de gelen haberler arasındaydı.

Bu yüzden, **Wilhelm**, Çin müslümanlarının daha fazla desteğini sağlamak maksadıyla **Sultan II. Abdülhamid Han**'a müracaat ederek Çin'e resmen bir hey'et göndermesi teklifinde bulunmuştur. Öteden beri, Hilâfet'in âlemşümul kudretini takviye etmek ve bütün düşmanlarına kabul ettirmek için her fırsattan istifâdeyi kendisine temel bir siyâsî prensip ittihaz etmiş bulunan **Sultan II. Abdülhamid**, bu teklifi cana minnet saymış ve derhal istenilen heyeti yola çıkarmıştır.

Bu hey'et, Polonya asıllı olup, 1848 isyanında Ruslar'a karşı muvaffakiyetsizliğe uğrayarak Türkiye'ye sığınmış ve **Mustafa Celâleddin** adını almış bulunan **Konstanty Borecki**'nin (sonraki adı **Mustafa Celâleddin Paşa**) oğlu Mirliva (tümgeneral) **Enver Paşa** riyâseti altında beş kişiden teşekkül ettirilmişti. Gerçi bu hey'et Çin'e varmadan isyan yatışmışsa da, gittikleri her yerde büyük bir hüsn-i kabul gören murahhaslarımız, Hilâfet'in âlemşümul kudretini takviye hususunda bütün uzakşark ülkelerinde pek parlak hizmetler ifâ etmişlerdir.

بسم الله الرحمن الرحيم

公立創辦回教書院簡章

以下所列乃回教書院宗旨之大略其院宗程等後補定
設立書院之要端有二一經費須籌有的款始能興辦久遠學術
宜新始能啟發見識之心智普遍今各國書院均係國教興盛之人入其
相助而成有回教經濟必須人人相助之費國家必先興盛然後回教
宜我回教急欲興盛非人人相助之費國家必先興盛然後回教
亦不能成立今擬將書院大概開法列後
甘願出如以後今幾年而論實不免令人有憾一出傾能大家籌劃庶
開辦之始經費為先須籌備二百萬元始足敷用然後得以興辦
成盛相與共濟回教見能受益多多矣

一擬籌經費須向回教各家勸募

二凡能按月捐助者即應為本書院名譽員

三每月開會設法勸募以捐款足用為止

四入教回回所設之款作本書院之用

五書院開辦之後凡有力之家均須按季交納學費

茲將本書院課程列後

一本教崇旨要義　二中國高等課程　三英文法文　四格致物理
五研究各教之本原　所列第一二三條作本書院肄業之普通課主
第四五兩條俟可經費充便學期起見定以八年為畢業年數後即遣派留學外洋游歷各
處使經費見有成數再行要定其學生八年後畢業年數後即遣派留學外洋游歷各
國學生程度之高下定以留學之學科庶免虛糜經時日耗費留學之國名
列後　俄　奧　土耳其　國　德　國　英　國　西
印度　義　本教最盛之區　欲學格致物理等學者則派往日本及英屬地
應備各事列下　肄業書院七年後畢業外如有回教熱心用力之人助開公
正可與該書院並立本書院學一日與院長及總監督同監
督書記司賬監督等均宜公舉公正之人
本書院設有回教經典定額即由北京國子監印行院中有成數可自立印字
所一處專印本書院教文及宣講伯理璽天德書籍以為書院成立後再行推廣

聚求獨一無二至尊至大上帝護我回教所欲
成立之事

發起人謹啟

İBRETLİ BİR VESÎKA!..

Hâlâ Hilâfet'in bize hiçbir faydası olmadığını iddia edenlere ithâf olunur.

1900 yılında Çin milliyetçileri ayaklanmış "Avrupalılar'a ölüm!.." parolası ile sokağa dökülmüşlerdi. Bunların Pekin'deki Alman sefiri **Baron Ketteler**'i sokak ortasında linç edişleriyle başlayan ve "**Boxer Ayaklanması**" denilen isyan bir türlü bastırılamıyordu.

Alman İmparatoru **II. Wilhelm**, **Sultan Abdülhamid** merhûmdan yardım talep etmişti. Zîrâ Çin'de -o gün için- en az elli milyon müslüman vardı. Her vesîle ile Hilâfet'in nüfûzunu Avrupalılar'a kabûl ettirmek isteyen o koca hükümdâr derhal bir "nasihat hey'eti"ni oraya göndermişti. Yukarıda bu hey'etin halka dağıttığı **Sultan Abdülhamid Hân**'ın fermânının Çince metnini görüyorsunuz!.

getirmiştir.

Ancak Hicaz Demiryolunun inşaası, Akabe Muzafferiyeti[97] ve Hilâfet müessesesinin bütün Dünya Müslümanları için kurtarıcı ve birleştirici büyük ve yegâne vâsıta olarak telâkki edilmeye başlanması gibi hâdise ve gelişmelere rağmen, düşmanın, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin tahakkukuna mâni saydığı **Sultan II. Abdülhamid**'i bertaraf etmek hususundaki faaliyetleri önlenemedi. Bilhassa içeride satın alınan hâinler ve teshîr olunan (büyülenen) gâfiller vâsıtasıyla o büyük hükümdar tahttan indirildiği gün, Hilâfet'in hâilevî (dramatik) sonuna âid yeni bir safha başlamış oluyordu. Zira kendinden sonra olabilecekleri net bir şekilde tahminde güçlük çekmeyen bu büyük hükümdarın, sık sık kendisinin **"hâtemu's-salâtîn"** veyahut da **"hâtemü'l-hulefâ"** (halifelerin sonuncusu) olduğunu söylediği nakledilmektedir. Bununla, kendisinden sonra tahta geçeceklerin hem sultan ve hem de halîfe selâhiyet ve iktidarını hâiz olamayacaklarını ifâde etmek istediği aşikârdır.

Filhakika **Sultan II. Abdülhamid**'den sonra tahta geçen şahsiyyetlerde **"halîfe"** sıfatı devam etmiştir.[98] Fakat

97 **Sultan İkinci Abdülhamid**'in, İngilizler'i dize getirerek Hilâfet siyâseti hesabına parlak bir zafer daha kazanmasını sağlayan **"Akabe Meselesi"**nin tafsilâtı için bu eserin ikinci cildinin 154. sahifesindeki dipnota bakınız.

98 Hakikaten **Sultan Abdülhamid**'i tahttan indiren hâinler ve gâfiller kadrosu, **"İttihat ve Terakki"** mensupları Hilâfet müessesine -hiç olmazsa zâhiren- dokunmadılar. Daha ziyâde onu 23 Kasım 1914'te ilân edilen **"Mukaddes Cihad Fetvası"**nda görüldüğü gibi kendi emelleri için kullanmak yolunu tuttular. Fakat kendilerini o büyük hükümdara karşı bir siyâsete imâle eden İngilizler'in, O'nun tahttan indirilişi ile iktifâ etmeye râzı olmayıp bunlardan asıl Hilâfet'in mutlak olarak ilgâsını beklediği muhakkaktı. Buna dâir serdedilebilecek delillerden sadece bir tanesini dikkatlerinize arz edelim:

Sultan II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakkî'ce girişilen muhâlefetin baş aktörlerinden olan filozof **Rıza Tevfik** bilâhare **"Sevr Sulh**

bunlardan **Sultan Reşad**, halîm-selîm, yumuşak mizaçlı bir

Projesi"ni imzalayan murahhaslardan biri olduğu için **"Yüzellilikler"** listesine idhâl edilmiş ve bu sebeple uzun yıllar yurt dışında ikamete mecbur kalmıştı. Vefâtından az bir müddet önce (1949 yılında) İstanbul'a gelen filozof **Rıza Tevfik**'in söz arasında bazı dostlarına anlattığı pek ibretli ve acı hakikatler mevcuddur.

Bunlardan birini de gurbetteyken mektuplaştığı Kuleli Lisesi Edebiyat muallimlerinden rahmetli **Albay Sıdkı Karabaya**'ya anlatmış, O da bize nakletmiştir ki, bu naklin tafsilâtı şöyledir:

Rıza Tevfik, yüzellilik olarak vatan dışına çıkınca, bugün eski **"Beyrut"** vilayetimizin bir banliyösü olan **"Cünye"**de oturmuştu. Fakat zaman zaman o civarda dolaşır ve sık sık Amman'a da geçerdi. Amman'da Türkler'e ihânetinin mükâfatı olarak İngilizlerce taltîf edilerek iki oğluna, iki taç ihsan edilmiş bulunan **Şerif Hüseyin**'in oğlu **Abdullah** hükümdardı.

O da **Rıza Tevfik** gibi eski bir Osmanlı idi. Enderun'da yetişmişti. Bu arada şunu ifâde edelim ki, **Sultan II. Abdülhamid**, Arap ileri gelenlerinin çocuklarını **"Enderun"** denilen saray mektebinde okutur, Türk terbiyesi ile yetiştirir ve böylece onları devlete bağlamak gâyesini güderdi. **Şerif Hüseyin**'in çocukları da böyleydi. Hatta **Şerif Hüseyin**'i devamlı bir sûrette İstanbul'da tutar, mezûniyette dahî Arabistan'a göndermezdi. Çünkü O'nun İngilizler tarafından belli bir maksada imâle edildiğini çok iyi biliyordu. Bu gerçekten gâfil olan İttihatçılar, **Şerif Hüseyin**'in Hicaz'a gitmesine göz yummuşlar ve bu sûretle O'nun meşhur isyanına zemin hazırlamışlardı.

Filozof **Rıza Tevfik**'in anlattığına nazaran, bir ara kendisini ziyarete gittiğinde **Kral Abdullah**, O'na bir miktar maddî yardımda bulunmuş. Bu parayı henüz sarfetmeden o sırada İngiltere'de tahsilde bulunan oğlu **Nazif Bölükbaşı**'dan bir mektup almış. Bu mektupta, oğlu, mektep taksidini ödeyemediği için pek müşkil bir durumda olduğunu söylüyor ve gurbetzedeliğine rağmen imkânı varsa, kendisine bir miktar para göndermesi isteğinde bulunuyormuş. Bu mektup üzerine filozof **Rıza Tevfik**, **Kral Abdullah**'dan aldığı parayı derhal el sürmeden oğluna göndermiş. Fakat az bir müddet sonra bu para, bir mektupla geri gelmiş. Oğlu, bu ikinci mektubunda diyormuş ki:

*"Babacığım gönderdiğin paraya çok teşekkür ederim. Fakat artık buna benim ihtiyacım kalmadı. Zira sana mektup yazdıktan sonra, burada senin eski dostlarından **Mr. Nicholson** ile karşılaştım. Bana hâlimi sordu. O'na durumu anlattım. Bunun üzerine benim mektep taksidimi yatırdı. Bu sebeple, gönderdiğiniz parayı size iâde ediyorum. Gurbettesiniz. Hiç şüphesiz maddî sıkıntılar içindesiniz. Fakat imkânı varsa, bu*

padişahtı. Üstelik kendisini ihtilâlci bir kadro tahta geçirmişti ki; bu son derecede saf ve hüsn-i niyetli padişah, o

parayı yol harçlığı yaparak İngiltere'ye kadar gelirseniz, bu vesîle ile görüşmüş oluruz. ilh.."

Filozof **Rıza Tevfik**, bu mektubu alınca eski dostu **Nicholson**'ı tanıyamamış. Oğlunun mektep taksidini ödeyecek kadar kendisine yakınlık hissi taşıyan bu İngiliz'i oğlundan ziyâde görmek arzusuna kapılarak, kalkıp İngiltere'ye gitmiş. Ziyaretinde bu **Nicholson**'un vaktiyle kendileri **Sultan II. Abdülhamid**'le mücâdele ederken İngiliz sefâretinde vazifeli küçük memurlardan biri olduğunu derhâl hatırlamış. Yemek esnasında bahis eski günlere intikal edince filozof **Rıza Tevfik** kendisine demiş ki:

"-**Mr. Nicholson**, içimde çok eski bir ukde vardır. Biliyorsunuz ki, biz **Abdülhamid**'le mücâdele ederken siz İngiliz sefâreti olarak bizi destekliyordunuz. Tuhaftır ki, O'nu tahttan indirdiğimiz gün takdir ve tahsin edilmemiz ümidiyle sefarethânenize geldiğimizde, bütün kapıları kapalı bulmuştuk. O günden sonra da hiçbir sefâret mensubunun yaptığımız işi beğendiğine dâir bir söz ve hareketine şâhid olamadık. Siz **Sultan II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesini o kadar istiyor ve bu maksadla bizi bütün gücünüzle destekliyordunuz da neden bu işi gerçekleştirdikten sonra bizimle hiçbir sûrette alâkadar olmadınız?"

Filozof **Rıza Tevfik**, bu suâli üzerine **Nicholson**'ın hiddet ve şiddetten kulaklarına kadar kızardığını ifâde ile şu karşılığı aldığını nakletmiştir:

"-Siz bizi yanlış anlamışsınız. Hattâ görüyorum ki, bugün bile anlamış değilsiniz. Biz, bir halîfenin indirilip yerine bir başkasının ikame edilmesini istiyor değildik. Kastımız **Sultan II. Abdülhamid**'in şahsı değildi. Biz bu müesseseyi ilgâ etmenizi istiyorduk. Sizse, **Sultan II. Abdülhamid**'i indirip bir başkasını halife ilân ettiniz. Bunun bizce beğenilecek ne tarafı vardı ki, sizi tebrik edecektik!.."

Filozof **Rıza Tevfik**, Hilâfet müessesesinin kendilerini niçin bu kadar alâkadar ettiği yolundaki suâline de şu cevabı aldığını nakletmiştir:

"-Biz bu menhus (uğursuz) müessesenin başımız üzerinde **"Demokles'in Kılıcı"** gibi durmasından bîzardık. Hindistan'ı, sizin Halife'nizin tahrikleri yüzünden sükûnetle idâre edemiyor, bu hususta binbir müşkilât içinde bulunuyorduk. Biz, en küçük bir isyanı, yüzlerce adam asmadan yatıştıramadığımız hâlde, sizin halîfeniz Hatt-ı Osman'la yazılmış Kur'ân-ı Kerîmleri hediye etmek ve selâm-ı şâhânesini tebliğ ettirmek sûretiyle milyonlarca Müslüman'ı derhal istediği tarzda hareket sevk edebiliyordu. Biz bu kuvvetin aleyhimize işlemesinden devamlı bir sûrette tedirgindik. İşte bu sebepledir ki; yaptığınız işi beğenmedik ve kendimizi size teşekkür borcu altında hissetmedik!.."

kadronun elinde âdetâ bir esir gibiydi. Bu bakımdan istiklâli olduğu söylenemez.

Böyle olmasına rağmen O'nun tarafından 23 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen **"Cihad-ı Mukaddes Fetvası"**[99]

99 Şeyhülislâm **Hayri Efendi** imzasıyla neşredilen **"Cihâd-ı Ekber"** fetvasının orijinal metni şudur:

"İslâmiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâki ve memâlik-i İslâmiyenin gasp ve gareti nüfus-i İslâmiyenin sebi ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefîr-i âm sûretile cihad emrettikte

(إِنفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ)

[Sizler gerek sebükbar (ağırlıksız) ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihâd ediniz, eğer bilir iseniz bu sizin için hayırdır.] (Tevbe Sûresi, 9/41) âyet-i celîlesi hükm-i münîfince kâffe-i müslimîn üzerine cihad, farz olup genç ve ihtiyar piyâde ve süvari olarak bilcümle aktardaki müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayın olur mu?

El-cevab: Olur.

Bu sûretle elyevm Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiye ve memâlik-i mahrûsa-i şâhâneye sefâin-i harbiye ve asâkir-i berriyesiyle hücum etmek sûretiyle Hilâfet-i İslâmiye'ye adüv ve neûzü billâhi teâlâ nûr-i âli-i İslâmiyetin itfâ ve imhâsına sâî bulundukları muhakkak olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara muîn ve zâhir olan hükümetlerin taht-ı idârelerinde bulunan kâffe-i müslimînin dahî mezkûr hükümetlerin aleyhine ilân-ı cihad ederek bilfiil gazaya müsâreat eylemeleri farz olur mu?

El-cevap: Olur.

Bu sûrette maksûdun husûlü cem-i müslimînin cihada müsâreat etmelerine mütevakkıf iken bazıları neûzü billahi teâlâ tahallüf etseler, tahallüfleri mâsiyet-i azîme olup gazab-ı ilâhiye ve bu mâsiyet-i şenîanın cezasına müstahak olurlar mı?

El-cevap: Olur.

Bu sûrette hükûmet-i İslâmiye ile muhârebe eden hükûmet-i mezkûre ahâli-i İslâmiyenin kendilerini katl ve hatta cemî âilelerini mavh ile ikrâh ve icbar edilmiş olsalar bile hükûmet-i İslâmiye asâkiriyle muhârebe etmeleri, şer'an haram-ı kat'î ile haram olup kâtil olmalarıyla nâr-ı cahîme müstehak olurlar mı?

-yine de- umulandan fazla alâka görmüştür. Gerçi bugüne kadar bu fetvanın hiçbir işe yaramadığı, hattâ buna rağmen binlerce Müslüman'ın İngiliz, Fransız ve Rus ordularında yer alarak bize karşı fiilen silâh kullandığı iddiâ edilegelmiştir.

Hilâfet müessesesinin hiçbir te'sir ve faydası olmadığı görüşünü te'yid ve isbat zımnında ortaya atılan bu iddiada hakikat payı yok değildir. Ancak unutmamak ge-

---

El-cevap: Olur.

Bu sûrette harb-i hâzırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükûmetleriyle zahirlerinin idarelerinde olan Müslümanların hükûmet-i İslâmiyeye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilâfet-i İslâmiyenin mazarratını mûcip olacağından ismü azîm (büyük günah) olmakla azab-ı azîme müstahak olurlar mı?

El-cevap: Olur.

Şeyhülislâm ***Hayri***

İşbu fetvâdan sonra, Âlem-i İslâm'a hitâben bir de **"Beyannâme"** neşredilmiştir ki, bu beyannâme 21 İkinciteşrin 1914 (2 Muharrem 1333) Cumartesi günü Şeyhülislâm kapısında toplanan **"Meclis-i âlî-i ilmî"** tarafından tanzim ve imzâ edilmişti. İki gün sonra da Padişah'ın elyazısı ve imzâsiyle, şöylece tasdik olunmuştu:

İşbu beyannâmenin kâffe-i aktâr-ı İslâmiyede neşir ve îlânını irade ederim.

Fî 4 Muharrem sene 333
Mehmed Reşad

Bunun üzerine mezkûr beyannâme, Şeyhülislâm tarafından aşağıdaki tavzihle her tarafa neşrolunmuştur:

"Âtîdeki beyannâme, Müslimînin dâvet edildiği Cihâd-ı ulvînin, İslâmiyet'in düşmanı olup adâvetlerini Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiye'ye hücum ve savletleriyle izhar ve isbat edenlere karşı olduğu ve Hükûmet-i Seniye ile beyinlerindeki uhûda riâyet ve ibrâz-ı âsâr-ı meveddet eyleyen ve düvel-i sâire teb'alarıyla mütekabilen hüsn-i muâşeret, İslâm'ın şiârı adl ve müsâlemeti îcabından bulunduğundan tâmimen tebliğ edilmiştir."

(Bu fetvâ ve beyannâmenin metni için bkz: **Kâzım Karabekir**- Cihan Harbi'ne Neden Girdik?, İstanbul, 1937, sh. 519 vd.)

Cihâd-ı Mukaddes fetvâsının Fâtih Câmii medhalinde resmen okunuşu

rekir ki, bu Müslümanlar, iddiâ edilen hareketi, kendi hür irâdeleri ile yapmış değillerdir. Bunlar ordularına katıldıkları Hıristiyan devletlerin esiri idiler. Kaldı ki, binlercesi de hapsedilmek veya asılmak sûretiyle mâruz kalacak tehlikeli musîbetlere aldırmayarak metbûlarının bu hususta emrini dinlememişlerdir. Sadece Hindistan'da İngiliz idâresinin bu sebeple hapsettiği Müslüman'ın adedi otuz binin üstündedir.

1914 yılında Türkler'e karşı döğüşmek üzere Irak Cephesi'ne gönderileceğini öğrenen Hindli Müslümanlar, ânî bir sûrette isyan ederek başlarındaki İngiliz subaylarını katlettiklerinden, bunların binlercesi, hemen oracıkla kurşuna dizilmiştir.

Mısır vesâir Arap ülkelerinde de -bir te'siri olmadığı söylenilen işbu cihâd-ı mukaddes fermânı sebebiyle- ecnebî idârelere karşı birçok isyan ve karışıklıklar çıkmış ve binlerce Müslüman katledilmiştir.

Kaldı ki, Halîfe'nin dâvetine gönüllü olarak icâbet eden birçok Arap da görülmüştür ki, bunlardan teşekkül eden iki tabura, Çanakkale'de bizzat **M. Kemal Paşa** kumanda etmiştir. İştirâkin fazla olmayışı, İttihatçıların Arap ülkelerindeki yakışıksız tutumlarından ve Arapların, asırlardan beri gayr-ı muhârib bulundurulmalarından doğmuştur.

Kaldı ki, düşman saflarında yer alan müslümanlardan dahî umulmadık istifadeler sağlanmıştır. İstanbul'da silâh depolarında bekçilik yapan Hindliler'in Anadolu'ya silâh kaçırılması işinde gösterdikleri kolaylıklar, kemalist kalemlerde bile ma'kes bulmuştur. Rus ordusundaki Müslümanlar ise, Rus-Ermeni mezâlimini önleyici istikamette pek büyük ve ehemmiyetli bir rol oynamışlardır.

Bütün bunlara ilâveten şunları da söyleyelim ki, ci-

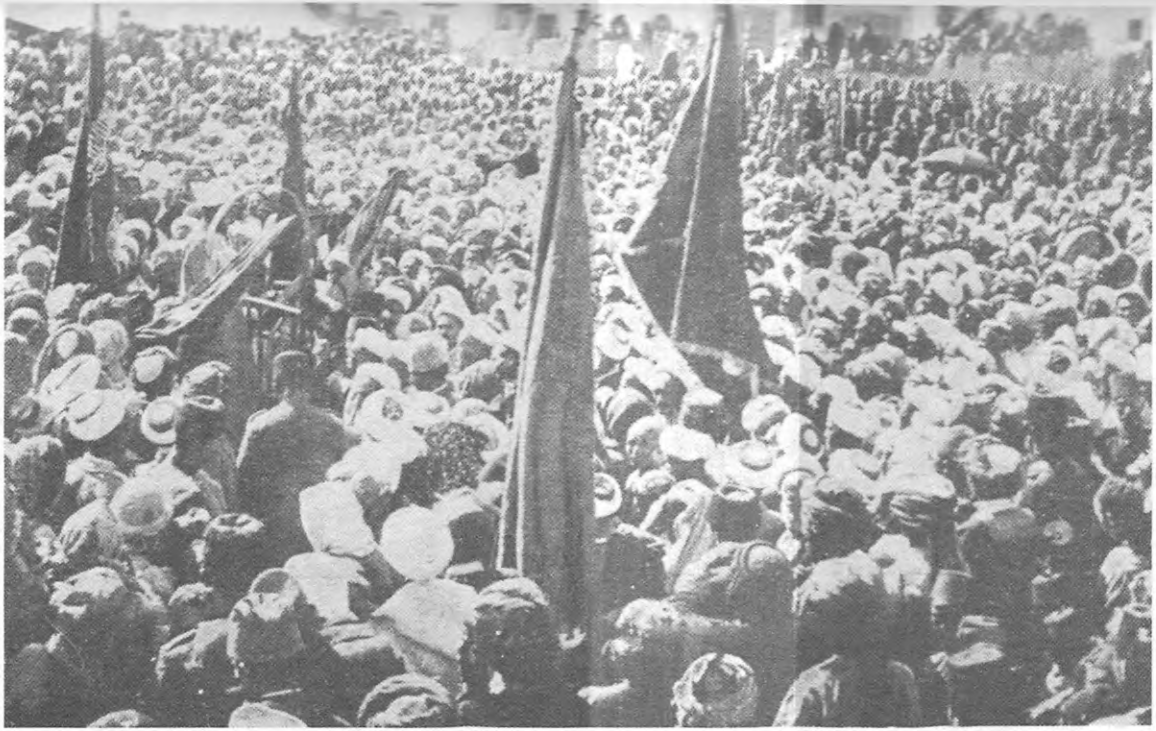

İlân edilen Cihâd-ı Mukaddes üzerine Medîne'de çıkarılan Sancak-ı Şerîf altında yemin merâsimi

had fetvasına rağmen Türkler'e silâh çektiği söylenen **Şerîf Hüseyin**, Medîne'yi teslim almaya geldiği zaman emrinde sadece üç yüz elli kişi vardı. Üstelik bunlar da o derecede derme çatma insanlardı ki; kendisi Türk kumandanlarından silâh depolarının kapısında bir müddet daha Türk askerlerinin nöbet tutmalarını rica etmiş, bu silâhların kendi adamları tarafından yağmalanmasından korktuğunu açıkça ifâde eylemiştir.[100]

Bu demektir ki, Ceziretü'l-Arab'a oluk gibi akan İngiliz altınları, Türkler'e karşı silâh kullanabilecek, ancak üç yüz elli adam bulunmasını temin edebilmiştir. Hâlbuki aynı çarpışmalarda Türk ordusu tarafında yer alan Araplar, bu sayıdan kat be kat fazla idi. Hem de bölgenin ileri gelen insanlarından olarak... **Şerîf Hüseyin**'in sokaktan topladığı adamlar nev'inden değil!..

Millî Mücâdele'de, ordumuz, Yunan'la harb ederken arkadan **"Türk"** sıfatını hâiz olmak şartıyla isyan edenlerin adedinin -bu bir ictihad farkından doğmuş olsa bile- **Şerîf Hüseyin**'in adamlarıyla kaabil-i kıyas olmadığı meydandadır. Hilâfet'in te'sir ve nüfuzu hakkında, devletimizin en zayıf zamanına âid olmak üzere zikrettiğimiz işbu misaller kâfîdir, sanırız.

Sultan Reşad'dan sonra tahta geçen **Sultan Valıideddin** merhûm ise, fevkalâde zeki, dirâyetli ve âlim bir şahsiyet olmasına rağmen -ileride tafsil edileceği üzere- siyâsî ve askerî şartların o ölçüde menfî bir gelişme kaydettiği bir zamanda (4 Temmuz 1918) tahta geçmişti ki, O'nun -hiç olmazsa zaman îtibariyle- **"padişahlık"** ve dolayısıyla da **"halîfelik"** yapmaya fırsat bulduğu pek söylenemez.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı devri, Hilâfet tarihinde en uzun sürmüş bir devirdir. 1517 yılından

100 Bkz: **Naci Kâşif Kıcıman**- a.g.e., sh. 473-474.

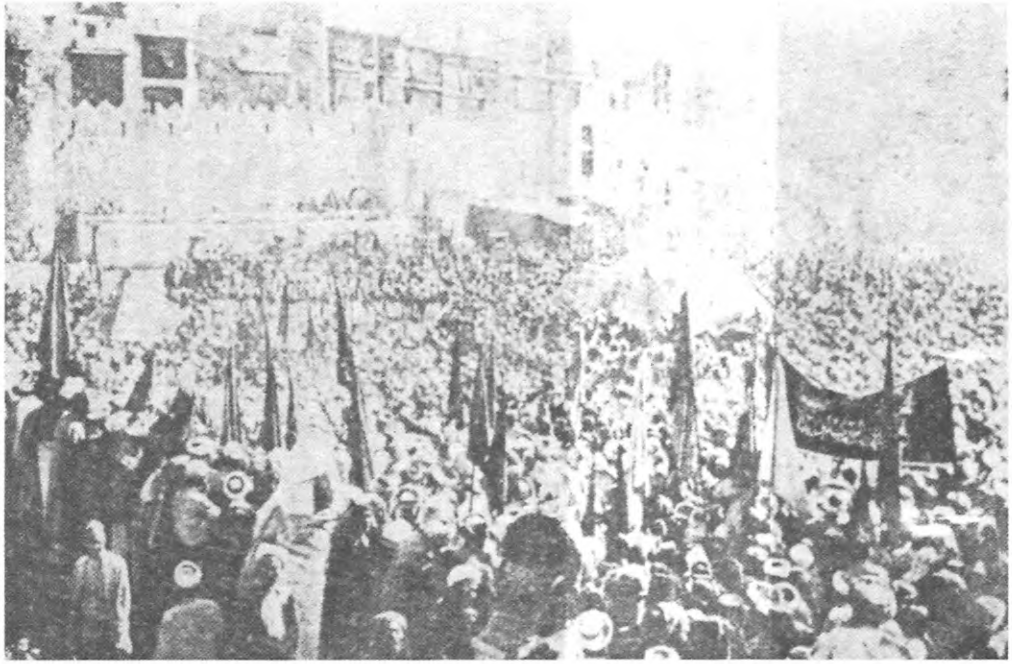

Medîne-i Münevvere'de aynı merâsimden diğer bir görünüş

1924'e kadar 407 yıl devam eden ve aynı zamanda askerî ve medenî çehresi kadar Hilâfet nüfûzunun şümûlü bakımından da **"Hulefâ-yı Râşidîn"** zamanından sonra en parlak bir devirdir. Bu devrede, son halîfe **Abdülmecid Efendi**'yi de hesaba katarsak, yirmi sekiz şahsiyyet **"halîfe"** sıfatını ihraz etmiştir.

Hilâfet tarihinde **"Osmanlı Devri"** için ileri sürülmüş iki târiz vardır ki; bunların hiçbiri mûteber değildir. Târizler:

a) Usûl-i verâset, yani halîfeliğin babadan oğula geçmesi... Bu târiz doğru değildir. Zîra Hilâfetin iktisabı için şer'î mesnedimiz **"icmâ"**dır. Bu ise, Sahabe-i Kirâm Hazretleri'nin icmâı ile sâbit olmuş bir maslahatın îcâbıdır.

b) Kureyş'ten olmamak... Bu târiz de yersizdir. Âl-i Osman, Kureyşî'dir. Zira **Osman Gâzi** Hazretlerinin hanımı **Mal Hatun**, **"seyyide"** yani Hazret-i Peygamberin soyundandır. Ehl-i Beyt'in **"seyyid"** ve **"şerîf"** olarak başı **Hazret-i Fâtıma** değil mi?! Anadan seyyidlik olmaz denilirse, bu îtiraz, seyyidliği tamamen inkâra müncer olmaz mı?!

II- HİLÂFET'İN İLGASI VE BUNUN AKİSLERİ

A - HİLÂFET'İN İLGASINA TEKADDÜM EDEN DEVİR

a) Hazırlık Safhası:

aa- Hilâfet'in ilgâsına müncer olan siyâsî ve hatta askerî hâdiseler, işbu eserin **"Lozan'ı hazırlayan sebepler"** zinciri içinde, birinci cildimizde, kısaca arz ve ifâde olunmuştu. Gerçekten birinci cild, Lozan hakkında umûmî

خدام الکعبه نشریاتی ـ ۱

اسلامه چکیلن قلیج

یاخود

علمداران اسلامی مدافعه

عثمانلی هیئت مرخصه‌سنك صلح قونفرانسنه تقدیم ایتدیکی مخطره وپاریس صلح قونفرانسنك
اوتلر مجلسی طرفندن الدیغی جوابه نظراً عثمانلی اسلام دولتی مسئله‌سنك انتقادی تنبیهدر .

محرری

شیخ مشیر حسین قیدادی

۱۵۸ فیلیت ستریت ، لوندون ی . ج ، ٤

۱۹۱۹

Hilâfet'in beynelislâm bir kuvvet olmadığını söyleyenlere ibretle takdîm olunur.

Hind (şimdiki Pakistan) müslümanları, ileride izah edileceği üzere Birinci Cihan Harbi nihâyetinde bizi ders ve ibret alınacak bir tarzda müdâfaa eylemişlerdir. Milyonlarca sterlinlik maddî yardımlarından başka Türkiye aleyhine tavır almaması için İngiliz idâresine karşı miting ve protestolar yapmışlardır. Hem de sadece Hindistan'da değil Londra'da bile... Bir de çeşitli neşriyat ile yanımızda yer aldıklarını belirtmişlerdir. İşte onlardan birinin kapağı: "Huddâmu'l-Ka'be" neşriyâtından olan bu eserin kapağına bakınız:

İSLÂM'A ÇEKİLEN KILIÇ
YÂHUD
ALEMDARÂN-I İSLÂM'I MÜDÂFAA

Hem de üçyüz sahîfelik bu eser, 1919 yılında Londra'da basılıyor. Evet Londra'da... Türkçe, İslâm Harfleri ile ve Londra'da basılma!.. İslâm kardeşliği ne büyük kuvvetmiş ibretle görünüz...

bir değerlendirme mâhiyetinde olduğundan -önsözde de zikredildiği gibi- müteâkip iki cildin mevzûlarına -kısmen- mütedâhil bir muhtevâ ile takdim edilmiştir. Bu tedâhül, bilhassa Hilâfet'in ilgâsına tekaddüm eden **"hazırlık safhâsı"**na âid mes'elelerde daha da fazladır. Bu bakımdan biz burada lüzûmsuz tekerrürlere meydan vermemek için yer yer oraya atıflar yaparak, meseleyi daha ziyâde hâdiselere hâkim olan mantık zinciri îtibariyle anlamaya çalışacağız.

Burada şu husûsu da belirtmeliyiz ki, Hilâfet'in ilgâsına tekaddüm eden buhranlı günlerin hâdiseleri, hâlâ tam bir karanlık içinde bulunmaktadır. Dalkavuk devrimbazların eseri olan, binbir yalan ve tezvirât ile sislendirilerek tarihin derinliklerine gömülmek istenen meçhûlât üzerine -ilk olarak- akl-ı selîm'in ışığını tevcih eden birinci cildimizin nasıl mahkûm edilmek istendiğini önsözümüzde belirtmiştik. Şunu îtiraf etmeliyiz ki, büyük bir tahammülsüzlükle karşılanan o cilddeki ifâdelerimiz[101] üstelik de kekeme bir üslûpla kaleme alınmıştı.

Hâl böyleyken hakkımızda hem mâhud 163. maddeden ve hem de **M. Kemâl Paşa** hakkındaki kanuna istinâden dâvâ açılmış ve eserimiz mahkemece toplattırılmıştı. Bu dâvâ devam ederken Millî Türk Talebe Birliği'nin Cağaloğlu'ndaki merkezinde mes'eleye biraz daha vuzûh kazandıran bir konferans vermiştik. Bu konferansta bilhassa İngilizler'le vâkî gizli anlaşmalar ve bunların mutavassıtları olan **Lawrens** ve **Hayim Nahum Efendi** gibi şahsiyetlerin faaliyetleri üzerinde durmuştuk. Fakat bu hareketimiz de **"12 Mart Muhtırası"**ndan sonra Eskişehir Örfî İdâre Kumandanlığı'nca -gayr-ı hukûkî bir sûrette- tâkibat mev-

101 Bkz: İşbu eserin birinci cildinin 117 ve müteâkip sahifeleri.

تورکیا

اسلام ایمپراطورلغنك استقبالی

محروی

شیخ مشیر حسین کیدوای

هندستانده « خدام‌الکعبه جمعیت مرکزیه‌سی » مؤسسلرندن وکاتب عمومی فخریسی
و « معجزهٔ محمدی » و « اتحاد اسلام » ... الخ مؤلفی

طابع وناشری
لوندره جمعیت مرکزیهٔ اسلامیه‌سی
۱٤۸ فلیت مستریت ، لوندره

-Hilâfet'in bir faydası olmadığını söyleyenlerin kulakları çınlasın!..-

Yukarıdaki klişe bir kitap kapağını göstermektedir:

TÜRKİYE İSLÂM İMPARATORLUĞU'NUN İSTİKBÂLİ

Yazarı da 111. sahîfede bir başka eserinin kapak klişesini takdîm ettiğimiz **Şeyh Müşir Hüseyin Keydâvî** isimli bir Hindli... Eser, Hüddâmü'l-Ka'be Cemiyeti'nce Londra'da basılmış olup Türkiye'nin müdâfaasına tahsîs edilmiştir.

zuu yapılmış[102] ve açılan dâvâ, yedi sene mahkûmiyetimizle neticelendirilmişti.[103]

Bu şartlar muvâcehesinde bizden mes'elenin burada daha çıplak bir sûrette teşrihi beklenmemelidir. Bunu, her faaliyetimizle biraz daha zorlayıp -hukûken değilse de fiîlen- yumuşatmaya çalıştığımız çarpık mevzuâtın düzelmesine tâlik ederek, değerli okuyucularımıza işbu eserin birinci cildiyle bahsi geçen konferans metnini tedkik etmelerini tavsiye mevki ve mecbûriyetindeyiz.

bb- Bugüne kadar birçok kemâlist veya öyle görünmek ihtiyacındaki yazar, **"Hilâfet'in ilgâsı"**nın daha Millî Mücâdele'nin başında düşünülüp plânlandığını iddia edegelmiştir. Bunu, **M. Kemâl Paşa**'nın herşeyi evvelden görüp plânlayan bir büyük dâhî (!) olduğunu isbat (!) zımmında ileri süren bu hususdaki ilk kaynak, -kendisine inanılabilirse- **Mazhar Müfid (Kansu)**'dir.[104]

---

102 İstanbul'da oturan ve müsned suçu da İstanbul'da işlemiş bulunan bir kimsenin korkunç bir selâhiyet tecâvüzü ile Eskişehir'e götürülerek orada taht-ı muhâkemeye alınışından tutunuz da, şâhidlerin hapsedilişi ve masnû' (uydurma) ifâdelere imzâ attırılışlarına kadar bu hukûkî fâciadaki garâbetleri **"Bir Muhâkemenin Muhâkemesi"** ismiyle bilâhare müstakil bir kitap hâlinde umûmî efkâra arz ve takdim edilecektir.

103 Gerçekte bu ceza; yedi sene hapse muhkûmiyet, yirmi ay sürgün ve beş sene müddetle de âmme haklarını isti'malden men' idi. Yedi senelik cezânın üç senesi **M. Kemâl Paşa** hakkındaki mâhud kanundan, mütebâkî dört senesi ise, 163. maddedendi. Fiîlen on altı ay yattıktan sonra, 1974 yılında çıkarılan umûmî afla kurtulmuşuzdur.

104 Gerçekten **Mazhar Müfid Bey**'e ne ölçüde güvenileceğini anlamak için O'nun reisliğini yaptığı **Şark İstiklâl Mahkemeleri**'nin mâhiyetine ve bu mahkemelerde cereyân eden hâdiselere bir parça nüfûz etmek kâfidir. Bu muhâkemelerde gerçi hukûkun usûlî kaideleri -az çokyerine getirilmiş ve bazen de maznunlara beklenmedik ölçüde nezâket gösterilmiştir. Fakat bunlar, kararın evvelden -daha emîn bir tâbirle- Ankara'daki zî-nüfûz şahıslarca verilmiş olmasındaki vehâmeti tebdil veya tahfif edebilecek hususlar değildir.

Bu bakımdan şefîne taabbudkârâne bir sûrette bağlı, O'nun gözüne

Yukarıdaki yazı Yıldız Câmi-i Şerîfi'dedir. **Muhyiddîn-i Arabî Hazretleri**'ne isnâd edilen bu beyitte Osmanlı Devleti'nin, **"kıyâmet alâmetleri zuhûr etmedikçe yıkılmayacağı"** ifâde edilmektedir. Levha hâline getirilerek **Sultan Abdülhamid** merhûma takdîm edilmiş ve O da bunu Yıldız Câmi-i Şerîfi'ne astırtmıştır.

Mâlum olduğu üzere **Muhyiddîn-i Arabî Hazretleri** yaşarken Osmanlı Devleti mevcûd değildi!.

Filhakika **M. Kemâl Paşa**'nın **"Şark İstiklâl Mahkemeleri"**nde bir kasap gibi kullandığı bu dalkavuk inkılâp silâhşörü, kendisine tâ Erzurum Kongresi hengâmında müstakbel inkılâp hamlelerinden bahsedilirken sarâhaten **"Hilâfet'in ilgâsı"** keyfiyetinden değil de, cumhuriyet ilânından bahsedilmiş bulunduğunu beyân ve ifâde etmektedir. Bunun zımnından, Hilâfet'in ilgâsı mânâsı çıkarılabilir[105] ve işaret eylediğimiz gibi kendisine inanılabilirse, ilgânın çok

girmek için riyâsetinde bulunduğu mahkemelerin fevkalâde selâhiyetine istinâden hiçbir vicdan azabı duymaksızın çoğu mâsum yüzlerce insanı asan bir kimsenin, bu beyânlarının da dalkavuklukları cümlesinden olmak ihtimâli elbette ki gaaliptir.

105 Zira unutmamak gerektir ki, saltanatın 1 Kasım 1922 tarihindeki ilgâsından sonra da, saltanatsız yani siyâsî iktidarsız bir hilâfet, bizzat **M. Kemal Paşa** tarafından terviç edilmiş ve hatta 23 Ekim 1923'ten itibaren 3 Mart 1924 tarihine kadar **"Hilâfet"** ve **"Cumhuriyet"** bir arada yürütülmüştür.

evvel düşünülüp plânlandığına hükmedilebilir.[106]

Bir de şu husus belirtilmelidir ki, **M. Kemâl Paşa**'nın koyu bir İttihatçı olduğu[107] ve kâmil yaşına kadar da bu siyâsî fırkanın[108] içinde ve onların fikirleriyle yoğrulduğu muhakkaktır. Hilâfet'in ilgâsı keyfiyetinin ise, İttihatçılarla çok önceden düşünülüp plânlandığı, fakat buna fiilen imkân bulunamadığı yaygın bir kanaattir.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bilinen programına rağmen bir de gizli programı vardı ki, bunda **M. Kemâl Paşa**'nın bilâhare gerçekleştirdiği inkılâpların cümlesinin mevcud olduğu iddiâ edilmiştir. Gerçi onlar, bu vâdide sarâhaten fiilî bir adım atmamışlardır.[109] Fakat onları bu tarz

106 **Mazhar Müfid Bey**, **"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"** isimli iki cildlik hâtırâtının birinci cildinin 35. sahifesinde bu mes'eleye temas etmekte ve vâkî suâl üzerine **M. Kemal Paşa**'nın sarih bir cevap vermekten kaçınarak:

"-Azizim **Mazhar Müfid Bey**, bu mes'ele hakkında şimdiden birşey söylemek istemem. Hatta mevzuubahs etmemek doğru olur." dediğini kaydetmekte ve yine aynı eserin 74. sahifesinde kendisine **M. Kemal Paşa**'nın cumhûrî bir idâre kurmak hususundaki kararını ilk evvel ne zaman açıkladığını soran **Mahmud Esad Bozkurt**'a -**M. Kemal Paşa**'nın müsaadesini alarak- verdiği cevabı dercetmiş bulunmaktadır.

Bunda gününde tutulmuş bir not olarak 20 Temmuz 1335 (1919) tarihli bir notu aynen yazdığını belirterek nakletmekte ve **M. Kemal Paşa**'ya sorduğu bir suâlin cevabını:

"-Açıkça söyleyeyim: Şekl-i hükümet, zamanı gelince cumhuriyet olacaktır." cevabını almış bulunduğunu dercetmektedir.

107 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul 1967 sh. 47; **Âfet İnan**- **Atatürk** Hakkında Hâtıralar ve Belgeler, Ankara, 1959, Sh. 10

108 İttihat ve Terakkî, ünvanının sonuna **"cemiyet"** kelimesini eklemiş bulunmasına rağmen kurulduğu andan îtibaren tam mânâsıyla bir siyâsî parti idi.

109 Filhakika Hilâfet ve hatta saltanat mevzuunda millet içinden çıkmış herhangi bir fert veya âile, **"Âl-i Osman"** ile boy ölçüşmeye ve O'nun yerini almaya teşebbüs etmemişti. Sâdece **Midhad Paşa**'nın:

"-Artık bir müddet de **Âl-i Midhad** olsun!" dediği ve kendi âilesini, Hânedân-ı Âl-i Osman'ın yerine ikâme eylemek istediği söylenirse de, bu husus, şimdiye kadar aslâ tevsik edilmiş değildir.

harekete mecbûr eden gitgide vehâmeti artan siyâsî ve as-

Birinci Cihan Harbi içinde Almanya'da Türkiye'ye hareket eden bir trenin üzerine tebeşirle **"Nach der Enverland"** yani **"Enver'in Ülkesine"** mânâsında bir ibâre yazılmıştı.

Bu, biraz **Enver Paşa**'nın Almanya'da fazla tanınmış olmasına, biraz da O'nun kendi siyâsetlerinin dümen suyuna alınabilmesi için pohpohlanmasına bağlı idi. Bununla beraber kendisinin böyle bir iddiada bulunduğu görülmemiştir. Hatta **Şehzâde Süleyman Efendi**'nin kızı **Nâciye Sultan**'la evlenmiş, hânedâna damad girmişti.

Bütün bunlara ilâveten şunu söyleyebiliriz ki, ilk defa İttihatçılar, Saltanat ve Hilâfet'in Osmanoğulları'ndan alınması hususunda bir temâyül izhar etmişlerdir. Bunun misallerinden sadece bir tekini dikkatlerinize arz edelim:

Birinci Cihan Harbi içinde ilân edilen **"Cihad-ı Mukaddes Fetvâsı"**na, Araplar beklenildiği kadar alâka göstermemişlerdi. Bu -evvelce izah edildiği üzere- Araplar'ın asırlardan beri gayr-ı muhârib bulunmalarından, Osmanlılarla harb hâlindeki İtilâf Devletleri'nden çekinmelerinden ve bilhassa İngilizlerin -petrol siyâsetine bağlı olarak- onları aleyhimize tahrik etmiş olmasından doğuyordu.

Bu sebeple Araplar'a sözünü dinletebileceği ve onların Cihâd-ı Mukaddes Fetvâsı'nın îcâbını daha fazla yerine getirmelerini sağlıyacağı kanaatıyla, **Şeyh Ahmed Es-Sünûsî**'den istifade edilmek istenilmişti. Bu sırada İtalyanlarla harb hâlinde bulunan Sünûsîler'in bu kahraman lideri, kendisini almak için gönderilmiş bulunan bir Alman denizaltısı ile İstanbul'a gelmişti.

Vatanı olan Trablusgarp (Libya), İtalyan işgaline mâruz bulunuyor ve kendisi de müstevlî ile harb ediyorken Halife'nin emrine ittibâı, dînî bir vazife telâkkî etmişti. Lâkin O'nun İstanbul'a muvâsalatından az sonra, **Sultan Reşad** vefat etmiş yerine **Sultan Vahideddin** geçmişti. Harb nihayete ermek üzere idi.

Sultan Vahideddin merhûma, **Ebû Eyyub El-Ensarî Hazretleri**'nin türbesi önündeki an'anevî **"Kılıç Kuşanma"** merâsiminde **Hazret-i Ömer**'in kılıcını, O kuşatmıştı. Ancak cephelerden gelen mağlûbiyet haberi üzerine kendisine verilmek istenen vazîfenin ehemmiyeti kalmamış ve İstanbul'da ikâmet ettirilerek Ceziret'ül-Arab'a gönderilmemişti.

İşte bu sırada harbin vahîm neticeleri üzerine îtibarı sarsılan İttihat ve Terakkî erkânı, kendisini ziyaret ederek O'ndan lehlerine propaganda yapmasını istemişlerdir. Bunu temin için de: **"-Vaziyeti kurtarırlarsa, Hilâfet'in seçimle taayyün edeceğini, binâenaleyh kendisinin de Halife olabileceğini"** söylemişlerdir.

Şeyh Sünûsî'nin sert bir mukabelesi ve Hilâfet hakkının **"Âl-i Osman'a âid olduğu"** husûsundaki kat'î beyânı ile karşılaşan bu teklif, İttihatçılar'ın Hilâfet'in istikbâline müteallik böyle düşünceler taşıdıklarını göstermektedir. (**Şeyh Sünûsî** ile İttihatçılar arasındaki bu görüşmenin

kerî hâdiselerdi. Karşılaştıkları vak'aları atlatmak için aksine -belki de inanmadan- Hilâfet'e dört elle sarılmışlardır.

cc- Hilâfet'in ilgâsına tekaddüm eden günlerin vâkıalarını anlatmaya vesîle olan işbu **"hazırlık safhası"** faslında -hiç şüphesiz- **Sultan Vahideddin** merhûmun husûsî durumunun da aydınlığa kavuşturulması gerekir. Zira saltanat ve hattâ Hilâfet'in ilgâsı için **Sultan Vahideddin** merhûma isnâd edilen suçlar (!) müessir bir koz ve silâh olarak kullanılmıştır. Şahıslarla müesseseler arasında bir tefrike gidilmeyip şahısların -varsa- kusurlarını müesseselerden ayrı telâkkî etmenin gereği, o buhranlı günlerde dikkatlerden kaçmış veya kaçırılmıştır.

Bununla beraber **Sultan Vahideddin** merhûmla alâkalı hâdiselerin aydınlatılması, hem bir kısım sözde esbâb-ı mûcibelerin iptali ve hem de tarih önünde mâsum ve mağdur bir sîmânın kendisine isnad edilen çirkin suçlardan tebriyesi için millî, vicdânî ve insânî bir borçtur. Biz, bu vâdide daha evvel neşredilmiş olan eserlerimizde zuhûr eden çeşitli vesîlelerle[110] fiîlen padişahlık yapma fırsatını bulamadığı hâlde, İttihat ve Terakkî diktatoryasının sebep olduğu felâketin vebâli üzerine yıkılarak şahsında, bazı müesseselerin yıpratılıp îtibardan düşürülmesine çalışılmış olan bu mazlum insan hakkında bugüne kadar pek çok şey yazıp söylemiş bulunmaktayız. Bunları burada tekrarlamaktan kaçınarak sadece bir tek vesîka derci yoluna gideceğiz. Bu da kendisinin acıklı gurbet günlerinde bizzat neşrettirdiği müdâfaanâme mâhiyetindeki beyannâmesidir.

---

tafsilâtı için bkz. **Albay Hüsameddin Ertürk**- İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1957, sh. 197 vd.- sh. 476 vd.)

110 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücâhidler, İstanbul, 1974, sh. 41 vd.; **Kadir Mısıroğlu**-Osmanoğullarının Dramı-İstanbul, 1976, sh. 210 vd. ve **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlûm Padişah: **Sultan Vahideddin**, İstanbul, 2005.

Türkiye'de **Sultan Vahideddin** aleyhine çok şey yazılıp söylenmiştir. Tarih, O'nunla alâkalı hâdiseler için -doğru veya yalancı- pek çok şâhid dinlemiştir. Bir dâvâda ki, maznûna söz hakkı verilmez, onun adâletle neticelenmesine imkân yoktur. Şimdi biz, bu vesikayı neşrederek tarih muhâkemesinde elli yıldan beri (şimdi seksen) devam eden bir dâvâda, maznûnun da dinlenmesini sağlamış oluyoruz. Artık bundan böyle **Sultan Vahideddin** devri için yazıp konuşacak olanlar, herhâlde Türkiye'de ilk defa olarak tarafımızdan neşredilen ve tamamı aslî hurûfâtı ile de klişe edilerek dercedilen bu müdâfaanâmedeki fikirleri kaale almamazlık edemezler. Elverir ki; tarafgir olmasınlar!..

Vesikanın serlevhası şöyledir:

"Şevketlû Sultan Mehmed Vahideddin Efendimiz Hazretlerinin Beyannâme-i Hümâyunlarıdır."

Altında imzâ makamında **"Li't-tâbi"** kelimesi bulunduğuna göre, bu müdâfaanâmeye şu ünvânı koyan matbaacının kendisidir. Mekke'de Türkçe ve Arapça olarak bir arada basılmıştır. Tarihsizdir. Türkçesi -İslâm harfleriyle- sadece on üç sâhifeden ibarettir.[111] Şimdi size bu müdâfaanâmenin metnini aynen ve fakat anlaşılması güç gelebilecek olan kelimeleri parantez içinde açıklayarak takdim ediyoruz:

111 İşbu beyannâme son devrin allâme şeyhülislâmlarından **Mustafa Sabri Efendi**'nin refâkatıyla **Sultan Vahideddin**'in Mekke'de bulunduğu sırada kaleme alınmıştır. Meydana gelen müsvedde 50-60 sâhifeden ziyâde idi. Fakat **Sultan Vahiddeddin** merhûmun yanında **"Baştabip"** sıfatıyla bulunup O'nun düşmanlarına casusluk etmekten başka bir işi olmayan **Reşad Paşa** çeşitli mülâhazalar ileri sürerek bunun orasının burasının metinden tayyedilmesine (çıkarılmasına) sebep olmuştur.

İşte bu sebepledir ki, esas metne nazaran pek eksik olan bu on üç sahifelik beyannâme, takdim ettiğimiz şekliyle Mekke'de Türkçe ve Arapça olarak ikisi bir arada tab' ve neşredilmiştir. Esas müsvedde **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'nin henüz neşredilmemiş ve nâ-tamam olan hatırâtında mevcud ve oğlu **İbrahim Sabri Bey**'in İskenderiye'deki kütüphânesinde mahfuzdur.

ŞEVKETLÛ SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN EFENDİMİZ HAZRETLERİNİN BEYANNÂME-İ HÜMÂYUNLARIDIR

Bismillâhirrahmanirrahim

Bidâyet-i iştiâlinde (alevlenişinin başlangıcında) devletimizin iştirâkine kat'iyyen rızâ göstermediğim ve bütün müddet-i devamınca, elimde bulunan bilcümle vesâitle (vasıtalarla) tahribât ve mazarrâtını tahdide çalıştığım Harb-i Umûmî'nin avâkıb-ı vahîmesi (fecî âkibetleri) tamamiyle kendini göstermeye başladığı bir zamanda, birâderimin vefât-ı müessifi (esef verici vefâtı) vukua gelerek Kanun-i Esâsî-i Osmaniye'nin (Osmanlı Anayasası'nın) bahşeylediği hakka istinâden ve Ehl-i Hâl ve Akd'in bîat-ı umûmiyesi ile Makâm-ı Hilâfet ve saltanata câlis olmuştum (oturmuştum). O günler göz önüne getirilirse, makâm-ı hükümdârîyi kabul eylediğim zaman beni karşılayan müşkilâtın derece-i ehemmiyet ve azameti takdir olunur.

Bilâhare cephelerimizin birbirini müteâkip sukût etmesiyle sâbit olduğu üzere, hiçbir ümmîd-i galebeye makrûn olmayan (gâlip gelme ümidi yakın olmayan) harb-i hâilin temâdîsi ve usûl-i meşrûtiyeti îlân ve tatbik ettirmek nikâbı (perdesi) altında 324-1908'den beri re's-i idâremize (idaremizin başına) yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakkî erkânından müfrid ve müteneffiz (nüfûzlu) kısmının harbden bi'l-istifade dâhil-i memlekette revaç verdiği yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksadlarla yer yer îkâ etlikleri günâgün yangınlar sebebiyle payitahttan müntehâ-yı hududa kadar (başşehirden hududların sonuna kadar) memleketin her noktasında milletin varlığı erimekle ve usâre-i hayatiyyesi (hayat özsuyu) hevlengiz (dehşet verici) bir sûretle heder

شوكتلو سلطان محمد وحيد الدين
افنديمز حضرتلرينك بياننامهٔ
همايونلريدر

[للطابع]

Sultan Vahîdeddin merhûmun müdâfaanâmesinin kapağı

Bu vesîle ile şunu da hatırlatalım ki resmî ağızda hâlâ kendisine sövülmeye devâm edilmesine rağmen bir çok insaf ehli zevât tarafından yazılıp bırakılan -birinci el- kaynak eser **Sultan Vahîdeddin** merhûmun güneş gibi parlak şahsiyetini târih önünde berâetle tâclandırmıştır.

Bu hususta tedkîkatta bulunmak isteyenler için bunlardan bâzılarını zikredelim:

1- **Ali Fuad Türkgeldi**, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1951
2- **Ahmed Reşid Rey (H. Nâzım)**, *Gördüklerim, Yaptıklarım*, İstanbul, 1945
3- **Şeyhulislâm Mustafa Sabri**, *Mevkıfu'l-Akl...*, Kahire, 1951
4- **Refîî Cevad Ulunay**, *Bu Gözler Neler Gördü?!*, *Tercüman Gazetesi*, 18 Kasım 1919 vd. (Bu eser, Sebil Yayınevi tarafından tab' edilmiştir. İstanbul, 2004)
5- **Tarık Mümtâz Göztepe**, *Sultan Vahîdeddin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul, 1969

Bunlara ilâveten, nâciz eserlerimizin de aynı kategori içinde mütâlaası gerektiği âşikârdır. Bununla berâber O'nu berâet ettirecek asıl eseri -inşâallah- ileride müstakil olarak yazacağımızı da burada ifâde etmek isteriz. (Elhamdülillâh bu eseri yazmak müyesser oldu. -Sebil Yayınevi, İstanbul, 2005-)

olup gitmekte idi.

Bu fecâyi' (facialar) karşısında, tevcih-i mesâî edilecek (çalışılacak) hedef ve gâye, bittabiî sulh ve müsâlemetin iâdesinden başka birşey olamazdı. Bu maksadın temini için de hiçbir terâhî (gecikme) tecviz edilmemiş ve mümkün olan her çâreye tevessül olunmuştur. Fakat harbin devamından müteneffi' (menfaatli) olmakla beraber, memleketimizde dâima idâre-i hukuk ve selâhiyetini tecâvüze alışmış

olan o zamanın hükümeti ile yine o hükümet-i mütehakkimenin (tahakküm eden hükümetin) etrafında te'sis eylediği şebeke-i ihânet (ihânet şebekesi), mesâimin semeredâr (çalışmamın verimli) olmasına hâil (mânî) olarak münferiden (tek olarak) mütârekât-ı sulhiyyeye (sulh müzâkerelerine) girişmekle elde edilecek menâfi' ve şerâit-i müsâideye (müsâid şartlara) ve muhterem milletin hûn-i mazlûmunu (mazlûm kanını) bilâsebep heder olmaktan vikâyeye (korumaya) imkân-ı vusûl (vâsıl olmak imkânı) bırakmadı. Ve harb bütün dehşet-i tahripkarânesiyle meş'um ***"Mondros"*** *Mütârekenâmesi'ni imlâ mecbûriyeti hâsıl oluncaya kadar devam eyledi.*

Bu mütârekenin akdine memur murahhasların, elyevm Ankara'daki Hey'et-i Vekile reisi ***Rauf Bey****'in taht-ı riyâsetinde (başkanlığı altında) ve o zaman memleketin en mühim kuvve-i askeriyesinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi* ***Mustafa Kemâl****'in kumandası altında bulunduğu herkesin hâtır-ı nişânıdır.*

Âsâyiş mes'elesi vesîle ittihaz olunarak lüzum görülen herhangi bir mahallin işgâli hak ve selâhiyetin düvel-i îtilâfiyeye (İtilâf Devletlerine) bahşeden madde-i mahsûsasıyla (husûsî maddesiyle); Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgalleri ki, sonraki bütün felâketlerin menşe' ve mastarı bulunan mezkûr mütârekenâmenin akd ve imzâsı mağlubiyet ve mecburiyet-i ilcâsıyla (zorlamasıyla) vukû bulmuş olduğu hâlde bilâhare İzmir işgali dolayısıyla beni ittihama (suçlamaya) cür'et edenlerin nokta-i nazarına göre, mezkûr işgallere istinadgâh olan Mondros Mütarekenâmesi'ni akde bilfiil iştirak eden ***Rauf***, ***Fethi*** *ve vaziyet-i askeriyesi ile devleti böyle bir mecbûriyet-i elîmeye düşürmekte cidden zîmedhâl bulunan* ***Mustafa Kemal*** *gibi bugünkü rüesâ-yı milliyenin (millî reislerin) mes'ul ve*

بسم الله الرحمن الرحيم

بدایت اشتعالنده دولتمزك اشتراکینه قطعیا رضا کوسترمدیکم وبوتون مدت دوامنجه المده بولنان بالجمله وسائطله تخریبات ومضراتنی تحدیده چالیشدیغم حرب عمومینك عواقب وخیمه سی تمامیله کندینی کوسترمکه باشلادیغی بر زمانده برادریمك وفات مؤسفی وقوعه کله رك قانون اساسیء عثمانینك بخش ایلدیکی حقه استناداً واهل حل وعقدك بیعت عمومیه سیله مقام خلافت وسلطنته جالس اولمشدم . اوکونلر کوز اوکنه کتیریلیرسه مقام حکمداریی قبول ایلدیکم زمان بنی قارشیلایان مشکلاتك درجهٔ اهمیت وعظمتی تقدیر اولنور . بالاخره جبهه لریمزك بربرینی متعاقب سقوط ایتمسیله ثابت اولدیغی اوزره هیچ برامید غلبه یه مقرون اولمیان حرب هائلك تمادیسی ، واصول مشروطیتی اعلان وتطبیق ایتدیرمك نقابی آلتنده ۳۲٤ — ۱۹۰۸ دنبری رأس اداره مزه یرلشمش بولنان اتحاد وترقی ارکانندن مفرط ومتنفذ قسمنك حربدن بالاستفاده داخل مملکتده رواج ویردیکی یاغما، احتکار

müttehem (suçlanır) olması lâzım gelir.

Zira gerek bu mütârekenin imzâsından ve gerek ondan sonraki bütün mesâilde (mes'elelerde), Kânûn-i Esâsî (Anayasa) mûcibince mes'uliyetten müstesnâ olan Makâmı Hükümdarî için hükümet-i mes'ûlenin (mes'ul hükümetin) mâruzâtını tasdik lüzumu gibi gayr-ı kaabil-i itiraz bir sebep bulunduğu hâlde, ne kendi imlâ ve imza ettiği mütârekenin tatbiki demek olan felâketlere karşı bilâhare muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren ***Rauf Bey*** *için, ne de devletin belli başlı kuvâ-yi mevcûdesinin (mevcud kuvvetlerinin) kısm-ı küllîsini esir vererek zilletle (Toros) eteklerine iltica etmesi yüzünden*[112] *mütâreke akdini gayr-i kaabil-i ictinab (kaçınılmaz) bir hâle getiren* ***Mustafa Kemal*** *için şâyân-ı kabul hiç bir mazeret mevcud değildir.*

İşte Taht-ı Osmanî'ye cülûsumdan (Osmanlı tahtına oturuşumdan) sonra ilk mühim hatve-i siyâsiyeyi (siyâsî adımı) teşkil eyleyen mütârekeye kadar cereyan eden hâdisât karşısında benim vaziyyetim budur.

Mütârekeden sonra ittihaz ettiğim meslek ise, geri alınması mümkün olmayacak bir hatve (adım) atmaktan ihtiraz (çekinme) ile beraber bir taraftan dâhilde mâkûl ve mûtedil ıslâhat ve icraâta germi vermek (gayret etmek), bir taraftan da hâriçte teşebbüsât-ı siyâsiyyeye (siyasî teşebbüslere) devam eylemek sûretiyle aleyhimizdeki gayz-ı umûmînin bertaraf olacağı müsâid zamanlara intizar edebilmek için vakit kazanmaktan ibaret idi.

İzmir işgali hâdisesinin karşısında ittihaz ve takip ettiğim meslek ve gâye de bundan başka birşey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhâl icrâ olunacağı bildirilen bu işgal, düvel-i selâse-i muazzamanın (üç büyük devletin) kat'î ve nâgihânî (anî) kararına istinad etmekte

112 Yıldırım Ordular Cephesi hezîmetini kasdediyor.

واكلا شيلماز مقصدلرله بربرايقاع ايتدكلرى كوناكون يانغينلر
سببيله پايتختدن منتهاى حدوده قدر مملكتك هر نقطه سنده ملتك
وارلغى اريمكده وعصارهٔ حياتيه سى هول انكيز برصورتده
هدر اولوب كيتمكده ايدى . بو فجايع قارشيسنده توجيه مساعى
ايديله جك هدف وغايه بالطبع صلح ومسالمتك اعادهسندن باشقه برشيء
اوله مازدى . بومقصدك تأمينى ايچوزده هيچ برتراخى تجويز ايديلهمش
وممكن اولان هرچاره يه توسل اولنمشدر . فقط ، حربك دوامندن
متنفع اولمقله برابر ، مملكتمزده دائما دائرهٔ حقوق وصلاحيتى تجاوزه
آليشمش اولان او زمانك حكومتى ايله بنهاوحكومت متحكمه نك
اطرافده تأسيس ايلديكى شبكهٔ اهانت ، مساعيمك ثمره دار
اولسنه حائل اولهرق منفرداً مذاكرات صاحيه يه كيريشمكله
الده ايديله جك منافع وشرائط مساعده يه و محترم ملتك خون
مظلومنى بلا سبب هدرا ولمقدن وقايه يه امكان وصول براقمادى
وحرب بوتون دهشت تخريبكارانه سيله مشؤم (موندروس)
متاركه نامه سنى املا مجبوريتي حاصل اولنجه يه قدر دوام ايلدى .
بومتاركه نك عقدينه مأمور مرخصلرك ، اليوم انقره ده كي
هيئت وكيله رئيسى رؤف بكك تحت رياستنده ، واو زمان
مملكتك الكمهم قوهٔ عسكريه سنك ده شيمديكى أنقره مجلسى

olduğu gibi, bu vak'anın bize tebliği de doğrudan doğruya düvel-i selâse-i müşârünileyhâ (işaret eylediğimiz üç devlet) tarafından vukû bulduğu cihetle, mes'ele düvel-i muazzama mes'elesi şeklinde tecelli etmiş idi.

Hâdisenin Yunan mes'elesi hâline tahvili, Yunanistan'daki vaz'iyyet-i siyâsiyyenin tebdîli ile düvel-i muazzama-yı müşârünileyhânın ittifâkına halel târî (ârız) olduktan sonra husûle geldi. Ondan evvel bu mes'ele, büyük ve gaalip devletlerce müttefikan ittihaz olunmuş bu karar-ı kat'înin tebliği mâhiyetinde bulunduğu cihetle, hakkımızdaki gayz-ı umûmînin zevâline intizâren (ortadan kalkmasını bekleyerek) teşebbüsât-ı siyâsiyye ile iktifâ mesleğini tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin muvakkat mâhiyeti hâiz olması da, meslek-i mezkûru müeyyed (pekiştirir) görünüyordu.

Mes'ele, Yunan mes'elesi hâlini aldıktan sonra harbde mağlûp olmamak şartıyla mukavemete ben de taraflar idim. Ve nitekim bu hissile Kuva-yi Milliye'ye mütemâyil birtakım kabîneleri de mevkî-i iktidara getirdim. Şu kadar ki, o devrelerde ***Mustafa Kemâl****, devlet-i metbûasına (tâbî olduğu devlete) itaat dâiresinden huruç etmiş (çıkmış) ve Anadolu'da birçok aksakallı müftülere varıncaya kadar, asıp kesmek gibi mezâlimiyle vezâif-i milliye (millî vazifeler) hududunu tecâvüz ederek milletin başına tahammül olunmaz bir belâ kesilmiş idi.*

Tıpkı İzmir hâdisesi gibi ***"Sevr Muahedesi"****ne âit teklif-i düvelî de (devletlerin teklifi) Yunanistan'da vaz'iyyet-i siyâsiyyenin tebeddülünden (değişikliğinden) ve devletlerin aleyhimizdeki ittifak-ı şedîdine halel târî olmadan (şiddetli ittifaklarına halel gelmeden) mukaddem (evvel) olarak ve hiçbir noktasında tâdil teklifine müsaade edilmeyerek, yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya*

رئیسی مصطفی کمالك قوماندا سی آلتنده بولندیغی هر کسك خاطر نشانیدر .

آسایش مسئله سی وسیله اتخاذ اولنه رق لزوم کوریلن هر هانکی بر محلك اشغالی حق وصلاحیتنی دول ائتلافیه یه بخش ایدن مادهٔ مخصوصه سیله اطنه ، موصل ، انطالیه ، استانبول ، ازمیر اشغاللری کی صوکره کی بوتون فلاکتلرك منشأ ومصدری بولنان مذکور متارکه نامه نك عقد وامضاسی مغلوبیت ومجبوریت الجاسیله وقوع بولمش اولدیغی حالده بالاخره ازمیر اشغالی دولاییسیله بنی اتهامه جرأت ایدنلرك نقطهٔ نظرینه کوره ، مذکور اشغاللره استنادکاه اولان موندروس متارکه نامه سنی عقده بالفعل اشتراك ایدن رؤف ، فتحی ، ووضعیت عسکریه سی ایله دولتی بویله بر مجبوریت الیمه یه دوشورمکده جدآ ذی مدخل بولنان مصطفی کمال کبی بو کونکی رؤسای ملیه نك مسؤل ومتهم اولمسی لازم کلیر . زیرا کرك بو متارکه نك امضاسنده و کرك اوندن صوکره کی بوتون مسائلده قانون اساسی موجبنجه مسؤلیتدن مستثنا اولان مقام حکمداری ایچون حکومت مسؤله نك معروضاتنی تصدیق لزومی کبی غیر قابل اعتراض بر سبب بولندیغی حالده ، نه کندی املا وامضا ایتدیکی متارکه نك تطبیقی دیمك اولان فلاکتلره

reddine mütedâir tazyikat ve tehdidâtı (tazyik ve tehdidleri) ihtiva ettiği cihetle, gâyet nâzik ve tehlikeli bir şekilde vukû bulmuş idi.

Bununla beraber ben "Sevr" muâhedesini kesb-i kat'iyyet etmiş (kat'ileşmiş) addolunacak sûrette tasdik etmedim. *Mes'elenin kat'iyyet kesbetmesi, Meclis-i Meb'ûsân'ın kabulünden sonraki tasdikime mütevakkıf olduğunu ve hakk u adâletle te'lif olunamayacak sûrette gayr-ı tabiî olan böyle bir muâhedenin devam ve takarrür edemeyeceğini bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına müsâid zamanın hulûlüne (gelmesine) kadar vakit kazanmak tarîkinde (yolunda) devam ile muâhedenin hükümetçe kabulüne taraftar göründüm.*

Mondros Mütârekesi, İzmir hâdisesi, ***"Sevr"*** *Muâhedesi gibi müstesna bir nokta-i nazarla telâkki ettiğim vekâyiden (vakalardan) sonra gelen mesâilde (mes'elelerde) dâima icâbât-ı meşrûtiyete tevfik-i hareket eyledim. (Meşrûtiyetin îcâbatına hareketlerimi uydurdum). Bu sebeple muhtelif kabinelerin muhtelif ve belki mütehâlif ictihadlarına (farklı görüşlerine) riâyet ettim.*

Mustafa Kemal*'i Anadolu'ya gönderen ve bilâhare devlet-i metbûasını (tâbi olduğu devleti) tanımadığı cihetle tenkili için kuvvet-i askeriye sevkine lüzûm gösteren kabînelere mümâşâtımda hükümet-i mes'ûle ile Makâm-ı Hükümdârî'nin münâsebet-i mütekabilesine (karşılıklı münâsebetlerine) âid icâbât-ı meşrûtiyetten (meşrûtiyetin îcaplarından) ayrılmamak arzusu ve bazı esbâb-ı zarûriyeyi siyâsiye âmil olmuştur.*

Bundan mâadâ gerek kabine tebeddülâtında (değişikliklerinde), gerek icraat-ı sâirede nâzım-ı harekâtım, efkâr ve hissiyât-ı şahsıyyemden ziyâde dâima efkâr-ı umûmiye veyahud gayr-ı kaabil-i mukâvemet diğer müessirât ol-

قارشی بالاخره مخالفتده اوك ایاق اولمق کستا خلقنی کوسترن رؤف بك ایچون ، نه ده دولتك بللی باشلی قوای موجوده سنك قسم کلیسنی اسیر ویره رك ذلتله (طوروس) اتکارینه التجا ایتمسی یوزندن متارکه عقدینی غیر قابل اجتناب برحاله کتیرن مصطفی کمال ایچون شایان قبول هیچ بر معذرت موجود دکلدر . ایشته تخت عثمانی یه جلوسمدن صوکره ایلك مهم خطوه سیاسیه یی تشکیل ایله‌ین متارکه یه قدر جریان ایدن حادثات قارشیسنده بنم وضعیتم بودر .

متارکه دن صوکره اتخاذ ایتدیکم مسلك ایسه کری آلنمسی ممکن اولمیه جق بر خطوه آتمقدن احتراز ایله برابر برطرفدن داخلده معقول ومعتدل اصلاحات واجرا آتکری ویرمك، برطرفدنده خارجده تشبثات سیاسیه یه دوام ایلمك صورتیله علیهمزده کی غیظ عمومیتك بر طرف اوله جغی مساعد زمانلره انتظار ایده بیلمك ایچون وقت قازانمقدن عبارت ایدی . ازمیر اشغالی حادثه سنك قارشیسنده اتخاذ وتعقیب ایتدیکم مسلك وغایه ده بوندن باشقه برشی دکل ایدی. چونکه یونان عسکری طرفندن درحال اجرا اولنه جغی بیلدیریلن بو اشغال، دول ثلثهٔ معظمه نك قطعی ونا کهانی قراریله استناد ایتمکده اولدیغی کبی وقعه نك بزه تبلیغنده دوغرودن دوغری یه دول ثلثهٔ مشار الیها طرفندن وقوع بولدیغی جهتله مسئله دول معظمه

muştur. Bunun en ziyâde delili son ***Tevfik Paşa*** *Kabinesi'ni, sırf aleyhinde efkâr-ı umûmiye tezâhüratını meşhud olmadığı için, şahsım ve makâmım hakkında sû-i niyetleri zâhir olan Kemâlcilerin İstanbul'da te'sis-i nüfuz etmelerine müsâid bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecâviz mevki-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir.*

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin izâlesi emrinde (ortadan kaldırılması işinde) bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla beraber, Hilâfet'in saltanattan tefriki (ayrılması) ve Pâyitaht'ın (başşehrin) İstanbul'dan Anadolu'ya nakli hakkındaki karar ve tasavvurlarına muvâfakat eylemek elimden gelmemiştir.

Bunlardan birincisi, ulemâ-yı İslâm'ın malûmu olduğu veçhile, şer'-i şerîfe kat'iyyen mugâyir ve müvekkilim bulunan Fahru'l-Mürselîn (Peygamber) Efendimiz Hazretleri'nin hukûkundan ferâgati mutazammın olmakla benim için selâhiyet ve imkân hâricinde bir şey olduğu gibi İstanbul'un mânen Ruslar'a teslimi ile Bolşeviklere cemîle ibrâzı (gösterilmesi) mâhiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da Hilâfet'i İstanbul gibi siyâsî ve tarihî bir istinadgâhtan mahrum eylemek demek olduğu cihetle kat'iyyen gayr-ı kaabil-i kabul idi.

Bu gibi müfrid ve mecnûnâne arzularına tebaiyyet etmediğim (tâbî olmadığım) için bana hıyânet-i vataniyye azv u isnad edenlerle (izâfe ve isnad edenlerle) beraber her akıl ve iz'an sahibinin bilmesi lâzım gelir ki, Dünya'nın en büyük câh ve mansıbı olan (yer ve mevkii olan) Hilâfet ve Saltanat Makâmı'nı fiîlen ve bi'l-irsi ve'l-istihkak (verâset ve istihkak ile) hâiz bir hükümdarı, ***"hıyânet-i vataniye"*** *gibi bir cürm-i şenîe (çirkin bir suça) sevk edecek hiç bir emel ve ihtiras mevcud değildir.*

Ben o makâmların resmen Hilâfet makamının şeref

مسئله سی شکلنده تجلی ایتمش ایدی. حادثه‌نك یونان مسئله‌سی حالنه تحولی، یونانستانده کی وضعیت سیاسیه نك تبدلی ایله دول معظمهٔ مشار الیهانك اتفاقنه خلل طاری اولدقدن صوکره حصوله کلدی. اوندن اول بو مسئله، بویوك وغالب دولتلرجه متفقاً اتخاذ اولنمش بر قرار قطعینك تبلیغی ماهیتنده بولندیغی جهتله حقیزده کی غیظ عمومینك زوالنه انتظاراً تشبثات سیاسیه ایله اکتفا مسلکنی ترجیح ایتدیرمکده اولدیغی کبی، اشغالك موقت ماهیتی حائز اولمسی ده مسلك مذکوری مؤیدکور ونیوردی. مسئله یونان مسئله سی حالنی آلدقدن صوکره حربده مغلوب اولمامق شرطیله مقاومته بنده طرفدار ایدم، ونته کیم بوحس ایله قوای ملیه یه متمایل برطاقم قابینه لری ده موقع اقتداره کتیردم. شو قدر وارکه اودوره لرده مصطفی کمال دوات متبوعه سنه اطاعت دائره سندن خروج ایتمش واناطولیده برچوق اق صقالی مفتیلره وارینجه یه قدر آصوب کسمك کبی مظالمیله وظیفهٔ ملیه حدود دینی تجاوز ایدرك ملتك باشنه تحمل اولنماز بربلا کسیلمش ایدی.

طبقی ازمیر حادثه‌سی کبی، «سه‌ور» معاهده سنه عائد تکلیف دولی ده، یونانستانده وضعیت سیاسیه نك تبدلندن ودولتلرك علیهنده کی اتفاق شدیدینه خلل طاری اولمادن مقدم اولهرق، وهیچ برنقطه سنده تعدیل تکلیفنه مساعده ایدیلمیه رك، یکرمی

ve haysiyyetini muhafaza için muvakkaten tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan cüdâ düşmeyi (ayrı kalmayı) bile gözüme aldırdım. Bu müfârakatim (ayrılığım), bilhassa Harb-i Umûmî'den sonra kendi ef'âlinin hesabını vermek mevkiinde bulunanlara karşı ef'âlimin hesabını vermekten korkmak kabîlinden olmayıp, belki hiçbir kanuna tâbî olmayan insanlar elinde müdâfaa ve hakk-ı kelâmdan (söz hakkımdan) memnû' bir hâlde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi emr-i ilâhînin ve akl-ı selîmin kabul etmeyeceği bir şeyden ictinâb eylemek (çekinmek) ve hem de ***«El-firâru mimmâ lâ-yutak min-süneni'l-mürselîn»*** *(Takat getirilemeyecek güçlüklerden kaçmak, peygamberlerin sünnetlerindendir.) fehvâ-yı şerîfi üzere, müvekkil-i zîşânımın (Peygamberin) hicret-i nebeviyelerine âid olan sünnet-i seniyyeye ittibâ etmekten (uymaktan) ibarettir.*

Müdâfaa-yı vatan gibi müstahsen (güzel) gâyelerle hiç bir münâsebeti olmadığı hâlde Ankara Meclisi'nin ittihaz ettiği mukarrerât-ı âhire (son kararlar) üzerine, muârızlarımla aramızda tahaddüs eden (ortaya çıkan) ve memleketimiz için hâsıl olan vaz'iyyet-i âhireyi telhîs (hulâsa) ederek derim ki: Ceddim ***Osman Gâzi****'den* ***Selîm-i Evvel****'e (****Yavuz****'a) kadar Devlet-i Osmâniye nâmıyla Türk saltanatı var idi.* ***Selim-i Evvel****'den sonra ise bu saltanat, Hilâfet'in inzimâmıyla* ***«Saltanat-ı Muhammediyye»*** *hâline gelmiştir.*

Şimdi bana bigayr-i hakkın (haksız olarak) ihânet-i vataniyye isnad edenler, Hilâfet'i hukuk ve nüfûzundan tecrîd ve tâtil ederek, bu Saltanat-ı Muhammediyye'yi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün Âlem-i İslâm'a ihânet etmişlerdir.

Ben, devleti tehlikeden vikâye için bilhassa Harb-i Umûmî'ye iştirâkimizdeki ifratların acısını tattıktan sonra,

درت ساعت ظرفنده تماما قبول ویاردینه متدائر تضییقات وتهدیدانی احتوا ایتدیکی جهتله، غایت نازك و تهلکه لی برشکلده وقوع بولمش ایدی، بونکله برابر بن، «سه‌ور» معاهده سنی کسب قطعیت ایتمش عداولنه حق صورتده تصدیق ایتمدم. مسئله نك قطعیت کسب ایتمسی، مجلس مبعوثانك قبولندن صوکره کی تصدیقه متوقف اولدیغنی، وحق وعداللله تألیف اولنه میه حق صورتده غیر طبیعی اولان بویله برمعاهده نك دوام وتقرر ایده میه جکنی بیلدیکمدن، حقمزك آکلاشیلمسنه مساعد زمانك حلولنه قدروقت قازانمق طریقنده دوام ایله، معاهده نك حکومتجه قبولنه طرفدار کورولدم موندروس متارکه سی، ازمیر حادثه سی، «سه‌ور» معاهده سی کبی مستثنا بر نقطهٔ نظرله تلقی ایتدیکم وقایعدن صوکره کلن مسائلده، دائما ایجابات مشروطیته توفیق حرکت ایلدم، وبوسببله، مختلف قاینه لرك مختلف وبلکه متخالف اجتهادلرینه رعایت ایتدم. مصطفی کمالی اناطولی یه کوندرن وبالاخره دولت متبوعه‌مزی طاینما دینی جهتله تنکیلی ایچون قرهٔ عسکر به سوقنه لزوم کوسترن قاینه لره مساعده حکومت مسؤله ایله مقام حکمدارینك مناسبت متقابله‌سنه نائدایجابات مشروطیتدن آریلمامق ارزوسی وبعض اسباب ضروریهٔ سیاسیه عامل اولمشدر. بوندن ماعدا کرك قاینه تبدلاتنده، کرك اجراآت سائره‌ده ناظم حرکاتم، افکار وحسیات شخصیه‌مدن

siyâset-i hâriciyede muârızlarımın tâbiri veçhile korkak, yani îtidal ve ihtiyat ile hareket ettim. Daha doğrusu vakit kazanmak için îcâp eder ise, kendimi fedâ etmeye karar verdim. Bu mûtedil ve ihtiyatlı meslek karşısında muârızlarımın müfrit ve herçi bâdâbâd (ne olursa olsun) mesleği, müntic-i isabet ve muvaffakiyet (isabet ve muvaffakiyeti neticelendiren) olur ise, şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı. Hâlbuki onlar, devlete, Saltanat-ı İslâmiyesini kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahrib ve tağyirine (bazı müstesnâ şahsiyyetlerden mâadâ) bütün vükelâ (bakanlar) ve ulemâ (âlimler) ve ukelâ (akıllılar) ve ricâl-i memleket tarafından ses çıkarılmayacağını ve bazı hasîs menfaatler mukabilinde gizli ve âşikâr sûretlerle yardım edileceğine ihtimâl vermemekliğimdedir. Ben, devletin hayat ve memâtıyla herkesten ziyâde alâkadar olan münevverân-ı milletimin vazife-yi vataniyye ve vicdâniyyelerini bu derece sû-i-istimâl etmeyecekleri hakkındaki hüsn-i zannıma âid olan hatamı îtiraf ederim.

Netice-yi kelâm olarak şurasını beyân ederim ki, Hilâfet mes'elesinin halli, dini, kavmiyeti, vatanı meşkûk ve mahlûd (karışık) askerîden ve sunûf-i sâireden (sâir sınıflardan) mürekkep bir şerzemme-i kalîle (az miktarda kötü kişiler) ile kısmen mükrîh (zorlayıcı) ve mücbir kısmen ahvâlin ledünniyâtından (iç yüzünden) bîhaber olarak muğfil (iğfal edici) hâlinde bulunan beş-altı milyonluk mâsum Türk kavminin selâhiyeti dâhilinde olmayıp, bu üç yüz milyonluk Âlem-i İslâm'ın tamamına taallük edecek bir mes'ele-yi uzmâdır.

Binâenaleyh şimdi ben, Hilâfet hakkında, Ankara'da ve İstanbul'da verilen fuzûlî ve cebrî hükmü kat'iyyen kabul etmeyerek hakkımda revâ görülen müfteriyâtı (iftiraları) is-

زیاده، دائما افکار عمومیه ویاخود غیر قابل مقاومت دیکر مؤثرات اولمشدر . بونك اك بارز دلیلی؛ صوك توفیق پاشا قابینه سنی ، صرف علیهنده افکار عمومیه تظاهراتی مشهود اولمادیغی ایچون ، شخصم ومقامم حقنده سوء نیتلری ظاهر اولان کمالجیلرك، استانبولده تأسیس نفوذ ایتملرینه مساعد بولنماسنه رغما، ایکی سنه یی متجاوز موقع اقتدارده طوتماقلغمده کوریله بیلیر ..

انقره ایله استانبول آره سنده کی ایکیلکك ازاله سی امرنده بو کبی فداکارلقلردن کری طورمامقله برابر ، خلافتك سلطنتدن تفریقی ویا پنجنك استانبولدن اناطولی یه نقلی حقنده کی قرار وتصورلرینه موافقت ایله مك المدن کلمه مشدر . بونلردن برنجیسی، علماء اسلامك معلومی اولدیغی وجهله شرع شریفه قطعیا مغایر وموکلم بولنان فخر المرسلین افندیمز حضرتلرینك حقوقندن فراغتی متضمن اولمقله بنم ایچون صلاحیت وامکان خارجنده برشیء اولدیغی کبی ، استانبولك معناً روسلره تسلیمی ایله بولشویکاره جمیله ابرازی ماهیتنده بولنان ایکنجی تصورلری ده ، خلافتی استانبول کبی سیاسی وتاریخی بر استناد کاهدن محروم ایلمك دیمك آولدیغی جهتله قطعیا غیر قابل قبول ایدی . بو کبی مفرط ومجنونانه ارزولرینه تبعیت ایتمدیکم ایچون بکا خیانت وطنیه عزو واسناد ایدنلرله برابر ، هر عقل واذعان صاحبنك پیلمسی لازم کلیر که

nad edenlere kemâl-i nefretle red ve iâde ederek, memleketin bilâ tefrik-i cins ve mezhep (ırk ve mezhep ayırmaksızın) bütün ahâlisinin saadet ve refahından başka bir emeli olmayan ve adl-u îtidalin hâkim olmasını isteyen müsterîh bir kalb ve vicdan ve hak ve hakikatin mağlûb edilemeyeceğine dâir kavî bir îmân ile sevgili vatanıma avdet edinceye kadar, hâk-ı ıtırnâkinin (mübarek toprağının) ezelden müştâkı (arzulayıcısı) olduğum Haremeyn-i Şerîfeyn'de (Mekke ve Medîne'de) ve şimdilik civâr-ı Beytullâh'da imrâr-ı evkat ediyorum. (Vakit geçiriyorum.)

*Beni **"Beldetullah"**a îsâl eden (Allâh'ın beldesine ulaştıran) şu muhâceret-i mûcib-i mefharet ile (iftiharı gerektiren muhâceret ile) Hilâfet'in Saltanat'tan tecridi (ayrılması) teklifine karşı sebât ve mücâhedem, nasîbe-i hestîmi ve zahr-ı âhiretimi teşkil edecektir. (Şahsî nasibimi ve âhiret yükümü teşkil edecektir.)*

*Misafir olduğum bilâd-ı mukaddese-i arabiyyenin hükümdâr-ı âl-i tebârı ile (yüce hükümdarı ile) ahâli-yi necîbesi taraflarından gerek benim hakkımda ve gerek vatan-cüdâ diğer hemşehrilerim haklarında gösterilen âsâr-ı mihmannüvâzîyi (misafirseverliği) şükür ve mehmededle yâd ettiğim gibi, hâiz oldukları asâlet-i mümtâze ve mütaharaya (seçkin ve temiz asâlete) muvâfık bir sûretle hareket eden müşarünileyh Celâletü'l-Melik Hazretleriyle (**Şerîf Hüseyin**) âile-yi muhteremeleri erkânının teâlî-yi şân ve şereflerini (şan ve şereflerinin yücelmesini) ve bu sayede bilâd-ı mukaddese-i arabiyyenin ve sekene-i necîbesinin (temiz sâkinlerinin) tarihe zînet veren mâzileriyle lâyık oldukları inkişâf-ı mes'ûda mazhar olmalarını da cidden temenni ederim.*

İstanbul'dan müfârakatimden sonra bu, ilk beyannâmemdir. Ve's-selâmu alâ men ittebea'l-hüda! (Hidâyete

دنیانك الك بویوك جاه ومنصبی اولان خلافت وسلطنت مقامنی فعلا وبالارث والاستحقاق حائز برحکمداری ، خیانت وطنیه کبی برجرم شنیعه سوق ایده جك هیچ برامل واحتراص موجود دکلدر . بن اومقاملرك وسیما خلافت مقامنك شرف و حیثیتنی محافظه ایچون موقتاً تختمدن ، وطنمدن وحضورو راحتمدن جدا دوشمه یی بیله کوزیمه آلدیردم . بو مفارقتم ، بالخاصه حرب عمومیدن صوکره کندی افعالنك حسابنی ویرمك موقعنده بولنانلره قارشی افعالمك حسابنی ویرمکدن قورقمق قبیلندن اولمایوب ، بلکه هیچ برقانونه تابع اولمیان انسانلرالنده مدافعه وحق کلامدن ممنوع برحالده حیاتمی کوز کوره کوره تهلکه یه تسلیم ایتمك کبی امرالهینك وعقل سلیمك قبول ایتمیه جکی برشیدن اجتناب ایلمك وهم ده « الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین » فحوای شریفی اوزره موکل ذی شانمك هجرت نبویه لرینه عائد اولان سنت سنیه یه اتباع ایتمکدن عبارتدر

مدافعهٔ وطن کبی مستحسن غایه لزله هیچ مناسبتی اولمادیغی حالده انقره مجلسنك اتخاذ ایتدیکی مقررات اخیره اوزرینه ، معارضلرمله آرامزده تحدث ایدن ومملکتمز ایچون حاصل اولان وضعیت اخیره یی تلخیص ایدرك دیرم که :

جدم عثمان غازیدن سلیم اوله قدر دولت عثمانیه نامیله تورك

tâbi olanlara selâm olsun!..)"

Mehmed Vahideddin
bin
Sultan Abdülmecid Han

Sultan Vahideddin merhûmun, Türkiye'de ilk defa tarafımızdan neşredilen şu **"Müdâfaanâme"** mâhiyetindeki beyânnâmesinde yer alan gerçekler -belli başlıları îtibariyle- şöylece sıralanabilir:

1- Merhûmun tahta geçişi, binbir felâkete sebep olan Birinci Cihan Harbi'nin sona ermek üzere bulunduğu günlere rastlar: 4 Temmuz 1918. Demek ki, mâhud **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzalanmasına (30 Ekim 1918) sadece üç-dört ay gibi az bir zaman kalmış bulunuyordu.

Bütün cephelerden mağlûbiyet haberleri gelmeye başlamıştı. Memleket, İttihad ve Terakkî mütegallibesinin ceberûtî idâresi altında madden ve mânen bitkin ve perişandı. Bu husus, o devre âid bütün kaynaklarla aşikâr bir sûrette görülmektedir.

Gerçi O, yâni **Sultan Vahideddin**, **"halife"** sıfatiyle siyâsî, idârî ve hattâ askerî kuvvet ve müesseselerin en yüksek âmiri idi. Fakat resmen **"başkumandan"** sayılmakla beraber, bu durum **"fiilî"** değil, sırf **"hukûkî"** idi. Hakikatte iktidar, tâ **Sultan II. Abdulhamid Han**'ın tahttan indirilişinden îtibaren ittihatçı rüesâya (liderlere) intikal etmiş bulunuyordu. Bu sebeple mâruz kalınan mağlûbiyet ve felâketlerden mes'uliyeti aslâ mevzuubahs olamayacak biri vardıysa, o da **Sultan Vahideddin**'di.

Bırakınız, hükümdarın şahsını **"gayr-ı mes'ul"** îlân eden **"Osmanlı Kanun-i Esâsîsi"**ni de fiilî vâkıalar bile, **Sultan Vahideddin** merhûmun -herhangi bir sûretle- ittihamına imkân vermez. Bu gerçeği kavramak için, sırf O'nun tahta geçiş, yani mes'ûliyet yükleniş tarihinin 4 Temmuz

سلطنتی وار ایدی، سلیم اولدن صوکره ایسه بو سلطنت، خلافتك انضمامیله سلطنت محمدیه حالنه کلمشدی

شیمدی بکا بغیر حق اهانت وطنیه اسناد ایدنلر، خلافتی حقوق ونفوذندن تجرید وتعطیل ایدرك بو سلطنت محمدیه یی ییقمشلر ویالکز وطنلرینه دکل، بتون عالم اسلامه اهانت ایتمشلردر. بن، دولتی تهلکه دن وقایه ایچون، بالخاصه حرب عمومی یه اشتراکمزده کی افراطلرك آجیسنی طاتدقدن صوکره، سیاست خارجیه ده معارضلریمك تعبیری وجهله قورقارق، یعنی اعتدال واحتیاط ایله حرکت ایتدم، دها دوغریسی، وقت قازانمق ایچون، ایجاب ایدر ایسه کندیمی فدا ایتمکه قرار ویردم. بو معتدل واحتیاطلی مسلك قارشیسنده، معارضلریمك مفرط وهرچه بادآباد مسلکی منتج اصابت وموفقیت اولور ایسه، شخصاً بن غائب ایده جکدم، فقط دولت قازانه جقدی، حال بوکه اونلر، دولته، سلطنت اسلامیه سنی غائب ایتدیردیلر.

اکر بنم بر خطام وار ایسه، دین ودولتك بو درجه تخریب وتغییرینه (بعض مستثنا شخصیتلردن ماعدا) بتون وکلا وعلما وعقلا ورجال مملکت طرفندن سس چیقاریلمایه جغنه وبعض خسیس منفعتلر مقابلنده کیزلی وآشکار صورتلرله یاردیم ایدیله جکنه احتمال ویرمه مکلکمده در. بن، دولتك حیات ومماتیله هکسدن زیاده علاقه دار اولان منوران

1918 oluşuna dikkat etmek bile kâfidir.

Hâl böyleyken **Sultan Vahideddin**'in **"vatan ihâneti"** gibi en ağır bir cürümle ittihamının ne ağır bir hareket olduğunu takdirlerinize bırakıyoruz. O ne yapmıştı, böyle bir ithama mâruz kalmak için?!

İngiliz gemisine binerek vatanı terk etmesi veyahut da Millî Mücadele'yi bastırmak üzere **"kuva-yı inzibatiye"** adıyla bir kuvvet teşkil etmesi mi afv edilmez bir cürüm sanılmıştı?! Bu gibi yersiz iddia ve ithamlara daha önce zikri geçen eserlerimizde[113] defaatle ve müdellel olarak cevap verilmiştir.

Vatanı terkettiği sırada hayat ve memâtının mutlak bir tehlikeye mâruz bulunduğu her türlü şüpheden berîdir. Bilhassa **"Ali Kemal Vak'ası"**ndan[114] sonra bu tehlikenin kat'iyyeti münâkaşa götürmez bir hâle gelmişti. Hiç kimsenin **"niçin ölmeyi tercih etmeyip de kaçtığını"** ileri sürerek O'nu vatan ihâneti ile suçlandırması akıl ve mantık işi değildir.

Kuvâ-yı İnzibatiye ise, İngilizler'i aldatmaya mâtuf bir muvazaadan[115] başka bir şey değildi. İzmit'e kadar gönderilmiş ve gemiden çıkmalarına müsaade edilmemiş

113 Gerçekten, **"Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücâhidler"** ve **"Osmanoğullarının Dramı"** adıyla İstanbul'da bir çok kereler basılmış olan eserlerimizin alâkalı bahisleri ile birlikte O'nun hakkındaki müstakil eserimiz, **Sultan Vahideddin** hakkında sayısız delil, vesîka ve hakşinas beyân ihtivâ etmektedir.

114 **Ali Kemal Bey** (1887-1922) yakın tarihin tanınmış gazeteci ve nâzırlarındandır. İttihad ve Terakkî Partisi'nin amansız muhâliflerindendi. Ankara'da başlatılan Millî Mücâdele'yi de İttihadçılığın bir devamı telâkkî eylediğinden O'na da cephe almıştı. Bu istikametteki yazılarından dolayı, İstanbul, henüz istirdad edilmeden (18 Kasım 1922'de) Beyoğlu'nda derdest edilerek zorla İzmit'e götürülmüş ve orada halk yapmış gibi gösterilerek askerlere linç ettirilmişti.

115 Kuva-yı İnzibâtiyye hareketinin bir muvâzaa olduğunun anlaşılabilmesi için bkz: **Tarık Mümtaz Göztepe- Sultan Vahiddeddin** Mütâreke Gayyâsında, İstanbul, 1969, sh. 266 vd.

ملتمك، وظيفهٔ وطنيه ووجدانيه لريبي بودرجه سوء استعمال ايتميه جكاري
حقنده كي حسن ظنمه عائد اولان خطامي اعتراف ايدييورم .

نتيجهٔ كلام اوله رق شوراسني بيان ايدرمكه خلافت مسئله سنك حلي ،
ديني ، قومبتي ، وطني مشكوك ومخلوط ، عسكريدن وصنوف سائره دن
مركب بر شرذمهٔ قليله ايله ، قسماً مكره ومجبر وقسماً احوالك
لدنيا تندن بي خبر اوله رق منفعل حالنده بولنان بش التي مليون ناس
معصوم تركك قومنك صلاحيتي داخلنده اولمايوب ، بوءاوچيوز مليون ناس
عالم اسلامك تمامنه تعلق ايده جك برمسئلهٔ عظمادر . بناءً عليه شيمدي
بن ، خلافت حقنده انقره ده واستانبولده ويريلن فضولي وجبري
حكمي قطعيتاً قبول ايتميه رك وحقمده روا كورىلن مفتريانه ، اسناد
ايدنلره كمال نفرتله رد واعاده ايدرك ، مملكتك وبلا تفريق جنس
ومذهب بتون اهالينك سعادت ورفاهندن بشقه برامل اولميان ، وعدل
واعتدالك حاكم اولمسني ايسته ين مستريح بر قلب ووجدان و حق
وحقيقتك مغلوب ايديله ميه جكنه دائر قوي برايمان ايله ، سوكيلي
وطنمه عودت ايدنجه يه قدر ، خاك عطرناكنك ازلدن مشتاقي اولديغم
حرمين شريفينده وشيمديلك جوار بيت اللهده اسرار اوقات
ايدييورم .

يني « بلدة الله » ه ايصال ايدن شومهاجرت موجب المفخرت ايله ،

olan bir kaç yüz asker ile **M. Kemal Paşa**'ya karşı hiç bir müessir hareket yapılamayacağını hesap edememek, değil **Sultan Vahideddin** gibi cinfikirli[116] bir kimseden, normal zekâ sahibi herhangi bir adamdan da beklenilemez.

Sultan Vahideddin'in **Şeyhülislâm Dürrizâde**'nin meşhur fetvasından dolayı da ittihamı caiz görülemez. Bunun için **M. Kemal Paşa**'nın en yakın mesâî arkadaşlardan **Fevzi (Çakmak) Paşa**'nın BMM'ye ilk iltihâkında Meclis kürsüsünden[117] söyledikleri bu iddianın en beliğ bir cevabıdır. **Fevzi Paşa**'nın bu konuşmasında **Sultan Vahideddin**'in hakkını teslim eden birçok beyânı yanında bir de şu cümle vardı:

"... Mâlûmunuz veçhile o fetva, İngiliz süngüsü ile alınmış..."[118]

Şu bâriz gerçeklere rağmen O'nu mes'ûl addeden ve hakkında en ağır ithamları ileri süren[119] **M. Kemal Paşa**'nın gerçekler yerine, -kendince mâkul- bir maslahat peşinde

116 *"**Sultan Vahiddeddin** ise bilâkis cinfikirli ve seriül-intikal olup.."* (Bkz: **Ali Fuad Türkgeldi**, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1954, sh. 274)

"... Tab'an oldukça zekî, fakat fazla müteennî ve müteredditti. Diyebilirim ki, zihni idrâk ve intikalde serî..." (Bkz: **Ahmed Reşid Rey**- a. g. e., s: 256)

117 Bkz: Zabıt Ceridesi, c. 5'de yer alan, **Fevzi Paşa**'nın bu uzun konuşması hülâsa edilerek broşür hâline getirilmiş ve tab' edilerek her tarafa dağıtılmıştır. Bundan daha ziyâde **Sultan Vahideddin**'in içinde bulunduğu şartlar, mâhud fetvâ ve İngiliz tazyiklerine âid sözlere yer verilmişti. (Bkz: Harb Tarihi Vesîkaları Dergisi, 367 ve 368 numaralı vesikalar)

118 a.y.

119 **Sultan Vahideddin** merhûmun vatanı terk edişini haksız bulanlar, O'nun vatandan ayrılışını tâkip eden günlerde sözde Türk gazetelerinin yazdıkları ile, **M. Kemal Paşa**'nın Nutkunu (423. sahifesinden itibaren) okumalıdırlar. Burada **"sefil"**, **"âdî mahlûk"**, **"hâin"**... ilh gibi yakışıksız tâbir ve ifâdelerle dolu sayfaları gördükten sonra, bir de kendilerini **Sultan Vahideddin**'in yerine koyarak insafla düşünmelidirler. O'nun yerinde kim olsa, başka türlü bir hareket yapabilirdi?!

خلافتك سلطنتدن تجريدی تكليفنه قارشی ثبات ومجاهده‌م،
نصيبهٔ هستيمی وذخر آخرتمی تشكيل ايده جكدر
مسافر اولديغم بلاد مقدسهٔ عربيه‌نك حكمدار عالی تباری ايله
اهالیء نجيبه‌سی طرفلرندن كرك بنم حقمده وكرك وطن جداديكر همشهرلرم
حقلرنده كوستريلن آثار مهماننوازی‌يی شكر ومحمدتله ياد ايتديكم كبی،
حائز اولدقلری اصالت ممتازه ومطهره‌يه موافق برصورتله حركت ايدن
مشار اليه جلالة الملك حضرتلريله عائلهٔ محترمه‌لری اركاننك تعالیء شان
وشرفلرينی وبوسايه‌ده بلاد مقدسهٔ عربيه‌نك وسكنهٔ نجيبه‌سنك
تاريخه زينت وبرن ماضيلريله لايق اولدقلری انكشاف مسعوده
مظهر اولملرينی‌ده جداً تمنی ايدرم
استانبولدن مفارقتمدن صوكره بو ايلك بيانمدر.
والسلام علی من اتبع الهدی

محمد وحيد الدين بن السلطان
عبد المجيد خان

Sultan Vahideddin merhûmun hem aslı ve hem de alafranga harflerle tamamının nakledildiği müdâfaanâme mâhiyetindeki beyannâmesinin son sahifesi.

İlk olarak tarafımızdan gün ışığına çıkarılan bu vesika ile, *"târih muhakemesi"*ndeki dosyasına O'nun ifâde ve müdâfaası da idhâl edilmiş oluyor. Hâlâ da bu mazlum insan hakkında ulu orta yazıp söylemeye devâm edecek olan varsa, kendi bilir!..

koştuğu şüphesizdi.

Bu maslahat, hiç şüphesiz yeni rejim hesabına O'nun şahsı ve makamına âid korku ve endişelerden doğuyordu. Yoksa o devrin içinde yaşayan herkes gibi **M. Kemal Paşa**'nın da O'nun dâsitanî dürüstlüğü,[120] vatanseverliği[121]

120 *".....Politika adamı da, her insan gibi, göz göre göre canını tehlikeye atmaktan çekinir, **Vahidüddin Han** ile haşmetlû **Napoleon** arasında yaptığım kıyaslamada, **Vahidüddin Han**, elbette daha şerefli bir durumdadır. Zira Malaya'ya binerken eşsiz devlet hazînesinden bir kıl dahî almamak asâletini göstermiştir. Hâlbuki **Napoleon**'un İngiltere'ye sığınırken Beilerofon'a yüklettiği sandıklarda, tuillöri sarayı hazinesinden çaldığı dört buçuk milyon altın vardı. Bütün metresleri, bütün piçleri ve yedi silsilesi rahat yaşamış, rahat ölmüştür. Bakkal hesabını ödeyemediği için tabutuna haciz konan bir **Vahidüddin Han**, elbette bu Fransız cihangirinden daha şerefli bir hâtıradır tarihte..."* (Bkz: **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu**- Hânedân ve Son Sultan, Yeni İstiklâl, 30 Kasım 1936 tarih ve 977 numaralı nüsha).

*"..... **Sultan Vahideddin**, İstanbul'dan çıkmadan evvel, Hazîne-i Hümâyûn'dan, makbuz mukâbilinde **"Kıyâmetnâme"** adlı kitabı getirtmiş ve minyatürleri iki milyon değerinde olan bu eseri, makbuzunu getirterek yine Hazineye iâde etmişti. O zaman yakınları:*

"-Padişahım! Hazine-i Hümâyununuzdaki bütün eşyâ, ecdâdınıza ve hânedânınıza, hükümdarlar tarafından hediye edilen eşyâdır. Bunlar, sizin malınızdır! Bâhusus iâde buyurmak istediğimiz kitabın iki, belki de üç milyona alıcısı hazırdır. Hiç olmazsa bunu, bir ihtiyat olarak nezd-i şâhânenizde alıkoymak doğru değil midir?"

***Sultan Vahideddin**, şu cevabı verdi:*

"-Haklısınız, bunlar hesâbını kimseye vermekle mükellef olmadığımız, şahsî malımızdır. Fakat ecdâdım, bu milletin hükümdarları olmasa idiler, onlara kim bu hediyeleri verirdi? Binâenaleyh bu kıymet biçilmez eşyâ ve evânîden, benim kadar milletin de hakkı vardır. Ben bu ihâneti kabul edemem!.." (Bkz: **Refii Cevad Ulunay**- Bu Gözler Neler Gördü?, Tercüman Gazetesi, 18 Kasım 1969 tarihli nüsha)

121 *"... Bu mebhasi dercden maksadım ise, nutkun îrâdını müteâkip Hünkâr'ın -meclisi terk ettiği bir sırada re'yu'l-ayn görmüş olduğum bir hâlini tasvirdir:*

*Müşârünileyh meclisten çıkarak **Abdülmecid Efendi** de koltuğuna girerek, orta kattaki dâire-yi husûsiyelerine avdet etmek üzere melûl ve mahzûn bir hâlde servis merdiveninden inerken iki gözünden yaş akıp:*

"-Karılar gibi ağlıyorum!." diyordu." (Bkz: **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh. 215)

Sultan Vahiddeddin ile birlikte vatanı terk ederek San Remo'da,

ve mâsumiyetinden haberdar olmaması imkânsızdı.

Ama ne yapalım ki, hikmet-i siyâset böyle gerektir-

---

nihayet Padişahını aldatmış olmanın ağır vicdan azabına dayanamayarak intihar etmiş olan, (Bu esnâda orada olan ve hâlen hayatta bulunan **Prens Sami Beyzade Fethi Sâmi Bey**, bu vicdan azabını ve Padişahını aldatmış olmak îtirafını ifâde etmek üzere **Reşad Paşa**'nın intihardan önce yazıp bıraktığı mektubun canlı şahididir.) husûsî doktoru **Reşad Paşa**, bir Fransız gazetesinde neşrolunan hâtıratında aynen şöyle demektedir:

"Kendisi mühim ânlarda bir kaç defa baygınlık geçirmiş ve derhal müdâhaleye lüzum hâsıl olmuştu. Bunlardan bir tanesi, Sevr Muâhedesi şerâitini ve metnini tetkik için teşkil edilen Şûra-yı Saltanat'a riyâset etmek üzere Muâyede Salonu'na girecekleri ânda vukua gelmişti.

***Sadrazam Damad Ferid Paşa**, uzun süren ve telâşı mûcib olan baygınlıktan sonra içtimâın te'hirini istemiş, fakat Padişah muvafakat etmemişti.*

*Diğer bir baygınlık da, **General Harington**'u dâvet ederek bir gece içinde Malaya Zırhlısı ile İstanbul'dan müfârakat kararının İngiltere Devleti'nce kabul edildiğinin **Yâver Hamdi Paşa** tarafından arzı sırasında vukua gelmişti."*

*"... Ramazan içinde bir sabah Nişantaşı'nda kâin ikametgâhımda henüz yatakta iken uykudan uyandırılıp Yıldız Sarayı'nın yanmakta olduğunu haber verdiler. Derhal giyinerek ve komşumuz **Serkarîn Yaver Paşa** ile birleşerek yaya olmak üzere Ihlamur tarikiyle yola revân olduk. Saraya vürûdumuzda Harem-i Hümâyun'da **Sultan Reşad** merhûmun vefât ettiği fevkânî ahşap dâirede sabaha karşı elektrikten harîk zuhûr ve Hünkâr'ın beytûtet eylediği, alt kattaki dâireye de sirâyet ederek az zamanda o cihette bulunan dâireler yanıp kül olmuştur.*

*İngiliz donanmasının itfâiye takımı sevk edilerek külliyet miktarda su sıkılmak sûretiyle harûkin devâir-i sâireye men-i sirâyetine çalışmakta idi. Vükelâdan ve memurîn-i zâbıta ve belediyeden henüz gelen olmamıştı. Karşıdan harîkın zuhûrunu görüp en evvel yetişen Harbiye Nâzırı **Şevket Turgut Paşa** oldu. Zât-ı şâhânenin nerede bulunduğunu suâl ettiğimizde harem bahçesinin nihayetinde Cihannümâ Köşkü'nde olduklarını haber verdiklerinden **Yâver Paşa** ile birlikte yanlarına giderek resm-i tâziyeti îfâ ettik.*

Küçük mâbeynin aksakallı kalleş bir bekçibaşısı vardı. O da gecelik kıyafetiyle arkamıza takıldı. Zât-ı şâhâne, arkasında gecelik entarisi ve üzerinde pardesü olduğu hâlde, köşkü önünde ayakta duruyor ve eser-i telâş izhar etmiyordu. Bekçibaşı, hizmet ve fedakârlığının derecesini göstermek maksadıyla hüngür hüngür ağlayarak ca'lî teessürler ibraz eylemeye başlayınca Hünkâr:

"-Benim milletimin ocağı yanıyor; ben onu düşünüyorum. Kendi evim yanmış ne ehemmiyeti var?" (Bkz: **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh. 227)

miştir. Bunu anlamak kolaydır da asıl, bu yalanları yarım asır sonra bile gevelemekten vazgeçmemek anlaşılır şey değildir!. Bu da olsa olsa aynı korku ve endişenin devamını ispat ve ifade eder.

2- O günlerde Türkiye için müttefiklerinden ayrılarak münferid sulh yapmak -ki, bunu **Sultan Vahideddin** çok arzu etmiş ve bu uğurda pek çok gayret sarfetmiştir- imkânı bulunamamıştır. Esâsen bu hususta ittihadçılar arasında da fikir birliği yoktu. **Enver Paşa**'nın fedâîlerinden **Yakub Cemil**, bu yoldaki düşüncelerinin kurbanı olarak kurşuna dizilmişti. Bu da kendilerine âid kaynakların çoğunun şehâdeti ile sâbittir.

3- Mondros Mütârekenâmesi'ni imzalayan heyetin başkanı **Rauf Orbay**'dı. **M. Kemal Paşa** da o sırada en kuvvetli bilinen askerî varlığın (Yıldırım Ordular) başında idi. Sonradan azîz vatanımızın her taraftan işgâle mâruz kalmasına sebep olan bu mütârekenâmeden dolayı mes'ul aranacaksa, evvelemirde bu iki şahsın gösterilmesi gerekirdi. **Sultan Vahideddin**, bu **"Mondros"**u imzalayan hükümeti iş başından uzaklaştırarak adem-i tasvibini ortaya koymuştur.

Hâlbuki bu eserin birinci cildinde tafsil edildiği üzere, bu mütârekeyi imzalayan **Ahmed İzzet Paşa** kabînesi, **M. Kemal Paşa**'nın Adana yakınlarındaki Bahçe Kasabası'ndan Saray'a çektiği bir telgraf üzerine kurulmuştu. Bu, **"Bahçe Telgrafı"** diye meşhurdur.[122] Teklif ettiği kabînede kendisi de **"Harbiye Nâzırı"** olmak istiyordu. Filistin Cephesi'nde neler olup bittiğini o ân için, bilemeyen Saray, O'nu cepheden ayırmayı doğru bulmamış, fakat kendisi dışında, vâkî teklifi aynen benimseyerek o kabîneyi

122 Tafsîlât için bkz: **Ahmed İzzed Paşa**- Feryâdım, c: II, İstanbul, 1993, sh: 278.

SULTAN VAHÎDEDDİN
-Şehzâdeliğinde-
(1861-1926)

teşkil eylemişti.

İzzet Paşa kabinesi, **Sultan Vahideddin** tarafından azledilip de yerine **Tevfik Paşa** kabinesi kurulduğu hengâmda **M. Kemal Paşa**, Filistin Cephesi'ndeki hezîmet ve bozgundan canını zor kurtararak kaçmış ve İstanbul'a gelmiş bulunuyordu.

Meclis-i Meb'usan'da **Tevfik Paşa** kabinesine îtimatsızlık reyi verilerek O'nun bertaraf edilmesi ve yine **İzzet Paşa** riyâsetinde bir kabîne kurulmasını sağlamak üzere pek çok gayret sarf etmişse de muvaffak olamamıştır. O **İzzet Paşa** ki, Mondros'u kabul eden hükümetin reisiydi. Bu kabîne adına, o mütarekenâmeyi imza eden **Rauf Bey** de o kabînede **"Bahriye Nâzırı"** idi.

Sonradan, yani Malta dönüşü, **Rauf Bey**'i Ankara'da İcrâ Vekilleri Hey'eti reisi yâni **"başvekil"** yapan da **M. Kemal Paşa** değil midir?!

Sevr'i imzalayan murahhasları hâin ilân ederek **"Yüzellilik"**ler[123] listesine koyanlar, acaba Mondros'a imzâ koyanları niçin böyle baş tâcı edinmişlerdir?!. Hâlbuki, aziz vatanımız, **Sultan Vahideddin** merhûmun mukavemeti ile sırf bir **"proje"** hâlinde kalmaya mahkûm edilen Sevr'e değil, Mondros'a istinâden çeşitli işgâl ve istilâlara mâruz kalmamış mıdır?!.

4- İzmir'in işgâli, İtilâf Devletleri'nin müşterek kararlarının eseri olarak gerçekleşmişti. Bunun bilâhare sırf bir **"Yunan Meselesi"** hâline gelmesi, İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmanın zaafa uğramasından sonradır.[124] Bu

123 **"Yüz ellilik"** tâbir olunan sözde vatan ihânetinin nasıl bir hükm-i karakuşî ile ortaya çıkarıldığını kavramak için, bu eserin ilerideki alâkalı bahsine bakınız.

124 Aslında bu noktada, **Sultan Vahideddin** merhûm da **"çıplak gerçek"**lerden haberdar değildir. Kısaca söylemek gerekirse, İtilâf Devletleri içinde en nüfûzlusu olan İngilizler, **Venizelos**'a İzmir'e çıkarma

devrede **Sultan Vahideddin**'in yaptığı, **"hakkımızdaki umûmî gayzın ortadan kalkması veyahud da azalması için vakit kazanmak"**tan ibaretti. Yoksa O, **"Mecelle-i musîbet"** adını verdiği Sevr Sulh Projesi'ni, devrinin bütün

---

yapma müsâadesini vermekle, hem Yunanlılar'a ve hem de bize -hâlâ lâyıkıyla anlaşılamamış olan- bir oyun oynamışlardır.

Şöyle ki, tâ baştan beri, Yunanlıları sonuna kadar desteklemek kararında değildiler. Fakat baştan bunu onlara belli etmediler. Maksad, Türkiye'deki islâmî rejimi -daha emin bir tâbirle söylemek gerekirse- Hilâfet'i yıkacak bir buhrana âmil olmaktı.

Bu sağlandıktan sonra Yunan'a yardımı kesecek ve onların Anadolu içlerinde re'sen devam ettirmeye güçleri yetmeyeceği muhakkak olan askerî harekâtlarını akamete uğratacaklardı. Böylece bir taraftan bütün İslâm Dünyası ve bu arada pek tabiî olarak petrolü hâiz bulunan Cezîretü'l-Arab'ın nokta-i istinâd ve vahdeti olan Hilâfet yıkılırken, Yunan'a galebe sağlayacak olan Anadolu'daki askerî rüesâ da matlub olan inkılâplar için şükûh, yani münâkaşa edilemez bir otorite kazanacaktı.

Bu plânın, İstanbul'un o zamanki Hilton'u demek olan **Perapalas Oteli** salonlarında başlayıp Londra ve Ankara'ya kadar uzayan pazarlıkları ve bunun dakîk teferruâtının bugünkü çarpık mevzuâtımız karşısında tafsili imkânsızdır. Biz bu hususta, dikkatli ve hakşinas okuyucularımızı, **Eskişehir Örfî İdare Mahkemesi**'nde muhâkeme ve hapsedilmemize sebep olan konferansı bantını bulup tetkike dâvet ederek mes'eleyi burada kapatırken; biri bizden, diğeri de Yunanlılardan olmak üzere iki müdekkik âlimden alınmış bir kaç cümleyi dikkatlerinize arz edelim. Bizden olan âlim Şeyhülislâm **Mustafa Sabri Efendi**'dir. 1928 yılında Gümülcine'de çıkarmaya başladığı **"Yarın"** isimli haftalık gazetede tefrika sûretinde yayınladığı **"İslâm'da Hilâfet-i Kübrâ"** adlı eserinde diyor ki:

*"...İngilizlerle **Mustafa Kemal** muvâzaasının âsârını (eserlerini), Lozan müzâkerâtı zamanına kadar te'hir etmeyerek **"Mudanya Mütarekesi"**nden Yunan inzihamından evvelki, yani İngilizlerle Anadolu'da zuhûr eden kemâlî kıyamını bastırmak üzere, hem İstanbul'daki halife hükümetine cebr ü tazyik icrâ ettikleri, hem de müşkilât îkâından hâlî kalmadıkları zamanlarda bile bulmak mümkündür."*

*"...Ve esâsen **Mustafa Kemal**'i Anadolu'ya husûsî bir sıfat ve mâhiyette gönderen Padişahın, hiçbir zaman bu kıyamı tam bir ciddiyetle bastırmak mesleğini iltizam etmeyerek İngilizler'i savsaklamakla vakit geçirdiği ve **Mustafa Kemal**'le onlara oyun oynamaya çalıştığı esnâda,*

münevverleri hilâfına -kerhen de olsa- kabûle aslâ yanaşmamıştı. Sevr'in ıslâhı için toplanan heyetlerin kazandırdığı zamandır ki, Anadolu'da toparlanmak imkânını sağlamıştır. Bu husus, birinci cildimizde kısaca temas edildiği üzere, Sevr'i imza edenlerden filozof **Rıza Tevfik**'in sarih bir beyânı ile de sâbittir.

İngilizler, aynı adamla Padişaha ve Makâm-ı Hilâfet'e oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır.

Harb-i Umûmî neticesinde İzmir'i velev muvakkaten olsun, İstanbul'daki Hilâfet Hükümeti'nin elinden alarak Yunanlılara veren ve sonra bunu Ankara'nın lâik hükûmetine iâde eden İngilizler, kasten kabahatli vaziyete düşürdükleri hilâfeti, bu alışveriş içinde Âlem-i İslâm'a sezdirmeden komisyon olarak aldılar." (Bkz.: Yarın Gazetesi 1 Teşrînisânî 1929 tarih ve 53 numaralı nüsha)

*"... Ve el altından **Mustafa Kemal** ile anlaşarak Türkiye nâm ve hesâbına müsaadâtı ona vaad etmek ve kendisini bu sûretle halifenin şahsına karşı takviye ve teşci' eylemek tarzında tâkip olunan plân sayesinde Hilâfet'e âid İngiliz suikasti yoluna girmiş olduğu gibi bu işi, **Mustafa Kemal**'e gördürmekle şöyle bir sühûlet ve maharet de var idi ki, Âlem-i İslâm'ın, o zaman Münci-i İslâm ve Münci-i Hilâfet tanıdığı **Mustafa Kemal**'in Hilâfet'i yıkacağını kimse hatırına getirmiyor..."* (Bkz: Aynı gazetenin 54 numaralı nüshası).

Yunanlı âlim ise, **Dimitri Kitsikis**'tir. Paris'te verdiği ve dilimize **"Yunan Propogandası"** adıyla nakledilen doktora tezinde diyor ki:

*".... O sırada İşçi Sosyalist (Komünist) Partisi sekreteri olan **Yani Kordatos**'a bir gün bir adam geldi. Sovyet Hükümetiyle Üçüncü Enternasyonal'in temsilcisi olduğunu söyledi. Atina'ya âid İsveç pasaportuyla ve gizlice girmişti. Önce **Zinovyev**, **Troçki** ve **Çicerin**'in imzâlarını taşıyan îtimad mektubunu gösterdi ve şunları söyledi:*

*"-Sovyet Hükümeti, Yunanistan'a Anadolu'nun işgâli konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce **Mustafa Kemal**'i maddî ve mânevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da..."* (Bkz: **Dimitri Kitsikis**- Yunan Propogandası, İstanbul, 1966, sh. 68-69)

*"..... Daha şimdiden elimizde, Fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dâir işaretler değil, kesin deliller var. Yarın öbür gün, eğer bunlar harbi kazanır ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında **Mustafa Kemal** bulunsun bulunmasın, Türkiye Batı'ya yönelecektir..."* (Bkz. a.g.e. sh. 69)

5- **Sultan Vahideddin** merhûm, hiç bir zaman Millî Mücâdele'nin aleyhinde olmamış, bilâkis bu hareketi, bidayetten nihayete kadar desteklemiştir. **M. Kemal Paşa**'yı Anadolu'ya nasıl ve ne şartlar altında, bizzat göndermiş ve O'nu madden olduğu kadar, eline bir **"fermân-ı hümâyun"** vererek mânen de desteklemiş bulunduğunu, daha önceki -evvelce bahsi geçen- eserlerimizde çeşitli vesîleler ve pek çok vesîka ile ortaya koymuş olduğumuzdan burada tafsilâta girmek lüzûmunu hissetmiyoruz.

Esâsen müdekkik bir insan, bu gerçekleri, başta Nutuk olmak üzere, **Sultan Vahideddin**'e muhâlif eserlerde bile -hiç olmazsa- mazmun yoluyla ve çoğu kere tersinden bulabilir. Zira O'nun haklılığı o derecede zâhirdir ki, bu hususta sırf selîm bir muhâkeme ve mantık bile kâfidir.[125] Ancak bunun için o devrin hâdise ve şartlarını biraz bilmek lâzımdır.

Mâlûmdur ki, tarihî hâdiseleri onları ortaya çıkaran müessirlerden ayıklayarak ele almak tecviz edilmez. Edilir-

---

125 Gerçekten O'nu itham etmek isteyenlerin vukuât ve beşerî mantığı nasıl zorlamış oldukları, sayısız misal ile ispat edilebilir. Biz bunlardan sadece bir tekini dikkatlerinize arz edelim:

Meselâ **Sultan Vahideddin**'in vatanından ayrılışını dillerine dolayarak **"kaçtı"**, **"firar etti"** gibi sözlerle O'nu itham edenler, bundan çok az bir müddet sonra hânedânın diğer bütün mensuplarının -uzak ve yakın akrabalarıyla birlikte- toptan yurtdışına sürüldüğünü neden unutuyorlar?! **Sultan Vahideddin**, biraz daha önce kendisi giderek hakarete uğramaktan kurtulduğu için mi hâin olmuştur?

Yoksa bir İngiliz zırhlısına bindiği için mi?! Peki, ama resmen sürülen diğer hânedân mensuplarını yurt dışına Türk nakil vasıtaları mı götürmüştür? Ne gezer!.. Kim ne vâsıta bulmuşsa onunla gitmiştir. Kundaktaki çocukları bile sürüldüğüne ve bunlara da ihâneti mutazammın bir fiil isnadı kabul olmadığına göre, bu tasarruf için medâr-ı itham bir mesned de aranmamış olduğu meydandadır. O hâlde, sanki **Sultan Vahideddin** yerinde otursaydı, O'na dokunmayacaklarmış gibi fikir yürütmek, astarı yüzüne uydurmağa çalışmaktan başka nedir?

se, pek yanlış neticelere varılır.[126]

126 Meselâ, bu yola gidildiği takdirde **M. Kemal Paşa**'nın **"mandacılık"** ithamı bile kaabil olur. Bakın nasıl, **Kâzım Dirik** vefât ettiği zaman gazeteler, O'nun bütün hayatı boyunca **M. Kemal Paşa**'ya sâdık ve O'nunla beraber olduğunu yazmışlar. Bu hilâf-ı hakikat beyânlara üzülen **Rauf Orbay**, **Kâzım Karabekir Paşa**'ya uzun bir mektup yazarak, tarihî gerçeklerin henüz kendileri hayatta iken bile böylesine tahrif edilmesinden duyduğu teessürü bildirmiş ve **Kâzım Dirik**'in **M. Kemal Paşa**'ya hiç de sanıldığı gibi **"dâima bağlı"** kalmadığına dâir şahsî bir müşâhedesini nakletmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa da bahsi geçen bu mektubu, **"İstiklâl Harbimiz"** isimli eserinin en sonunda ek olarak neşretmiştir.

Bu mektupta **Kâzım Dirik**'in Erzurum'a giderken yolda **M. Kemal Paşa**'ya ölünceye kadar kendisinden ayrılmayacağı tarzında teminatlar vermişken, O'nun ordudan vâkî istifası üzerine, huzura gelip:

*"-Paşam siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânı kalmadı. Müsaadenizle kolordu kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa**'dan askerî bir vazife isteyeceğim. Evrâkı kime teslim etmemi emrediyorsunuz?" dediği hikâye edilmekte ve sonra mektup şu satırlarla devam etmektedir:*

*"**Mustafa Kemal Paşa** hiç beklemediği bu teklif karşısında sarardı ve çok sarsıldı. Tâbir-i mahsusuyla vurulmuşa döndü ve:*

*«-Ya... Öyle mi efendim? Peki efendim.. Evrâkı **Hüsrev Bey**'e devir ediniz, efendim!..» sözleriyle **Kâzım Dirik**'e yol verdi.*

*Erkân-ı Harbiye Miralayı **Kâzım Bey** de kendine has bir çalımlı tavırla odadan çıktı, gitti. **Mustafa Kemal Paşa**, yığılmış bir hâlde koltukta bir müddet düşündükten sonra bana teveccüh ederek:*

*«-**Rauf** gördün mü? Ben haklı değil mi idim? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü? Dün benim ile en yüksek gayret ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın gördüğün hareketi, benim görüşümdeki isâbeti te'yid etmedi mi?» dedi.*

Paşa, çok meyus idi.

*1919 senesinde 31 Mart ihtilâl-i askerîsi yüzünden İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusundan Erkân-ı Harb kolağası olarak tanıdığım **Mustafa Kemal Paşa** ile İtalyanlar'ın Trablusgarb'a tecâvüzleri üzerine ve merhûm **Enver Paşa** ile Bingâzi mıntıkasının müdafaası için çalıştığım sırada kendisi ile işbirliği etmiş, Balkan Harbi'nde Gelibolu şibihceziresinin müdafaası için tertib edilen kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde bulunduğu, benim de Çanakkale'de Hamidiye süvârisi olarak bulunduğum zaman Maydos'daki karargâhlarında sık sık buluşmuş ve çetin askerî*

Üstelik -bazen- bir tek vesîkaya istinad da tarihçiyi şaşırtıcı neticelere sürükler. Bu gerçeğin **Sultan Vahideddin** mevzuunda tipik bir misâlini dikkatlerinize arz edelim:

Sultan Vahideddin merhûm Türkiye'den ayrıldıktan sonra -bi'l-mecburiye- İngiliz gemisiyle o zaman İngiliz idâresindeki Malta Adası'na götürülmüştü. Burada ken-

---

*meselelerin münâkaşa ve tahlilinde derin nüfûz-i nazar ve amelî tecrübelerine ve sükûneti muhâkemesine şâhid olmuş, Harb-i Umûmî esnâsında iki defa çok mâkus ve hayatına mâl olabilecek kadar tehlikelere mâruz kaldığı zamanlarda kendisinin yanında bulunmak sûretiyle hâl ve tavrına yakından vâkıf bulunmuş olduğum **Mustafa Kemal Paşa**'nın bu vak'a karşısında gösterdiği yeis ve fütûrun benzerine hiç şâhid olmamış idim.*

*"-**Miralay Kâzım Bey**'in ahdine vefâsızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat **«sizin istifânız yüzünden bir kat daha artan mevkî ve nüfûzumuza nakîse vermez. Bu gibi zaîf unsurların işin başında bertaraf olması, daha çetin zamanlarda ayrılıklarından daha hayırlıdır ve isâbet olmuştur.»** diyerek teskîne çalıştım. Paşa:*

*«-**Rauf**, bu görüş hissen doğrudur, ama fiiliyatta yeri yoktur. Şimdi şâhidi olduğumuz hareket, inşâallâh başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır.» dedi.*

Ben aynı kanaatte olmadığımı, istifâsı sûretiyle ve bir ferd-i millet gibi vatanın müdafaa ve halâsına çalışacağı yolundaki beyânâtı üzerine, gerek ordu, gerekse millet nazarında bir kat daha muhabbet ve emniyet celb ettiğini söyledim ve:

*«-Herhâlde kolordu kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa**'nın hakkınızdaki hürmet ve muhabbeti artmıştır, azalmamıştır!..» diyerek bana bir kaç gün evvel sizin:*

*«-**Rauf**, bu dâvâ, her cephede müstevlîler ile vuruşmakla başlayacak ve askerî gâlibiyetle memleketimiz kurtulacaktır. Bu hâlde bize kumanda etmek meziyet ve kudretini hâiz yegâne şahsiyet de **Mustafa Kemal Paşa**'dır.» dediğinizi kendisine tekrar ettim.*

«-İnşallah öyledir... Allah belâsını versin, şu Amerikalılar, manda mıdır, nedir?.. Bir ân evvel kabul etseler de memleket de, millet de bu herc ü mercden kurtulsa.» sözlerini fart-ı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti..." (Bkz. **Kâzım Karabekir**- İstiklâl Harbimiz - İstanbul, 1960, bilâ sahife numarası, ek kısım)

disine son derecede nâzikâne davranılmasına ve hürmette kusur edilmemesine[127] rağmen o huzursuzdu.

Bilâhare **Şerîf Hüseyin**'in dâvetini kabul ile Hicaz'a gitti. İşte bu sırada İngilizler'in Cidde'deki sefîrleri vâsıtasıyla gelen bir parayı, mahallî Hariciye Vekâleti mârifetiyle tesellüm etmiş ve şu makbuzu tanzim ve imzâ eyleyerek alâkadarına vermiştir:

"...

2	adet	beheri	yüz	Mısır lirası	evrak	200
3	adet	beheri	elli	Mısır lirası	evrak	150
78	adet	beheri	on	Mısır lirası	evrak	780
91	adet	beheri	beş	Mısır lirası	evrak	455
312	adet	beheri	birer	Mısır lirası	evrak	312
106	adet	beheri	yarımşar	Mısır lirası	evrak	53
						1.950

Müfredatı bâlâda (yukarıda) muharrer (yazılı) duyûn (borç), Britanya Hükümeti'nin Cidde'de mukîm nâib-i mûtemed ve konsolosu **Mister (T. E. Lawrence)** tarafından Hükûmet-i Haşimiye Hâriciye Nezâret-i Celîlesi vasıtasiyle nâmıma mevrud (vârid olan) bin dokuz yüz elli Mısır lirası evrâkın teslim olunduğunu mübeyyin (bildiren) vesikadır.

Fî 11 Rebiulevvel 1923

(imza)

Mehmed Vahideddin

İbn-i Sultan Abdülmecid..."

Şimdi bu vesîkayı gören ve tek başına mütâlaa eden bir kimse, **Sultan Vahideddin**'in İngilizlerden para aldığını pekâlâ söyleyebilir. Zira bu vesîka (makbuz), merhûmun

127 İngilizler, aslında böyle davranmaya mecburdurlar. Zira teb'aları arasında kendilerine aksine bir hareket sebebiyle cephe alabilecek yüz milyon Müslüman vardı. Fakat bu sırf zâhirde idi. Aslında O, İngilizlerin elinde **"nâzik bir esir"**den başka bir şey değildi.

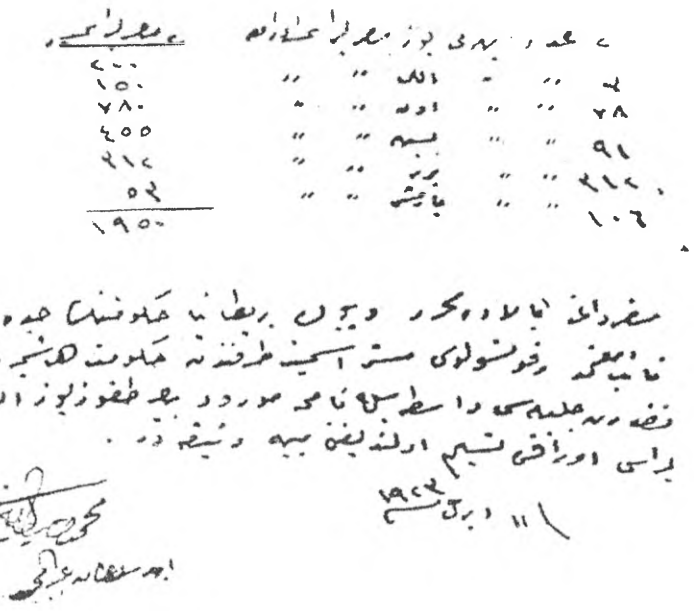

Sultan Vahîdeddin merhûmun Cidde'deki İngiliz sefirinden aldığı paralara verdiği işbu makbuz kendisinin el yazısıyladır.

Tarih yazmanın, tarihî hâdiselere âmil olmaktan daha zor olduğunu anlamak için bu vesîkayı 157. sahîfedeki mütemmimi ile şöyle bir karşılaştırmak kâfîdir. Hakîkaten bu vesîkayı -kasden veyâ zuhûlen- ele alan bir yazar, **Sultan Vahîdeddin**'in pekalâ İngilizler'den para aldığını iddia edebilir. Bunun kimin parası olduğunu anlamak için başka vesîkaları da görmenin gerektiğini kim kavrar, veyâhud kim bu zahmete katlanacak derecede hakşinâstır?!.

el yazısıyladır. Forein office F.O. 686/123 numara ile kayıtlıdır. Hâlbuki araştırma derinleştirilirse, aynı yerde rastlanılacak bir başka vesîka ile bu paranın, **Sultan Vahideddin**'in kendi parası olduğu, Malta'daki İngiliz askerî vâlisi, **Lord Plümer**'e müracaatla onu Cidde'ye getirttiği anlaşılır. Bunları ayrı ayrı mütalaa ne kadar yanıltıcıdır. Üstelik bankadaki şahsî parasından bir miktar alabilmesinin güçlükleri de böylece görülmekte değil midir?!.

Sultan Vahideddin merhûm hakkındaki beyân ve ifâdelerin kaahir ekseriyeti, aşağılık bir propagandanın mahsûlüdür. Böylelerinden -elbette- vicdânî bir mes'ûliyet hissiyle hareket etmeleri beklenemez. Ama ne çâre ki, hakîkat ilânihâye gizlenemez!..

Zikrettiğimiz ikinci vesika da, **Sultan Vahideddin**'in **Lord Plümer**'e çektiği bir telgraftır ve onda şöyle demektedir:

"...

MAREŞAL PLÜMER
CENAPLARINA

MALTA

Sıhhî durumum burada ikâmetime müsâid olmadığından, eğer İngiltere devlet-i mufahhaması, âilemin Hayfa veya civârına naklinde bir mahzur görmez ve eskiden olduğu gibi bu hususta yardım ve kolaylık gösterilmesi imkânının mevcud olup olmadığını ve Hâriciye Nezâreti'ne bankadaki mevcud paramdan iki bin Mısır lirası havâlesini, Cidde Konsolosu vâsıtasıyla bu hususların telgrafımıza mümkün olan sür'atle cevap verilmesi ricâsiyle...

..."

Gerek bu telgraf ve gerekse İngiliz Arşivleri'ndeki çeşitli vesika[128] **Sultan Vahideddin**'in İngilizler elinde âdeta esirden farksız bulunduğunu göstermektedir. Öyle ya,

128 Forein Office'de merhûma âid birçok vesîkanın sûreti elimizdedir. Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak tanzim edilmiş bulunan bu vesikaların tahkik ve değerlendirilmesi, -şimdilik- mevzuumuz hâricindedir. Bunlar tetkik edildiğinde, O'nun adım adım nasıl hassasiyetle takip edildiği ve bir nevî göz hapsinde tutulduğu açıkça görülmektedir. O derecede ki, **Lord Gürzon**, Lozan Müzâkereleri esnasında, oradan bile bu takibe devam etmiştir.

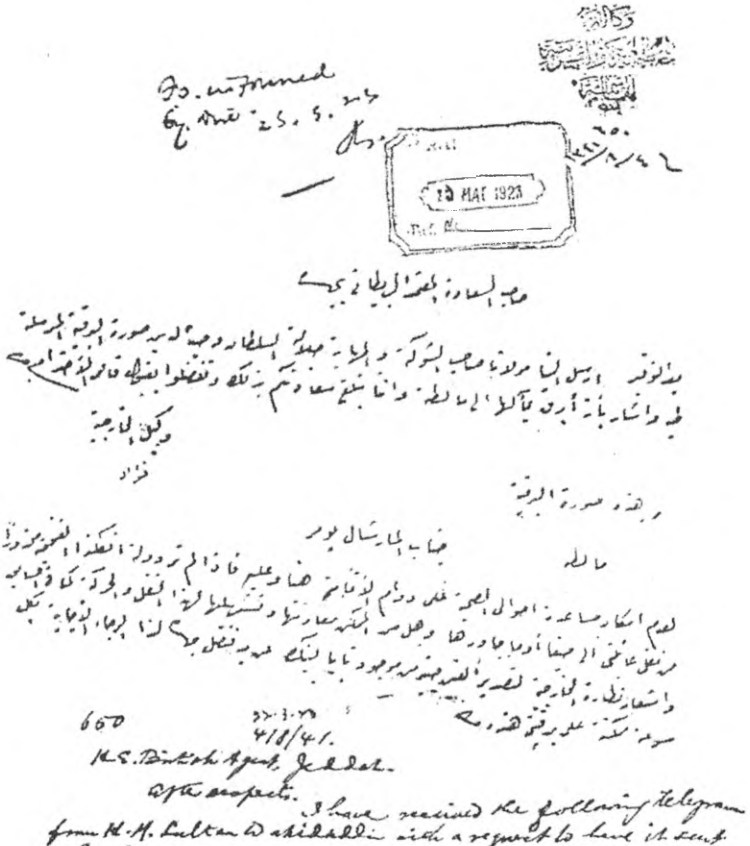

Lütfen, **Sultan Vahîdeddin**'in **Lord Plümer**'e çektiği telgrafın nerelerden dolaşıp geçtiğine dikkat buyurunuz ki O'nun, vatandan ayrıldıktan sonra hangi şartlar içinde yaşadığını kavrayabilesiniz!..

bankadaki hesabından re'sen para çekememekte, âilesini dilediği yere nakledememektedir.

Bütün bu gerçekler gösteriyor ki; Hilâfet'in ilgâsı için **"Vur abalıya!..."** kabîlinden **Sultan Vahideddin**'e yüklenilmesi, sırf kurt-kuzu hikâyesindeki mantık îcâbıydı. Lozan Müzâkereleri'ne gidilirken **"Saltanatın ilgâsı"**, bilâhare Hilâfet'in de ilgâ olunacağı hususundaki endişeleri arttırmış bulunuyordu. Gerçi **M. Kemal Paşa**, bunların birbirinden tefrîki ile Saltanat'ın kaldırılması sırasında Hilâfet'i göklere çıkaran uzun bir konuşma yapmıştı.[129] Hâlbuki bu konuşmadan takrîben birbuçuk yıl sonra, Hilâfet fiîlen ilgâ olunacaktı. Bu tutum, acaba -o gün için başvurulan- bir taktiğin icabı mıydı?!... Bizce, hayır!..

"Hilâfet, sarih bir hukuka mâlik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı."[130] demek sûretiyle bu hareketi, bir taktik olarak göstermektedir. Fakat bugün ortaya çıkmış olan sayısız vesîka, hem kendisi ve hem de Meclis'in o sırada Hilâfet'in ilgâsından değil, bilâkis muhâfazasından yana olduğunu göstermektedir.[131]

Şu farkla ki, Meclis, bu dînî ve târihî müessesenin, Türkiye'nin istikbâli bakımından lüzûm ve ehemmiyetine

---

129 **M. Kemal Paşa**'nın Meclis kürsüsünden Saltanat'ı alabildiğine kötüleyip O'nun kaldırılmasını isterken, Hilâfet'i göklere çıkaran bu konuşmasının tam metni için bkz: **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul, 1954, c. 1, sh: 261 vd.

130 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 418.

131 Saltanat'ın ilgâsı kararının baş mürevvici olan **Dr. Rıza Nur**, bu mes'eleye temâsla diyor ki:

"...Sarîh bir hukuk ile ben onu ibkâ ettim. İsteseydim o galeyân içinde Hilâfet de giderdi..." (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c. III, sh: 969)

Dr. Rıza Nur, daha ileri giderek, başlangıçta değil yalnız Hilâfet'i, Saltanat'ın ilgâsını bile düşünen ve isteyen mevcud olmadığını söylemektedir. (Bkz: a.g.e., sh. 969 vd.)

Tâlihsiz bir padişah:
SULTAN VAHÎDEDDİN
(1861-1926)

inanıyor, O ise, **"halîfe"** olmak istiyordu.[132] Bunu ilk ola-

132 **M. Kemal Paşa**'nın bu devrede, -hiç şüphesiz sağlayacağı âlemşümul sulta ve îtibar sebebiyle- **"halife"** olmak istemesinin sebep ve tafsilâtı için bkz: **Kâzım Karabekir Paşa**- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, sh. 978 vd.; 1058 vd.; **Kadir Mısıroğlu**- Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücâhidler- İstanbul, 1969, sh. 363 vd.

Bu istikamette bir beyân, bizzat **M. Kemâl Paşa**'dan da sâdır olmuştu. O, şartlar büsbütün değiştikten ve artık Hilâfet'i muhâfaza etmek imkânsız hâle geldikten sonra, bu sıfatı kendisinin taşıması sûretinde bir teklifle karşılaştığını şöyle anlatmaktadır:

"Halife, hal' ve Hilâfet Makâmı lağvolundu ve mahlû' halîfe ve Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hânedânının bilcümle âzâsı, Türkiye Cumhuriyeti memâliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyyen mahrum

rak fark edip bir beyannâme ile protesto eyleyen **"Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti"** mensuplarına **Kâzım Karabekir Paşa** aracılığı ile gönderdiği teskîn edici cevap bile, bu hususu ispat eden ipuçlarını ihtiva etmektedir. Bunları kitabına derc ile tahlil eden **Kâzım Karabekir Paşa** da bizimle aynı görüşü paylaşmaktadır.[133] Zira **M. Kemal Paşa**, bahsi geçen cevâbında:

"Hilâfet ve Saltanat, mes'ele-yi esâsiye olarak mevcud değildir. Türkiye'nin başında Halife-i İslâm olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır. Mevzuubahs olan, hü-

---

kılındı.

Efendiler, Hilâfet Makâmı'nın muhâfazasında, dînî ve siyâsî menfaat ve zarûret bulunduğu zehâbında bulunan bazı zevât, arzettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda Hilâfetin tarafımdan deruhte edilmesi teklifinde bulundular. Bu gibilere îcâbı gibi derhâl red cevabı vermiştim. Bilvesîle diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi hilâfeti lâğvettiği zaman Antalya Mebusu ulemâdan **Râsih Efendi**, Hilâl-i Ahmer nâmına Hindistan'da bulunan bir heyetin riyâsetinde idi. **Râsih Efendi**, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya avdet etti. Benden mülâkât talep ederek şu beyânâtta bulundu:

«-Seyahat ettiğim memleketlerden ehl-i İslâm benim halîfe olmamı istiyormuş. Sâhib-i salâhiyet İslâm heyetleri **Râsih Efendi**'yi bana bu husûsu tevdî etmek için tevkil etmiş..."

Râsih Efendi'ye verdiğim cevapta İslâmların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra dedim ki:

«-Zât-ı âlîniz ulemâ-yı dindensiniz. Halîfenin reîs-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan teb'anın bana îsâl ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna o teb'anın metbûları râzı olur mu? Halîfenin emr ü nehyi îfâ olunur. Beni halîfe yapmak isteyenler, emirlerimi infâza muktedir midirler? Binâenaleyh mevzuu, medlûlü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?»

Efendiler, açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehl-i İslâm'ı bir halîfe heyûlâsı ile hâlâ işgâl ve iğfâl gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehl-i İslâm'ın, bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır." (**M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 515)

133 **Kâzım Karabekir Paşa**- a.g.e., sh. 978.

kümdarın hukûku olup tâyin ve tahdidi için son birkaç asrın tecrübe ve devlet mefhumundaki millet hukukunun mânâ-yı hakîkisi âmil olmalıdır. Bu esâs üzerinde henüz tesbit edilmiş kat'î bir düsturumuz yoktur."[134] dedikten sonra ilâve etmiştir:

"... Velhâsıl bu ıslahâtı, halk idâresinin hâkimiyet ve inkişâfına müsâid sûrette Kânûn-i Esasî'de yapılacak tâdilât ile te'min ve hukûk-i padişahîyi tahdid edecek tarzda yaparak memleket ve Âlem-i İslâm'ın hayat-ı hâzıra ve müstakbelesi için azîm teşeddüd ve mahzurlar dâvet edecek ***cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmak lâzımdır.*** *"*[135]

Biz, bahsi büsbütün uzatıp değiştirmemek için, bu hususu kâfî derecede ta'mik etmiş (derinleştirmiş) olan **Kâzım Karabekir Paşa**'ya havale ederek[136] **Sultan Vahided-**

134 **Kâzım Karabekir Paşa** - a.g.e. sh. 980.

135 a.y.

136 **Kâzım Karabekir Paşa**'nın bu husûstaki beyânlarından sadece şu ikisi bile sanırız kâfî bir kanaat verebilir:

*"**Mustafa Kemal Paşa**'nın Hilâfet'in lüzûmu hakkındaki Balıkesir'deki hutbesi ve Meclis'teki nutku ve bu beyannâme bir araya getirilir ve başlarına da **"mefkûre hâtıratı"** hocalar grubu ortasında ve aynı kisvede **Mustafa Kemal Paşa**'nın resmi konursa, vaziyet daha iyi anlaşılır. **Gâzi**'nin büyük bir taassupla hilâfet ve saltanatı şahsına almak istediği görülür. Bunu muvaffak olamayınca da 180 derece aksine yürüdüğü müthiş garâbettir. İfrat ve tefritten bir türlü kurtulamıyoruz. Bu ta'mim ne kadar lüzumsuz ve hatta zararlı ise sulhten sonra mütezâyiden içtimâî tahribât da o kadar felâkettir. İhtarnâmeyi yazan **Mustafa Fehmi Efendi**'nin de re'yi ile melon şapka ve Lâtin hurufâtıyla İstanbul'un asrî plâjlarında medeniyet yolunun yolcularını ara sıra seyrederek bu sâbık yazılarına mı, yoksa hâle mi acır acaba, bilmek pek meraklı bir şeydir."* (a.g.e., sh: 1058)

*"Gâzi'nin vakit vakit yaptığı emr-i vâkîleri de kabul ile İstiklâl Harbi pek şanlı ve şerefli kabul edildi. Fakat sonrası hiç de böyle olmadı. **Mustafa Kemal Paşa**, bir zaman hocalardan mutaassıp bir hâlde hutbe ve nutuklarla hilâfet ve saltanatı almaya uğraştı, muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dînî ve an'anevî varlıkları kanla yıktı. Terakkî ve tekâmül taraftarı olan arkadaşları, bu sağa sola hareketlerde artık birlikte yürü-*

din merhûm etrafındaki gerçekleri, O'nun müdâfaanâmesi zemîninde ve hulâsatan anlatmaya devam edelim:

6- Sevr Sulh **"Proje"**si, bize derhâl kabul veya reddedilmek üzere ve bir ültimatom sûretinde tebliğ edilmişti.[137] **Sultan Vahideddin**, onu, devrinin -hemen hemen- bütün münevverleri ve hükümetin zorlamasına rağmen[138] tasdik etmedi. Böylece kendisinin **"Mecelle-i musîbet"** adını verdiği bu menhus muâhede projesinin kuvveden fiile çıkmasını, yani tam bir muâhede hâline gelmesini önledi. Bu maksadla topladığı **"Saltanat Şûrâsı"**na, o devrin bütün

mediler, hatta muhâlefete geçtiler. Bunları kaybetmekle de sukût başladı ve devam ediyor." (a.g.e., sh: 978)

Bu gerçeği, bir de resmî bir yayınla te'yid edelim. O yayının adı da **"Hilâfet ve Millî Hâkimiyet"**tir. Tam 240 sahife olan bu eser, Ankara'da 1339 (1923) yılında resmî bir matbaada basılmıştır: **Matbuât ve İstihbârât Matbaası**!..

Matbuât ve İstihbârât Umûm Müdürlüğü, sonradan Turizm Bakanlığı hâline getirilmiştir.

Bu kitap, başta **Ziya Gökalp**, **Ağaoğlu Ahmed** ve **Yunus Nâdi** olmak üzere hemen hemen bütün cumhûriyet silâhşörlerini ihtivâ etmektedir ki, bunlar **"Millî Hâkimiyet"** ile **"Hilâfet"**in bağdaştığını isbat (!) için kaleme alınmıştır. Çünkü şeflerinin halîfe olmak istemesi sebebiyle fikrî bir zemin oluşturmayı, bir sadâkât (aslında dalkavukluk) îcâbı görüyorlardı. Sonradan O'nun -bazı mecburiyetle- rota değiştireceğini nereden bilebileceklerdi?!

137 Tafsilât için bkz: **Dr. Cemil Topuzlu** - Seksen Yıllık Hatıralarım, İstanbul, 1951, sh. 220 vd.

Musul'daki İngiliz tecâvüzlerini protesto eden **M. Reşid Paşa**'ya İngiliz **Webb**'in 30 Aralık 1918'de cevabı şu olmuştu:

"Mütârekenin, yenilmiş Türkiye'ye dikte olunduğunu (imposed to the conquered Turkish Goverment) unutmamalıdır." (bkz. **Gotthard Jaeschke**- a.g.e., c. II, sh. 12)

138 O'nun bu hareketi, devrin Dâhiliye Vekili'nce şöyle teyid olunmaktadır:

*"... Fakat zât-ı şâhânenin bu muâhedeyi -sadrazamın (**Damat Ferid Paşa**'nın) ibrâmına (zorlamasına) rağmen- tasdikten sûret-i kat'iyyede ictinâb ettiği şüpheden berîdir."* (Bkz: **Reşid Bey**- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul, 1945, sh: 299)

ileri gelen şahsiyyetlerini dâvet ettirmişti. Bunlar da bir tek, evet bir tek muhâlife mukabil toptan Sevr Sulh Projesi'nin tasdikine taraftar olmuşlardı. Çoğu ittihatçı veya **Sultan Vahideddin** merhûmun tâbiriyle **"ittihatçı bulaşığı"** olan bu adamlara toz kondurmayanların, **Sultan Vahideddin**'e târizde bulunmaya ne hakları olabilir?!...

7- Başlangıçtan itibaren **"Kuvâ-yi Milliye"**ye taraftar ve bu muâvenetkâr davranışına ilâveten **Sadrazam Tevfik Paşa**'yı sırf **M. Kemâl Paşa**'nın tasvibine mazhar olduğu için iki seneyi mütecâviz bir müddetle iş başında tutmuştur. Bundan maksadı, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki gerginliği azaltmaktı. **M. Kemâl Paşa**'nın mâhud nutkunda kendisinden **"vatanperver vezir"** diye bahsettiği **Tevfik Paşa**, **Ali Rıza Paşa** gibilerin kurdukları kabînelerin gayret ve faaliyetleri de bu maksadı te'mine kifâyet etmemişti.[139] Bu da yukarıda bahsedilen kurt-kuzu hikâyesindeki mantık ve zihniyet yüzündendi. Bu sebepledir ki; ortada **Sultan Vahideddin**'e kaabil-i izâfe bir kusur mevcud olup olmaması hâiz-i ehemmiyet değildi. Lâzımsa, onu îcâd ve ihdas güç olmayacaktı. Nitekim öyle de oldu!..

8- Hilâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılması ve Saltanat'ın ilgâsından sonra ortaya çıkan fiilî durumu aslâ tanımamış, -öz islâmî doktrine bağlı kalarak- **"Saltanatsız Hilâfet olamayacağı"** görüşünde ısrar etmiştir. Bu hususta Kuvâ-yı Milliyecilerin mümessili sıfatıyla İstanbul'a gelmiş olan **Refet Paşa** ile görüşmesi meşhurdur.[140] Bu görüşme, O'nun **Halife Abdülmecid Efendi** gibi asgarîye râzı olabilecek bir kimse, yani makam sevdalısı bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

139 **M. Kemâl Paşa**- a.g.e., sh. 117 vd.; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., 591 vd.

140 Bkz: **Târık Mümtaz Göztepe**- Osmanoğullarının Son Pâdişâhı **Vahideddin** Mütâreke Gayyâsında, İstanbul, 1969, sh. 446.

9- Vatanı terk edişi kemalist kalemşörlerce **"hesap vermek"**ten[141] kaçış olarak ifade edilmektedir. Yukarıdan beri serdedilen deliller, O'nun böyle korkulacak bir hesabı olmadığını açıkça göstermektedir. Esâsen tab'an korkak bir kimse de değildi. Bu husus, pek çok vak'a ile sabittir.[142] Bununla beraber O, **"halife"** sıfatıyla hakârete mâruz kalmaktan endişe etmiştir. Bunda da kendisini haksız bulmak, bilmeyiz ne derecede doğru olabilir?!.. Hele, meş'um **"Ali Kemal Vak'ası"** ve Meclis'in merhûmu **"vatan hâini"** ilân eden mâhud kararından sonra[143] bu bâbta bir tenkid veya tariz mâkul olabilir mi?!.

10- **Sultan Vahideddin** merhûmun şahsî görüş ve zihniyet bakımından millî tarihimizin dev şahsiyetleri olan

141 Böyle bir hesap vermeyi önceleri bizzat arzu etmişti. Bu hususta **Sadrazam Tevfik Paşa**, 4 Kasım 1922'de Akşam muhâbirine bir beyânât vererek:

"-Sultan hazretleri, şimdilik istifa etmek istemeyerek millete hesap vermek arzusunu izhar ediyorlar." demişti.

142 İttihad ve Terakkî'nin zulüm ve istibdadını tenkid ettiği için **"Bâb-ı âli Baskını"**ndan sonra takibe mâruz kalan Mülâzım **Şaban Efendi**, **Şehzâde Vahideddin Efendi**'nin Çengelköyü'ndeki köşküne sığınmıştı. **Mahmud Şevket Paşa**'nın emriyle bu zâtı yakalamak için gelen polisler, **Vahideddin Efendi**'den şu cevâbı almışlardı:

"-Bana mensup olan, sarayıma iltică eden, mâsumiyeti de bence malûm olan bir adamı, garazkâr düşmanlarına teslim edemem. Cebren içeri girmek isteyenleri vururum. Beni öldürmedikçe **Şaban Efendi**'yi buradan alamazsınız." (Bkz: **Ahmed Reşid Rey, H. Nâzım**- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul, 1945, sh. 263)

Henüz veliahd bulunduğu sırada Almanya'ya gitmişti. O zaman harb içinde bulunuluyordu. Siperleri dolaşırken umulmadık bir tehlikeye karşı başını eğmesi ihtar edildiği zaman cevabı şu olmuştu:

"-Türk başı, düşman karşısında eğilmez ." (Bkz. **N. Adsız**- Türk Ülküsü, İstanbul, 1956, sh. 85)

143 Bkz. **Gotthard Jaeschke**- Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, c. I, Ankara, 1972, sh. 512; 30 Ekim 1922 tarihli bu karar için bkz: Tevhid-i Efkâr, 16 Kasım 1922 tarihli nüsha veya Zabıt Cerîdesi c. 24, sh. 251, 270, 291, 297.

eslâfından farksızlığını, O'nun müdâfaasında yer alan şu cümle açıkça ortaya koymaktadır:

"... Şimdi bana bi-gayr-i hakkın (haksız olarak) **ihânet-i vataniye isnad edenler, Hilâfet'i hukuk ve nüfûzundan tecrid ve tâdil ederek bu «Saltanat-ı Muhammediye»yi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün Âlem-i İslâm'a ihanet etmişlerdir."**

Bu **"Saltanat-ı Muhammediye"** öyle bir tâbirdir ki, Osmanlı Devleti'ni bundan daha mükemmel bir sûrette ifâde edebilecek başka bir tavsif bulunamaz!..[144]

11- **Sultan Vahideddin** merhûm, memleket münevverlerine güvenmek gibi bir hatanın kurbanı olmuştur. Eğer, hata ise, bunu dercedilen müdâfaanâmesinde kendisi de mûteriftir. Fakat güvenmeyip de ne yapacaktı?!. Devleti, tek başına sevk ve idâre edecek değildi ya!.. İş başına getirdiği insanların hepsi de Saltanat ve Hilâfet'e, hattâ Pâdişah'ın şahsına sadâkat yemini yapmış insanlardı. Düşman, nice zamandan beri memleket münevverlerini kendine bend etmiş ve bütün kaleleri içten fethetmiş bulunuyordu. Nâmuslu adam o kadar azdı ki, nâmuslu ve muktedir... Zavallı **Vahideddin** ne yapabilirdi?!..

Memlekette iş görebilecek herkes, ya İttihatçı, ya da

144 Gerçekten bu tâbirin, i'tilâ (yükseliş) devirlerinde değil, devlet için birtakım ciddî bekâ endişelerinin belirdiği **II. Mahmud** zamanında bile kullanıldığı görülmektedir. Meselâ 1821 Mora İsyanı'nda hıyâneti sâbit olduğundan asılan **Patrik Gregoryus** ve bâzı papazların îdam yaftalarında bu **"Devlet-i Aliye-i Muhammediye"** tavsifi geçmekte ve ayrıca **"Allah tarafından müeyyed ve bekası âyât-ı semâviyye ile sâbit bulunan din ve devlet"** denilmektedir.

Hattâ daha ümitsiz bir devir olan Harb-i Umûmî içinde neşredilen bir eserde, **"Hükümet-i Seniyye, vaziyet-i târiyyesi itibariyle himâye-i samedâniyyeye mevdû'dur. Devlet-i Osmaniyye, bizzat Hazret-i Peygamber'in te'sis buyurdukları hükümettir."** serlevhasıyla bu görüş, uzun uzun anlatılmaktadır. (Bkz: **Hüseyin Nesîmî-i Giridî**- Sahib-i Zuhûr, İstanbul, 1332, sh: 204 vd.)

O'nun tâbiri ile **"İttihatçı bulaşığı"** idi. Üstelik merhûm, buhranlar had safhaya ulaştıktan sonra tahta geçmişti.

Alev bacayı sardıktan sonra ne yapılabilirdi ki, O'nun bunu yapmamakla ithamı mâkul addedilebilsin?! Elhâsıl elli-altmış yıl sonra olsun, bir parça insaf ve müsâmahaya nâil olmak, herkes gibi O'nun da hakkı değil midir?...

12- Yurttan ayrılışının sebeplerinden biri de **"tekrar dönmek"** hususundaki kavî ümidi idi. Bu da gördüğü bir rüyânın tâbirinden doğmuştu.[145] Kimbilir bu tâbir, belki de şahsı için değil de, temsil ettiği müesseseye âiddir. Bunu da zaman gösterecektir!..

b) Âlem-i İslâm'daki Endişe

Sultan Abdülhamid'in gayret ve faaliyetleri sonunda Hilâfet, bütün İslâm Âlemi'nin en hassas mes'elesi hâline gelmişti. Hassas ve birleştirici... Bilhassa İttihatçı gürûhun gafletleri eseri olan **"Balkan Harbi Bozgunu"**ndan itibaren bu hassasiyet daha da artmıştı. Zira bu harbin başlangıcında Türkler'in gâlip geleceğini umduklarından **"Statiko değişmeyecektir!..."** demiş olan Batılı devletler, tahminlerinin aksi zuhûr edince, bu kararlarını unutmuş gözükerek Avrupa'daki topraklarımızı, Hıristiyan Balkan Devletleri'ne peşkeş çekmeye kalkışmışlardı. Bu tavır, başta Hindistan Müslümanları olmak üzere, Âlem-i İslâm'ın Türkiye lehindeki protesto ve nümâyişlerine başlangıç teşkil etmiştir.

Esir Müslümanlar, Hilâfet'i hâiz olan Osmanlı Devleti'ne taraftarlığı zamanla metbûları Hristiyan idârecilerle aralarındaki anlaşmazlıklarla kaynaştırarak -âdeta-

145 **Târık Mümtaz Göztepe - Vahideddin** Gurbet Cehenneminde, İstanbul, 1969, sh. 31-32.

kendi mes'eleleri hâline getirmişlerdi. Bu sûretle başlayan **"Hilâfet Hareketi"**, İslâm Dünyası'nda büyük bir endişe mevzuu hâline gelmiş ve iki safha arzetmiştir.

a) Önce Hilâfet'in dıştan gelecek bir darbe ile yıkılmasından korkulmuştur. Bu hususta en ziyâde İngilizlerden, ikinci derece de Ruslar'dan çekiniliyordu.[146] Hilâfet etrafındaki endişeleri, İngiliz aleyhtarı siyâsetle kaynaştıran daha ziyade Hind Müslümanları'ydı. Onlar bu hususta

146 Hilâfetin ilgâsının baş mürevviç ve tertipçisi İngilizler, ikinci derecede de Ruslar olduğunu ispat eden sayısız vesâikten sadece birini takdim ediyoruz:

Rusya'da Bolşevik İhtilâli gerçekleştikten sonra yeni idâreciler, Çar idâresini kötülemek maksadıyla Hâriciye Nezâreti'ndeki vesîkaları resmen neşretmişlerdi. Bu vesika mecmuâlarından biri de **"Türkiye Asyası'nın Taksimi"** adlı eserdi.

Bunu, **"Anadolu'nun Taksimi"** adı altında (İstanbul, 1926) tercüme ve neşreden **Hüseyin Rahmi (Apak)**, böylece Türk umûmî efkârı önünde, gizli İngiliz ve Rus emellerini ortaya koymuştur. Bahsi geçen eserde yer alan 33 numaralı vesika:

Rus Hâriciye Nâzırı S. D. Sazanof'dan Londra'daki Büyükelçiye Telgraf

Nu . 1265 *20 Mart 1915*

Buradaki Büyük Britanya Büyük Elçisi'nin 12 Mart tarihli muhtırasına cevaptır:

Boğazlar ve İstanbul mes'elesinin Rusya'nın arzusuna göre halledilmesine, İngiltere Hükümeti'nin tamamiyle ve nihâî bir sûrette râzı olmasından dolayı...

Mukaddes müslüman beldelerinin, müstakil bir müslüman hükümetinin emr-i idâresinde kalması lüzûmu hakkındaki Büyük Britanya Hükümeti'nin fikrine İmparatorluk Hükümeti tamamiyle iştirak eder. Maamafih bu husûsun da ne sûretle halledileceğini, yani Türk Sultanı'nın halîfelik ünvanı muhafaza edilerek bu mevkîlerin Türk idâresi altında mı bırakılması arzu ediliyor, yoksa yeni müslüman ve müstakil hükümetler mi teşkili düşünülüyor. İşbu keyfiyetin bilinmesi ve izahı lâzımdır. Çünkü her iki ihtimalde dahî imparatorluk hükümeti, vaz'iyyetini tayin mecburiyetindedir. İmparatorluk hükûmeti, kendi tarafından Hilâfet'in Türkiye'den ayrılmasına tamamiyle taraftar ve arzukeştir.." **(Hüseyin Rahmi-** a.g.e., sh. 145-156)

o derecede geniş ve çetin bir mücâdele vermişlerdir ki, bu hususu biraz aşağıda mahsus bir fasıl hâlinde tafsil etmek ihtiyacını hissediyoruz.

b) Zafere kadar yardım ve müttefik bulmak için Hilâfet'e bir **"can simidi"** gibi sarılmış olan Kuvâ-yı Milliyeciler'in, zaferden sonra bu müessese hakkındaki tutum ve davranışları, Hilâfet mevzuundaki endişenin, ikinci ve en ehemmiyetli safhasını teşkil etmiştir.

Gerçekten 2 Teşrînisâni (Kasım) 1922'de, TBMM'ce ittihaz olunan **"Saltanat'ın ilgâsı"** kararı, Hilâfet'in geleceği bakımından büyük bir endişeye sebep olmuştu.[147] Çün-

147 Hakikatte bu endişe, Saltanat'ın ilgâsından evvel dahî mevcuddu. Hem de bazı ileri görüşlü münevverlerle, Meclis'in muhâfazakâr meb'uslarında bile... Çünkü İttihatçılar'ın bu istikamette bir düşünceleri olduğu etrafa az çok sızmıştı.

İttihatçılar'ın Şeyhülislâmlarından **Hayri Efendi**'nin oğlu **Münip Hayri Ürgüplü**'den şahsen dinlediğimize nazaran, bir gün Kastamonu Meb'ûsu ulemâdan **İsmail Mâhir Efendi**, Makâm-ı Meşîhât'a gelmiş. Başka gelenlerin de iştirâkiyle sohbet yavaş yavaş koyulaşıp derinleşmiş ve Hilâfet bahsine intikal etmişken hâzirûndan birisi, Şeyhülislâm'ın fısıldamasıyla **İsmail Mahir Efendi**'ye Hilâfet'in ilgâsı hakkında herhangi bir kitapta bir kayda rastlayıp rastlamadığını sormuş. Efendi:

"-Vardır!.." demiş ve eserlerinde mugayyebâttan (gâib olan, bilinmeyen şeylerden) pek fazla bahsettiği bilinen **Muhyiddin-i Arabî** Hazretleri'nin bir te'lifinden bahsetmiş.

O kitap, Meşîhât Kütüphânesinde varmış. Alıp getirmişler. Efendi, buradan Hilâfet'in ilgâsına âid kaydı arayıp bularak okumuş. Hâzirûna bir ye's hâkim olduğunu görünce:

"-Üzülmeyiniz, bu kitapta Hilâfet'in tekrar ihyâ olunacağına dâir de beyân vardır." diyerek o kısmı da bulup okumuş.

Bu vak'ayı, **Sultan Vahideddin**'in yukarıda bahsi geçen rüyâsı ile birlikte mütâlaa, bilmeyiz mahzun gönüllere bir parça ferahlık vermeye kâfî gelir mi?

Bu vak'ayı nakletmekten maksadımız, memleket münevverleri ve hatta bazı hocaefendilerde Hilâfet'in istikbâline dâir bir endişenin çok daha önceden mevcud bulunduğunu göstermektir. **Şeyhülislâm Efendi**'nin suâli, bu endişenin şümûl ve derecesini ortaya koymaktadır.

kü bu kararla, Hilâfet muhafaza edilmekle beraber siyâsî ve fiilî olarak **"iktidarsız"** bir hâle konulmuş oluyordu. Bu yolda hareketle bir gün Hilâfet'in tamamen ilgâ olunmasından korkuluyordu.

Bu endişelerin belirdiği sırada Türk başmurahhası **İnönü**, konferans müzâkereleri için Lozan'a ulaşmıştı.

Kuvâ-yı Milliyeciler de ekseriyetle İttihatçı olduğundan, onların da Hilâfet'e iyi bir gözle bakmayacakları kanaati muhafazakâr muhîtlerde yaygındı. Bu endişenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dindar meb'uslarında da mevcud olduğu, **M. Kemâl Paşa**'nın nutkundan bile anlaşılmaktadır:

"... **Rauf Bey**'den dinlediklerimin hulâsası şu idi: «Meclis Makam-ı Saltanat'ın ve belki Hilâfet'in ortadan kaldırılmak nokta-i nazarının takip edildiği endişesi ile müteezzîdir. Sizden ve sizin âtiyen (gelecekte) alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir.»" (**M. Kemâl Paşa**- a.g.e., sh: 418)

Hilâfet'e aleyhtarlık, o devrin münevverlerinin en umulmadık sîmâlarında dahî mevcuddu. Hem de **M. Kemâl Paşa**'dan önce... Bir misâl olmak üzere, **Süleyman Nazif**'in Kastamonu Vâlisi iken **Ebuzziyazâde Velid Bey**'e gönderdiği, 29 Nisan 1911 tarihli mektubu zikredebiliriz. Tarihe lütfen dikkat ediniz!.. Henüz **M. Kemâl Paşa** ve arkadaşları ufukta bile yoktur.

Süleyman Nazif bu mektubunda:

"... Söz aramızda kalsın, Hilâfet, bizim için dâima bir bâr (yük) olmuş ve dört asırdan beri şevket-i milliyemizi, kemirmekle tegaddî edip durmuştur." demekte ve yalnız Hilâfet'e değil, **"İttihad-ı İslâm"**a bile en ağır şekilde hücum ederek bunları birer hayal mahsûlü olarak göstermektedir. (Tafsilât için bkz: Resimli Tarih Mecmuâsı, sayı 73, Ocak 1956, İstanbul)

Ülkemizde münevver dinsizliğinden büyük ölçüde mes'ul olan ve sözde ilim adına onları ifsad eden **Ziya Gökalp**, **M. Kemâl Paşa**'ya hitâben "İstidâ" isimli bir şiir yazarak bunda -şimdilik- Saltanat hakkında şu beyânda bulunmuştur:

Kurtar bizi, cehâletten, noksandan!.
Göster şimdi ilmî, harsî hedefler!.
Kurtar bizi artık kara Sultandan"
(23 Ekim 1922, Küçük Mecmua, s. 20)

(11 Kasım 1922) Konferansın alâkadarlarca 13 Kasım'da başlayacağı bildirilmişti. Fakat o sırada İngiltere'de **Lloyd George** Kabinesi düşmüş ve bu yüzden konferans bir hafta te'hire uğramıştı. **İnönü**, bu sebeple Lozan'da âtıl kalınca, Paris'e kısa bir seyahat yaptı. Burada ikamet ettiği Grillon Oteli'nde 17 Kasım 1922'de Hind Müslümanlarının nâşir-i efkârı olan **"Müslim Standart"** Gazetesi Yazı işleri Müdürü **Seyyid Abdülkayyum Mâlik**'i kabul ederek, kendisine bütün İslâm Âlemi'ne duyurulması ricâsıyla şu beyânâtı vermek lüzûmunu hissetmiştir:

"Türkiye'de Yeni Bir Devir:

Türkiye'de yeni bir devir başladığı mâlûm-ı cihandır. Bugünkü Türk Milleti'nin muhârebe-i umûmiyenin bidâyet (başlangıç) ve bilhassa intihâsı (sonu) hengâmında Dünya karşısındaki millet olduğunu iddia etmek doğru olamaz. Türkiye'deki son dört senelik hayat-ı milliye ve bu hayatın mâlâmâl (dopdolu) olduğu vekâyi (vakalar), Türk Milleti'nin Dünya'ya karşı olan vaziyyetini tamamiyle değiştirmiştir. Ve ümid ederim ki, Dünya'nın da O'na karşı olan nukât-ı nazarı (görüşleri) tebeddül eylemiştir.

Son zamanlarda Türkiye'nin usûl-ı idâresinde bazı tahavvülât (değişiklikler) vukua gelmiştir. Meselâ en göze çarpan tahavvülü alalım: Türk Milleti'nin bugün erkek, kadın, her ferdi umûr-i dâhiliye ve hâriciyesine (iç ve dış işlerine) hâkim olmuştur. Hâlbuki evvelce bir hâkim ve onun bir muâvini icrâ-yı hükmetmekte idi. Bu tahavvül, bu inkılâb, İslâm'ın ve Hilâfet-i İslâmiye'nin menâfiine hâdim olmadığını iddia edenler için müsâadenizle şu misali irad edelim:

Hindli Müslüman kardeşlerimiz pek haklı olarak İslâm'ın mukaddes yerlerinin tecâvüzden masûn (korun-

*muş) kalmasını talep etmişlerdir. Belki umûmca malûm değildir. Fakat biz biliyoruz ki; bu mes'ele, yani mukaddes makâmâtın tecâvüzden masûn kalması için olan Müslüman müracaatları bizim aleyhimize olarak isti'mal olunmuş (kullanılmış) ve bizim bu makâmât-ı mukaddesenin bulunduğu memâlik (mülkler) üzerinde emperyalist makâsıd (maksadlar) ve ihtirâsât (ihtiraslar) perverde eylediğimiz (ileri sürdüğümüz) iddia olunmuştur. Bizi, **"Hilâfet"**i Arabistan'ın serbest olan aksamını kabza-i idaremize (idaremiz altına) geçirmek üzere bahane olarak isti'mal eylemekle ittiham eylemişlerdir.*

Biz buna karşı İslâmiyet'le hâkimiyet-i siyâsiyye ile riyâset-i diniyyenin memzuç (meczolunmuş, birbirine karışmış) olduğunu söyleyebilirdik. Bu iddia, Dünya'nın her tarafında bilhassa Hindistan'daki Müslüman kardeşlerimiz tarafından tasvip ve takdir olunabilir. Fakat muârızlarımızı, düşmanlarımızı ikna edemezdi. Yaptığımız tahavvülâtın vaz'iyyetin tevlid eylediği leh ve aleyhteki esbâb (sebepler) iyice tedkik edildikten sonra meydana getirildiği hakkında nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu inkılâbın başlıca fevâid ve netâic-i hasenesi (faydaları ve güzel neticeleri) bunlardır.

İnkılâbın Fevâidi:

Fevâidden bahsetmezden evvel şunu söyleyelim ki, Arap Kavmi de bugün benliğini idrak eylemiştir. Biz, bu milliyet fikrini, benliğini idrak ile mukadderatını kendi eline almak isteyen herhangi kavimde olursa olsun, hüsn-i telâkki ve takdir eyleriz. Biz Araplara:

"-Cezîretü'l-Arap el'an bizimdir ve şu Hilâfet'i elinde tutan Müslüman kavmin arzularına tebaiyyet etmelisiniz!" dersek, Araplar'ı ikna edemeyeceğimiz gibi

Dünya'daki diğer milletleri de ikna edemeyiz.

Biz, Dünya karşısına elimiz ve kalbimiz pâk olarak çıkmak isteriz. İslâmiyet'in eski an'anât-ı siyâsiyyesini ibkaya çalışırsak, bu hareketimiz, Hilâfet'i bahane ittihaz ederek Türk olmayan milletleri kendi emperyalizmimize ser-fürû ettirmek (baş eğdirmek) arzusu diye tefsir olunacaktır!..

Biz, yeni tarz-ı idâremizi, bu gibi iddia ve ithamları kökünden söküp atacak sûrette kurduk. Biz kendimiz, hür bir milletiz ve diğer milletlerin hürriyet arzusuna mâni olmak istemeyiz. Bilhassa bu milletler, Müslüman milletler olursa... Kanaatime kalırsa, yekdiğerin bu sûretle hürriyetine olan hürmet-i mütekâbile, Müslüman milletleri arasında kuvvetli bir Müslüman kavmimin hâkimiyetinin diğerine zorla kabul ettirilmesinden daha ziyâde hakikî, kalbî ve samimî bir ittihad temin edebilecektir. Filhakika müslüman olup, yekdiğerimizin hürriyetini tanıdığımız için, bugün aramızda daha kuvvetli bir ittihad mevcuddur.

İddia Olunan Mehâzir (Mahzurlar):

Bununla beraber yapılan inkılâbın bazı ciddî mehâziri olduğunu zannedenler vardır.

Türkler'in Makamât-ı Mukaddese'yi muhtevî memâlikle olan irtibât-ı müstakbeleleri hakkında yeni bir nazariye serdetmekle, İslâm Dünyası'nın teveccüh ve müzâheretini kaybedecekleri iddiâ olunmaktadır. Bu iddiaya karşı, ***Türk Milleti'nin kat'iyyen Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet'in müdâfii ve hâdimi olmaktan bir ân geri kalmayacağını söyleyebilirim. Size ve sizin vâsıtanızla bütün Müslümanlara diyebilirim ki, Hilâfet, her zaman olduğu gibi, dînen pek sıkı merbût olduğumuz gibi, îcab ederse O'nun müdâfaası için son damla kanımızı dökmeye her zaman hazırız.***

Türk Milleti, İslâmiyet'in kılıncı olmakla müftehirdir.

Müslüman Dünyası bizi terk mi edecektir? Müslüman kardeşlerimiz düşmanlarımızın bizim hakkımızdaki müfteriyâtına mı kapılacaktır? Erkek, kadın, çocuk, Türk Milleti'nin fakir, zengin her ferdi, Hilâfet-i İslâmiye'nin şân ve şerefine zahîr (yardımcı) ve hâdimdir. Ve bütün Türk Milleti diyorum, yalnız bir ferd değil. Bir fe'dden ise, yekvücud bütün bir milletin Hilâfet'in müdâfii olması mürecceah (üstün, tercih edilen) değil midir?

Herkes bilir ki, bir ferdin hâkimiyyet ve kuvveti zayıflayabilir. Kendisine bağlanan îtimad ve emniyyete liyakat kesbetmeyebilir. Hâlbuki bütün bir millet, Hilâfet'in şân ve şerefinin muhafazasını esâsât-ı milliyesinden addederse, elbette Makâm-ı Hilâfet'in emniyyeti bin kat daha kuvvetli, daha şâyân-ı îtimâd bir zımân (kefâlet) altında bulunur.

Son zamanlarda halifelerin ellerindeki Hilâfet kuvveti, aslâ dinî olmayan birtakım makâsıda (maksadlara) âlet ettiklerini Müslüman Dünyası unutmamalıdır. Yeni tarz, böyle bir hareketi adîmu'l-imkân (imkânsız) kılmaktadır. Sizi temin ederim ki, biz Hilâfet'in bir emtia-yı siyâsiyye hükmüne geçmesine artık müsaade etmeyeceğiz.

Biz o kanattayız ki; Dünya'nın her tarafındaki Müslüman rüesâ (reisler); akıllı, dirâyetli ve dûrbîn (uzak görüşlü) kimselerdir. Ve zâhirî bir şekil ile hakîki bir vücud arasındaki farkı kolayca takdir ederler. Türk Milleti, kendisinin Hilâfet'in istinadgâhı ve zahîri (yardımcısı) olduğunu ilân etmekle, bu yeni hayat devrinde büyük Müslüman kuvvetlerinin kendisine muîn (yardımcı) ve zahîr olmasını beklemektedir.

Müslüman Dünyası'na bu millî kararda hiçbir şahsî ihtiras mevcud olmadığını söylemenizi ricâ ederim. Bu nokta, her türlü şüpheden vârestedir. Diğer taraftan bu

yeni sûretle Türkiye'de şahsî ihtirâsâtın bir rol oynamasına mânî olunmuştur ve Türk Milleti'nin her ferdi, bu vaziyeti idâmeye ahdetmiştir. Asırlardan beri Hilâfet'in mücâhidi olan Türk Milleti, yekyücud olarak O'nu müdâfaada devam edecektir. Hilâfet'in kuvvetini kaybeyleyeceği korkusu tamâmiyle esassız ve nâbemahâldir.

"Diğer bir tenkid de milletin Sultan'ı, bilfiil Hilâfet'e sâhip kılmadığı iddiasıdır. Zannetmem ki, bunu iddia edenler çok olsun. Mısırlı ve Hindistanlı Müslümanların, Ankara rüesâsına (reislerine) karşı verilen küfür fetvasını ne kadar hararetle reddettikleri hatırlardadır.

Biz zannederiz ki, Müslüman kardeşlerimiz böyle fetvalar vererek hukûk-i Hilâfet'i suistimal eden halifelerin nâ-mes'ul hareketleri ile bunların tekerrürünü men için olan hareket-i vatanperverâneyi tefrik ederler. Müslüman Dünyası, onları (yani Türkler'i) müşkilât içinde buldukları anlarda terk mi edecektir? Eğer siz bunu yaparsanız, bizim ve bütün Müslüman Dünyası'nın menâfiimize (menfaatlerimize) karşı düşmanların âleti olursunuz.

Hukuk-ı Cismaniye Nedir:

Hukuk-ı Cismaniye ile kuvve-i tedâfüiye, (müdâfaa kudreti) menâfi-i mâneviye ve maddiyeyi maddî tecâvüzlerden korumak kudreti murad olunur.

Başka sûretle hiç îrâd-ı mesâî kaabil değildir. Türk Teşkilât-ı Esâsiyesi'nde bütün kuva-yı tedâfüiyyenin Hilâfet uğrunda isti'mali vardır. Böylece Hilâfet'i maddî vesâitten mahrum bıraktığınız nasıl iddia olunabilir?!

Hilâfet Türkiye'dedir. Türkiye'ye istinad eder. Hukuk-ı Hilâfet masûndur** (korunmuştur) **ve O'nun müdâfaası için bütün Türk Milleti, kanını dökmeye hazırdır.

Netice

Hilâfet, bu sûretle kesb-i za'f değil, kesb-i kuvvet etmektedir. Bizimle Hind Müslümanlarının aramızdaki muhabbet kat'iyyen eksilmemektedir. Bugün Hilâfet, Müslümanlar arasında her zamandan fazla bir muhâdenet (yardımlaşma) menbaıdır.

Bütün dünyadaki Müslüman kardeşlerimizin iyice tedkik etmesini ve onların muavenetini beklememizin haklı bir talep olup olmadığını anlamasını temenni ederiz. Biz sizinle aynı âile efradındanız. Müşkilâtımız bitmemiştir. Sizin teveccüh, muhabbet ve müzâheret-i maddiyenizi isteriz. Siz şimdiye kadar fiilî teşvikatınızla ve Hilâfet hakkındaki hareketimizi muvafık bulmakla bu Makâm-ı Mukaddes'in muhâfızı olmaklığa lâyık olduğumuzu tasdik ettiniz. Türk Milleti bununla pek müftehirdir. Hukuk-ı Hilâfet'in masûn bulunduğu kanaatindeyiz. Lütfen, bunu İslâm Dünyası'na bildiriniz.''[148]

Bu beyânâttan asıl maksadın, İslâm Âlemi'nde beliren endişeleri dağıtmak olduğu, onun son cümlesinde bâriz bir sûrette ifâde edilmektedir.

Diğer taraftan, bu beyânât ile **M. Kemâl Paşa**'nın Saltanat'ın ilgâsı sırasında îrâd ettiği nutuk arasında bir paralellik mevcuddur. Her ikisinde de, saltanat kötülenirken, Hilâfet göklere çıkarılmakta ve O'nun Saltanat, yani siyâsî iktidardan tefrik ve mahrum kılınmasının İslâm'a uygunluğunun (!) ispatına çalışılmaktadır.

Bu durum, **İsmet Paşa**'nın re'sen hareket etmeyip şefinden aldığı emirle konuştuğunu göstermektedir. Şefinin ise, bu sıralarda **"halîfe olmak"** istediği ve bu âlemşümul

148 Bkz. Tan Gazetesi- s. 4, Ankara, 23 Kânunisâni 1923; **F. Kandemir**- Hâtıraları ve Söylemedikleri ile **Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, sh. 95 vd.; Hilâfet ve Millî Hâkimiyet- Ankara, 1339, sh. 218 vd.

müesseseyi, sırf kendisi için bir kenarda tutmak emelinde bulunduğu hususuna evvelce -bir nebze de olsa- temas etmiştik.

Bu mes'elenin fiîlen ilgâya kadar temâdî eden girift bir gelişimi ve tafsilâtı vardır ki, biraz ileride müstakil bir bahis hâlinde ele alınacaktır. Bu devre, Hilâfet'in ilgâ olunacağı hususunda yurt içinde ve İslâm Alemi'nde izhar olunan mütevâlî endişeleri bertaraf maksadına bağlı beyânât ve hareketlerle geçmiştir.

Bunları anlatmazdan önce **"Hilâfet Tarihi"**nde müstesnâ bir yeri olan **"Hind Hilâfet Komitesi"**nin faaliyetleri üzerinde bir nebze durmak istiyoruz:

c) Hind Hilâfet Komitesi

Hindistan'da uzun asırlar boyunca hâkim olmuş bulunan Hind-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, bu kıtanın siyâsî birliği bozulmuştu. Bundan istifade eden İngilizler **"Haydarabat"** gibi bazı mahallî prensliklerin de yardımlarıyla buraya kısa zamanda hâkim oldular. (1850) Bunda prenslikler arasındaki rekabet ve mücâdelelerin de büyük ölçüde rolü olmuştu.

Güney doğudan kıt'a içlerine ve kuzeye doğru gelişen bu işgal ve istilâ, İngilizler'i kısa zamanda Ruslar'la karşı karşıya getirmişti. Çünkü onlar da Türkistan'ı işgal etmiş ve kuzeyden Hind Kıtası'na dayanmışlardı.

Bu durumda, Ruslar'ın daha fazla ilerleyip genişlemesini istemeyen İngilizler, Rus düşmanlığında Osmanlılara paralel bir siyâset takibine koyuldular. Bu siyâsetin tabiî bir neticesi olarak da Kırım Harbi'nde (1853) Osmanlılar'ın yanında yer aldılar.

İngiliz idâresi altındaki Müslümanların hissiyâtına da uygun düşen bu siyâset, ne yazık ki pek fazla sürmedi.

Bu tarihten çeyrek asır sonra ortaya çıkan Türk-Rus çatışmasında (Doksanüç Harbi) İngilizler, aynı yardımı göstermediler. Fakat harbden sonra, **Ayastefanos (Yeşilköy) Muâhedesi**'nin Rusya lehine olan hükümlerinin tâdili ve Ruslar'ın kazançlarının azaltılması için toplanan **Berlin Kongresi**'nde -kendi menfaatlerine de uygun düştüğü için- bize oldukça müzâherette bulundular. Ancak **"Kıbrıs tâvizi"** mukabilinde gerçekleşebilen bu müzâheret, İngiliz siyâsetinin bizimle en son paralelliği olmuştur. Bundan sonra İngilizler, dehşetli bir Türk (Osmanlı) düşmanlığı siyâsetini takibe koyuldular.

Hindistan'a hâkimiyet, İngilizler için, buraya varan yol üzerinde olması bakımından **Malta** ve **Kıbrıs** adalarıyla **Mısır**'ın da ehemmiyetini arttırmıştı. 1878'de Kıbrıs'a ayak basan İngilizler, 1883'te dâhilî karışıklıklardan istifâde ile Mısır'a yerleştiler. Burasının tahliyesi için Bâb-ı Âlî'ce yapılan ihtara kulak asmadılar.

Bilâhare Mısır'daki İngiliz idâresi ile Osmanlılar arasında çıkan **"Akabe Mes'elesi"**[149] de Türk-İngiliz münâsebetlerinin gerginleşmesine sebep oldu. Artık İngiltere, alttan alta **"Ermeni Harekâtı"**nı da[150] desteklemeye

149 **Sultan Abdülhamid** ve O'nun takip ettiği **"Hilâfet Siyaseti"**nin parlak bir zaferi olan **"Akabe Mes'elesi"**nin tafsilâtı için işbu eserin ikinci cildinin 154'üncü sahifesinde yer alan yüz numaralı dipnota bakınız.

150 Ermeniler, tarih boyunca Osmanlı idâresi altında yaşamış bulunan gayr-i müslimler arasında sadâkatleriyle temâyüz etmişlerdi. San'atkâr, çalışkan, milletimizin dilinden örf ve âdetlerine kadar hemen herşeyini benimsemiş faydalı bir unsurdular. Arada, onların Hıristiyanlık'a mensup olmalarından başka bir fark yok gibiydi.

Tarihte **"Ermeni Harekâtı"** denilen mes'elenin ortaya çıkışı, kendileri üzerinde vâkî' dış tahriklerin eseri olmuştur. Şöyle ki;

Ruslar, **Deli Petro**'dan bu yana sıcak denizlere çıkmayı millî bir siyâset hâlinde benimsemişlerdi. Bununsa en mâruf yolu, Boğazlar'dan geçiyordu. Boğazlar, fevkalâde ehemmiyetli bir stratejik mevkidir. Bu sebeple Ruslar'ın eline geçmesi, bizden başka diğer bazı devletlerin de

başlamıştı. Çünkü artık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını arzu ediyordu. O, modası geçmiş bir teokrattı. Hıristiyan Avrupa'nın yanıbaşında böyle bir İslâm İmparatorluğu'na ne lüzûm vardı?! Üstelik Yahudiler'in Filistin'e dönerek İsrail'i kurabilmeleri de bunu gerektiriyordu.

Diğer taraftan gelişen İngiliz sanayiinin **"hammadde"** ve **"pazar"** ihtiyacı da geniş Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist İngiliz emellerini kamçılıyordu. Yirminci asrın başlarında arka arkaya ortaya çıkan, Hıristiyan Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki Müslüman topraklarına tasallutları, İslâm umûmî efkârının uyan-

---

işine gelmiyor ve devletler muvâzenesini ağır bir şekilde bozuyordu. İngilizler ve İtalyanların, Kırım Harbi'nde bizimle birlikte Ruslar'a karşı harbetmelerinin sebeplerinden biri de buydu.

Ruslar, Boğazlar üzerinden Akdeniz'e çıkmanın güçlüğünü, bunun başka milletlerin husûmetini tahrik eylediğini görünce, bu maksada hizmet edecek başka bir yol aradılar. Bu da Doğu Anadolu'da bir **"Ermenistan"** kurulmasını sağlayarak Kafkaslar'dan İskenderun'a kadar uzayan mıntıkayı **"himaye"** zâhirî görünüşüyle ele geçirmek ve bu sûretle Akdeniz'e açılmaktı. Zira tahrîke müsâid bir unsur olarak ortada Ermeniler'den başkası yoktu. Zira onlar, bütün sadâkatlerine rağmen Hıristiyandılar.

İşte Ermeni harekâtı, bu Rus tahrikleriyle başlamış, bilâhare çeşitli sebeplerle mes'eleye, başka Hıristiyan devletler de el atmışlardır.

Devletin en zayıf zamanına rastlamış olmasına rağmen, silâhlanan ve milletimizi arkadan hançerlemeye kalkışarak çeşitli zulüm, yağma ve katliâm irtikâb etmiş olan Ermeniler'in bu hareketleri, onların yanlarına bırakılmamıştır.

Millet, -herşeye rağmen- Rus tahriklerinin iğfâliyle ne yaptığını bilmeyen bu canavar ruhlu Ermeni çetecilerine hak ettiği dersi vermiş ve Ruslar'ın ümidlerini kursaklarında bırakmıştı.

Fakat Çarlık devrinden Bolşeviklik devrine geçen Ruslar, Akdeniz'e inmek hususundaki emellerinden vazgeçmemişler, tarihî ve emperyalist Moskof emellerini aynen kabul ve tâkipten asla geri kalmamışlardır. Bu sebepledir ki, bugün, tarihteki Ermeni mes'elesi yerine bir Komünist-Kürtçü hareket ikâme ederek dün Ermenilerle yapmak istediğini, bugün birtakım gâfil Kürt kardeşlerimizle tekrarlamak istemektedirler.

masına sebep oldu. Zira Ruslar'ın Türkistan'a, İtalyan ve Fransızlar'ın Kuzey Afrika'ya hâkim olmaları, İngilizler'in Hindistan'ı ele geçirip Afganistan ve İran'ın dâhilî işlerine müdâhale edişleri, Müslümanlarda İslâm'ı Yeryüzü'nden silmek için dakîk bir plânın tezgâhlandırıldığı intibaını uyandırdı ve onların infiâllerine sebep oldu.

Balkan Harbi ve arkasından Birinci Cihan Harbi ile bu hissiyât iyice bilendi. Zira bu harbin sonunda, başta İngilizler olmak üzere müttefikler, Hilâfet'i hâiz Osmanlılar'ı haritadan silmek emeli peşinde koştuklarını açıkça ortaya koydular. Teklif ettikleri **"Sevr Sulh Projesi"**nin muhteviyatı, bunu inkârı gayr-ı kaabil bir sûrette gösteriyordu.

İşte bu tutum, bilhassa Hindistan'da İngiliz aleyhtarı hissiyatı had safhaya ulaştırdı ve **"Hilâfet Cereyânı"** adıyla tarihe geçen bir harekete sebep oldu. Bu cereyâna vücud veren temel görüşler, şöylece hulâsa olunabilir:

1- Türkiye, bugün (o gün için) Dünya'da mevcud tek müstakil İslâm Devleti'dir. O'nun ortadan kalkması, İslâm için telâfisi imkânsız bir kayıp olur.

2- Bütün Müslümanlar, Türkiye'nin yardımına koşmak mecbûriyetindedir. Çünkü bu ülke, geçmişte İslâm Dünyası'nın asırlarca süren bir kalkanı olmuştur. Türkler, kanlarını İslâm adına ve O'nun ihtişam ve muzafferiyeti uğrunda cömertçe dökmüşlerdir. İhtiyaç ânında böyle bir milletin yardımına koşmamak, afv edilmez bir sadâkatsizlik olur.

3- Rusya'nın daha fazla genişlemesine mâni' olan Türk mukavemetidir. Bu durum da Hindistan'a hâkim olan İngiliz İmparatorluğu'nun dolaylı yoldan lehine olmuştur. İngilizler, şimdi Türkler'e karşı olan bu borçlarını ödemeli ve şunu kavramalıdırlar ki, Türkiye'nin zayıflaması demek İngiliz-Rus mevkileri arasındaki müessir mâniânın yok ol-

ması demektir. (Bu görüş, İngiliz Kraliyeti'ne karşı alenen ve defaatle ileri sürülmüştür).

4- Türkiye'nin İttihat Devletleri yanında Birinci Cihan Harbi'ne katılması, İtilâf Devletleri arasında Rusya gibi ezelî bir düşmanının bulunmasından doğmuştur. Bu, Rusya'nın mâlûm emelleri sebebiyle Türkiye için kaçınılmaz bir neticeydi.

Hind Hilâfet Komitesi Başkanı **Mehmed Ali Han**, bu düşünceyi **Lloyd George**'un şu sözüne karşı ileri sürmüştür:

"-Türkiye'nin İngiltere ile hiç bir ihtilâfı yoktu. Binâenaleyh Almanlar'la birlikte harbe girmemeliydi."

5- Ocak 1918'de **Lloyd George** şu beyânâtta bulunmuştu:

"-İngiltere, Türkiye'yi eski ve meşhur topraklarından mahrum etmek için çarpışmıyor."

Hind Müslümanları, İngiliz Başvekiline bu taahhüdünü defaatle hatırlatmış ve O'nu sözüne sâdık kalmaya dâvet etmişlerdir.

6- Hindistan'ın harb içinde müttefiklere yaptığı yardım görmemezlikten gelinemez. Bu kıymetli yardımlarla kazanılan zaferden sonra, buna, Hindistan Müslümanları'nın arzu ve hissiyâtına mugâyir hareket etmek sûretiyle mukabele edilmemelidir.

İngiliz İmparatorluğu, bugün Dünya'da en büyük **"İslâm İmparatorluğu"**dur. İmparatorluk menfaatleri, bu geniş Müslüman teb'anın hislerinin Türkiye ve Hilâfet aleyhtarı hareketlerle rencide edilmemesini gerektirir.

7- Hindistan, kendi hesâbına, Türkiye'nin geleceğine âid meselelerde birlik hâline gelmiştir. Sadece sünnîsi ve şiîsi ile müslümanlar değil, hindûlar bile aynı hissiyâtı paylaşmaktadırlar. Böylece bütün Hindistan halkı, Türkler'in

Hindistan'da Hilâfet için çetin bir mücâdeleye girişen **"Comrade Gazatesi"**nin tahrir hey'etinden bir grup. Ortadaki zât **Mevlânâ Mehmed Ali Han**'dır

ve Hilâfet'in aleyhindeki İngiliz tutum ve davranışlarını tasvip etmemektedir.

8- Bunların topyekün kanaat ve hissiyâtına göre, Hilâfet'in bütün kuvvet ve iktidarı olduğu gibi muhafaza edilmelidir. Halife'nin dünyevî otoritesi ve onu kullanma yolları, islâmî bir itikad mes'elesidir ve bunun kuşa çevrilmesine Müslümanların tahammülü yoktur. Bu otoriteyi azaltmak, İslâm'a karşı maksadlı bir harekettir. Mukaddes toprakların dâima Halîfe'nin kontrolünde bulunması, islâmî

iktidarın tabiî bir neticesidir. Zira İslâm inançlarının îcâblarından birisi de odur ki, halife, mukaddes yerlerin yüce reisidir. Bu sebeple eğer Hicaz, siyâsî bakımdan Türk kontrolünden ayrılıp müstakil hâle getirilecekse, bu takdirde dahî Hicaz Kralı, Sultan-Halife tarafından tâyin edilmelidir.

9- Müslümanlar, Cezîretül-Arab'ın gayr-ı müslim kontrolüne geçmesine aslâ rıza gösteremezler. Cezîretü'l-Arab, sadece Arap Yarımadası'nı değil, ayrıca Sûriye, Filistin ve Mezopotamya'yı da içine alır.[151]

Bu görüşler, o derecede kuvvetli delillere dayanıyordu ki, bunların hiçbirini dessas İngiliz politikacıları bile redde muktedir olamamışlardı. Hind Müslümanları, İngiliz iddiâları istikametine kayarak Osmanlı Hilâfeti'nin meşrû olup olmadığı hususunda bir tereddüde kapılmadan bu görüşleri, sonuna kadar müdâfaa ettiler. Bu hususta herhangi bir ilm-i kelâm münakaşasına yaklaşmadılar. Onlar, tarih boyunca Osmanlı Halifelerini meşrû tanımış ve bu halifelerin adını hutbelerinde dâima zikretmişlerdi. İslâm Dünyası'nın vahdeti için Hilâfet'i dokunulmaz bir müessese olarak kabul ve bu sûretle metbûları İngilizlere karşı onu sonuna kadar müdâfaa eden Hind Müslümanları, bu dâvâ içinde dinî ve millî benliklerini bulmuş ve binnetice istiklâllerine kavuşabilmişlerdir.

Gerçekten **"Pakistan"** gibi büyük bir İslâm

151 Bu görüşler, kısmen tercüme ve kısmen de hülâsa sûretiyle şu kaynaktan alınmıştır: **K. Aziz**- The Indian Khılafat Movement (1915-1913) - A Documentary Record, Karaçi, 1972 pp. XVII -XXV;

Ayrıca fazla bilgi için şu kaynaklara da bakılabilir:

Afzal Iqbal- Select Writings And speeches of **Maulana Mohamed Ali** (Volume I-II), Lahore, 1969;

Afzal Iqbal- Life and Times of **Mohammed Ali**, Lahore, 1974.

Mohamed Ali-My life a Fragment Lahore 1966.

Khwaja Kamaluddin- The Hause Divided, (England, India and İslâm), London, 1922.

Devleti'nin doğmasına âmil olan bu cereyânın son derecede dikkat çekici bir gelişme seyri vardır ki, bundan kısaca da olsa bahsetmeden geçmeyelim.

Daha önce bir nebze temas etmiş olduğumuz üzere, Türk-Hind İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, bu kıt'ada büyüklü-küçüklü pek çok prenslik teşekkül etmişti. Bunlar arasında bitip tükenmek bilmeyen kavgalar hüküm sürüyordu.

İngilizler, kendileri gibi bu ihtilâf ve çekişmelerden istifade ile buraya girmiş olan Fransızlar'ı kısa zamanda bertaraf ederek kıt'aya tek başına hâkim oldular.

1850 yılında te'sis olunan İngiliz hâkimiyeti, öyle hemen hazmedilmedi. Bilhassa Müslümanlar, yedi yıl sonra (1857) eski Türk-Hind İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak üzere geniş çapta bir isyan hareketi başlattılar. Fakat ne yazık ki, muvaffak olamadılar. İngilizler'in intikamı pek kanlı oldu. Kalburüstü Müslümanların çoğunu yok ettiler. İngilizce'yi resmî dil ilân ettiler.

Bu durum, Hind Müslümanları ile buradaki İngiliz idâresi arasında bir daha kapatılamayacak olan bir uçurum ve soğukluk doğurdu. Müslümanlar, İngiliz mekteplerini boykot ettiler ve onların idârelerinde resmî vazife kabul etmediler.

Bizdeki Batıcılar tipinde bir şahsiyyet olan **Ahmed Han**, 1857 yılında İngilizce tedrîsât yapmak üzere meşhur **"Aligarh Koleji"**ni tesis etti. Maksadı, İngilizlerle teşrîk-i mesâiye müsâid yeni Müslüman münevverleri yetiştirmekti. Mektep, zamanla pek çok alâka gördü. Bununla beraber Müslümanlar daha uzun müddet İngiliz idâresine yabancı kaldılar ve -tâbir câizse- kabuklarına çekilerek siyâsî emeller bakımından âtıl bir hayat sürdüler. Vaktâ ki, malûm **Lord Gürzon**, Hindistan Umûmî Vâlisi oldu ve burasını

daha sıkı bir sûrette İngiliz İmparatorluğu'na bağlamak için birtakım reform hareketlerine[152] girişti. (1899-1905) İşte o zaman Müslümanlarda birtakım kıpırdanışlar başladı.

1906 yılında Bengal'de büyük bir ayaklanma baş gösterdi. İngilizler, duruma hâkim olmakla pek çok müşkilâta uğradılar. Zira Müslüman'ı ve Hindû'suyla halk birlikte hareket ediyordu. Maksad, **"kendi kendini idâre"** hakkına kavuşmak sûretinde ifâde edilmekle beraber, hareket, tam bir istiklâl savaşıydı. İngilizler'in Hindûlarla Müslümanları birbirlerine düşürmek için yaptıkları propagandalar semeresiz kaldı. Müşterek düşmana karşı birlikte hareket kararı alınmıştı.

Bununla beraber aynı yıl (1906), Müslümanlar **"Millî Hind Kongresi"**nden ayrılarak **"Umûm Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi"** veya kısaca **"Müslümanlar Birliği"** denilen teşkilâtı kurdular. Bu cemiyet, kısa zamanda kendisini İngiliz idâresine kabul ettirerek onlardan 1909 yılında **"Meclisler Kanunu"**nu tâdil ile Müslümanlara ayrı bir temsil hakkı tanınması tâvizini kopardı.

1923 yılında bu cemiyetin **"İkinci Reis"**i sıfatıyla Türkiye'ye gelen **Mehmed Veli Han**'ın ziyareti sebebiyle, Trabzon meb'usu şehid-i muazzez **Ali Şükrü Bey** merhûmun Ankara'da çıkarmakta olduğu **"Tan"** Gazetesi'nde yer alan bir yazıdan aşağıya aldığımız şu parça, Hind Müslümanlarının gayret ve faaliyetlerini hülâsaten ifade etmektedir:

"...

Umûm Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi'nin ehemmiyet ve azametini hakkıyla anlayabilmek için bu cemiyetin raporlarını, onyedi senelik[153] tarihçe-i mesâî ve cihâdâtını

152 Fazla bilgi için bkz: **Marquess Curzon of Kedleston**- Leaves From a Viceroy's Notebook, London, 1926, pp. 147-293.

153 Yazının neşredildiği 1923 yılına nazaran on yedi senelik denilmektedir.

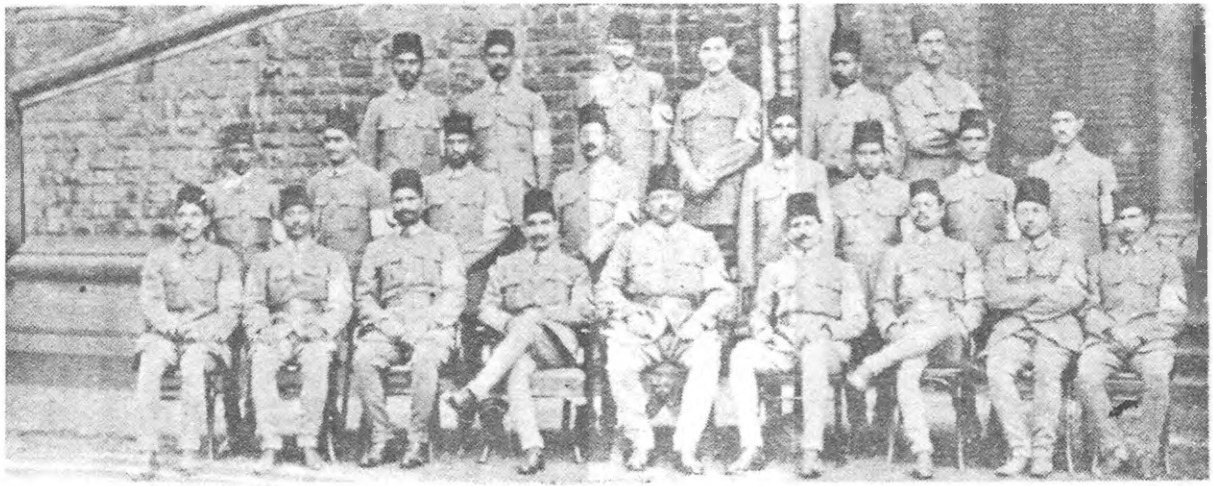

هندستانه مسلمانلری طرفندن گوندریلن هلال احمر هیئتی

بو هئیت هندستاندن کلدیکی زمان ایکی یه آیریلارق بر قسمی عمرلیده یتمش بش یاتاقلق بر خسته‌خانه تأسیس ایتمش و دیکر قسمی یتمش بش یاتاقلق سیار بر خسته‌خانه حالنده اجرای فعالیت ایتمك اوزره استانبولده‌قالمشدر .

Hindistan Müslümanları tarafından gönderilen Hilâl-i Ahmer (Kızılay) heyeti

tedkik eylemek lâzımdır.

Bu cemiyet, yalnız Hind Müslümanlannın muhâfaza-i hukûku için çalışmadı. Bununla beraber altı yüz seneden beri İslâm'ın seyf-i meslûlü (çekilmiş kılıcı) olan müessese-i mukaddese-i Hilâfeti metîn, fedakâr omuzları üzerinde taşıyan kahraman Türk Milleti'ne dînen, siyâseten merbut bulunduklarını, Hind Müslümanları'na pek âlî sûrette anlatmışlardır. Vahşî bahr-i muhitler (okyanuslar), kum ummanları, karlı cibâl-i mehîbe (heybetli dağlar) ile ayrılmış iki hey'et-i İslâmiyenin zaten bir râbıta-i ebediyye ve ezeliyye ile yekdiğerine merbût, ateşli ruh ve kalblerini büsbütün birbirlerine kalbeylemiştir.

Türk Hükümeti'nin son onbeş sene zarfında uğradığı her felâkette, her bâdirede Hind Müslümanlarının rûh ve fikrini temsil etmek üzere cemiyetin dest-i hamiyyet ve muâveneti, ummanların üzerlerinden bu memleket ve millete uzanmıştır. İtalyanların Trablusgarb'a hücumları esnasında cemiyyet faaliyete geçmiş, cem' olunan mühim miktarda iânât-ı nakdiyye (para yardımı) o zaman sadâret mevkiini işgal eden ***Ahmed Muhtar Paşa*** *vâsıtasıyla Türkiye'ye teslim edildiği gibi* ***Mehmed Veli Han*** *dahî taht-ı idâresinde olan Hindli mücâhidîn kafilesi ile Trablus'ta Türk ve Arap dindaşları yanında kan dökmeye gönderilmişti.*

Şark Âlemi'nden Garp bâdiyelerine koşan bu hamiyyetperverândan (iyilik severlerden) birçoğu şehid veya mecrûh (yaralı) olmuşlar, ***Mehmed Veli Han*** *da bu esnada yaralanmışlardır.* ***Veli Han*** *mecrûhen Mısır'da İskenderiye hastahânesine nakledilerek göğsündeki yarası üç ayda iltiyam bulmuş (iyileşmiş),* ***Veli Han*** *o zaman tarafı Hükûmet'ten mazhar-ı iltifat olmuşlardır.* ***Veli Han****'ın Hindistan'a avdetinde, yani 1913 senesinde, cemiyyetin Egre şehrindeki ictimâ-ı umûmîsinde de hıdemâtı (hizmet-*

leri) hey'et-i umûmiyye tarafından mazhar-ı takdir olunarak kendisine kıymettâr bir madalya vesaire îtâ edilmişti.

Umûm Hindistan Müslümanları cemiyeti, Balkan Harb-i fecîi esnâsında dahî ***Doktor Muhtar Ahmedü'l-Ensarî Efendi****'nin riyâseti altında İstanbul'a bîr hey'et-i tıbbiye göndermiştir ki, bu hey'etin icraat ve müşâhedâtı fotoğraflar ve raporlarla tesbit ve muhafaza olunduğundan îcâbında neşrolunabilecek kıymetli vesîkalar teşkil eylemiştir. Ve hey'etin o harb-i meş'ûmdaki (uğursuz harbdeki) harekât-ı fedâkârânesi, bu tarzda vâzıhan kaabil-i takip bulunuyor.*

1914 senesinde Harb-i Umûmî başlar başlamaz Hindistan Vâli-i Umûmîsi ***Lord Harding*** *merkezi Delhi'de bulunan Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi'ne müracaat ederek; Türkiye'nin düvel-i müttefikaya karşı Almanya ve Avusturya ile Harbi Umûmî'ye müdâhale etmesi ve İngilizler'e muhâsım bulunmaması için Cemiyet-i İslâmiye tarafından* ***Talât*** *ve* ***Enver Paşalara*** *müracaat edilmesini talep etmişti. Fakat cemiyet de* ***Lord Harding****'e:*

«-Bu cemiyetin hikmet-i teşkili (kuruluş sebebi), istibdâdınız altında ezilen hukuk-ı milliyemizi istirdat iken, nasıl olur da hür ve müstakil bir Türk hükümetinin tensip ettiği siyâset-i mahsusasına müdâhale ve müracaat edebiliriz?» tarzında şedid bir cevap vermişti.

Fakat ***Lord Harding****, bu cevabı bir türlü hazmetmedi. Ve cemiyet âzâsından birtakım zevât hapsedildi. Tabiî ilk tevkif olunanlar* ***Mehmed Ali*** *ve* ***Şevket Ali Efendi****lerle* ***Mehmed Veli Han*** *idiler ki, bu mahbûsiyet, tam dört buçuk sene devam eylemiştir.*

Bu zevât mahbesten çıkar çıkmaz ***«Sevr»*** *muâhedenâmesiyle ortaya atılan İslâmiyet ve Türkler'in hukûk-i milliyelerinin müdâfaası için bir hey'et teşkil ederek* ***Meh-***

***med Ali Efendi**'nin riyâseti alında Avrupa'ya geldiler. Londra'da, Paris'te, Roma'da bu hey'et, pek büyük bir irfan, hamiyyet ve kiyâsetle çalıştı ki, bu mesâinin bazı safhaları, Türk matbuatında görülmüştür.*

Hindistan'da Madras Vilâyeti'nde geçen sene zulüm ve istibdâda karşı ayaklanan binlerce kahraman fedâî, bîgünah Müslümanların hûn-ı şehâdetiyle idfâ edilen ihtilâlde dahî bu cemiyyetin büyük gayretleri görülmüştür.

*Hindistan'ın şimalî garbî hududunda vâki' olan Peşâver vilâyetinde **Mehmed Veli Han** Hazretlerinin riyâseti altında **kırk günlük bir hükûmet-i cumhûriyye** bile teşekkül eylemişti.*

1919 senesinde Afganistan'ın ilân-ı harbinde bu cumhuriyet, İngilizleri pek ziyâde müşkilâta dûçar etmişti. Ancak İngiliz kuvâ-yı fâikesi (üstün kuvvetleri) karşısında bu fedâkârân nihayet mecbûren ric'atle Afganistan kabâili arasına çekilmişler, meşhur Hayber Deresi'nde onlarla birleşerek çeteler teşkili ile İngilizlere mühim zâyiât verdirdikleri gibi İngiliz karakollarını ve köprüleri baştan başa tahrip etmişlerdi. Bu hâdisâtın tafsilâtı, o zaman İngiliz ordusu kumandanı olan zâtın resmî raporlarında mündemiçtir.

*Bir müddet sonra **Veli Han**, Afgan emiri **Emânullah Han** tarafından Kabil Şehri'ne çağırılmış, rütbe ve nişanlarla taltif olunmuştu.*

***Mevlâna Şevket Ali**'nin de hıdemât-ı mühimme-i İslâmiyesi (mühim İslâmî hizmetleri) mütemayiz olup bilhassa Hindistan'da «**Huddâmu'l-Kâ'be**» Cemiyyeti ile Hindu ve Müslüman ittihadının bâni-i evveli (ilk kurucusu) olmakla mütemâyizdir."*[154]

Hindistan'daki **"Müslümanlar Birliği"** faaliyetin

154 Bkz: Tan Gazetesi- s: 40, Ankara, 6 Mart 1923 tarihli nüsha.

hızlanması üzerine sırf Hilâfet mes'elesi ile ilgilenmek maksadıyla teşkilât bünyesinde bir **"Hilâfet Komitesi"** kurmuş ve sadece bu meseleyi görüşmek üzere müteaddid konferanslar tertip etmiştir. Bu komite ve konferanslarda vazife alanlar arasında, bazan o kadar az bir fikrî iştirak mevcuddu ki, bunların nasıl olup da bir araya gelebildiklerine şaşmamak imkânsızdır.

Gerçekten Şiî liderlerin Sünnî ileri gelenleriyle birlikte faaliyet göstermelerini bırakınız da, doğrudan doğruya Hindû sıfatını hâiz kimselerin dahî Hilâfet müdâfii kesildiği görülmüştür. **Gandi**, **Nehru** ve buna benzer İslâmiyet'le alâkasız kimselerin dahî Hilâfet hareketi etrafında toplanması, bu mes'elenin İngiliz siyâsetine karşı kıyamda, halkı harekete geçirmek hususunda en büyük câzibeyi taşımasındandı. Denilebilir ki, Hindistan Kıt'ası, Hilâfet harekâtı dolayısıyla tarihinde bir daha gerçekleşmesi imkânsız derecede müthiş bir birliğe ulaşmıştı.

Bilhassa **"Sevr Sulh Projesi"** ortaya konulup da müttefikler arasında en kudretli olarak gözüken İngilizler'in İslâm halifesini her türlü hak ve hukukundan ve mesned-i Hilâfet sayılan mukaddes yerlerin sahipliğinden uzaklaştırmak hususundaki niyetleri açığa çıkınca, bu hâl, Hindistan Kıt'ası'nda büyük bir dalgalanmaya sebep olmuştur.

Arka arkaya konferanslar toplanmış, İngiliz siyâseti bu konferanslarda Sünnî, Şiî ve hatta Hindû liderlerce tel'in edilmiş, Hindistan Umûmî Valisi'ne muhtıralar tevdi edilmiş, alınan cevaplar gazete ve mecmualarda, miting meydanlarında tahlil ve tenkid edilmiş, İngilizler'e hakikatlerin kabul ettirilebilmesi için heyetler teşkil edilip bütün Dünya dolaşılmış, Roma'dan Londra'ya kadar belli başlı merkezlerde basın toplantıları yapılmış, hâsılı akla gelebilecek her vesîle ve vâsıta kullanılarak Hilâfet mevzuundaki hassasi-

yet ve kararlılık ortaya konulmuştur.

Bu hususdaki faaliyetlerin gözyaşartıcı misallerini sayıp dökmek, esas mevzûdan bizi bir hayli uzaklaştıracağı için bu yola gitmekten ictinâb ediyoruz. Şu kadarını söyleyelim ki, Hindistan'da **"Comrade"** adında bir gazete çıkaran ve bu gazeteyi, Hilâfet müessesesinin müdâfaasına tahsis eyleyen **Mehmed Ali** ve **Şevket Ali** kardeşler, bize unutulmaz hizmetler îfâ etmişlerdir. Bunların hapis tehdidlerine aldırmayarak İngiliz siyâsetine karşı koyuştaki hamâsî tavırları ayrı bir kitap mevzuu teşkil edecek kadar ehemmiyetlidir.[155]

---

155 Hind Müslümanları'nın sırf **"Hilâfet'i deruhte etmemiz sebebiyle"** bize karşı vâki' maddî ve mânevî yardımları saymakla bitmez. Bunlar, o devre âid kaynakların hemen hepsinde az-çok gözükür. Tabiî Hilâfet aleyhtarları sonradan bu gibi gerçekleri küllendirmiş, hatta çeşitli Müslüman anâsırın -halîfenin cihâd ilân etmiş olmasına rağmen- bize karşı harb ettiklerinden bahsederek bu müessesenin güyâ pek bir işe yaramadığı yolundaki sakat görüşlerini ispata çalışmışlardır.

Hind Müslümanları'nın müzâheretlerine, Hilâfet'in ehemmiyeti noktasından parmak basan **Dr. Rıza Nur** diyor ki:

"İngilizler, Harb-i Umûmî'de çok Hindli asker kullandılar. Bunlara "halife" ile, yani Türkiye ile harb etmeyeceklerini söylediler. İngilizler, bunları:

"-Hayır, siz Almanya ile harbedeceksiniz!.." diye kandırdılar.

Irak vesâire her yerde Türkiye aleyhine kullandılar. Mütâreke olunca Hindliler, İngilizler'e:

"-Siz bizi aldattınız, halife aleyhine harb ettirdiniz!" dediler.

Hind'de büyük bir hareket başladı.

"-Türkiye'nin bir karış toprağına dokunmayacaksınız!.." dediler.

*Mecûsî Hindliler de bunlara iştirak ettiler. Nihayet Hindistan Vâli-i Umûmîsi **Montagü** de halkın arzusunu te'yiden İngiliz kabînesine bildirdi. **Lloid George** sıkışmış idi. Fakat yine aldırmıyordu. **Montagü**'nün raporunu, İngiliz nâzırlarından biri matbuata verip neşrettirdi. Bu da büyük bir gürültü ve o nâzırın istifâsını mûcip oldu.*

Hindû hareketleriyle herhâlde İngiltere Hükümeti üzerine lehimize büyük bir te'sir yapmıştı. Bu sûretledir ki, İngiltere aleyhimizde daha hafif harekete mecbur olmuştur.

Bugünkü Pakistan'ın kuruluşunda -fikir plânında da olsa- büyük bir emeği geçmiş bulunan meşhur şâir **Muhammed İkbal** de bizi tâ 1911 Tarblugarb Harbi'nden itibaren kalemiyle destekleyen şiirler yazmaktan geri kalmamıştır. Bu şiirlerde - ihtimâl, sırf Hilâfet'i hâiz bulunmamızdan dolayı- bizim zaferlerimiz, aynen İslâm'ın ve umûm Müslümanların zaferi olarak terennüm edilmektedir.[156]

O derecede ki, bilâhare Türkiye'de Hilâfet ilgâ edilince büyük bir şaşkınlığa kapılan Hind Müslümanları ve

"Hilâfet'in hiç bir faydası yoktur!" diyen ***Mustafa Kemal*** *buna ne diyecek? Bu bâbda çalışan Hind komitesi,* ***"Hilâfet Komitesi"****dir. Bunun müsellâh şahısları* ***Mehmed Ali, Şevket Ali, Mecid*** *ve emsâlidir ki, Hindliler, bize birçok para yolladılar. Yarım milyon İngiliz lirası kadar olan bu paraya da ne diyecek ki, el'ân kendi ihtilâs ve sîrkatindedir. Millete sarfetmemiştir.*

Bu para mâcerasına tekrar geleceğiz. İşte Hindliler'in bu yardımlarından biri de Türkiye'ye getirilmiş olan Hind askerlerinin Türk'e karşı silâh isti'mal etmemeleridir ki, Eskişehir'de de vâki' olmuştur. Demek silâh isti'mal etmelerine ve bize yardım etmemelerine gelince -ki ***Mustafa Kemal****'in hilâfet aleyhine yegâne silâhıdır- âşikârdır ki, edemezlerdi. Çünkü hür ve müstakil değil. Nasıl yapabilirler?.."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 586-587)

Hind Müslümanları'nın harb içinde bize yaptıkları yardımlardan birine bizzat tavassut eden eski sefîrlerden **Gâlip Kemali Söylemezoğlu**, bu hususta sayısız resmî vesîka nakletmektedir ki, mes'eleyi fazla genişletmemek için bunları iktibas edemiyoruz. Dileyenler, daha fazla bilgi almak için şu kaynaklara başvurabilirler:

K. K. Azizi- The Indian Khılâfet Movement, A Documantery Record, Karachi, 1972;

Afzal Iqbal- Select Wititings And Speeches of **Mualana Mohamed Ali**, Lahor, 1969;

Gâlip Kemalî Söylemezoğlu- Hâriciye Hizmetinde Otuz Sene, c. 4, İstanbul, 1955, sh. 82 vd.

156 Yalnız **M. İkbal** değil, hemen hemen o günkü Hind Müslümanları'nın (Pakistan'ın) bütün şâirleri, hüsran ve mağlubiyetlerimize gözyaşı dökmüş, zaferlerimiz içinse takdirkârâne şiirler ve hatta destânlar meydana getirmişlerdi. Arab şâirlerinin bile dâhil olduğu bu samimî alâkanın **"Hilâfetten kat'annazar îzâhı"** imkânsızdır.

Hilâfet hareketinin öncüleri arasında **Muhammed İkbal**, bu tarz hareketi dahî mâkul veyahut da mâzur göstermek istikametinde bir gayrete kapılmaktan dahî kendisini kurtaramamıştır.[157] Bunu Hindistan'ın İslâm umûmî efkârı karşısında yanılmış olmanın verdiği buhran ve şaşkınlıkla îzah etmek mümkün olduğu gibi, **İkbal**'in dînî salâbetine rağmen siyâsî mes'elelerdeki sığlık ve kavrayışsızlığıyla da îzâh kaabildir.

Hilâfet'in ilgâsının dıştan gelen bir tehlike ile ortaya çıkmasından korkan ve bunu önlemek için var gücüyle çalışan Hind Müslümanları, korktukları hâl, bizzat Türkiye'nin yeni idârecileri tarafından gerçekleştirilmesi gibi bir sukût-i hayâle mâruz kalınca dahî bizi tutmakta devam ederken **M. Kemâl Paşa** mâhud nutkunda onları hakîr görmek gibi bir haknâşinaslıktan kurtulamıyordu.[158]

Hâlbuki onlar, evvelâ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin **Sultan Vahideddin**'i -ileride anlatılacağı üzere, islâmî doktrine aykırı bir sûrette- hal' edip yerine **Veliahd Abdülmecid Efendi**'yi geçirmesi karşısında tereddüde düşmüş, fakat derhâl bu tereddüdü yenerek 24 Kasım 1922 tarihinde yeni halifeye bîat kararı almışlardı.[159]

Hind Hilâfet Komitesi'nin aldığı bu kararı, bütün bir camiaya mâl edebilmek maksadıyla 27 Aralık 1922'de Goya'da bir **"Hilâfet Kongresi"** toplanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin paralelinde bir görüş belirterek

157 Bu gerçeği kavramak için **Muhammed İkbal**'in **Sofi Huri** tarafından **"İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü"** adıyla dilimize çevrilmiş (İstanbul, 1964) olan eserinin 176. sahnesinden itibaren dikkatle okunması kâfidir.

158 *"Efendiler!.. Açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehl-i İslâm'ı bir halîfe heyulâsı ile hâlâ işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehl-i İslâm'ın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır..."* (**M. Kemal Paşa**, a.g.e., sh. 515)

159 Bkz: **Gotthard Jaeschke**- a.g.e., c. I, sh: 14.

"Hilâfet Kuvveti"nin fiilî isbâtı
Türkler'in hizmetine koşan dindaşlar!. Oxford Üniversitesi'nde okuyan Hindistanlı (bugünkü Pakistan) tıp talebeleri Kızılay emrinde yaralı subay ve erlerimize hizmet ederken.

resmen **Abdülmecid Efendi**'nin **"meşru halîfe"** tanınması hususunda geniş tabanlı bir karar ittihaz olunmuştu.

Buna ilâveten bu kongrede **M. Kemal Paşa**'ya **"Hilâfetin Kurtarıcısı"** ünvanı tevcih olunmuştur.[160] Hind Hilâfet Komitesi ve Hindistan'daki Müslümanların Hilâfet mevzuu dolayısıyla gösterdikleri faaliyetler Hilâfet'in

160 Bkz: 3 Ocak 1923 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

kurtarılmasına kâfi gelmedi ise de kendilerinin şuurlanıp yetişmelerine ve Hindûlar'dan ayrılarak **"Pakistan"** adıyla müstakil bir İslâm devleti hâline gelmelerine âmil olmuştur. Filhakîka onların hizmet ve faaliyetleri, Hilâfet'in mâruz kaldığı yıkılma tehlikesini önlemeye kâfi gelebilecek bir vâsıfta idi. Ancak ne yazık ki, onu yıkacak asıl âmilin dışta değil, içte olduğu başlangıçta kavranılamadı!. Mes'elenin bu tarzda kavranamaması sebebiyle **"Lozan'da oynanan oyun"**ların bir sürpriz olarak tecellîsi önlenemedi.

d) Lozan'da Oynanan Oyun:

Hilâfet'in ilgâsını intaç eden siyâsî manevra, Lozan Konferansı esnasında tezgâhlanmıştır ki, bu hususa dâir işbu eserin birinci cildinde oldukça tafsilât verilmiştir.[161] Orada yazılanları tekrarlamamak için burada plânın mantığını tebârüz ettirmekle iktifâ edecek ve okuyucularımızdan o kısmı tekrar gözden geçirmelerini ricâ edeceğiz.

İsmet Paşa, Lozan'a gittiği sırada **M. Kemâl Paşa** Türkiye'de halîfe olmak temâyülü içinde bulunuyor ve bu temâyülü ifâde eden beyân ve hareketleri açıkça icrâ ve îfâdan ictinâb etmiyordu. Biraz aşağıda **"ilgânın fiilen gerçekleşmesi"** keyfiyetinin îzahı sadedinde bu bâbtaki faaliyetlerin tafsilâtını nakledeceğiz. Aynı şekilde **İsmet Paşa** da Lozan'da Hilâfet'in muhâfaza edileceği kanaatini uyandıran beyânâtlar veriyordu ki, bunlardan bir-iki misâli evvelce zikrettik.

İngiliz Hâriciye Vekili **Lord Gürzon**, Hilâfet mevzuunda yeni Türk idârecilerinin takındıkları bu tavrı görünce arada bir, onları yoklamaktan da geri durmuyordu. Lozan zabıtları dikkatle incelendiğinde, **Lord Gürzon**'un kasden bazı islâmî mevzûlara temas ettiği, bununla, Türk

161 Bkz: İşbu eserin birinci cildinin 183. ve müteakip sahifeleri.

Başmurahhası'nın hissiyâtını yoklamak maksadını takib ettiği açıkça görülür. Bunlardan biri olarak öteden beri **"mesned-i Hilâfet"** kabul edilen **"Emânât-ı Mukaddese"**nin ve bu meyânda meşhur Medîne müdâfii **Fahreddin Paşa**'nın emniyyet mülâhazasıyla Medîne'den İstanbul'a naklettirdiği dînî ve târihî kıymeti hâiz bir kısım eşyanın yerlerine iâdesinden dem vuruyor ve bu taleb, **İsmet Paşa**'nın dini bütün bir Müslüman ve bir nevî halîfe murahhası ölçüleri içinde hışımla cevap vermesine sebep teşkil ediyordu.

Bu yoklamalardan sonra **Lord Gürzon**, müzâkereleri çıkmaza sokmuş, sulhun imkânsızlığına dâir beyânlarda bulunmaya başlamıştı. Bununla da iktifâ etmeyerek **İnönü**'nün **"müşavir"** sıfatıyla Lozan'a götürdüğü meşhur hahambaşı **Hayim Nahum Efendi**'yi **İsmet Paşa**'ya göndermiş ve **"eski taahhüdlerine sâdık kalarak Hilâfeti ilgâ etmemeleri hâlinde sulhun imkânsızlığı"**nı O'na açıkça söyletmişti.

Sulhün gerçekleşmesi için Hilâfet'in ilgâsı şart koşulunca, Türkiye'den ayrılmazdan önce bu müessesenin muhafaza edilmek istendiğini bilen, hatta **M. Kemâl Paşa**'nın halife olmak arzusunu taşıdığına vâkıf bulunan **İnönü, "Böyle bir şeye re'sen karar vermek selâhiyetini hâiz bulunmadığını"** söylemiş ve **Hayim Nahum Efendi**'ye, mes'eleyi bizzat **M. Kemâl Paşa**'ya anlatmak üzere Türkiye'ye gitmesini tavsiye etmişti.

Bu sırada **M. Kemâl Paşa**, İzmir'de toplanacak olan **"İktisad Kongresi"**nde bulunmak üzere Ankara'dan yola çıkmış ve her gittiği yerde Hilâfet'i göklere çıkaran konuşmalar yapa yapa İzmir'e vâsıl olmuştu.[162]

162 Matbuat Müdîriyet-i Umûmiyesi tarafından 1339 (1923) tarihinde Ankara İstihbârât Matbaası'nda basılmış olan **"Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında"** ünvanlı eser, bu konuşmaları ibretli seyri ve kronolojik sırası dâhilinde ihtivâ etmekte olan resmî bir

İşte, İzmir'e gelmiş ve henüz İktisad Kongresi'ndeki konuşmasını yapmamış bulunduğu bir sırada **Hayim Nahum Efendi**, kendisine mülâkî olmuş ve Lozan'da Hilâfet mes'elesi etrafında teessüs eden karar ve niyeti öğrenmiştir.

Böylece Hilâfet muhafaza edilmek istenildiği takdirde sulhun gerçekleşemeyeceğini anlayan, hâlbuki tasarladığı inkılâb hareketleri için bir ân önce sulha nâil olmak husûsunda dehşetli bir isti'cali bulunan **Kemal Paşa**, İzmir'de artık mukavemetten vazgeçmek kararına varmış ve bu kararı fiiliyata döken iki icraatı derhal orada gerçekleştirmiştir.

Bunlardan birisi, İzmir İktisad Kongresi'nde söylediği ve yol boyunca îrâd ettiği nutuklarla tezad teşkil etmek üzere Hilâfet'i tahkir eden sözlere yer vermesi[163], diğeri de

---

yayındır.

163 **M. Kemal Paşa**'nın **"İzmir İktisad Kongresi"**nde yapmış olduğu uzun tarihî konuşma, O'nun Hilâfet mes'elesindeki dönüşünün âşikâr delilleri ile doludur. Aşağıya alınan şu birkaç satır bile bu gerçeği ispata kâfidir sanırız:

*"... Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesâî, milletin arzusu, âmâli, ihtiyâcât-ı hakîkiyesi nokta-i nazarından değil, belki şunun bunun âmâl-i mahsûsanın, ihtirâsâtını tatmin nokta-i nazarından vukû bulmuştur. Meselâ **Fâtih**, İstanbul'u zaptettikten sonra, yani Selçuk saltanatıyla Şarkî Roma İmparatorluğu'na tevârüs eyledikten sonra, Garbî Roma İmparatorluğu'nu da zaptederek azametli bir saltanat kurmak istedi. Böyle vâsî bir emel takip eyledi. Böyle bir emeli tâkib ve tatbik edebilmek için bütün milleti, unsûr-i asliye arkasından bu hedefe doğru sevketti. Meselâ **Yavuz Sultan Selim**, **Fâtih**'in açtığı Garp cephesini tesbit etmekle beraber bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir İslâm İmparatorluğu vücûda getirmek üzere böyle bir meslek-i siyâsî tâkib etti. Unsûr-i aslîyi bunun arkasından dolaştırdı. **Kanunî Süleyman**, her iki cepheyi azamî derecede tevsî' etmek, bütün Bahr-i Sefîd'i bir Osmanlı havuzu hâline getirmek, Hindistan üzerinde nüfûzunu te'sis eylemek gibi çok azametli, şahâne bir siyâset takip etti. Bu siyâsetin tatbiki için unsûr-ı aslîyi kullandı.*

askerin yorgunluğunu ileri sürerek silâh altındaki efrâdın büyük bir kısmını terhis eylemiş bulunmasıdır.

Bununla sûlhü, Hilâfet'ten vazgeçmemek kaydıyla gerçekleştirmek istikametinde hareket etmeyeceğini, kısacası **Hayim Nahum** vâsıtasıyla kendisine teklif edileni kabule meylettiğini fiilen göstermek istemiştir. Sonra da bu kongreyi idâre etmesi mevzuubahs olduğu hâlde, bunu **Kâzım Karabekir Paşa**'ya terk ve havâle ederek geri dönmüştür ki, bu seyahat ve harekât tarzından ileride tafsilâtıyla bahsedilecektir.

Eskişehir'de Lozan'dan dönen **İsmet Paşa**'ya mülâkî olan ve O'nunla birlikle trenle Ankara'ya gelen **M. Kemal Paşa**, yolda mes'elenin tafsilâtını öğrenmiş ve artık Hilâfet mevzuunda tamamen rota değiştirmiştir. Bu değişikliğin fiilî emârelerinden biri de henüz tasfiye edilememiş bulunan Meclis'teki **"İkinci Grup"**un zoruyla icrâ edilen **"gizli celse"**deki sözlerin en hayâtî bir kısmını ifşâ etmek üzere kasden seyahate çıkmış bulunmasıdır.

Arkadaşlar, bütün bu etvâr ve harekât, tahkik olunursa, görülür ki, bu azametli, kudretli padişahlar tâkip ettikleri siyâset-i hâriciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinât etmişlerdir." (Bkz: **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri, II, Ankara, 1959, sh. 101)

"... Millet esbâb-ı hayâtiyesiyle iştigâlden memnû olarak diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar halkı birçok istisnalara, birçok imtiyazlara mâlik olarak çalışıyordu. Yani fâtihler, unsûr-ı aslîyi peşine takarak kılıçla fütûhât yaparken, kılıç sallarken zaptolunan memâlik ahâlisi, kazandıkları istisnâlar, mümtâziyetlerle sabana yapışıyorlar; toprak üzerinde çalışıyorlardı.

Arkadaşlar, kılıç ile fütûhât yapanlar, sabanla fütûhât yapanlara mağlûb olmaya ve binnetice terk-i mevkî etmeye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler sabanlarına yapışmışlar, muhâfaza-i mevcûdiyet etmişler, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle fâtihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi anayurdunda çalışmamış olmasından nâşî bir gün onlara mağlûb olmuştur." (Bkz: a.g.e., sh. 102-103)

O sözler, Türkiye'nin Musul mevzuunda daha fazla mukavemeti göze alamayarak, yani İngilizler'le harbe cür'et edemeyerek, gerekirse burasından vazgeçmenin lüzumuna dâirdi. Gizli celsede sarfedilmiş bir sözün, izhar edilmiş bir kanaatin, Konya'da gazetecilere alenen ifâdesi, ne menem şeydi? Bu sözler, binbir entrika ile Lozan'daki konferans müzâkerelerini inkıtaa uğratmış bulunan ve bu taktik ve siyâsetin ne şekil alacağını görmek üzere ses dinlemeye koyulan **Lord Gürzon**'a karşı uzaktan yükseltilmiş bir nevî teslim bayrağı gibiydi.

Bu teslim bayrağının Türk siyâset ufkunda dalgalanışı, nihâî olarak 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde vâki' olacaksa da, O'nun sırrî ve gayr-ı resmîsi daha önce böyle ve defaatle gerçekleşmişti.

Bu andaki taktik, **"Hilâfet'in ilgâsı"** hususundaki eski taahhüdlere sâdık kalınacağı garanti edilmekle beraber bunun ancak İkinci Meclis'te gerçekleşebileceğine İngilizler'i ikna etti.

İşte bu gibi sebeplerle ortaya çıkan bu teslim oluşun bâtınî veçhesine daha fazla yer vermek imkânı -şimdilik- mevcud olmadığından zâhirde cereyan eden ve Hilâfet'in ilgâsıyla neticelenen hâdiselerin panoramasını takdim etmek istiyoruz:

B- İLGA

a) İlgânın Gerçekleştirilmesi:

Devleti, Avrupâî bir zihniyetle idâre etmek üzere ele geçiren İttihatçı kadronun işbaşına geçişiyle arka arkaya sökün eden harb-darb ve siyâsî buhranlar boyunca hiçbir resmî ağızdan **"Hilâfetin ilgâsı"**ndan bahsedilmemiş, bilâkis dâima mânevî bir kuvvet kaynağı olarak ondan istifâde çâreleri araştırılmıştı.

Hahambaşı **Hayim Nâhum Efendi**
Hilâfet'in yıkılış tezgâhında İngilizler'in gizli elçisi ve sonradan Mısır Diktatörü **Abdünnâsır**'ın İbrânice muallimliği kılığı ile akıl hocalığını yapmış olan meşhur yahudi.

Gerçekten bu kadronun devleti sürüklediği ilk bâdire olan 1911 Trablusgarb Harbi'ne nihayet veren 15 Ekim 1912 tarihli **"Uşi Andlaşması"** imzalanırken bu kadîm vatan parçasında -onu düşmana (İtalyanlar) terk ederken bile- **"Hilâfet Hukuku"**nun muhafazasına îtina gösterilmiş olduğundan evvelce bir nebze bahsetmiştik.

Balkan Harbi gâilesi sonunda Bulgarlarla imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşması'nda da benzer

hükümlere yer verilmişti.

Birinci Cihan Harbi'ne iştirakimize âid karar da bir fetvaya istinad ettirilerek, Hilâfet'in nüfûzundan âlem-i İslâm çapında istifâde yolu tutulmuştu. Bugün Romanya'da kalmış olan Galiçya'dan Çanakkale ve Filistin çöllerine kadar her tarafta vatan müdâfaasına koşmuş olan Mehmedcikler, padişah-halîfeyi **"başkumandan"** olarak tanıyor ve O'nun nâmına verilen emirlere inkıyadla ölüme seve seve koşuyorlardı. Subayların hepsinde aynı hissiyat ve zihniyetin mevcud olduğu söylenemezse de, onlarda da aksine bir fiil veya fikrin tezâhürüne şâhid olunmuyordu.

Askerî olmaktan ziyâde, siyâsî sebeb ve sâiklerle ortaya çıkan hazin mağlûbiyetler ve bunların neticesinde asırlardan beri düşman yüzü görmemiş olan en bâkir vatan parçalarının işgal ve istilâlara mâruz kalması üzerine başlayan **"Millî Mücâdele"** safhasında bu dînî hissiyata müracaat ihtiyacı, daha da çoğalmıştı. Çünkü yeniden bir harbe başlamak için kitleleri harekete getirmek son derece güçleşmişti. Bir kere milletteki maddî ve mânevî güç, on sene müddetle devam eden harblerde tükenmiş ve yeni bir kımıldanma, ancak pek büyük müessirlerle mümkün olabilecek bir durum hâsıl olmuştu.

Ayrıca kumandanların dirâyet ve istikametleri hakkında umûmî efkârda şüphe ve tereddütler husûle gelmişti. Millî Mücâdele'ye, mâruz kalınan mağlûbiyetlerden mes'ul tutulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (partisinin) hortlatılması tarzında mânâ verenler az değildi ki, bu teşhisin yanlışlığını söylemek bir hayli zordur.

Hakikaten Millî Mücâdele'nin müdîr kadrosundaki zâbitler, tamamen İttihatçıydı. Bunlar tâ mâhud **"Hareket Ordusu"**ndan beri İttihat ve Terakkî kadrosunda gözükmüşlerdi. Hatta yalnız zâbitler değil, siviller bile böyleydi.

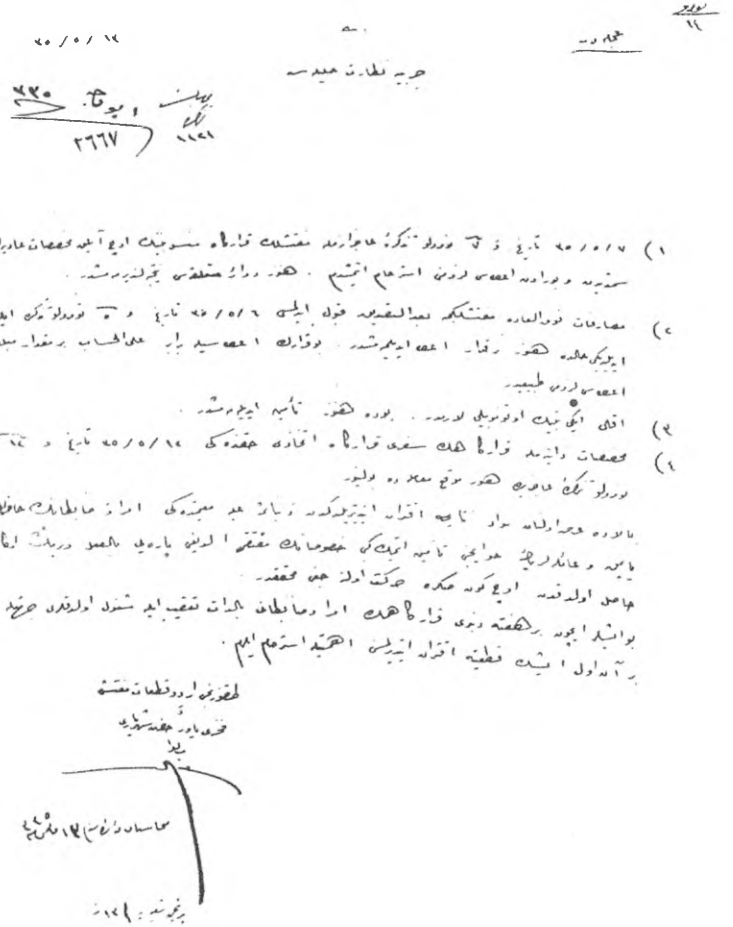

Anadolu'ya gönderilmesi kararlaşınca bunu önce sürgün (*Nutuk*'ta teb'id) zannederek gitmek istemeyen, sonra da İngilizler'in verdikleri sözde durup durmayacaklarını görebilmek için oyalanma çareleri peşinde koşan **M. Kemal Paşa** Harbiye Nezâreti'ne yazdığı yukarıdaki tezkere ile "üç aylık işlenmemiş maaş"tan en az iki binek otomobiline kadar bakınız neler istiyor. (Bkz. *Harp Târihi Vesîkaları Dergisi*, Sayı:1, Vesîka:11

Anadolu dâhilinde şu görüş ve ictihad sebebiyle yer yer baş gösteren isyan hareketlerini bastırmak ve umûmî efkârı, Millî Mücâdele hesabına kazanmak için son derecede dindar ve halîfeye bağlı görünmek mecbûriyeti vardı. Bu mecburiyeti, daha ilk günden itibaren kavramış bulunan **M. Kemal Paşa**'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından itibaren her yerde ilk ziyâret ettiği şahıslar, müftüler olmuş ve O, bütün beyânâtlarında Makâm-ı Hilâfet'e bağlılık hislerine husûsî bir ağırlık vermiştir.

Biz, bu hususu, bir başka eserimizde sayısız delillerle mufassalan şerh ve îzah etmiş olduğumuz[164] için fazla tafsilâta girmeye gerek görmüyor, şu birkaç misâlle iktifâ etmek istiyoruz:

Erzurum Kongresi'nde yapmış olduğu açılış konuşmasını aynen şöyle bitirmiştir:

"... En son olarak niyâzım şudur ki, Cenâb-ı Vâcibü'l-Âmal Hazretleri, Habib-i Ekrem'i hürmetine bu mübârek vatanın sahip ve müdâfii ve Diyânet-i Celîle-i Ahmediye'nin ilâ yevmi'l-kıyam harîs-i esdakı olan milleti necîbemizi ve Makâm-ı Saltanat ve Hilâfet-i Kübrâ'yı masûn ve mukadderatımızı düşünmekle mükellef olan hey'etimizi muvaffak buyursun. Âmin."[165]

Bundan sonra çalışmalarına başlayan kongrede uzun müzâkere ve münâkaşalar cereyan etmiştir. Bunların en alâka çekici olanı, yine Hilâfet'e ve Halife'nin durumuna dâirdir. Bu hususta Sivas Murahhası **Fazlullah Moral** şu bilgiyi vermektedir:

*"... Cum'a tatilinden bilistifade arkadaşım **Ziya Bey**'le **Gâzi Paşa**'yı ziyarete gittik. Bize İstanbul'un müttefik devletlerin işgâl-i askerîsi altında bulunduğunu ve*

164 Bu tarz hareketin sayısız misâli için müteaddid baskısı yapılmış olan **"Sarıklı Mücâhidler"** isimli eserimize bakınız.

165 **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri- c. 1, İstanbul, 1945, sh. 7.

Padişah'ın âdetâ esir olduğunu ve onlar orada bulundukça idâresi nâfiz olmadığından buna nihayet vermek üzere kendisini gizlice dâvet ederek bu hizmeti îfa etmek için Anadolu'ya gönderdiğini ve iki ellerini açarak:

«-Aman oğlum! Milletimin yüksek sesini işitmeliyim!..» dediğini yana yakıla anlattı.

Harbiye Nezâreti'nden aldığı bazı şifre ve telgrafları okuyarak bütün askerî kumandanlar kendisiyle hemefkâr ve müttefik olduğundan yalnız Kuvâ-yı Milliyenin birleştirilmesi mevzuundan ve sâireden bahsetmişti.

Ertesi gün de Meclis'te, Makâm-ı Hilâfet'in muhâfazası mevzuubahs olmuştur. Ben bu hususta mâruzatta bulunmak üzere söz alarak ayağa kalktım:

«-Muhterem Arkadaşlar! Hepiniz bilirsiniz ki, Makâm-ı Hilâfet'in biri islâmî, diğeri insanî olmak üzere iki vazifesi vardır. Osmanlı Padişahı ***«halîfe»*** *olduğu için, bütün Dünya'da mevcud Müslümanlar üzerinde hak ve hilâfet hâkimiyeti vardır. Osmanlı Padişahı bulunduğu için de, Osmanlı câmiası altında mevcud bilumûm anâsır-ı müslime ve gayr-i müslimeye hakk-ı hükümrânîsi bulunmaktadır. Gerek dînî, gerek insânî olsun, binâenaleyh her iki sûrette de îfâyı vazife etmekte bulunduğundan Hilâfetpenâhî'yi hepimizin muhâfaza ve müdâfaası zaruridir» dedim.*

Bu da itiraz edilmeyerek heyet-i umûmiyece kabul edildi."[166]

M. Kemal Paşa'nın bu kongreyi kapatırken söylediği son cümle de şudur:

"... Bu felâhpîra içtimâîmiz hitam-pezîr olurken Cenâb-ı Vâcibü'l-Âmal Hazretlerinden avn-i hidâyet ve Peygamber-i Zîşanımızın rûh-i pür-fütûhundan feyz-i şefaat niyaziyle vatan ve milletimize ve devlet-i ebed-

166 **Vehbi Cem Aşkun**- Sivas Kongresi, Sivas, 1945, sh. 80.

müddetimize mes'ud âkıbetler temenni ederim."[167]

Kongre kararlarının **"maksad"** matlablı 2. maddesinde:

"Osmanlı Vatanı'nın tamamiyetini ve Makâm-ı Hilâfet ve Saltanat'ın ve istiklâl-i milliyenin masûniyetini temin zımnında Kuvâ-yı Milliyye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır."[168]

Aynı ifâde, Sivas Kongresi'nde biraz daha Makâm-ı Hilâfet ve Saltanat'ın lehine takviye edilerek gene kongre beyannâmesinin ikinci maddesinde yer almıştır. Burada Makâm-ı Hilâfet sözü, Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Saltanat olarak değiştirilmiştir.

Aynı beyannâmenin beşinci maddesinde ise, daha sarîh davranılarak:

"Hükûmet-i Osmaniyye bir tazyik-i hâricî karşısında memleketimizin herhangi bir cüz'ünü terk ve ihmâl etmek iztırarında bulunduğu takdirde Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Saltanat'la vatan ve milletin masûniyet ve tamamiyetini kâfil her türlü tedâbir ve mukarrerat ittihâz olunmuştur."[169] denmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu 1920 tarihli ilk hükümet programının **"Mevadd-ı Siyasiyye"** başlıklı beşinci maddesinde:

"Hilâfet ve Saltanat Makâmı'nın tahlîsine (kurtarılmasına) **muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i Müslimîn, kavânin-i esâsiye dâiresinde mevki-i muhterem ve mübeccelini ahzeder!"**[170] denmiştir.

TBMM açılış beyannâmesi de aynı uslûbla kaleme

---

167 **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri- c. 1, İstanbul, 1945, sh. 7.

168 Tarih Vesikaları, (MEB), Ankara, 1941, s: 2, sh. 87.

169 Tarih Vesikaları, a.g.e., sh. 7.

170 **Kemal Arıburun**- Millî Mücâdele ve İnkılâblarla İlgili Kanunlar, Ankara, 1957, sh. 13.

alınmıştı. **M. Kemal** imzası ile her tarafa neşir ve tamim olunan bu vesikada da:

"1- Bimennihilkerîm.

Nisanın yirmi üçüncü Cum'a günü Cum'a namazını müteâkıp Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşâd edilecektir.

2- Vatanın istiklâli, Makâm-ı Rej -i Hilâfet ve Saltanat'ın istihlâsı gibi en mühim ve hayâtî vezâifi îfâ edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşâdını Cum'a'ya tesâdüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrûkiyetinden (mübârekliğinden) istifade ve kable'l-küşâd (açılıştan önce) bil'umum Meb'ûsîn-i Kirâm Hazerâtiyle Hacı Bayram-ı Velî Câmi-i Şerîf'inde Cum'a namazı edâ olunarak envâr-ı Kur'ân ve salâttan istifaza olunacaktır. Bâdessalât Lihye-i Saâdet (Sakal-ı Şerîf) ve Sancak-ı Şerîf'i hâmilen Dâire-i Mahsusa'ya kadar Kolordu kumandanlığınca kıtaat-ı askeriye ile tertîbât-ı mahsûsa alınacaktır.

3- Yevm-i mezkûrun te'yid-i kudsiyeti için bugünden îtibaren merkez-i vilâyette Vâli Beyefendi Hazretleri'nin tertibiyle Hatim ve Buharî-i Şerîf tilâvetine bed' olunacak (başlanacak) ve Hatm-i Şerîfin akşamı teberrüken Cum'a namazından sonra Dâire-i Mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4- Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı sûretle bugünden itibaren Buharî ve Hatemât-ı Şerîfe kıraat edilerek Cum'a günü ezândan evvel minârelerde Salavât-ı Şerîfe ..." denilmiştir.[171]

Bilâhare TBMM adına, bütün millete karşı yayınlanan beyannâmede de aynı hissiyât terennüm edilmiştir.[172]

171 Harb Tarihi Vesîkaları Dergisi- Sayı 14, (Ankara, 1955)'te yer alan 363 nolu vesîka.

172 *"... Şevketpenâh Efendimiz; Millî müdafaamızı mübârek Makâm-ı Hümâyunlarına karşı bir isyan sûretinde göstermek ve halkı*

Nasıl olmasın ki; bütün millet efrâdı, bir kitabın şirâzesi gibi altı asır boyunca hep o ulvî makâmın etrafında toplanmıştı.[173] Târihî mefâhir nâmına neyi varsa, hep o birlik ve

---

iğfal etmek için mütemâdî çalışan hâinler var. Onlar, milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütûhâtına yolu açık bırakmak istiyorlar.

Hâlbuki vuran da, vurulan da hepsi sizindir. Hepsi aynı derecede sâdık evlâdımızdır. Millî müdafaamızı, düşmanların bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. Her yeri, bir büyük hakânımızın, aşk-ı dînî ve ilâhîsine mutantan ve mehib bir delil olan İstanbul mâbedleri etrafında düşman askeri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yâd adamların ayakları çekilmedikçe, biz mücâhedemizde devam etmeğe mecbûruz. (Alkışlar.)

Padişahımız; Kalbimiz hiss-i sadâkat ve ubûdiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamandan ziyâde daha sıkı bir râbıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimâının ilk sözü, Halife ve Padişahına sadâkat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibâret olacağını südde-i seniyelerine en büyük tâzim ve huşû ile arz eder. (Alkışlar)"

27 Nisan 1336

(Zabıt Cerîdesi C. I. Ankara 1940, sh. 123

173 Halkta ve halk içinden seçilip gelen meb'uslarda bu bağlılığın ne ölçüde mevcud bulunduğunu anlamak için onların yeminlerini hatırlamak kâfîdir. Bu hususta 28 Nisan 1920 tarihli Zabıt Cerîdesi'nden aynen iktibas ettiğimiz şu satırları birlikte okuyalım:

*"**REİS** - Efendim, rüfekâdan (arkadaşlardan) bazıları, âzâ-yı muhteremenin îfâ-yı vazife edebilmesi için yemin etmelerini muvâfık görüyorlar. Bunun için de bazı yemin sûretleri teklif ediyorlar.*

Riyâset- i Celîleye:

"Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Zât-ı Akdes-i Hazret-i Padişâhî ile vatanın istiklâl ve istihlâsından (kurtarılmasından) ve âmâl-i meşrûa-i milliye dâiresinde hareketten başka bir gâye takip etmeyeceğime ve bu Meclis'te hiç bir fırka ve zümre-i siyâsiyenin efkâr ve âmâline (fikirlerine ve emellerine) hâdim olmayacağıma..." sûretinde âzâ-yı kirâmın tahlîflerini teklif eyleriz.

Yozgat	*Kırşehir*	*Ankara*
Hulusi	***Müfid***	***Şemseddin***

***REİS**- Diğer bir takrir... Afyon Karahisar âzâsından **Şükrü Bey** tarafından veriliyor.*

*Karahisar-ı Sahip Meb'usu **Şükrü Bey**'in, meb'usların yemin şekline dâir takriri:*

bağlılığa borçluydu.

Milleti, dâvâya (Millî Mücâdele'ye) kazanmak ihtiyacı karşısında dînî hissiyat ve Makâm-ı Hilâfet'e sahib çıkmanın zafere kadar her gün biraz daha artan bir ölçü ile gerçekleşmiş olduğu husûsu, inkârı gayr-ı kaabil bir gerçektir. Fakat zaferden sonra bu tutuma devam edilmemiş ve bilhassa **M. Kemâl Paşa**'nın rota değiştirdiği görülmüştür. Şöyle ki:

Evvelce bir nebze bahsetmiş olduğumuz üzere, zaferden sonra toplanacak sulh konferansına hem Ankara Hükûmeti ve hem de İstanbul Hükûmeti dâvet edilmişti. Bunun üzerine sadrazam **Tevfik Paşa** 27 Ekim 1922 tarihinde **Kemal Paşa**'ya bir telgraf çekerek **"elde edilen zaferin Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığı"**nı bildirmiş ve sulh konferansında birlik ve beraberliği sağlayacak bazı teklifler ileri sürmüştür.

Fakat **M. Kemal Paşa**'nın, artık bir İstanbul Hükümeti tanımak istememesi üzerine, **"Saltanat"** ve **"Hilâfet"**i birbirinden ayırarak Saltanatı lâğvetmek ve bu sûretle İstanbul Hükûmeti'ne son vermek yoluna gidildi.

TBMM'de bu maksadla fevkalâde bir celse aktolundu. **Dr. Rıza Nur** ve seksen kadar arkadaşının imzaladığı

*"Makâm-ı Saltanat ve Hilâfet-i Kübrâ'ya ve vatana sadâkata adem-i riâyetten (riâyetsizlikten) ve millet tarafından uhdeme tevdi kılınan vazife-i meb'ûsiyet ve vekâleti, milletin nef'i aleyhine isti'malden tevakkî ile (çekinerek) vatan ve istiklâlimizin tahlis ve muhâfazasına ve memlekette kavânini hâkim kılmağa bilâ amel-i husûsî azîm ve îman ile çalışmaktan fâriğ olmayacağıma ve bunların hilâfından mücânebet eyleyeceğime **vallâhi billâhi**..."*

Salâhiyet-i fevkalâde ile bu kere millet tarafından intihap edilen meb'us arkadaşlarımızla evvelce intihap edilip İstanbul'un işgâli üzerine İstanbul'dan fırâr ile buraya gelen milletvekillerinin bâlâdaki yemin ile tahlîflerinden sonra işe mübâşeret edilmesini (başlanmasını) teklif ederim." (Zabıt Cerîdesi, c. 1, Altıncı İçtima' Birinci Celse, Ankara, 1940, sh. 114)

bir takrir görüşülerek iki maddelik bir kanun kabul edildi.

"1- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'yla, Türkiye halkı, hukuk ve hâkimiyet-i hükümrânîsinin mümessil-i hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesini gayr-i kaabil-i terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile, bilfiil isti'male ve irâde-i milliyeye istinâd etmeyen hiç bir kuvvet ve hey'et tanımamaya karar verdiği cihetle Mîsâk-ı Millî hududları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka şekl-i hükümet tanımaz. Binâenaleyh Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şeklî hükümeti, 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addetmiştir.

2- Hilâfet, Hânedan-ı Âl-i Osman'a âid olup Halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedânın ilmen, ahlâken erşed (en reşîd) **ve eslâh** (en iyi) **olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, Makam-ı Hilâfet'in istinadgâhıdır. Bu gün ve bu gecenin (2 Kasım 1922) bayram addi karargîr olmuştur."**

Evet, saltanatı ilgâ ederek Osmanlı Devleti ve Hükümetine son veren bu kanunun kabul târihinin **"bayram"** yapılması da kararlaştırılmıştır. Zira bu teklifi hükümet nâmına müdafaa eden Başvekil **Rauf Orbay**, çok az bir zaman önce **"Hilâfet ve hatta Saltanat'a hissen ve fikren merbût"** bulunduğuna dâir beyânını unutmuş[174] ve fazladan olarak da bu günün bayram olarak kabûlünü talep etmişti.

Sultan Vahideddin gibi bir padişahın siyâsî iktidardan mahrûm bir Hilâfeti kabul etmeyeceği muhakkaktı. Nitekim az sonra Ankara Hükümeti nâmına fevkalâde bir

174 **Rauf Bey**'in bundan çok az bir müddet evvel, **Refet Paşa**'nın Keçiören'deki evinde **M. Kemal Paşa**'ya karşı nasıl bir **"Hilâfet"** ve hatta **"Saltanat"** müdâfii sıfatı ile îrâd-ı kelâm etmiş olduğunun ibretle müşâhedesi için mâhud **"Nutuk"**un 418-419. sahifelerine bakınız.

mümessil sıfatıyla İstanbul'a gelmiş olan **Refet Paşa**, Yıldız Sarayı'na giderek huzura kabul olunmuştur. Padişah'a alınan bu kararı büyük bir nezâket ve hürmetle arz etmişse de **Sultan Vahideddin**:

"-Saltanatsız bir Hilâfeti, Hânedânımızın en âciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğinden emin olabilirsiniz, Paşa!..." diyerek görüşmeye son vermiştir.

Devrinin en iyi hukukçuları kadar fıkıh bilen **Sultan Vahideddin**, bu durumu, İslâm fıkhının devlet reisine âid kaideleri ile kaabil-i telif görmüyordu. Hakîkaten -eski tâbirle söylemek gerekirse- **"tehdidini ikaa kaadir olmayan"** bir halîfe, fıkhen halîfe sayılamazdı.

Aradan çok az bir zaman geçmeden **Sultan Vahideddin**'i son derecede düşündüren ve endişelendiren bir hadîse oldu. Eski devrin en önde gelen nâzırlarından biri olup Millî Mücâdele'ye aleyhtar yazılarıyla tanınan **Ali Kemal Bey**, İstanbul'da yakalanıp zorla İzmit'e götürülmüş ve orada **Nureddin Paşa**'nın emriyle askerlere linç ettirilmişti.

Saraya her gün **Sultan Vahideddin** için de iyi düşünülmediğini gösteren haberler gelmekteydi.[175] Halk, zafer

175 Hakikaten **Sultan Vahideddin** merhûmu, İzmit'te polis ve jandarmaya linç ettirilip halkın infiâline kurban etmiş gibi gösterilen **Ali Kemal**'inkine benzer bir tertibe mâruz kılmak isteyen resmî şahsiyetler bile mevcuddu. Bunu Lozan'a giden hey'ete dâhil olması sebebiyle İzmit'te **Ali Kemal Bey** merhûmun linç ettirildiği günü akşamı **Nureddin Paşa**'nın murahhas hey'etimiz şerefine verdiği ziyâfette bizzat müşahede eden büyük şâir **Yahya Kemal Beyatlı** şöyle tesbit ve naklet-mektedir:

*"Vâkıa, o sofrada hazır bulunan üç vekil ve birçok meb'uslar bu linç vak'asını tasvip etmiyor, hattâ içlerinden **Nureddin Paşa**'yı takbih ediyorlardı. Daha doğrusu **Nureddin Paşa**'nın bu hareketinde tebellür etmeğe başlayan mülkiye ve adliye teşkilâtımıza bir müdâhale görüyorlardı. **Nureddin Paşa**'nın Ankara üzerinde şahsî bir te'sir hâsıl etmek siyâsetini de seziyorlardı. Yalnız mevki müşkildi. **Ali Kemal**'in ihâneti*

coşkunluğu içindeydi. Gündüzleri meydanlarda toplanıyor, heyecanlı nutuklar îrâd ediyor, akşamları fener alayları tertip ediyordu. Araya karışan bazı kötü maksatlılar, **Sultan Vahideddin** hakkında da ileri geri konuşuyorlardı. Hattâ tramvaylara tebeşirle:

"-Kahrolsun **Sultan Vahideddin**!" diye yazılmıştı.

Bu durumda kendisini emniyette hissetmeyen ve **"Halife"** sıfatıyla hakarete uğramak veya binbir güçlükle düşmandan temizlenen vatanda yeni bir ihtilâfın zuhûruna âmil olmak istemeyen Padişah, doğup büyüdüğü ve hükümdarı olduğu vatanından ayrılmak mecbûriyetinde kalmıştır. (17 Kasım 1922).

Esâsen bir gün önce de TBMM, O'nu **"hıyânet-i vataniye"** ile itham eden bir karar almıştı. Bu hâdise üzerine TBMM, fevkalâde bir sûrette içtimâ ederek durumu müzâkere etmiştir. Halife ölmediğine, istifâ etmediğine, azledilmiş de olmadığına göre Hilâfet Makâmı boşalmış mıydı? Yerine yeni bir halife seçilebilir miydi? Yoksa **Sultan**

---

hakkında bütün milletin ittifakı, bir nevî icmâ-ı ümmet vardı, muzafferiyetin meşrû tedbirleri de henüz taze idi.

Askerlikle hükûmet-i mülkiyenin salâhiyetleri birçok mıntakalarda henüz ayrılmamıştı. İzmit ise, o günlerde İstanbul'a hücum edecek ordunun merkeziydi. Halk, muzafferiyetin neşvesi içinde bütün nükteleri fark etmiyordu. Bütün bu düşüncelerin sevkiyle oradaki hükümet mümessilleri, bir müşâhid vaziyetinde susuyorlardı.

*Lâkin yemek esnasında **Nureddin Paşa** bahse devam ederek:*

*"-İnşallah yakında **Vahideddin**'i de getirip cezasını vereceğim." derken ikinci murahhas **Rıza Nur Bey**'in sabrı tükendi; önüne bakarak, lâkin **Nureddin Paşa**'ya hitâben:*

"-O'nu İnebolu'dan yola çıkaracağız, çünkü Ankara'ya gelip mahkeme karşısında hesap vermesi lâzımdır." dedi." (Bak: **Yahya Kemal Beyatlı- Ali Kemal,** Meydan Dergisi, İstanbul, 16 Şubat 155, s: 5; **Yahya Kemal Beyatlı**- Siyâsî ve Edebî Portreler, İstanbul,1968, sh. 95)

Vahideddin'in Hilâfeti devam mı ediyordu? Bu mes'ele etrafındaki münâkaşaları hulâsaten dikkatlerinize arz etmeden önce, merhûmun vatanını terk edişine âid bir noktayı kısaca îzah etmek istiyoruz.

Sultan Vahideddin merhûmun doğup büyüdüğü ve hükümdarı olduğu azîz vatanından ayrılışı, umûmî efkârda bir şok tesiri husûle getirmişti. Şaşırmayan ve hayret etmeyen, sadece Ankara'daki bazı şahıslarla onların İstanbul'daki mümessilleriydi. Zira bunlar, şu neticeyi istihsâl etmek için işgal kuvvetlerine mensup bazı eşhas ile birlikte gece gündüz çalışmışlardı. Hazırlıkların bütün safahâtından, ânı ânına haberdardılar. **Sultan Vahideddin** merhûmun hayatına karşı ciddî bir tehlikenin mevcud olduğu kanaatini uyandıran hâdiseler hep bunların tertibiydi. Kısacası, Padişah'ı şu neticeye doğru gitmek üzere mânevî bir baskı ve cebre mâruz bırakmışlardı.

Gerçekten İstanbul'daki işgal kuvvetleri ve hâssaten İngilizler'le Ankara'nın mümessilliğini yapan şahıslar, **Sultan Vahideddin** merhûma karşı oynanan bu oyunu birlikte plânlamışlardı. Meselâ Padişah nâmına **General Harington**'la bu mes'eleyi görüşen **Miralay Fahri (Engin) Bey**, bütün konuştuklarını akrabası **Niyazi Bey** vasıtasıyla **Refet Paşa**'ya saati saatine intikâl ettirmişti.[176]

Hâlbuki **Refet Paşa** İstanbul'da **M. Kemal Paşa** nâm ve hesabına bulunuyor ve **Sultan Vahideddin** merhûma muârız olanların başını teşkil ediyordu. **Miralay Fahri (Engin) Bey** ise, güyâ **Sultan Vahideddin** merhûmun en yakınlarındandı. O derece ki, gurbete bile kendisiyle birlikte çıkmış ve O'ndan ölünceye kadar ayrılmamıştı. Şu sadâkat görünüşü içindeki insanların ne oyunlar oynadıkları tafsil edilmek istense, mevzû bambaşka vâdilere dökülür.

176 **Gotthard Jaeschke**- a.g.e., c. 2, sh. 11.

Bu cihetle biz sadece şu bir misalle iktifâ eyleyelim. **Sultan Vahideddin**'in yanında O'nun husûsî doktoru olarak bulunan **Reşat Paşa**, Sultan'ı vatandan ayrılmaya imâle eden Ankara ve **M. Kemal**'in casuslarından biri idi. Mason olmasına rağmen yine de asgarî bir vicdan sahibi imiş ki, San Remo'da, **"Padişaha, O'nu aldatıp ihânet ettiği yolunda bir mektup yazıp bırakarak"** intihar etmiştir.

Yakınlarından bizzat dinlediğimize nazaran **Reşad Paşa**'nın kendisinden af dileyen bu mektup, diğer birçok vesâikle birlikte **Sultan Vahideddin** merhûm tarafından zembille şömineye atılıp yok edilmiştir.

Bir de şu hususu belirtelim ki; **Sultan Vahideddin** merhûma sûret-i haktan görünerek oynanan bu oyunlar, sadece vatandan ayrılış hâdisesine münhasır olmayıp tahta geçtiği gün başlamıştı. Bunun **M. Kemal Paşa** ve İngilizlerle alâkalı mes'elelerde kazandığı kesâfet ve nezâket, akla durgunluk verecek derecededir.

Öyle ki, **"Hilâfet"** mes'elesinde en ehemmiyetli noktayı teşkil eden şu keyfiyetin gerektiği şekilde şerh ve îzâhına -bugün için- en küçük ölçüde bir imkân mevcud değildir. Biz de ancak kırılmış bir vazodan bazı parçalar göstererek muhâtabımızın o vazoyu zihninde tecessüm ettirmesini sağlamak nev'inden bir hareket ve imkân içindeyiz. Bu vesîle ile şu muammâya ilk defa ve isâbetle parmak basan merhûm **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'nin şu dikkat çekici satırlarını arzedelim:

*"İngilizlerle **Mustafa Kemal** muvâzaasının âsârını, Lozan müzâkerâtı zamanına kadar te'hir etmeyerek Mudanya Mütarekesi'nden ve Yunan inhizamından evvelki, yani İngilizler'in Anadolu'da zuhûr eden Kemâlî kıyamını bastırmak üzere hem İstanbul'daki Halife Hükümeti'ne cebir ve tazyik icra ettikleri, hem de müşkilât îkâından hâlî*

Son devrin allâmelerinden
Şeyhülislâm
Mustafa Sabri Efendi

kalmadıkları zamanlarda bile bulmak mümkündür.

*İstanbul'un ve Halife'nin ecnebî işgâl-i askerîsi altında serbest harekâttan mahrum vaziyeti, Anadolu'yu halîfe aleyhine ayaklandıran **Mustafa Kemal**'i mücâdelede gâlip getirmeye sebep olduğu gibi mebdeinden itibaren üç sene süren **Mustafa Kemal** harekâtının Yunanlılara karşı yüz ağartamayarak mağlûbiyetle ve Anadolu dâhilinde şehirden şehre çekilmekle geçen birinci, ikinci ve kısmen de üçüncü senelerinde bile müdâfaa-i memleket nâmına yine bu hareketten hayır ve menfaat husûlü ihtimalini hatırından çıkarmayan ve esâsen **Mustafa Kemal**'i Anadolu'ya husûsî bir sıfat ve mâhiyetle gönderen Padişahın hiç bir zaman bu kıyamı tam bir ciddiyetle bastırmak mesleğini iltizam etmeyerek*[177] *İngilizleri savsaklamakla vakit geçirdiği ve **Mustafa Kemal**'le onlara oyun oynamağa çalıştığı esnada, İngilizler de aynı adamla Padişaha ve Makâm-ı Hilâfete oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır.*

Harb-i Umumî neticesinde İzmir'i, velev muvakkaten olsun İstanbul'daki Hilâfet Hükûmeti'nin elinden alarak Yunanlılara veren ve sonra bunu, Ankara'nın lâik hükümetine iâde eden İngilizler, kasden kabahatli vaziyete

177 *"**Mustafa Kemal** üzerine İstanbul'dan ordu sevki, seneler geçtiği hâlde Yunan ordusuna karşı kendisinin bir iş göremediği ve bilâkis Anadolu'nun pek çok yerlerini Yunan Ordusu'na harben işgal ettirerek devlete **"Sevr"** Muâhedesindeki ağır şerâitin tahmiline sebep olduğu zamana müsâdiftir.*

*Yunan ordusuna karşı eser-i hayat göstermeğe başladıktan sonra ise, **Mustafa Kemal**'in sarâhaten Hilâfet'e isyan edecek derecede şımarması bile Padişah tarafından ciddî bir mukâbeleyi dâvet etmemiştir. Şâyân-ı dikkattir ki, **Mustafa Kemal**, ilk perdebirûnâne telgrafını kendisi hakkında mülâyim ve müsâid bir meslek tâkip etmesinden dolayı vatanperver vezir nâmını verdiği **Tevfik Paşa**'nın zaman-ı hükümetinde çekti. Padişah da ondan sonra o hükümeti nihâyete kadar değiştirmedi, değiştirmek için vukû bulan vesâyâyı da dinlemedi."* **(Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi)**

یارین

١٣٤٦

ΓΙΑΡΗΝ

ایکنجی سنه
نومرو : ٢٧
نسخه‌سی هر یرده (٥) دراخیدر.

آبونه شرائطی :
داخلده : سنه‌لکی ١٥٠ ، آلتی آیلغی ٨٠ دراخیدر.
خارجه : سنه‌لکی ٢٠٠ ، آلتی آیلغی ١١٠ دراخیدر.

صاحب امتیاز : ح . فهمی
اداره‌خانه :
کوملجنه ، حاریلائو جاده‌سی
نومرو : ١٥

Ὑπεύθυνος
Διευθυντὴς
Χ. ΦΕΧΜΗ

او آفتاب رهاکاری مطلقا حقك ،
دوغار ، زمان کلیر ، اوستنده خون احرارك !

چهارشنبه ١٥ آغستوس — ١٩٢٨

شر اولونور مستقل فکرلی مسلمان غزته‌سیدر)

بتون حقوقی محفوظدر .

اسلامده امامت کبری

مصطفی صبری

یعنی : خلافت معظمهٔ اسلامیه

١٩٢٦

...کز مبعوثلریکزی کندیکزه بکزه‌تیك !

نمازلرینك مکتبده جامع اتخاذ اولونان قسمده ایفاسنی ترویج ایتمش اولدیغمدن وبو صورتله اجتماعیاتمزك بوکونکی « مذهب مجنونانه » اصحابنی‌ده قسماً اسکات ایتمکی ضامن بولنان کیفیتك طرف والالرندن ده ترویج وتنسیبنی رجا ایلر وآتیده صورتی مندرج قیر محله مکتبنك محله قهوه‌سی

اولدیغمز برکره دها ثابت اولدی . ایمان قلبده اولور دییه‌رك مفتی حافظ نوزاد افندینك شاپقه‌لی تورکلر حقنده‌کی معامله‌سنه قارشی کلمکه چالیشان سابق جماعت رئیسی حافظ حلیم افندی ، مکتب مدیرینك

Mustafa Sabri Efendi'nin çıkardığı Yarın Gazetesi'nin kapağı

düşürdükleri Hilâfet'i, bu alışveriş içinde Âlem-i İslâm'a sezdirmeden komisyon olarak aldılar."[178]

Sultan Vahideddin merhûmun vatandan ayrıldığı gün (17 Kasım 1922), **M. Kemâl Paşa** İstanbul'daki mümessillerine gönderdiği tâlimatta **Sultan Vahideddin**'in henüz hal' edilmemiş bulunduğunu, Meclis'ce seçilecek yeni halîfe için de bir karar mevcud olmadığını beyânla **"gâyet mahrem bir tarzda ve şahsî olarak" Abdülmecid Efendi**'nin **"hissiyât ve temâyülâtının tesbitiyle kendisine bilgi verilmesini"** istemiştir. Karşılıklı muhâbere devam etmiş ve Ankara nâmına çalışanların **Abdülmecid Efendi**'nin hissiyât ve düşüncelerinin kendi istikametlerinde olduğunu tesbit etmeleri üzerine, mes'ele, resmiyet ve aleniyete intikal ettirilmiştir.

Tuhaftır ki, **İsmet Paşa**'nın evvelce nakledilmiş olan **"Muslim Standart"** muhâbiri **Abdülkayyum Efendi**'ye Hilâfet hakkında verdiği ve içinde:

"Türk Milleti, İslâmiyet'in kolu ve kılıcıdır... Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar Hilâfet'i tutup yaşatacağız..." gibi cümleler ihtivâ eden meşhur beyânâtın verildiği tarih, tam da **Sultan Vahideddin**'in Malta'ya gitmek üzere **"Malaya"** isimli İngiliz harb gemisine bindiği gündü.

Ertesi gün, yani 18 Kasım 1922'de **Rauf Orbay**, **Abdülmecid Efendi**'den sağlanmış olan bir mektubu icrâ vekilleri hey'eti toplantısında okumuştu. Uçak mevcud olmayan bir devirde şu sür'ate bakınız!

Bu mektubda, **Abdülmecid Efendi**, Meclis'ce Hilâfet ve Saltanatın birbirinden ayrılması ve Saltanatın ilgâsı kararını tasvib ettiğini beyân ediyordu.

---

178 **Şeyhülislâm Mustafa Sabri**- İslâm'da İmâmet-i Kübrâ, Yarın Gazetesi, 1 Teşrinisani 1929, Gümülcine.

Bunun anlaşılması üzerine o gün TBMM, fevkalâde ve gizli olarak ictimâ etti. Söz alan Başvekil **Rauf Bey**, **Sultan Vahideddin** merhûmun vatandan ayrılışıyla husûle gelen durumu izah etmiş ve **"... münhal kalan İslâmlığın imamlığına birinin seçiminin zarurî olduğunu, bu seçimle Hilâfet Makâmı'nı inhilâlden kurtarmak (!) gerekliğini"** söylemiştir.

Rauf Bey, bu mes'ele etrafında hey'et-i vekîlede (bakanlar kurulunda) cereyân eden görüşmeleri tafsil edince, bundan her şeyin çoktan kararlaştırılmış olduğu mânasını çıkaran **"İkinci Grup"**un liderlerinden **Çolak Selâhaddin Bey**:

"-Hükümet, kimi halîfe seçiyor?" diye bağırmış ve arkasından da:

"-Halifeyi seçme hakkı Meclis'indir!" diye eklemiştir.

Rauf Bey, **Abdülmecid Efendi**'nin üzerinde durulduğunu söyleyince, Çankırı milletvekili ulemâdan **Tevfik Efendi**, bu işin **"fetvâsız"** olamayacağı görüşünü belirtmiş ve şöyle sormuştur:

"-Makâm-ı Meşîhât'ın bir fetvasıyla Hilâfet'in **Vahideddin**'den alınması lâzımdır. Şer'iyye Vekâleti'nden böyle bir fetvâ alınmış mıdır?"

Rauf Bey, Şer'iyye Vekîli **Mehmed Vehbi Efendi**'nin bu mevzûda yapılmış olan icrâ vekilleri hey'eti toplantısına katıldığını ve yeni bir halifenin seçilmesi lüzûmu üzerinde durduğunu söyleyince **Tevfik Efendi**, böylece kanaat izhârının kâfî gelmeyeceğini, mutlaka şer'î esaslara uygun bir sûrette mes'elenin fetvâ hâline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Şer'iyye Vekili **Vehbi Efendi** söz alarak:

"-Makâm-ı Hilâfet'te bulunan bir adam, yabancı bir düşmanın himâyesine iltîcâ ederek fiilen Hilâfet'ten vaz-

geçmiştir. Binâenaleyh bir halifenin seçimi, Müslümanlar üzerine vâcibdir. Meclisimiz buna me'murdur. Fitne ve fesâdın bâis olmaması için herşeyden önce bu seçim yapılmalıdır. Anadolu'nun, İstanbul'un ve bütün İslâm Âlemi'nin gözleri meclisimize dikilmiş ne yapacağımızı bekliyorlar. Fetvâ istenmesi de doğrudur. Hazırladım zaten... Buyurun kâtip bey okuyunuz!" demiş ve hazırlamış olduğu fetvâyı dîvan kâtibine okuması için vermişti.

M. Kemâl, işin bu noktasında müzâkereye müdâhele ederek, fetvânın dîvân kâtibince değil de Şer'iyye Vekîlince okunmasını söylemiş, bunun üzerine Şer'iyye Vekîli **Vehbi Efendi** hazırlamış olduğu şu fetvâyı okumuştur:

"İmamü'l-Müslimîn olan zeyd (kimse)**, düşmanın, umûm Müslimînin aleyhinde mûcib-i mahv olan tekâlif-i şedîdesini bilâ-zarûreten kabul ile hukûk-ı İslâmiyeyi müdâfaada aczini izhar ve Müslimînin müdâfaa-i mücâhidânelerini düşmana muvâfakatla ihlâl ve Müslimînin intikasını (baş aşağı yuvarlanmasını) mûcib harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilâlkârânede devam ve ısrar ve ba'dehû ecnebî himâyesine ilticâ ederek Makâm-ı Hilâfet'i terk ve firâr ile Hilâfet'ten ferâgat etmekle şer'an münhal olur mu?"**

"el-Cevab: Allahu a'lem bissavab, olur."

(Ketebehü el-fakir Mehmed Vehbi)

"Bu sûretle hukuk ve menâfi-i İslâmiyeyi siyâneten Makâm-ı Hilâfet'in lâyık bir zâta erbâb-ı hall-ü akd tarafından biat olunmak vâcib olur mu?"

"el-Cevab: Allahu a'lem bissavab, olur."

(Ketebehü el-fakir Mehmed Vehbi)

Fetvânın okunmasından sonra, Meclis'te çeşitli münâkaşalar cereyan etmiştir. Bir kere fetva metninde **"hall"** kelimesinin yer almamış bulunması tenkid edilmiş,

bunun şer'ân zarurî olduğu ileri sürülmüştü.

Bu mes'eleyi ilk defa ortaya atan Bitlis Meb'usu **Yusuf Ziya Bey** idi ki, bu celsede **M. Kemal Paşa** ile aralarında şiddetli münâkaşalar cereyân etmiş ve belki de bu sebepledir ki, bilâhare 1925 Şark Harekâtı'na adı karıştırılarak îdam edilmiştir.

İtiraz edilen hususlardan biri de, Şer'iyye Vekili **Mehmed Vehbi Efendi**'nin verdiği bu fetvânın evvelemirde Şer'iyye encümeninde tedkik edilmesi lüzûmuna dâirdi. Muhâlifler, hemen hemen hepsi de **"İkinci Grup"**tandılar. Henüz meclis yenilenmemiş ve bunlar tasfiye edilememiş bulunuyor ve Meclis'i sarsıyorlardı.

İtirazların hemen hepsi uzun münâkaşalar sonunda kabul edilmişti. Ancak bazı meb'uslar, seçilecek halîfenin Ankara'ya getirilmesini istiyorlardı ki, diğer tarafın bunu kabul etmesine imkân yoktu. Zira Ankara'ya getirilecek halîfeyi, Meclis'in başına geçirmeyi düşünüyor ve bunu açıkça ifâdeden çekinmiyorlardı.

Gerçekten Bitlis meb'usu **Yusuf Ziya Bey**:

"-Halîfeyi hâkimiyetimiz altındaki bir yerde seçmek ve O'na biat etmek şarttır. Bîat tamam olmadıkça, seçim tam sayılmaz." demiş ve mes'elenin en hassas noktasına temâsla:

"-Asıl mühimmi seçeceğimiz halîfenin vazifesi ne olacaktır?!" diye bir suâl sormuş ve bu suâli yine kendisi şu sûrette cevaplandırmıştı:

"-İslâmiyet, cumhur üzerine kurulmuş bir mevcûdiyettir. İdâresi, meşveretle yürütülür. Yani bir şûrâ gerektir. Şûrânın tabiî reisi ise, ancak Halîfe olabilir. O şûrâya reislik edecek zât, herhalde halîfe olacak zâttır. Halîfe cismânî ve rûhânî sıfatları nefsinde toplar. Fakat onu mukayyet olarak cem' eder.

O'nu kayıt altına, ancak ümmetin şûrâsı alır. Bugün,

bu yüzden İslâm Âlemi'nde teşevvüş olacaktır, hatta olmuştur da..." diye sözlerine devam eden **Yusuf Ziya Bey**, kürsüden hocalara hitâben:

"-Şerîat'ı bilen hocalar susmaya devam ederlerse, yarın rûz-i mahşerde bunun hesâbını vereceklerini" de ifâde etmekten geri kalmamıştır.

İkinci Grup'un liderlerinden **"Çolak Selâhaddin"** denilmekle meşhur olan **Miralay Selâhaddin Bey** seçilecek olan yeni halîfeye **"biat"** edilmesi üzerinde ehemmiyetle duruyor ve mes'elenin halli için **Refet Paşa** vasıtasıyla **Abdülmecid Efendi**'nin emin ve millî hükümetin hâkim olduğu bir yere getirilip halîfe ilân edilmesini, kendisine âcilen biat olunmasını, bu husus gerçekleşinceye kadar da, telgraf telleri kesilerek hiç kimsenin dışarı çıkmasına ve dışarısı ile temas kurmasına imkân verilmemesini istiyordu.

Bu gizli celse, harâretli münâkaşalarla saatlerce sürdü. İkinci Grup'un hatipleri o kadar mantıkî ve heyecanlı konuşuyorlardı ki, Birinci Grup'a mensup olanlardan **Tunalı Hilmi** gibi bazıları da heyecana kapılarak bunların fikirlerini destekler tarzda konuşmaya başlayınca, **M. Kemal Paşa** müzâkerelere müdâhale ihtiyacını hissetmiş ve halîfenin TBMM'ye başkan yapılması tarzında mevkiini kuvvetlendirecek iddia ve ifâdeleri şiddetle reddetmiş ve:

"-Türk Milleti ve O'nun meclisi, kendi varlığını halîfe adını taşıyan veya taşıyacak olan bir zâtın eline veremez ve vermeyecektir, efendiler!.. Bundan dolayı İslâm Âlemi'nde karışıklık varmış veya olacakmış, bunların hepsi mânâsız ve yalan sözlerdir, kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor." demiştir.

M. Kemâl Paşa'nın biraz evvel bu fikirleri ileri sürmüş bulunan Bitlis Meb'usu **Yusuf Ziya Bey** hakkında:

"-Yalan söylemiştir, yalan söylüyor!.." gibi ağır it-

hamlarda bulunması, milletvekillerinin yerlerinden itirazlarına ve karşılıklı birbirlerini ithamına sebep olmuştur.

Bunun üzerine müzâkere kesilmek noktasına gelmiştir. Reis, sükûneti güçlükle sağlıyordu. **M. Kemâl Paşa**, Hilâfet'in mâhiyetinden, yeni Türkiye Devleti'nin durumundan, **Abdülmecid Efendi**'nin şahsiyyetinden bahsederek konuşmasını sürdürmüş ve sözü Şer'iyye Vekili **Vehbi Efendi**'ye bırakmıştır.

Vehbi Efendi, İkinci Grup hatiplerinin îtirazlarına güyâ cevaplar verdikten sonra kendi kendisiyle tezada düşerek:

"-Hilâfet'in mânâsı, Dünya'yı vakt-i merhûnuna kadar îmâra çalışmaktır. Halîfenin Şeriat hükümlerini icrâya memur olması lâzımdır. Hilâfet, İslâmlara mahsus bir ünvandır. Buna temas etmemin sebebi de budur. İslâm'ın reisliğinde bulunanlara, halîfe deniyor. Bu da şeriatın hükümlerini icrâya memurdur...

Bu şartların ve meziyetlerin tamamını bir kişide bulmak imkânı var mıdır, yok mudur? El-cevap, yoktur. Yok olunca ne oluyor?! Şer'ân her işi ehline verip iş bölümü kaidesine riâyetle Hilâfet Makamı'nda bulunulur.

Bizim bugünkü durumumuza gelince, evet, biz, bir halifeye bîat ederiz. Bu Müslümanlar için vâciptir, lâzımdır ve geciktirilmesi de câiz değildir. Bu halîfe de gereken şer'î vazifesini Meclis'e bırakır, Meclis vâsıtasıyla icrâ ettirebilir. Hemen seçelim, sonra sıfatlarını düşünelim." demiştir.

Şer'iyye Encümeni'ne giden fetvâ, kısa bir müddet sonra ufak-tefek değişikliklerle Meclis'e getirilmişti. Fakat Meclis, karara yanaşmıyordu. İkinci Grup'un hatipleri, arka arkaya söz alarak Meclis'i te'sir altına almışlardı. Bunlardan Malatya Meb'usu **Lütfi Bey** kürsünün önüne gelerek:

"-Bizim burda halife seçmemiz, şer'-i şerîfe uygun değildir!.." diye haykırmıştı.

Mehmed Vehbî Efendi, sanki itiraz **"salâhiyet"** hususuna değil de **"bîat şekli"**ne dâirmiş gibi:

"-Buradan şer'an biat caizdir. Mağrib'de olan bir adama, Maşrık'ta bulunan herhangi bir müslüman biat edebilir. Biatta hiçbir engel yoktur." diye karşılık vermişti.

İkinci Grup hatipleri, halifenin mutlaka Ankara'ya getirilmesini istiyor ve biatın vicâhen gerçekleşmesi üzerinde duruyorlardı.

Birinci Grup, bir kifâyet-i müzâkere takriri vermişti. Celseyi idâre eden **Dr. Adnan Adıvar** bunu reye koyacağı sırada, Afyon Meb'usu **Şükrü (Çelikalay) Hoca** bunun aleyhinde söz isteyip bir kimsenin gıyâbında biat olmayacağı istikametinde konuşması, yeniden münakaşalara ve karşılıklı hakaretâmiz kelimelerle atışmalara sebep olmuştu.

Bu sırada İkinci Grup'tan olduğu bilinen **Kara Vâsıf**, **Çolak Selâhaddin**, **Süleyman Necati**, **Ziya Hurşid** ve arkadaşlarının verdikleri bir takrir okunmuştu. Bu takrirde:

"Halîfenin İstanbul'da yabancı tazyiki altında kalarak vazifesini görememesi, mahzurlar tevlid eder. Halîfeye burada biat edilmesini, İstanbul yabancı işgalden kurtarılıncaya kadar geçici olarak halîfenin Ankara'ya çağırılmasını ve niçin İstanbul'dan ayrıldığının İslâm Âlemi'ne ve medenî Cihâna ilân edilmesini..." denilmekteydi.

Yedi imzâlı bu takriri, on beş imzâlı bir diğeri takib etmişti. Bunda da:

"Hilâfet, esâret kabul etmez. Halife, hâkim bulunduğumuz bir yerde bulunmalı, Anadolu'ya getirilip and içirilmeli ve biat olunmalıdır. Bu takririmiz ad açıklanarak re'ye vaz' edilmelidir." denilmekteydi.

Söz alan **Rauf Bey**, İkinci Grup'u yatıştırmaya çalışan bir konuşma yapmış ve bu esnada **Rauf Bey**'le **Çolak**

Selâhaddin arasında sert münâkaşalar cereyan etmiştir.

Bu sırada kürsüye çıkan Trabzon Meb'usu **Hâfız Mehmed Bey**, mes'elenin en hassas noktasına avdetle:

"-Meclis'in halife seçmeye hakkı, salâhiyeti yoktur. Çünkü Halife seçilecek zâtın padişahlık kudreti olması lâzımdır. Mâdemki, Hilâfet dinî bir makam olmuştur, bu Meclis halifeyi seçemez ve seçmeye hakkı yoktur!.." diye bağırmıştır.

Mâhud **"İzmir Sûikasti"** meselesine adı karıştırılarak bilâhare nâ-hak yere îdam edilen bu cesur hatibin şu sözü üzerine, hava yine elektriklenmiş, karşılıklı münakaşalar başlamıştır.

İkinci Grup, verdikleri takrirlerin ad okunarak re'ye konulmasında ısrar edince, İkinci reis **Adnan (Adıvar) Bey** henüz seçilmemiş bulunan halîfenin Ankara'ya gelip gelmemesinin nasıl mevzuubabs olabileceği yolunda itiraz edip evveliyetle halifenin kim olacağının tâyini ve seçimi gerektiğini söylemiştir.

Bunun üzerine teklif yapılmış. **General Harington**'dan **Sultan Vahideddin** merhûmun kendilerine ilticâ edişi hakkındaki resmî yazı ve zikredilen fetvâlar okunduktan sonra halîfe seçimi re'ye konulmuş.

Netîceten 162 mebusun rey kullandığı, bunların 148'inin **Abdülmecid Efendi**'ye, 2'sinin **Şehzâde Abdurrahim**, 3'ünün ise **Şehzâde Mehmed Selim Efendi**'lere verilmiş olduğu, 9 meb'usun da çekimser kaldığı anlaşılmıştır.[179]

Büyük Millet Meclisi'nce ittihaz edilen bu karar ve seçim üzerine, **M. Kemâl Paşa "hürmet-i mahsûsa"** kaydı ile **Abdülmecid Efendi**'ye aşağıdaki resmî mektubu göndermiştir:

---

179 Bu heyecanlı celsenin tafsilâtı için gizli celse zabıtlarına bakmak lâzımdır.

"Hânedân-ı Âl-i Osman'dan Halîfe-i Müslimîn ve Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn Abdülmecid Hazretlerine

*Âmme-i Müslimîn için mûcib-i mahv olan düşman tekâlîf-i şedîdesini kabul ve Müslimînin müdâfaa-i mücâhedelerinde düşmana muvâfakatla beyne'l-müslimîn îkâ-ı şerr u fesâd ve sefk-i dımâa fiîlen teşebbüs ve bu harekâtta devam ve ısrar ve binnihâye ecnebî himâyesine tevdî-i nefs ederek bir İngiliz gemisi ile Makarr u Makâm-ı Hilâfet'ten firar eden **Vahideddin Efendi**'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iyye Vekâleti'nden verilen fetvâ-yı şerîfe mûcibince hal'ine, Meclis heyet-i umûmiyesinin IX Teşrînisânî 1338 tarihinde mün'akit yüz kırkıncı içtimâının beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.*

Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini, bilâ kayd u şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na tevfikan icrâ, kudret ve teşrî' salâhiyeti kendisinde münceli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakîki mümessillerinden mürekkeb Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrînisânî 1338 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbâb-ı mûcibe ve esâsât dâiresinde Meclis-i âlîce 18 Teşrînisânî 1338 tarihinde mün'akit celsede, Makâm-ı Muallâ-yı Hilâfet'e intihab buyurulmuş olduklarını hürmet-i mahsusa ile Zât-ı hilâfetpenâhîlerine arz ederim.

Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Âlem-i İslâm'a ve Türkiye halkına iblâğ olunmuştur.

İntihâb-ı vâkiin Âlem-i İslâm için müteyemmen ve fuyûzât-bahş olmasını eltâf-ı ilâhiyeden tazarrû ve niyaz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gâzi M. Kemal"[180]

180 **M. Kemal Paşa**- Nutuk, (vesîkalar kısmı), Ankara, 1972, sh. 276.

Bu sûretle **Abdülmecid Efendi**, Hilâfet Makâmı'na **"Sultan sıfatını hâiz olmaksızın"** geçmiş oluyordu. Lâkin bu Hilâfet meşrû muydu?!.. Bu husus daha evvelce tafsil edilmiş olduğundan üzerinde durmuyoruz.

Sadece şu kadarını söyleyelim ki, Hilâfet meselesi ilgâ veya ibkâ yönünden birkaç safha arz etmiştir.

Başlangıçta **M. Kemal Paşa**, bu kadîm dînî müesseseyi ilgâ düşüncesindeydi. Bu hususta O'nun mütârekede ikamet etmekte bulunduğu İstanbul'daki meşhur Pera Palas Oteli salonlarında başlayan pazarlık ve anlaşmalar hakkında birinci cildimizde nisbî bir izahat verilmiştir. Daha sonra Hilâfet'i şahsına almak ve bu sûretle muhâfaza etmek arzusuna kapıldığı husûsundaki rey ve delilleri de evvelce -binnisbe- arzetmiştik. Sonra Lozan'daki tıkıştırmalar ve nihayet malûm netice...

Abdülmecid Efendi, Hilâfet gibi beynelmilel siyâsette ehemmiyeti hâiz bir müessese etrafında cereyan eden bu gibi pazarlıkları kavrayabilecek bir şahsiyete mâlik değildi. **Sultan Vahideddin**'le O'nun arasında çok büyük farklar vardı. San'atkâr ruhlu bir insandı. İyi resim yapar ve hüsn-i hat ile meşgul olurdu.

Mensûb olduğu âilenin birinci derecede rol oynadığı Osmanlı tarihini hakaretlere boğan **Tevfik Fikret**'in mâhud **"Sis"** şiirini tablolaştıracak ve oğlu **Ömer Faruk Efendi**'ye bir mürebbî ararken, seçimi **Tevfik Fikret**'in telkiniyle yapacak kadar saf bir kimseydi. Böyleleri insanlık cevheri bakımından bir kıymeti hâiz bulunsalar bile buhranlı devirlerin vartalarını iktiham edebilecek (göğüsleyebilecek) dirâyeti aslâ gösteremezler.

Nitekim son **Halife Abdülmecid Efendi** için de durum böyle olmuştur. Daha Millî Mücâdele esnasında Anadolu'ya geçmeye kalkışmıştı. **"Veliahd"** sıfatını hâiz

bir kimsenin böyle bir hareketinin ne gibi karışıklıklara sebep olabileceğini hesap edemeyen bir kimseydi.

İşgal altındaki İstanbul'da **Sultan Vahîdeddin**'in durumundaki nezâketi hesaba katmadan, O'nun bazı davranışlarını alenen tenkid etmiş ve Kuvâ-yı Milliye lehinde beyânâtlar vermişti.[181]

181 Hattâ son **Halife Abdülmecid Efendi** vatanından ayrıldıktan sonra bile Ankara Hükümeti ve **M. Kemal Paşa**'nın icraatini desteklemekten geri kalmamıştır. Gerçekten Mısır'da **Hâfız İsmail Efendi** adında bir şahıs tarafından çıkarılan **"Müsâvât"** isimli gazete, **Abdülmecid Efendi**'nin bir nevî nâşir-i efkârı idi.

Böyle olduğu hâlde, Türkiye'de girişilen inkılâp hareketlerini göklere çıkarmakta ve bu yüzden antikemalistlere son derecede haşin bir şekilde çatmaktaydı. 1929 yılında bu tutum, o kadar ifrat bir şekle dökülmüştü ki; O'nu, **Abdülmecid Efendi**'ye şikâyet ve bu neşriyatta O'nun rızâsı olup olmadığını sormak mecbûriyetinde kalınmıştır. Ancak şâyân-ı dikkat olan şudur ki, **"Zeki Paşazâde Ali Rıfkı Bey"** imzâsıyla neşredilen bir açık mektupta, son derecede câlib-i dikkat bir ifşaat yer almış bulunmaktadır. Şöyle ki; mektub sahibi:

*"Merhum ve mağfûr **Sultan Vahideddin**'den sonra Makâm-ı Hilâfet'i işgâl buyurup biraz sonra da düşman-ı din-i mübîn Kemalistler tarafından bizim gibi envâ-ı hakârâta mâ'ruz kaldığını görünce, bir zamanlar **Mustafa Kemal**'e kaçacağınız endişesiyle Halife-i meşrûa'nın sizi sarayınıza hapsettiğini, bizzat âcizlerini de tevkif eden zâbitân meyânında bulunduğunu unutmak isteyerek sizi de seleflniz gibi mağdur bir Padişah telâkki etmeye çalışmıştım.." diyor ve soruyor:*

*"Böyle, her satırı bir evvelkisini tekzib eden ve cinnet derecesine varan bir hamâkatle her fazîlete hücum eden bir gazetenin, halîfe tahsisâtıyla intişar ettiği şâyiâsı, Mısır meyhânelerinden sokaklara sızarken herhangi bir tekzîbe mâ'ruz kalmazsa bilemeyiz ki; bu seyyiât yalnız «**Müsâvât**»a mı münhasır kalır?!"* (Bkz: Açık Arîza- **Abdülmecid Efendi** Hazretleri'ne, Yarın Gazetesi, Nu: 46, Gümülcine, 1929)

Bir müddet sonra **"el-Ehram"** Gazetesi'ne (27 Aralık 1929) bir beyânât veren **Abdülmecid Efendi**, Türkiye'nin I. Cihân Harbi'ne girişine muhâlif olduğunu beyândan sonra:

*"Harbde Türk kuvvetleri kırılınca, **Mustafa Kemal**'in ilân ettiği cihâd-ı vatanîyi desteklemiştim." diyor ve ilâve ediyordu:*

*"Sulh-i münferid te'mini için **Franklen Buyyon**'u Ankara'ya ben gönderdim. Diktatörle de halkı kafile kafile tehcîre başlayıncaya kadar*

Ankara'ya gelmesi mevzuubahs olunca, Millî harekâtın başına hânedândan birinin geçmesini istemeyen İngilizler, O'nu göz hapsine almışlardı. Ankara'ya karşı zâhirî bir aleyhtarlık tavrı takınan **Sultan Vahideddin** de **Abdülmecid Efendi**'nin Anadolu'ya geçmesinden endişe etmiş ve bu hususta gerekli tedbirleri almıştı. Hakîkaten ikisi arasında daha o zamanda bir görüş ayrılığı belirmişti. **Sultan Vahideddin**, Ankara'daki icraâtın nereye varacağını çok iyi takdir ve tâyin etmişti. Fakat vatanın düşmandan temizlenmesi için her şeyi sabır ve tevekkülle karşılıyordu.

Hakîkaten Saltanat ilgâ edilirken sadece iki kişinin muhâlefet ettiği görülmüştü.[182] Zira bu mes'eleyi müzâkere eden müşterek (Şer'iyye, Adliye, Esâs Teşkilât) encümeninde **M. Kemal Paşa** matlûb olan neticeye varmak için îcâbında kan akıtmaktan bile çekinmeyeceğini ortaya koymuştu.[183]

---

temâsı muhafaza ettim."

Bu beyânâtı ele alan **Rıfkı Bey**, bu defa, bir kere daha **Abdülmecid Efendi**'nin Halîfe sayılamayacağını beyân ve bunun kendince delillerini tâdâd eylemektedir. (Bkz: **Rıfkı- Abdülmecid Efendi**'den Halîfe Olur mu?, Yarın Gazetesi, Nu: 59, Gümülcine, 1930)

182 Bu takrir okunduktan sonra ciddî olarak muhâlif vaziyet alanların başında iki zât göründü. Bunlardan biri Mersin Meb'usu bulunan **Miralay Selâhaddin Bey**'dir. İkincisi, İzmir'de asılan **Ziyâ Hurşid**'dir. Bunlar, Saltanatın lağvolunmaması kanaatinde bulunduklarını vâzıhan izhar ettiler." (Bkz: **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh. 421)

183 *"Üç encümen bir odada içtimâ etti. Riyâsetine **Hoca Müfid Efendi**'yi intihab eyledi. Mes'eleyi müzâkere etmeye başladılar. Şer'iyye Encümeni'ne mensup hocaefendiler, Hilâfet'in Saltanattan münfâk (ayrılmış) olamayacağını, mâruf safsatalara istinad ettirerek, iddia ettiler. Bu müddeiyâtın cerh ve nakzında serbest idâre-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz, çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münâkaşayı dinliyorduk.*

Bu tarzda müzâkerenin maksud neticeye iktirânına intizar etmek beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet müşterek encümen riyâsetinden söz

Esâsen aynı kararla birlikte İstanbul'daki hükümet erkânının **"Hıyânet-i Vataniye Kanunu'na istinâden tecziyelerinin istendiği"** de görülmüştür.[184]

Bütün bunlar, Saltanat ve Hilâfet'i birbirinden ayırarak, birini lâğvedip diğerini muhafaza etmenin, uzun sürmeyecek bir **"geçit devresi"** olduğunu[185] anlamaya kâ-

aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyânâtta bulundum.

*"-Efendim..." dedim. "Hâkimiyet ve Saltanat, hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icâbıdır diye müzâkere ile, münâkaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milleti'nin hâkimiyet ve saltanatına vâ'zıu'l-yed olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de, Türk Milleti bu mütecâvizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emr-i vâkidir. Mevzuubahs olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, mes'elesi değildir. Mes'ele, zâten emr-i vâkî olmuş bir hakîkati ifâdeden ibarettir. Bu behemehal, olacaktır!.. **Burada içtimâ edenler, Meclis ve herkes, mes'eleyi tabiî görürse, fikrimce muvâfık olur. Aksi takdirde, yine hakîkat, usûl-i dâiresinde ifâde olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir!"*** (Bkz. **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh. 422)

184 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh 421.

185 *"Efendiler! Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devrede iki fikir ve içtihad, birbiriyle mütemâdiyen mücâdele etti.*

O fikirlerden biri, saltanat devrinin idâmesi idi. Bu fikrin taraftarları sarîh idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idâre-i cumhuriyet te'sis eylemekti. Bu, bizim fikrimizdi.

Biz fikrimizi, sarîh söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak nokta-ı nazarımızın kabiliyet-i tatbikiyyesini mahfuz bulundurup saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecbûriyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa, teşkilât-ı esâsiye kanunu yapılırken, saltanat taraftarları Padişah ve Halife'nin hukuk ve salâhiyetinin tasrîhinde ısrar ederlerdi. Biz bunun zamanı gelmediğini veya lüzûm olmadığını beyân ederek o ciheti meskût bırakmakta fâide görüyorduk.

İdâre-i devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâiresinde, her ân cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk." (Bkz: **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 507-508)

fiydi. Fakat -evvelce de ifâde edildiği üzere- **Abdülmecid Efendi**, bu işlerin adamı değildi. Bu sebeple **M. Kemal Paşa**'nın dercetmiş olduğumuz 19 Teşrinisani 1338 tarihli mektubunu hüsn-i telâkki ederek 24 Kasım 1922'de Topkapı Sarayı'nda yapılan bîat merasimi ile Makâm-ı Hilâfet'e geçti. Bu merâsimde **Refet Paşa** ile **Hoca Müfid Efendi**'nin de dâhil olduğu meb'uslardan müteşekkil bir heyet de hazır bulunmuştur. Ancak yeni Halîfenin hiç bir hareket serbestîsine mâlik olmadığı derhal ortaya çıkmıştır. Gerçekten **M. Kemal Paşa**, İstanbul'daki mümessili **Refet Paşa** vasıtasıyla **Abdülmecid Efendi**'ye şu emirleri tebliğ ettiriyordu:

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini Hilâfet'e intihâbından sarâhaten beyân-ı memnûniyet olunacaktır.

2- **Vahideddin Efendi**'nin tarz-ı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

3- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan mevadd-ı muhteviyâtı tarz-ı münâsipte ve mühim mânâ ve müfâdı aynen zikredilmek sûretiyle Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin mâhiyet-i mahsûsası ve usûl-i idâresinin Türkiye halkı ve bütün İslâm Âlemi için enfa' (en faydalı) ve evfak (en muvafık) olduğu zikr u tespit kılınacaktır.

4- Türkiye millî halk hükümetinin hıdemât-ı mesbûka ve mesâî-i meşkûresinden takdirkârâne bir lisân ile bahsolunacaktır.

5- İşbu beyannâmede nukat-i mesrûdeden (serdedilen noktalardan) mâadâ, siyâsî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyecektir.[186]

Refet Paşa, verdiği 19 Kasım 1922 tarihli cevapta, yeni Halîfe'nin, imzâsının üstüne **"Halîfe-i Müslimîn"** ve

186 Bkz. **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 424-425.

"Hâdimü'l-Haremeyn" ünvanını kullanarak, Cum'a günü **"selâmlık resmine çıkmak"**, **Fâtih**'e âid olduğu söylenen şekilde **"sarık sarmak"** ve Âlem-i İslâm'a karşı neşri istenen beyannâmenin bir de Arapçasını neşretmek talebinde bulunduğu ve **Sultan Vahideddin**'i takbih hususunda mâ'zur görülmesini istediği[187] bildirilmişti.

Burada, câlib-i dikkat olan şudur ki, **M. Kemal Paşa**'nın mukabil cevâbında **Abdülmecid Efendi**'nin **"Fâtih'in Sarığı"** yerine **"redingot"** giyebileceği bildirilmiştir.[188] Nihayet, Halife'nin, kendisinin Makâm-ı Hilâfet'e seçildiğine dâir **M. Kemal Paşa**'ya çekilen telgrafta **"Halife-i Müslimîn"** yerine **"Halife-i Rasûlillah"** tâbirini kullanmış olması imzasını da **"Abdülmecid bin Abdülaziz Han"** tarzında yazması uzun münâkaşa ve müzâkerelere sebep teşkil etmiştir. Bununla Saltanat fikrinin zâil olmadığı ileri sürülmüştür.[189]

Bundan bir müddet sonra, **"Hilâfet Mes'elesi"** nisbî bir sûrette yatışmış ve bu mes'ele etrafındaki münâkaşaların azalmış olduğu görüldü. Zira **Halife Abdülmecid Efendi**, Ankara'dan verilen ve giyeceği elbiseye kadar müdâhale eden bütün emirlere uymuş ve fazladan olarak da **Sultan Vahideddin**'i defaatle ve hiç de yakışık almayan kelimelerle takbîh etmişti.[190]

---

187 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., (Vesikalar kısmı), 166 numaralı vesîka.

188 Bkz. **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 425 vd.

189 a.y.

190 **Sultan Vahideddin**'in vatanı terk edişini haksız bulanların o zaman bütün gazetelerde yayınlanan bu beyânlarla **M. Kemal Paşa**'nın mâruf Nutku'nun 423. sahifesinden îtibaren O'nun için **"sefil"**, **"âdi mahlûk"** gibi yakışıksız kelimelerle lebâleb ifâdelerini dikkat ve insafla okumalarını tavsiye ederiz.

Gerçi bunlar O'nun vatandan ayrılışından sonradır. Ama alâkadarların, O'nun hakkındaki niyet, fikir ve hissiyâtlarını tespite yarayan son derecede ehemmiyetli delillerdir.

Son Halîfe
Abdülmecid Efendi
(1868-1944)

Hilâfet müessesesine verilen bu yeni şeklin benimsenmiş gibi göründüğü bir sırada, Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde Afyon Meb'usu **Şükrü Hoca (Çelikalay)**'nın yazdığı[191] **"Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi"** isimli broşür dağıtılmıştı ki, bunda TBMM'nin Hilâfet'i, Saltanattan tefrik ederek onu siyasî iktidardan mahrum kılamayacağı ve sırf lafzî bir müessese hâline getiremeyeceği ileri sürülmüştür.

Bu sırada **M. Kemâl Paşa**, İzmir'e kadar varmak üzere Ankara'dan ayrılmış ve bir yurd gezisine çıkmış bulunuyordu. 16 Ocak 1923'te İzmit'e geldiğinde **Şükrü (Çelikalay) Hoca**'nın **"Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi"** adlı broşürünün orijinalleri bir kurye ile kendisine ulaştırılmıştı. O gün İstanbul'un belli başlı gazetelerinin başyazarları, İzmit'e dâvet edilmiş bulunuyordu. İzmit, işgal kuvvetlerine âid mıntıkanın hududu sayılıyordu. Zira henüz işgalciler, İstanbul'dan çekilip gitmiş değillerdi.

Seçilişinden bu âna kadar **Halife Abdülmecid Efendi**, Ankara'nın bütün emirlerine inkıyad etmiş, Meclis nâmına İstanbul'a giden bir milletvekili hey'eti kendisine resmen bîatta bulunmuş olduğu hâlde, İzmit'teki bu basın toplantısında yine ağırlığı Hilâfet meselesi teşkil etmiştir. Anlaşıldığına nazaran Hilâfet ve halîfenin durumu üzerindeki tereddüdler devam etmekteydi.

M. Kemâl Paşa, İzmit basın toplantısında Türkiye'de müstakbel dînî hayat ve Hilâfet'in durumu hakkındaki tutum ve davranışını bizzat şöyle anlatmaktadır:

"-Efendiler!.. Saltanat'ın ilgâsı, Hilâfet Makamı'nın salâhiyetsiz kalışı üzerine halk ile yakından temasa gelmek, ahvâl-i rûhiye ve temâyülât-ı fikriyeyi bir daha tedkik et-

191 Rahmetli **Eşref Edip Bey**'in bize şahsen anlattığına nazaran, bu broşür, **Şükrü Çelikalay** tarafından değil, kendisi tarafından yazılmış, fakat üzerine meb'us olması sebebiyle O'nun ismi konulmuştur.

mek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dâhil olmuş bulunuyordu. Yeni intihab münâsebetiyle Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyâsî bir fırkaya (partiye) tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyâsî fırkaya inkılâbını lüzûmlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihâl etmeyi muvâfık ve fâideli mütâlaa ediyordum. Zaferden sonra tâlim ve terbiye ile iştigâle başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksadlarla garbî Anadolu'da bir seyahat icrâ etmek üzere, 14 Kânunisânî 339 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münâsip mahallerde toplayarak uzun hasbihâllerde bulundum. Ahâlinin bana istedikleri gibi serbest suâller tevcih etmesini taleb ettim. Sorulan suâllere cevap teşkil etmek üzere altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği husûsâttan nazar-ı dikkati celbeden noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı neticesi, Hâkimiyet-i Milliye ve Makâm-ı Hilâfet ve bunların vaz'iyetleri ve münâsebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyâsî fırka...

Lozan Konferansı müzâkerâtını cereyan ettiği gibi, her yerde hülâsa ediyordum. Neticenin müspet olacağı hakkındaki kanaatimi de beyân ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Hâkimiyet-i Milliye ve Makâm-ı Hilâfet'in vaz'iyyetleri ve münâsebetlerin ne olduğu hakkında halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı. Zira Meclis, 1 Teş-

rînisânî 338 tarihli kararıyla hâkimiyet-i şahsiyyeye müstenid şekl-i hükümetin 16 Mart 336 tarihinden itibaren ve ebediyyen tarihe intikâl eylediğini ilân ettikten sonra, birtakım ***Şükrü Hoca****'lar:*

«Efkâr-ı umûmiye-yi İslâmiye tereddüd ve ıztırâbâta düşmüştür.» *diyerek hareket ve faaliyete geçtiler.*

«Hilâfet, ayn-ı hükümettir. Hilâfetin hukuk ve vezâifini iptal etmek hiç kimsenin, hiç bir meclisin elinde değildir.» *dâvâsını ortaya atmışlardı.*

Meclis'in, Millet'in lâğvettiği Saltanat-ı şahsiyeyi Hilâfet Makamı'nda idâme ve Padişah yerine Halife ikame etmek sevdasına düşmüşlerdi..."[192]

M. Kemâl Paşa, mes'eleye bu sûretle girerek **Şükrü Hoca**'nın broşüründe yer alan fikirlere sayfalar dolusu hücum etmekte ve bununla alâkalı bazı yazışmalarını aktardıktan sonra şu tafsilâtı vermektedir:

"-Efendiler, ilk Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu ihzar edenlere (hazırlayanlara) bizzat riyâset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla ***«Ahkâm-ı Şer'iyye»*** *tâbirinin bir münâsebeti olmadığını anlatmağa çok çalışıldı. Fakat bu tâbirden kendi zûmlarınca (kanaatlerince), bambaşka bir mânâ tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.*

İkinci nokta, efendiler yeni Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başında ***«...Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâm'dır.»*** *cümlesidir.*

Bu cümle, daha Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na geçmeden çok evvel İzmit'le İstanbul ve İzmit erbâb-ı matbûâtı ile uzun bir mülâkat ve hasbihâlimiz esnasında muhataplarımdan bir zâtın şu suâline mâruz kaldım:

«-Yeni hükümetin dini olacak mı?»

İtiraf edeyim ki, bu suâle muhatap olmayı hiç de

192 **M. Kemal Paşa**-a.g.e., sh. 428.

arzu etmiyordum. Sebebi, pek kısa olması lâzım gelen cevâbın[193] *o günkü şerâite göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü teb'ası meyânında edyân-ı muhtelifeye (muhtelif dinlere) mensup anâsır (unsurlar) bulunan ve her din mensubu hakkında âdilâne ve bî-tarafâne muâmelede bulunmaya ve mahkemelerinde teb'ası ve ecânib (ecnebiler) hakkında seyyânen (eşit olarak) tatbik-i adâletle mükellef olan bir hükümet, hürriyet-i efkâr ve vicdâna riâyete mecburdur. Hükümetin bu tabiî sıfatının şüpheli mânâ atfına sebep olacak sıfatlarla takyid edilmesi elbette doğru değildi.*

*«**Türkiye Devleti'nin resmî dili, Türkçe'dir.**» dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle muâmelât-ı resmiyyede Türk Dili'nin câri olması lüzûmunu herkes tabiî bulur. Fakat «**Türkiye Devleti'nin dini İslâm'dır.**» cümlesi, aynı sûretle mi tefehhüm ve kabul edilecektir? Bu, bittabiî îzah ve tefsire muhtaçtır.*

*Efendiler, gazeteci muhâtabımın suâline, «**Hükümetin dini olamaz!**» diyemedim. Aksini söyledim.*

*«**-Vardır efendim, İslâm Dini'dir.**» dedim. Fakat der-akab «**İslâm Dini, hürriyet-i efkâra mâliktir.**» cümlesiyle cevâbımı tavzih ve tefsir lüzumunu hissettim.*

Demek istedim ki, hükümet, efkâr ve vicdâna riâyetle mukayyed ve mükellef olur.

Muhâtabım, verdiğim cevabı şüphesiz mâkul bulmadı. Ve suâlini şu tarzda tekrar etti:

«-Yani hükümet bir din ile tedeyyün edecek mi?»

«-Edecek mi, etmeyecek mi, bilmem!..» dedim. Mes'eleyi kapatmak istedim. Fakat mümkün olmadı.

«-O hâlde...» denildi, «Herhangi bir mes'ele hakkında îtikadâtım (inançlarım) ve düşüncelerim dâiresinde

193 Yani "Hayır!.." diye kestirip atmak gerekirdi, demek istiyor.

bir fikir ortaya atmaktan hükümet, beni men' veya tecziye edecektir. Hâlbuki herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi?

O zaman iki şey düşündüm: Biri yeni Türkiye devletinde her reşîd dinini intihabta serbest olmayacak mıdır? Diğeri, ***Hoca Şükrü Efendi****'nin:*

«Bazı ulemâ-yı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi Kütüb-i Şer'iyyede mevcud muayyen ve müstakar ahkâm-ı İslâmiye'yi neşrederek... tağlid eylediği *(karıştırdığı)* ***maalesef görülen efkâr-ı İslâmiyeyi tenvir etmeyi mutehattem bir vecîbe telâkki ettik.»*** *mukaddemesini müteakip:*

«Zikrolunan Hilâfet-i İslâmiye, emr-i dini *(din işlerini)* ***hıfz ve harâsette nübüvvete halef olmaktır. İkame-i şerîat husûsunda Rasûl-i Ekrem Efendimiz tarafından niyâbettir.»***

Hâlbuki ***Hoca****'nın sözlerini tatbike kalkışmak, hâkimiyet-i milliyeyi, hürriyet-i vicdâniyyeyi kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka Hoca'nın hazîne-i mâlûmatı* ***Yezid****'ler zamanında yazdırılmış ve istibdâd-ı idâreye mahsus formülleri muhtevî değil miydi?*

O hâlde mefhûm ve medlûlü (mânâsı), artık herkesçe tamâmen tavazzuh etmiş bulunan devlet ve hükümet tâbirlerini ve millet meclisleri vezâifini (vazifelerini), din ve Şeriat kisvelerine bürünerek kim ve ne için iğlâl olunacaktır?

Hakîkat bundan ibaret olmakla beraber o gün İzmit'te matbuât erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla müdâvele-i efkâr etmek iltizam olunmadı."[194]

Bundan kısa bir müddet sonra, Hilâfet'i yıkacak ve O'nu **"heyûlâ"** gibi yakışıksız tâbirlerle tavsif edecek olan

194 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 435.

bir şahsın, İzmit'te gazetecilere karşı söylediği sözleri, tarih ve millet önünde te'vil ve tefsir etmek ihtiyacı aşikârdır.

M. Kemal Paşa, şu satırları o ihtiyaç ile yazmışa benzemektedir. Zira Hilâfet ve Türkiye'nin müstakbel dînî hayatı hakkında mülâyim ve sonraki tutum ve davranışlarıyla hiç de bağdaşmayan bir üslûb kullanmıştır. Bunu **"o gün için başvurulmuş bir ihtiyat"** olarak il tiyar eylediğini ve esas düşüncelerini ifâde için zamanı erken bulduğunu söylemesi tatmin edici değildir. Zira aynı seyahatin devamında İzmir'de -evvelce nakletmiş olduğumuz- sözleri[195] söyleyebilmesi, buradaki te'vilci mantıkla bağdaşmaz. Bir hafta zarfında ne olmuştu ki, **Kemal Paşa**, İzmir'e gidinceye kadar din ve Hilâfet mevzularında hiç de ihtiyatlı bir lisân kullanmazken, İzmir'de hava birden bire değişmiş ve bu kadîm dînî müesseseye veryansın edebilmiştir. Yol boyunca vâkî bu tutuma **"ihtiyat"** yerine, **"taraftarlık"** demek daha doğru olur.

Bilhassa güzergâhtaki Balıkesir **Zağanos Paşa** Câmii Şerîfi'nde millete söylediği şu sözler, bu taraftarlığı açıkça ortaya koymaktadır:

BALIKESİR'DE HALKLA KONUŞMA

(Şubat 1923)

"-Paşa Câmii'nde minberden söylenmiştir-

Ey millet!.. Allah birdir, şânı büyüktür. Allâh'ın selâmeti, âtıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz hazretleri Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hakâyık-ı dîniyyeyi tebliğe me'mur ve rasûl olmuştur. Kanun-i Esâsîsi (anayasası) cümlenizce malûmdur ki, Kur'an-ı Azîmuşşandaki nusûs (naslar, âyetler)'tur. İnsanlara feyz rûhu vermiş olan dînimiz son dindir, ekmel dindir. Çünkü

195 Bkz: İşbu eserde yer alan 192 numaralı dipnot.

dînimiz akla, mantığa, hakîkate tamamen tevâfuk ve tetâbuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakîkate tevâfuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavânin-i tabiiyye-yi ilâhiye beyninde (arasında) tezad olması îcâb ederdi. Çünkü bil-cümle kavânin-i kevniyeyi (oluş kanunlarını) yapan Cenâb-ı Hak'tır.

Arkadaşlar!.. Cenâb-ı Peygamber mesâisinde iki dâra, iki hâneye mâlik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allâh'ın evi idi. Millet işlerini Allâh'ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamber'in isr-i mübârekelerine iktifâen (mübarek yol ve usûllerine uyularak) bu dakikada milletimize, milletimizin hâl ve istikbâline âid husûsâtı görüşmek maksadıyla bu dâr-ı kudsîde Allâh'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnûnum. Bu vesîle ile büyük bir sevâba nâil olacağımı ümîd ediyorum.

Efendiler!.. Câmiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Câmiler, itaat ve ibâdet ile beraber din ve Dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve Dünya için, istikbâl ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız, kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepimizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Âmâl-i milliye (millî emeller,) irâde-yi milliye, yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilumûm efrâd-ı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibârettir. Binâenaleyh benden ne öğrenmek ve ne sormak istiyorsanız, serbestçe sormanızı ricâ ederim."[196]

M. Kemâl Paşa, bundan sonra minberden inmiş

196 **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, Ankara, 1959, sh. 94 vd.

ve fakat yine câmi-i şerîfin içinde kalmak şartıyla halkın sorduğu yirmiden fazla suâli cevaplandırmıştır. Bunların ekseriyeti dînî mevzûlara mütealliktir ki, her birine verilen cevaplar incelendiğinde bu cevapları veren zâtın bir sene sonra Hilâfet'i birtakım tahkir edici sıfatlarla vasıflandırarak yıkacak bir kimse olduğuna hükmolunamaz!..

Hattâ Balıkesir **Zağanos Paşa Câmi-i Şerîfi**'ndeki şu dînî konuşmalardan tam on gün sonra, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisad Kongresi'ni açarken söylediği ve evvelce çok az bir parçası iktibas edilmiş bulunan mâhud nutku söylemesi arasındaki tezat ve dönüşü, izah mümkün değildir. On gün ara ile ortaya çıkan şu değişikliğin sebeplerine çeşitli vesîlelerle az çok temas etmiş bulunmaktayız. Bunu **Hayim Nahum Efendi**'nin, tâ Lozan'dan kalkıp gelerek **M. Kemal Paşa**'ya İzmir'de mülâkî oluşuyla başlayan girift tafsilâtının asıl yeri burası olmakla beraber, biz -şu anki şartlar muvâcehesinde- şimdilik evvelki yazdıklarımızla iktifâ etmek istiyoruz.

Bu seyahatte **M. Kemâl Paşa**'nın yaptığı bütün konuşmaları, kronolojik olarak ihtiva eden ve resmen neşredilmiş bulunan **"Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında"** (Ankara, 1339) isimli eser, konuşmaların istikametindeki değişikliği bâriz bir sûrette ortaya koymaktadır. Biz, yine bu dönüşten sonra **"Hilâfet"** mevzuu etrafında cereyân eden hâdiseleri tedkîke devam edelim!

Nihayet 15 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan 334 sayılı **"Saltanata Âid Propagandaların Men'ine Dâir Kanun"**la bu mes'ele kapatılmak istenmiştir.

Ancak 29 Ekim 1923'te ânî bir sûrette **"Cumhuriyet"** îlân edilince, Hilâfet ve Halîfe'nin durumu yeniden günün mes'elesi hâline geldi. Gazetelerde Halîfe'nin istifâ edeceğine dâir haberler çıkmaya başladı. Bizzat **Abdülme-**

cid Efendi tarafından yalanlanan bu dedikodular üzerine, eskiden beri **"meşrûtî"** bir idâreye taraftar olduğu bilinen İstanbul Barosu reisi **Lütfi Fikri Bey**, 10 Kasım 1923 tarihli Tanin Gazetesi'nde bir **"Açık Mektup"** yayınlayarak bunda, Halîfe'den istifâ etmemesini talep etmiş ve ertesi gün, kendisini tenkid eden Akşam Gazetesi Başyazarı **Necmeddin Sâdık Bey**'le aralarında Hilâfet mevzuunda bir münâkaşa başlamıştı.

Hakikaten **Rauf Bey** gibi Cumhuriyet'in çok ânî bir sûrette îlân edilmiş bulunmasından dolayı bu münâkaşalara, bazı beyânâtlar vermek sûretiyle başkaca dâhil olanlar da olmuştur.

11 Kasım 1923 tarihli Tanin Gazetesi'nde **"Halîfenin vazîfe ve salâhiyetlerini gösteren bir kanun çıkarılmasının lüzûmu"** üzerinde durulmuştur.[197]

İşte tam, İstanbul gazetelerinde Cumhuriyet'in aceleye getirilerek îlân edildiği iddiâları ve Halîfe'nin durumu etrafındaki münâkaşaların harâretlendiği sırada (5 Aralık 1923) Tanin ve İkdam gazetelerinde **"İngiltere İslâm Ce-**

197 **Hüseyin Câhid Bey**, bu tarihten on yıl sonra, yani 1933 yılında neşretmeğe başladığı **"Fikir Hareketleri"** isimli mecmuânın bir numaralı sayısında yazdığı **"Hilâfet Mes'elesi"** serlevhalı bir makalede, kendi kendini tekzib edercesine **Seyyid Bey**'in mâhud nutkuna paralel görüşlere sayfalar dolusu yer verdikten sonra aynen şöyle demiştir:

"... Saltanat kaldırıldıktan ve Türk Milleti hâkimiyetini eline alarak Cumhuriyeti îlân ettikten sonra, Hilâfet Müessesesi'nin siyâsî bir âlet makâmında Türklerin elinde kalması, memleket için faydalı olabileceği fikrine bir aralık ben de sürüklenmiştim. Hâlbuki artık hiç bir yeri ve mânâsı kalmamış olan bu müessese, kendi millî hududları dâhilinde kendi terakkîsine çalışmak ve beynelmilel sahada bir sulh ve medeniyet âmili olmak isteyen Türk Cumhuriyeti'nin açık ve temiz siyâsetine bir engel teşkil edecekti. Mâzînin hataları ve dalâletleri ile hesabı kat'î sûrette kesmek, gizli ve entrikalı siyâsetlerden çekinmek, Türk Cumhuriyeti'nin hâricî siyâseti için hakiki kuvveti teşkil etmiştir." (**Hüseyin Cahid (Yalçın**)- Fikir Hareketleri Dergisi, Nu. 1, İstanbul, 29 Teşrînievvel 1930)

miyeti" adına **Ağa Han** ve **Emir Ali** imzalarıyla Başvekil **İsmet Paşa**'ya gönderilmiş 24 Kasım 1923 tarihli bir mektubun tercümesi yayınlandı. Bunda **"Hilâfet Makâmı'nın muhâfazası ve hatta takviyesi ve Halîfe'nin şeref ve nüfûzunun iâdesi gerektiği"** üzerinde duruluyordu.

O günden beri çeşitli sûretlerde sû-i tefsire uğratılmış bulunan bu mektup, Hilâfet tarihinde son derecede alâka çekici bir vesîka teşkil eder. Kemalist kalemlerce öteden beri İngilizler'e paralel bir hayat ve siyâset içinde bulundukları bilinen mektup sahipleri **Emir Ali** ile **Ağa Han**'ın böylece, içişlerimize müdâhale etmiş olmalarından tutunuz da, İngilizler'in onları kullanmak sûretiyle hakikî niyetlerini setretmeye çalıştıklarına kadar çeşidli fikirler ileri sürülmüştür.

Emir Ali ile **Ağa Han**'ın, siyâseten İngilizler'in paralelinde bulundukları muhakkaktı. Ancak Türkiye'de Hilâfet'in muhâfazasını istemek ve bu istikamette bir teşebbüs ve harekette bulunmak, İngilizler'in Hilâfet mevzuunda bilinen menfî tutumlarıyla kaabil-i te'lif değildir.

Bir zamanlar, biz de bu iki şahısla İngilizler'in Türk umûmî efkârını yokladığını, Hilâfet'in muhâfazasından yana olanları bu sûretle ortaya çıkararak ezdirtmek istediği görüşünü taşıyorduk. Sonradan Hindistan'daki Hilâfet cereyânını tedkîk edince, şu kanaate vardık ki, bu iş, İngilizler'in nâmına değil, rağmına yapılmıştır.

Bu iki şahıs, bağlı bulundukları îtikadî esaslar bakımından Hilâfet Müessesesi'ne farklı bir gözle bakmak durumunda olmalarına rağmen, cemaatlerine karşı Hilâfet'in yanında yer almaya mecburdular. Hind kıt'ası, Sünnîsi, Şiîsi ve hatta Hindûsu ile birlikle, topyekün **"Hilâfet müdâfii"** kesilmişti. Hissiyâtı, İngiliz idâresine karşı olan bütün kıt'a halkı, İngilizler'e karşı kullanabileceği her silâha yapışmak

mevkî ve mecbûriyetinde idi. Cemaatlerin şu durumu sebebiyledir ki, **Ağa Han** ve **Emir Ali**, Türkiye Cumhûriyeti Başvekili'ne aşağıdaki mektubu göndermişlerdi:

"1- Cihânın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir âzâsı olan Türkiye'nin, sâdık dostları ve âmâlinin (emellerinin) hakîkî taraftarları sıfatıyla biz, Halîfe-İmam hazretlerinin şimdiki mübhem vaziyetinin Ehl-i Sünnet'ten olan halk üzerine icrâ ettiği pek endîşe-bahş tesirâta, Büyük Millet Meclisi'nin, müsâade-yi mahsûsanızla nazar-ı dikkatini celbetmek istiyoruz.

Halîfenin şeref ve kudretine, nüfûz ve te'sirine târî (ârız) olan zaaftan dolayı içtimâî ve mânevî büyük bir kuvvet addedilen İslâmiyet'in Ehl-i Sünnet'ten olan halkın şuabât-ı vâsiası (geniş şûbeleri) meyânında gevşemekte olduğunu kemâl-i teessüfle müşâhede eyledik. Sıhhati münâkaşadan münezzeh olan vekayii, esbâb-ı mâlûmeden dolayı ayrı ayrı zikretmek istemiyoruz.

2- Ehl-i Sünnet içinde riyâset-i rûhâniyenin, bütün Müslümanları bir cemiyet şeklinde yekdiğerine bağlayan bir râbıta hâlinde bulunduğunu söylemeye hâcet yoktur. Hilâfet, hâricî hücumlara mâruz bulunduğu zaman, bütün Yeryüzü'nde bulunan Müslümanlar'ın hissiyâtı galeyâna gelmiş ve Türkler'in hissiyâtı için çalışmak, uğraşmak, yani zamanla Müslüman tesânüdünü temsil eden müessesâtı tam ve kâmil olarak muhâfaza etmek demek olduğu kanaatıyla Hind Müslümanları, bu meyânda Türk Milleti'ne izhâr-ı muhabbet ve muâvenet eylemişti. Bu tehlikeli zamanlarda, biz Türkiye dâvâsı için ciddiyetle çalıştık. Trablusgarb ve Bingâzi'de vukua gelen Türk İtalyan Harbi'nden beri İngiliz Müslüman müessesesi, Türkler arasındaki ye's ve ızdırabı tahfif ve tâdile bütün kuvâsını (kuvvetlerini) hasretti.

İşte bu itibar ile bütün Müslümanlarla beraber de-

Şia'nın "İsmâiliyye Kolu"nun imamı
Ağa Han
(1877-1957)

rinden alâkadar olduğumuz bir mes'ele hakkındaki bütün mülâhazât ve telkinâtımızın zât-ı devletlerinin hükümeti tarafından hüsn-i kabul göreceğine îtimadımız vardır.

3- Vukû bulacak mülâhazâtımızdan millet mümessilleri nüfûzunu zerre kadar tenkis etmek istediğimiz, halîfenin nüfûzunun tenkis veya bir âmil-i din gibi Türkiye teşkilât-ı siyâsiyesinden onun teb'idi bizim fikrimizce İslâm'ın dağılması, o mânevî Cihan kuvvetinin amelî sûrette ziyâı demek olacaktır. Bu, öyle bir hâldir ki, ne Büyük Millet Meclisi'nin, ne de Reisicumhur ***Gâzi Mustafa Kemal Paşa*** *Hazretleri'nin nazar-ı dikkatlerinden mümkün değil kaçamaz.*

4- Bizim fikrimizce, Halîfe-İmam, Ehl-i Sünnet'in vahdetini temsil eder. Halife'nin Türk Milleti'nden bir ferd olması, Türk Devleti'nin mümessilleri ahfâdından bulunması, milel-i İslâmiye arasında Türklüğe mübeccel bir mevkî bahşeder.

5- Bu, ondört asırdan beri Ehl-i Sünnet arasında bir esas olarak telâkki edilmiştir. Peygamber vekîli olan halîfenin, Cemaat-ı İslâmiye'nin imamı olduğunda icmâ-ı ümmet vardır. Onunla bütün mü'minîn arasında Ehl-i Sünneti yekdiğerine rabteden bir alâka mevcuddur. Âlem-i İslâm beyninde bir nifâk hâsıl etmeksizin, bu unsur, Din-i İslâm fikrinden çıkarılıp atılamaz!..

6- Halife, nüfuz-i dünyeviyesini kaybettiği zaman bütün melîklerle emîrlerin idâre-i umûrdaki selâhiyetlerini te'yid ve duâlarda asrî nüfûzu istimal için O'nun müsâadesini istihsâle kendilerini mecbur tuttuklarını, zât-ı devletlerine hatırlatmaya lüzum yoktur. Eğer İslâmiyet, Dünya'da büyük bir mânevî kuvvet olarak muhâfaza edilmek isteniyorsa, halîfenin nüfûz ve şerefi, hiç bir zaman Papa'nın nüfûz ve şerefinden az olmamalıdır.

خلافت مسئله‌سنه دائر

آغا خان و امیر علی حضرتلرندن هیئت وکیله رئیسی عصمت پاشا حضرتلرینه کوندریلن انکلیزجه مکتوبك صورت مترجمه‌سیدر

۱ — جهانك حرملتلری جمعیتنك مستقل بر اعضاسی اولان تورکیه‌نك صادق دوستلری و آمالنك حقیقی طرفدارلری صفتیله بز، خلیفه ـ امام حضرتلرینك شیمدیکی مبهم وضعیتلرینك اهل سنتدن اولان خلق اوزرینه اجرا ایتدیکی یك اندیشه بخش تأثیراته بویوك ملت مجلسنك، مساعدهٔ مخصوصه‌کزله، نظر دقتنی جلب ایتمك ایستیورز.

خلیفه‌نك شرف وقدرتنه، نفوذ وتأثیرینه طاری اولان ضعفدن دولایی اجتماعی ومعنوی بویوك بر قوت عد ایدیلن اسلامیتك اهل سنتدن اولان خلقك شعبات واسعه‌سی میاننده کوشه‌مکده اولدیغنی کمال تأسفله مشاهده ایلدك. صحتی مناقشه‌دن منزه اولان وقایعی اسباب معلومه‌دن دولایی آیری آیری ذکر ایتمك ایستمیورز.

۲ — اهل سنت ایچنده، ریاست روحانیه‌نك بوتون مسلمانلری بویوك بر جمعیت شکلنده یکدیکرینه باغلایان بر رابطه حکمنده اولدیغنی سویلمکه حاجت یوقدر. خلافت خارجی هجوملره معروض بولوندیغی زمان بوتون یریوزنده بولونان مسلمانلرك حسیاتی غلیانه کلمش وتورکلرك استقلالی ایچون چالشمق، اوغراشمق عینی زمانده مسلمان تساندینی تمثیل ایدن مؤسساتی تام وکامل اوله‌رق محافظه ایتمك دیمك اولدیغی قناعتیله هند مسلمانلری‌ده بو میانده تورك ملتنه اظهار محبت ومعاونت ایلمشدی. بو تهلکه‌لی زمانلرده بز تورکیه دعواسی ایچون جدیتله چالیشدق. طرابلس غرب وبنغازیده وقوعه کلن تورك، ایتالیان حربندن بری بر انکلیز مسلمان مؤسسه‌سی تورکلر آراسنده‌کی یأس و اضطرابی تخفیف وتعدیله بوتون قواسنی حصر ایتدی. ایشته بو اعتبار ایله بوتون مسلمانلرله برابر دریندن علاقه‌دار اولدیغمز بر مسئله حقنده‌کی بوتون ملاحظات وتلقیناتمزك ذات دولتلرینك حکومتی طرفندن حسن قبول کوره‌جکنه اعتمادمز واردر.

۳ — وقوع بولاجق ملاحظاتمزدن ملت ممثللری نفوذینی ذره قدر تنقیص ایتمك ایستدیکمز خلیفه‌نك نفوذینك تنقیصی ویا بر عامل دینی کبی تورکیه تشکیلات سیاسیه‌سندن اونك تبعیدی بزم فکرمزجه اسلامك داغلماسی اومعنوی جهان قوتنك عملی صورتده ضیاعی دیمك اولاجقدر. بو اویله بر حالدرکه نه بویوك ملت مجلسنك نه‌ده رئیس جمهور غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك نظر دقتلرندن، ممکن دکل، قاچاماز.

۴ — بزم فکرمزه کوره خلیفه ـ امام اهل سنتك وحدتنی تمثیل ایدر: خلیفه‌نك تورك ملتندن بر فرد اولماسی، تورك دولتنك مؤسسلری احفادندن بولونماسی ملل اسلامیه آراسنده تورکلکه مبجل بر موقع بخش ایدر.

۵ — بو، اون درت عصردن بری اهل سنت آراسنده بر اساس اوله‌رق تلقی ایدلمشدر. پیغمبر وکیلی اولان خلیفه‌نك جماعت اسلامیه‌نك امامی اولدیغنده اجماع امت واردر. اونکله بوتون مؤمنین آراسنده اهل سنتی یکدیکرینه ربط ایدن بر علاقه موجوددر. عالم اسلام بیننده بر نفاق حاصل ایتمکسزین بو عنصر دینی اسلام فکرندن چیقاریلوب آتیلاماز.

۶ — خلیفه، نفوذ دنیویه‌سنی غائب ایتدیکی زمان بوتون ملکلرله امیرلرك ادارهٔ اموردهکی صلاحیتلرینی تأیید ودعالرده عصری نفوذی استعمال ایچون اونك مساعده‌سنی استحصاله کندیلرینی مجبور طوتدقلرینی ذات دولتلرینه خاطرلاتمغه لزوم یوقدر. اکر اسلامیت دنیاده بویوك بر معنوی قوت اوله‌رق محافظه ایدلمك ایستنیورسه خلیفه‌نك نفوذ وشرفی هیچ بر زمان پاپانك نفوذ وشرفندن آز اولماملیدر.

۷ — ایشته بو وبونلره مماثل دیکر اسبابدن دولایی تورکیه‌نك حقیقی دوستلری صفتیله بز، خلافت و امامك مسلمان ملتلرك اعتماد و حرمتنه لایق اولان بر موقعه وضع اولونمسنی و بویله‌جه تورکیه‌یه‌ده قوت و شرف بخش ایدلمسنی کمال حرمتله تورکیه بویوك ملت مجلسندن واونك بصیرتکار مدیرلرندن استرحام ایلرز.

Emir Ali ve **Ağa Han**'ın müşterek mektubları *Tanin* sütunlarında

İşte bu ve bunlara mümâsil diğer esbâbdan dolayı Türkiye'nin hakîki dostları sıfatıyla biz Hilâfet ve İmâmetin Müslüman milletlerin îtimad ve hürmetine lâyık olan bir mevkie vaz' olunmasını ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şeref bahsedilmesini kemâl-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun basiretkâr rüesâsından istirham ederiz.

Biz, Paşa hazretleri sizin mutî bendeleriniziz.

Emir Ali - Ağa Han"[198]

Bu mektubun -iddiâ edildiğine nazaran- muhâtabı olan Türkiye Başvekili **İsmet Paşa**'ya ulaşmadan önce, bazı İstanbul gazetelerine gelmesi ve onlar tarafından neşredilmesine Kemalistler esrârengiz bir mâhiyet atfettiler.

Hâlbuki mes'ele gâyet basitti. **Ağa Han** ve **Emir Ali**, **İsmet Paşa** vasıtasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Hilâfet'in muhâfazası zımnında müracaat ederken, onların -tebellür etmeye başlayan yeni hissiyât ve tavırları karşısında- bu mürâcaatı kaale almayacaklarını da hesap etmişler, kendilerini umûmî efkârın baskısına mâruz kılmak için, mektuplarının bir sûretini de bazı gazetelerin idarehânelerine postalamışlardır. Bundan daha makul ve tabiî ne olabilir?

Lâkin şu mektubun gazetelerde yayınlanması ve tahlil ve tefsiri istikametinde neşriyat yapılması Hilâfet mevzuunda tedirgin olan resmî çevreler üzerinde büyük bir telâş husûle getirmiştir.

Hakîkaten bu neşriyat üzerine, 8-9 Aralık 1923 gecesi TBMM'nde aktedilen bir gizli celsede, İstanbul'a Cebelibereket Mebusu **İhsan Bey**'in (**Topçu İhsan**) riyâsetinde bir **"İstiklâl Mahkemesi"** gönderilmesi kararlaş-

198 Bkz: 5 Aralık 1923 tarihli **"Tanin"** ve **"İkdam"** gazeteleri.

Cumhûriyet devrinde Hilâfet'i ve meşrûtî idâreyi müdâfaa eden bir fikir ve siyâset adamı

Lütfi Fikri Bey
(1872-1934)

Mülkiye'yi bitirdikten sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde lisans tahsîli yapmıştır. 1908'de kurulan Meclis-i Meb'usân'a Dersim Meb'usu olarak katılmış ve İttihadcılar'la yaptığı çetin mücâdelelerle ün kazanmıştır. Gazetecilik ve avukatlık yapmıştır. İstanbul Baro Reisliği'nde bulunmuştur. Hilâfet'i müdâfaa eden yazılarından dolayı biri İstanbul'da diğeri Ankara'da olmak üzere iki sefer "**İstiklâl Mahkemesi**"ne verilmiştir. Bir çok eser ve makaleleri neşrolunmuştur. Son derece dürüst ve vatanperver bir şahsiyetti. Samimi kanaatlerini yılmadan müdâfaa eden cesur bir fikir adamımızdı.

tırıldı.

15 Aralık 1923 tarihinde Fındıklı'daki eski Meclis-i Meb'usân Binası'nda faaliyete geçen bu mahkeme, **Hüseyin Cahid, Ahmed Cevded, Velid Bey** gibi mevkûfen muhakeme edilmekte olan bazı gazetecileri, kasd-ı cürmîleri olmadığı esbâb-ı mûcibesiyle beraat ettirmiş, fakat **Lütfî Fikri Bey**'e beş sene hapis cezâsı vermişti.[199]

Bu sûretle **"Hilâfet Mes'elesi"** etrafındaki muhâlefet sindirilince, sıra O'nu ilgâya gelmiş oluyordu.[200] Meclis'te, bütçe müzâkereleri esnasında **"Hânedân tahsîsâtı"** ve **"Şer'iye"** ile **"Evkaf"** vekâleti bütçeleri üzerinde görüşülürken **Vâsıf Çınar**, Hilâfet'e ve Halîfe'ye hücum ederek **"Yüksek Meclis'in tasdik edeceği bütçede Hilâfet'in yeri olmadığı"** görüşünü ileri sürdü.

Hakikatte **M. Kemal Paşa**, bir kaç ay önce re'sen Hilâfet'in ilgâsına karar vermiş bulunuyordu. [201] Bütçe müzâkereleri, bunun için münâsip bir vesîle olarak seçilmişti. **Vâsıf Çınar**'dan sonra konuşan **Mazhar Müfid** de Hilâfet'in kaldırılmak istendiğini, şüphe ve tereddüde yer vermeyecek bir sûrette ortaya koymuştu. Nihâyet, 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te okuduğu nutukta buna temas eden **M. Kemal Paşa**, tutulacak yolu kat'î olarak göstermiş

---

199 **Lütfi Fikri Bey**'in bu cezası, az bir müddet sonra TBMM tarafından afv edilmiştir.

200 Hilâfetin ilgâsına tekaddüm eden günlerdeki münâkaşalar için, isteyenler şu kaynaklardan geniş mâlûmât alabilirler.

Nevsâl-i Millî- (1923), sh. 176 vd.; **Dr. Ziya GÖĞEM- Halit Beğ**, c. I, İstanbul, 1954, sh. 231 vd.; **Hasan Rıza SOYAK- Atatürk**'ten Hâtıralar, c. I, İstanbul, 1973, sh. 191 vd.

201 *"1340 (1924) senesi ibtidâsında büyük mikyasta, bir ordu harb oyunu yapmak takarrür etmişti. Bu harb oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münâsebetle 1340 Kânunusâni (Ocak) ibtidâsında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım. Hilâfet'in lağvı zamanı geldiğine, orada iken hüküm vermiştim."* (Bkz: **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh. 511)

مقوی اساسیه مبامشده

حکمدارلق قارشوسنده ملیت

و

مسئولیت وتفریق قوا مسائلی

لطفی فکری

« آقشام ـ تنبث » مطبعه‌سی

۱۳۳۸

Lütfi Fikri Bey'in siyâsî kanaatlerini ortaya koyan eserlerinden birinin kapağı

oldu.[202]

Çünkü TBMM, **M. Kemal**'in korkulu rüyası **Ali Şükrü Bey**'in katlolunmasından hemen sonra fesholunmuş, tâyinle teşekkül eden II. Meclis'te, Lozan'daki taahhüdlerin îfâsı zamanı gelmişti.

Ertesi gün toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu:

aa- Siirt Meb'usu **Halil Hulki Efendi** ve arkadaşlarının teklif ettiği **"Şer'iye"**, **"Evkaf"** ve **"Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye"** vekâletlerinin lâğvı,

bb- **Vâsıf Çınar** ve arkadaşlarının teklif ettiği **"Tevhîd-i Tedrisat"** ve:

---

202 Gerçi bu konuşmada **"Hilâfet"** kelimesi telâffuz edilmiyordu. Ama adı verilmeden ona hücum ediliyordu. Esâsen buna hâcet de yotu. Zira Makâm-ı Hilâfet'e bir gün evvel dolu dizgin hücum eden **Vâsıf Çınar** da, **Mazhar Müfid** de böyle ehemmiyetli bir mes'eleyi, O'nun emir ve tensibi hâricinde ortaya atamazlardı.

Hazırlık o kadar tamamdı ki, bir gün sonra, TBMM'de **Şeyh Saffet Efendi**'nin teklifinin hiç bir değişikliğe uğramadan kabul edildiği görülmüştür. İhtimal ki, bu **"Şeyh"** ünvanlı meb'us, kasden seçilmiş ve kendisine hazır bir metne imzâ attırılmıştı. Zîrâ herhangi bir kanun teklifinin Meclis'ten hiç bir değişikliğe uğramadan çıkabilmesi, ancak ve sırf, **M. Kemal Paşa**'nın arzu ve hissiyâtını aksettirmiş olmasıyla kaabildi. O Meclis'te böyle bir başka kimse mevcud değildi.

Üstelik bunlar, şeflerinin yarın ne yapacağını kestiremedikleri ve o günkü siyâsete göre konuştuklarından, hemen ekseriyâ tekzîbe uğruyor ve tezâda düşüyorlardı. Meselâ şu Hilâfetin ilgâsı celsesine reislik eden **Fethi Bey**, daha üç ay evvel gazetecilere şöyle demişti:

"... Halife Hazretleri'nin istifâsı etrafında işaa edilen haberler hılâfı hakikattir. TBMM, bu mes'eleyi halletmiştir. Hilâfet, Âlem-i İslâm'ın malıdır ve TBMM'ye istinad eder. Bu hak bizimdir." (Bkz: Tanin Gazetesi, 22 Teşrinisani 1923 tarihli nüsha)

Bu kabîl tezadların envâmı bir arada müşâhede etmek isteyenler, Hilâfet'in Saltanat'tan tefrikle birinin ilgâ, diğerinin de ibrâ edildiği hengâmda basında yer alan makale ve beyânâtları bir araya getiren ve resmen neşredilmiş olan **"Hilâfet ve Millî Hâkimiyet"** ünvanlı esere (Ankara, 1339) bakabilirler.

cc- Urfa Meb'usu **Şeyh Saffet Efendi** ile elli üç arkadaşının teklif ettiği **"Hilâfet'in ilgâsı ve Hânedân' ın yurt dışına çıkarılması"**na dâir kanunları müzâkere ve kabul etmişti.

Bu sonuncuya **"böyle bir hareketin İslâm Âlemi'ni teessüre sevk edeceği, bundan ancak İngilizler'in memnun kalacağı ve Hilâfet'in Türkiye için lüzûmlu bir müessese bulunduğu"** yolunda îtirazlar vâkî olmuşsa da bu itirazı yapanlar (Konya Meb'usu **Mûsâ Kâzım** ve Eskişehir Meb'usu **Abdullah Azmi Efendi**'ler) azınlıkta kalmışlar ve parti grubu, bu her üç kanunu da kabul ederek Meclis'e sevklerini kararlaştırmıştır.

3 Mart 1924 Pazartesi günü, **Ali Fethi Bey**'in riyâseti altında toplanan Meclis, müzâkerelere başlamış ve Hilâfet'in lâğvı ile birlikte başta **Halife Abdülmecid Efendi** olmak üzere, Osmanoğulları'nın bütün fertlerini, damatlar da dâhil olduğu hâlde vatandaşlıktan iskat eden ve yurt dışına çıkaran onüç maddelik şu kanunu kabul etmiştir:

HİLÂFETİN İLGÂSINA VE HÂNEDÂN-I OSMÂNÎNİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MEMÂLİKİ HÂRİCİNE ÇIKARILMASINA DÂİR KANUN

3 Mart 1924

Kanun Nu: 431

Madde 1: *Halife, hal' edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhûriyet mânâ ve mefhûmunda esâsen mündemiç olduğundan, Hilâfet Makâmı mülgâdır.*

Madde 2: *Mahlû' Halife, Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hânedânının erkek, kadın bil-cümle âzâsı ve damadlar, Türkiye Cumhuriyeti memâliki dâhilinde ikâmet etmek hakkından ebediyyen memnû'dur. Bu Hânedâna mensûb*

kadınlardan müteşekkil kimseler de, bu madde hükmüne tâbîdirler.

Madde 3: *İkinci maddede mezkûr kimselerin işbu kanunun ilânı tarihinden azamî on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.*

Madde 4: *İkinci maddede mezkûr kimselerin, Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfûdur.*

Madde 5: *Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emvâl-i gayr-i menkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehâkim-i devlete mürâcaat edebilirler.*

Madde 6: *İkinci maddede mezkûr kimselere masârif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i mevkîlerine göre mütefâvit olmak üzere hükümetçe tensip edilecek mebaliğ i'tâ olunacaktır.*

Madde 7: *İkinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti arâzisi dâhilindeki bilcümle emvâl-i gayr-i menkulelerini bir sene zarfında hükümetin mâlûmat ve muvâfakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emvâl-î gayr-i menkûleyi tasfiye etmedikleri hâlde, bunlar, hükümet mârifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.*

Madde 8: *Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin, Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvâl-i gayr-i menkuleleri millete intikâl etmiştir.*

Madde 9: *Mülgâ padişahlık sarayları, kasırları ve emlâk-i sâiresi dâhilindeki mefruşât, takımlar, tablolar, âsâr-ı nefise vesâir bilumum emvâl-i menkûle millete intikâl etmiştir.*

Madde 10: *Emlâk-i hâkâniye nâmı altında olup ev-*

velce millete devredilen emlâk ile beraber mülgâ padişahlığa âid bil-cümle emlâk ve sâbık hazîne-i hümâyun, muhteviyatlarıyla birlikle saray ve kasırlar ve mebânî ve arazi millete intikâl etmiştir.

***Madde 11:** Millete intikal eden emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlenin tesbit ve muhâfazası için bir nizâmnâme tanzim edilecektir.*

***Madde 12:** İşbu kanun, târih-i neşrinden itibaren mer'iyül-icrâdır.*

***Madde 13:** İşbu kanunun icrâ-yı ahkâmına icrâ vekilleri hey'eti memurdur.*

BU KANUNUN TBMM'DE MÜZÂKERESİ

3 Mart 1340 (1924) Pazartesi günü **Ali Fethi (Okyar) Bey**'in riyâseti altında toplanan TBMM, bu kanunu müzâkereye başladı. Teklif, Meclis riyâsetine şu esbâb-ı mûcibe ile takdim edilmişti.

"RİYÂSET-İ CELÎLE'YE

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde Makâm-ı Hilâfet'in vücûdu, Türkiye'yi dâhilî ve hâricî siyâsette iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklâlinde ve hayat-ı siyâsiyesinde müşâreket kabul etmeyen, Türkiye'nin zâhiren ve zımnen bile olsa, ikiliğe tahammülü yoktur.

Asırlardan beri Türk Milleti'nin sebeb-i felâketi ve en-nihâye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğu'nun vâsıta-i inkirazı olan Hânedân'ın Hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcûdiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecârib-i mütehammilâne ile kat'iyyen sâbit olmuştur. Bu Hânedan'ın Türk Milleti ile münâsebattar olan her vaziyet ve kuvveti, mevcûdiyet-i milliyemiz için mahz-ı tehlikedir. Esâsen Hilâfet, emâret, evâil-i İslâm'da hükümet mânâ ve

vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevî ve uhrevî bilcümle vezâif-i mütevecciheyi ifâ ile mükellef olan zamân-ı hâzır hükümât-ı İslâmiyesi'nin yanında ayrıca bir Hilâfet'in sebeb-i mevcûdiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk Milleti, İslâmiyet'i muhafaza etmek için hakîkate ittibâdan başka bir hatt-ı hareket ittihaz edemez. Terâküm edegelen teşevvüşâtın vâzıh ve kat'î bir sûrette halli için mevadd-ı âtiyenin bugün, derakap ve müsta'celen müzâkeresiyle kanuniyet kesbetmesini teklif ederiz.

2 Mart 1340

Şeyh Saffet (Urfa)"[203]

Aman ya Rabbi!.. Bu kadar aşikâr yalanları böylece sayıp dökmeye **"şeyh"** ünvanlı bir adam nasıl cür'et eder?! Hânedân, Türk Milleti'nin **"asırlardan beri sebeb-i felâketi olmuş"**muş!... Nasılsa tahammül edilmiş olan tecrübelerle sâbit olmuş imiş ki, Osmanlı Hânedan'ın **"Hilâfet kisvesi"** altındaki her tesiri, millî mevcudiyetimiz için mahzâ tehlike imiş!.. Hem de İslâmiyet'i muhafaza için Hilâfet'in ortadan kaldırılması gerekirmiş!.. İnsanın gayr-i ihtiyârî "çüş!..." diyeceği geliyor!.. Bu kadar herze İslâm düşmanlarından bile sâdır olmamıştır. Bir zamanlar **"Tasavvufun Zaferleri"** isimli değerli bir eserin de müellifi olmuş bulunan şeyh ünvanlı şu soytarının sırf dünyâlık bir mevkî için hakîkati nasıl katledebildiğine bakınız!.. Şimdi O'nu diriltip de sorabilsek, acaba âleti olduğu insanlar, O'nu veya kendilerini kurtarabilmişler midir?!.. Gel de **Üstad Bediüzzaman** ile hem-zeban (söz birliği) olarak:

---

203 Urfa Mebusu **Şeyh Saffet Efendi**'nin bu teklifini kendisinden başka elli üç kişi daha imzalamıştı. Bunlardan bazıları şunlardır: **Kılıç Ali, Mazhar Müfid, Yunus Nâdi, Recep Peker, Vâsıf Çınar, Celâl Nuri, Refik Koraltan, Şükrü Kaya, İlyas Sami, Ruşen Eşref, Ahmed Ağaoğlu, Tunalı Hilmi, Yahya Gâlib** vs.

"-Yaşasın Cehennem!..." diye bağırma!...

Bu şeyh ünvanlı herzevekil böyle söylerse, diğer inkılâb silâhşörleri ne demez!.. Ne O'nun ve ne de diğerlerinin safsatalarına cevap vererek sayfalarımızı doldurmak külfetinden kendimizi berî addediyoruz.

Elhamdülillah, bugünkü îmânlı gençlik, böyle safsatalara kapılmayacak kadar şuurlanmıştır. Biz, sadece ibret için vâkî konuşmaları aynen aktarmakla iktifâ ediyoruz.

Teklifin hey'et-i umûmiyesi üzerinde müzâkereler başlayınca[204] ilk sözü **Ekrem Bey** (Rize) almıştır. Onun hücûmlarını **Fâtih**'e kadar vardırdığı konuşması aynen şöyledir:

EKREM BEY (RİZE) *- Meşrûtiyetin bidâyeti idi. Henüz mektepten çıkmıştım. Mekteb-i Harbiye'nin -biliyorsunuz- Tâlimhâne'ye müteveccih olan mermer sütunlu mermer merdivenleri vardır. Bunun kapısından bakıyordum. Mermer merdivenin aşağısında Sadâret Mevkii'ni işgal etmiş vükelâmızdan birini, ferîk apoletleri ve mehâbetli vücûduyla arkasında bütün yâverleriyle ve mâiyyetiyle iyi tâlim ve terbiye görmüş bir nefer vaziyetinde gördüm. Bu zât ve mâiyyeti, mükellef bir arabanın önünde duruyordu. Fakat arabanın içindekini göremiyordum. Tabiî merak ettim, baktım. Bu,* ***Sultan Hamid****'in on dört-on beş yaşındaki şehzâdelerinden biriydi. Bu levha, bana derhal garip bir te'sir yaptı. Çünkü bu çocuk, bir hiçti ve hiç evsâfı olmayan bir insancık idi.*

Düşündüm: O zaman bu çocuğa, eğer o hürmet ***Sultan Hamid****'in oğlu olduğundan yapılıyorsa,* ***Sultan Hamid*** *denilen adam, o cânîlerdendir ki, cinâyeti yalnız* ***Midhad Paşa*** *gibi nice insanları mahvetmekten ibâret değil, bir*

204 Bu müzâkereler için bkz: İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi, c. 7, sh. 31 vd.

milleti inkıraza mahkûm etmiştir. Hâlâ O'nun cezâsını çekiyoruz. Sonra haber aldım ki, meğer saraylarda beş-altı yaşındaki çocukların önünde vükelâ, ricâl ve ekâbir, hepsi, böyle el-pençe divan dururlarmış. İnsanların böyle kendi kendilerini esâret altına sokmalarına karşı o zaman derin bir nefret hissetmiştim,

Efendiler!.. Bugün bu mefkûre tamamiyle değişmiştir ve ben, bugünü gördüğüm için ölürsem de gam yemem, rûhum ebediyyen istirahat edebilir. Artık kimse beş-altı yaşındaki çocukların önünde el-pençe divan durmayacak ve hiçbir zaman ***«Arzu-yı şâhânem, millete ihsan ettim.»*** *sözlerini işitmeyecek. Yalnız milletin sâyesinde yaşadıkları hâlde, onu uşak gibi kullanan bu saltanat devrildiği hâlde, garip olan şurasıdır ki; hâlâ biz gözümüzün önünde bu âilenin Hilâfet kisvesi altında, aynı debdebeyi sürmesine tahammül etmek ve rızâ göstermek safderûnluğunda bulunuyoruz.*

Bir gün gelecek, istikbâlde bu günün târihini yazan müverrihler, Anadolu'da, Türk İstiklâli'ni kazanmak için boğaz boğaza gelirken, İstanbul'da onun düşmanı ile dans eden bu hânedân âileyi derhal tardetmediğimizden dolayı hayret edeceklerdir.

Târih bize gösterir ki; bu zevât, her zaman bu tahta, bütün kuvvetleriyle sarılmışlar ve onu elde etmek için îcâbında Türk Milleti'nin boğaz boğaza gelmesini istemişlerdir. (Bravo sesleri) Niçin bunlar bu tahta bu kadar sarılıyorlar? Millet'e hizmet etmek için mi?

Efendiler! Millete hizmet etmiş târihimizde birçok sadrazamlar gösterebilirsiniz. Fakat Padişah göstermek için müşkilât çekeceksiniz. Bunların tahta merbut olmalarına sâik yalnız, menfaat, ihtiras bundan ibarettir.

Padişahların yapmış oldukları bu fenâlıklar üzerin-

de biraz durmak istiyorum. Çünkü ben, inliyorum Efendiler! Bugün memleketimin, milletimin terakkıyâtının bu kadar geri kalmasından dolayı inliyorum. Bir ecnebî ile karşı karşıya geldiğim zaman, O'nun memleketi ile kendimi mukayese ettiğim zaman, görüyorum ki; O'nun memleketindeki şimendüferler kadar, benim memleketimde yol yoktur. Bu üstümdeki başımdaki gördüğünüz düğmeleri ve hatta bazı yerlerde yiyeceğim ekmeğe varıncaya kadar onlardan satın almaya mecbur oluyorum.

Bundan dolayıdır ki, bir ecnebî ile karşı karşıya geldiğim zaman yüzüm kızarıyor. O hâlde kendime soruyorum? Türk Milleti'nin bu kadar geri kalmasındaki sebep nedir? Yâ Rabbi! Biz kabiliyetsiz, istîdadsız olduğumuz için mi bu kadar geri kaldık? Bütün ecnebî devletler en yüksek zirvede, biz alttayız... Buna sebep din midir? Bu suâlime karşı derhal görüyorum ki; mâzîde Arap Milleti'nin, İslâm Dini ile mücehhez olan Arap Milleti'nin medeniyeti bana gösteriyor ki; hiçbir zaman din buna mâni değildir.

O hâlde kabiliyetsiz olan, biz Türkler miyiz? Hayır, efendiler, bunu da görüyorum. Bir zâbit, bir doktor, bir mühendis, muhîtini bulduğu zaman derhal orada ferdî tefevvuklar (üstünlükler) yapıyor. Efendiler! Türk Milleti'nin bu kadar geri kalmasına sebep, mes'ûl padişahlardır.

Padişahlardır, çünkü onlar milleti kahhâr bir irâdei mutlaka altında boğarak ve yalnız kendi menfaatlerini düşünerek, onun terakkîsi için hiçbir şey yapmamışlardır.

Millet mes'ul kendisi olurdu, şayet hâkimiyet kendi elinde olduğu hâlde bu kadar geri kalsa idi!.. Şöyle bir bakarsak ve son inkılâb fikri istisnâ edilirse, Türk Milleti'nin altı yüz sene evvelki rûhuyla son zamanlardaki rûhu arasında hiçbir fark yoktur. Hududlara bakınız. Aşağı-yukarı altı yüz sene evvelki vaziyete şâhid oluruz. Ümrân nokta-

sından yollar, köyler hiç değişmemiştir. Yalnız ormanlar azalmıştır. Bütün bunların sebebi, mes'ûlleri padişahlardır. Bugün İstanbul'da ve memleketin sâir tarafında elleri böğründe, kuvvetleri olduğu hâlde, iş bulamamaktan dolayı sefîl kalan, binlerce halk bilmelidir ki, biz altı yüz senenin biriktirdiği nekâisin (noksanlıkların) altında eziliyoruz. Ve bu altı yüz senenin biriktirdiği nekâise çâre bulmak, bir kaç senede mümkün değildir.

*Bu padişahlar, bidâyet-i saltanatlarında tarihin kendilerinden evvel vermiş olduğu derslerden hiç ibret almamışlardır. Düşünmemişlerdir ki; bir yeri işgal etmek, o yeri zaptetmek değildir. Memleketin ümrânı nokta-i nazarından çalışmamışlardır. Hiçbir şey yapmamışlardır. Bana târih-i Osmânî'nin, **Sultan Osman**'ın, İstiklâl-i Osmânî'yi temin etti diye tebcil ettiği şeylerden mi bahsolunacak?*

*Efendiler! Ben bunu, bu efsâneyi, on yaşında iken pek tatlı olarak dinledim. Fakat bugün artık bu masalları dinlemeye tahammülüm yoktur!.. Kimi esâretten kurtarmış, kimin istiklâlini temin etmiştir? Şark-Türk Hakanlığı'nın Türkleri bir noktaya toplamak için olan hareketine karşı, bazı Selçuk sultanlarının yaptığı gibi O'na tâbî olsaydı, bugün ihtimal ki; merkezi Asya'da olmak üzere, büyük bir Şark veya Türk Hakanlığı te'sis etmiş olabilirdi. O zaman bizim ecdâdımız ha Şark-Türk Hakanlığı'nın idâresi altında bulunmuş, ha **Sultan Osman**'ın idâresi yahud **Karaman Beyi**'nin idâresine girmiş. Bugün bu, bizim için müsâvî olurdu. Bu ancak **Sultan Osman**'ın şahsı ve O'nun âilesi için, ihtiras nokta-i nazarından mühim olabilir.*

*Binâenaleyh efendiler, bu tarihi yukarıdan aşağıya doğru tetkik edersek, hep cinâyet, şahsî ihtiras görülür. **Yıldırım Bâyezîd**'in Kosova meydanında -tahtını, tabuta tahvil ettirdiği- birâderini görürüz. **Sultan Fâtih**'ten mi*

bahsedeceksiniz? Benim gözümün önüne O'nun sırf bir arzusu için, en kıymetli sadrâzamımız olan ***Mahmud Paşa****'yı getiriyorum. Bu adamı, çocuğu öldüğü akşam, beyaz entari giyerek, satranç oynadığı için katlettirmiştir. En kıymetli sadrâzamlar ki, o zaman yalnız onlar memleketi bir derece tedvîr edebiliyorlardı. Hepsinin kadınların eli altında kesildiğini görüyoruz. Binâenaleyh yukarıdan aşağı hep bu tahta ihtiras görürsünüz. Ve baştan aşağı cinâyetlerdir!..*

Zanneder misiniz ki efendiler, bu taht'a olan merbûtiyet, bugünkü tard etmek için teklif edilen şu âilede yoktur? Hiç şüphesizdir ki; vardır. Fakat o fırsatı bulamamışlardır. Binâenaleyh netîceye geliyorum. Hiç düşünmeksizin yapılacak olan şey, derhal bu hânedânın bilâ-istisnâ hudud hâricine çıkarılmasıdır. Sâir Cumhuriyeti ilân eden milletlerin birçok kanlı tecrübeler pahasına bulmuş oldukları bu neticeyi elde etmek için aynı tecrübeleri yapmak ister misiniz?

Bunlar çıktıktan sonra bir nokta gelebilir: ***Hilâfet Mevkii...*** *Bendeniz hakîkaten hayretler içinde kalıyorum. Hilâfetle bu âilenin münâsebeti nedir? Mâzisi cinâyetlerle dolu ve Türk Milleti'ne hizmet etmemiş olan bu âilenin Hilâfet'le münâsebeti nedir? Hilâfet, esâsen İslâm Dini'nin hükümetinde mündemiçtir, bundan ibârettir. Bununla beraber ben bu isme de çok ehemmiyet vermem. Artık bu ismin oynayacağı siyasî rol çoktan geçmiştir. Bugün pek güzel gördük, Harb-i Umûmî'de, Kanal Seferi bize Hilâfet kuvvetinin hiçbir işe yaramadığını, pek acı ve pek pahalıya oturtarak anlatmıştır. Irak ve Filistin Cepheleri'nde Hind askerlerinin pek kanlı taarruzlarına bu isim hiçbir zaman mânî olamamıştır.*

Son zamanda görüyoruz ki; Yunanistan'ın siyâsî bâzı menâfii, Hıristiyan olmasından ziyâde siyâsî bazı

menâfi sebebiyle yardım görmüş, fakat Türk ordularının kahhâr darbeleri altında ezilince bütün Cihan tarafından terk edilmiştir. Binâenaleyh bu ismin artık oynayacağı siyâsî rolü, tasavvur edemiyorum. Binâenaleyh neticeye geliyorum. Doğrudan doğruya teklifin gösterdiği veçhile, bilâ-istisna hânedân âilesinin hudud hâricine çıkarılmasından ibarettir."

Bundan sonra, Gümüşhane Meb'usu **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in söz istediği görüldü. Bu zât, Halk Fırkası'na girmemiş veyahut da alınmamıştı. Meclis'e müstakil bir meb'us olarak gelmişti.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in yanına bilhassa oturmuş olan **Recep Peker**, kendisini ikna ederek, konuşmaktan vaz geçirmeye çalışıyordu. Çünkü tâ Erzurum Kongresi'nden beri **M. Kemal Paşa**'ya muhâlif olduğu bilinen, yakın tarihimizin bu en cesur ve câlib-i dikkat siyâsî şahsiyetlerinden biri olan **Zeki Bey**'in aleyhte konuşacağını kestirmek güç değildi. O Meclis'in inkılâbçı silâhşörlerinin -hemen hemen- başında gelen **Recep Peker**'in, O'nun konuşmasını önlemeye çalışmaktan maksadı, bu kanunun **"ittifakla"** çıkmasını sağlamaktı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Makâm-ı Hilâfet'in ilgâsını -güyâ- daha şerefli (!) bir sûrette gerçekleştirmesini istiyordu.

Esâsen bu gibi inkılâbçı hamleler, birinci TBMM'de aslâ mevzuubahs edilmemiş, İkinci Meclis'e bırakılmıştı. İkinci Meclis teşekkül ettirilmeden de **"Cumhuriyet Halk Fırkası"** kurulmuş ve eski muhâliflerin hiçbiri, bu siyâsî teşekküle alınmayarak **"tek parti ve tek liste"** usûlü ile gidilen seçimlerle Meclis'i **"dikensiz bir gül bahçesi"** hâline getirmek gâyesi güdülmüştü. Ancak **Zeki Bey** seçimleri **"müstakil"** olarak da kazanabilmiş ve Meclis'e girmiş bu-

lunuyordu. Yâni O, Meclis'in tek müstakil meb'usuydu.[205]

Zeki Bey, **Recep Peker**'in ısrarlarına aldırış etmeyip:

"-Bırak, ben de fikirlerimi söylemek istiyorum!.." diyerek kürsüye çıktı.

Zeki Bey, sık sık sataşmalar ve aleyhte tezâhürâtla kesilen bu târihî konuşmasında aynen şöyle demiştir:

*"**ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) - Muhterem arkadaşlar! Geçen günkü bütçe münâsebetiyle **Vâsıf Bey** birâderimizin pek muhik bir beyânatları vardı. Bu kürsi-i milletten herkes, her bir sûrette istediklerini, hür fikirlerini kanaatlerini söylemek hakkına mâliktir. (İşitemiyoruz sesleri) Sesimin müsâaadesi olmadığı için bu kadar söyleyebiliyorum.*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - O, yalnız **Vâsıf Bey**'in söylediği bir hakikat değildir.*

***ZEKİ BEY** (devamla) - Hür bir fikir söylenmeyecek mi? Kezâ **Vâsıf Bey** birâderimiz Fransa'nın 1789 İnkılâb-ı Kebîri'nden bahsederekten, Fransa İnkılâb-ı Kebîri'nden dolayı Fransa'daki Hânedân-ı Kralî'nin îdamından ve hudûd-i millî hâricine atıldığından bahsettiler. Bendeniz yalnız o günkü nokta-i nazarla bugünkü vaziyeti görmek istiyorum.*

*Acaba bugün bizim vaziyetimiz dâhilinde, biz Cumhuriyeti ilân ettiğimiz vakit, bizim karşımızda Saltanatı isteyen bir kuvvet var mıydı? Geçebilir miydi ve olabilir miydi? Kezâ **Vâsıf Bey** birâderimiz, umdelerimizden bahsederken, **«Meb'uslar, umde-i esâsiyeleri kabul ederek gelmişlerdir ve bu umde-i esâsiyeler dâhilinde îfâ-yı vazîfe etmek bir***

205 Bu müstakil meb'us (milletvekili) seçilişin polis ve jandarmaya rağmen ne müthiş bir mücâdele sonunda gerçekleşebildiğini ve Cumhûriyet'in ilk yıllarında bir **"muhâlif"** olarak hayatta kalmanın güçlüklerini anlamak için **"Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hâtıraları"** isimli esere (İstanbul, 2007) bakılabilir.

nâmus borcudur.» *dedi ki, çok doğru bir şeydir.*

RÂGIP BEY *(Kütahya) - O umdelerle (prensiplerle) senin alâkan yoktur.*

ZEKİ BEY *(devamla) - Ben milletin efrâdındanım. Fırkanın değilim. Umdelerden bahsetmeye salâhiyetim vardır. Burası hür kürsüdür. Zât-ı âlîleri de çıkarsınız, burada nokta-i nazarınızı söylersiniz!*

Acaba bu umde-i esâsiyeler dâhilinde böyle kanaat-i milliyemizi ânî sûrette sarsmak ve yıkmak usûlleri de dâhil miydi? Bugün, memleketin herhangi bir tarafında mesâil-i iktisâdiyeyi, mesâil-i siyâsiyeyi ve dâhiliyeyi ve zirâiyeyi hallettik de, yalnız bu vaziyet içerisinde yapılmak istenen bu mu idi? (Gürültüler) Bendenize öyle geliyor ki; bunun zamanı henüz gelmemiştir ve gelmediğine kaaniyim. (Çoktan geçmiştir sesleri).

RECEP BEY *(Kütahya) - Ne vakit gelecek* ***Zeki Bey****?*

ZEKİ BEY *(devamla) - Yalnız hey'et-i celîlenizin enzâr-ı umûmiyesine arz ederim ki; bizim Teşrînisânî tarihli bir kararımız vardır. Orada diyoruz ki ve umdelerimizle beraber halka ilân ediyoruz ki; bu, lâyetegayyerdir.*

HÜSEYİN BEY *(Elâziz) - Senin karışmağa hakkın yoktur.*

REİS *- Hatibin sözünü kesmeyin!*

ZEKİ BEY *(devamla) - Hilâfet, Hânedân-ı Âl-i Osman'a âid olup, Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedânın ilmen erşed ve eslâh evlâdı intihâb olunur. Hey'et-i celîlenizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir lâyiha-yı kanuniye var mıdır?*

MUSTAFA BEY *(Tokat) - O karar ile bunun arasında fark vardır. Ondan sonra neler oldu haberin var mı? Uyuma!..*

ZEKİ BEY *(Devamla) - Arkadaşlar! Bendeniz mûtedil liberal ve bununla beraber müdhiş bir İttihad-ı İslâm taraftarıyım (Türkçe söyle sesleri!..) Târihin bu azametini kendi milletimde görmek isterim. Benim gâyem budur. Bunun içindir ki; memleketimin siyâset-i dâhiliyesi ve hâriciyesi nâmına Hilâfet'in ilgâsını kabul ederek, bugünkü vaziyet-i dâhiliyede bu müdhiş kuvveti düşmanların veyahut diğer hükümetlerin kucağına atmayalım.*

İHSAN BEY *(Cebelibereket) - Kuvvet nerede?*

RÂGIB BEY *(Kütahya) Muhâlefetin derecesine en büyük misâli...*

ZEKİ BEY *(Devamla) - Arkadaşlar! Cumhuriyet (gürültüler) bendeniz, ağzımla müdafaa ediyorum, sizin de lisânınızla müdafaa etmeniz lâzımdır. («Hakkın yoktur!» sesleri). Benim de hakkım vardır. Ben de sizin gibi bir vekîlim. Bu kürsi-i millette istediğimi bilâpervâ söylerim. Kimseden korkum yoktur!..*

ALİ RIZA BEY *(İstanbul) -* ***Damad Ferîd****'in dostusun!*

ZEKİ BEY *(devamla) - Levâzımdaki hırsızlardan değilim!*

İHSAN BEY *(Cebelibereket) - Fakat jurnalcisin!...* ***Damad Ferid Paşa****'ya jurnal vermiş âdî bir adamsın!*

RAHMİ BEY *(Trabzon) Efendim! Meb'us, âdî adam olmaz, rica ederim.*

FUAD BEY *(Kırkkilise) - Şahıslardan bahsetmeyiniz ricâ ederim.*

ZEKİ BEY *(devamla) - Eğer onlar bahsetmemiş olsa idiler, arkadaşlarımın kanaatine hürmet ederdim, fakat edenler de, benden yüksek bir adam değildirler!.. Bunu söylemek mecbûriyetindeyim.*

Biz, Cumhuriyet, hâkimiyet-i milliye ve teceddüd

diyoruz. Eğer bunlar halkın arzusu ise -ki olduğuna benim îmânım var- bununla beraber, biz öyle zannediyoruz ki; bu esâsat dâiresinde ittifak ettiğimiz takdirde, halkın ihtiyâcât-ı umûmiyesine âid olan bu esâsatı yine halktan veçhe olarak, o veçhe dâiresinde halkın ihtiyâcât-ı umûmiyesini o veçhe üzerine teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiyesinin bir umde-i esâsiye olarak kabul ettiği esâsât dâiresinde hükümete bir vecih vererek o sûretle karar vermemiz îcâb ederdi. Yoksa, biz düşündüklerimizi, kendi arzu ettiklerimizi, doğrudan doğruya halka kabul mu ettireceğiz? Bendeniz, bugünkü vaziyet-i kanuniyemiz ve teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiye-i millete umde-i esâsiye olarak kabul ettirdikleri eşkâl-i muhtelife üzerinde bu hak ve salâhiyetin bugün için bizde mevcud olmadığını görüyorum.

Ya ârâ-yı umûmiyeye müracaat yahut yeniden tecdid-i intihabat yapılması lâzımdır. (Gürültüler, aşağı! sesleri) Ve bunları bir umde-i esâsiye olarak yeniden millete bildirir, o sûretle o teşkilâtı îfâ ederdik.

Efendiler! Her gün bir arz ve taleb karşısında bulunuyoruz. Bunun mebdeini anladık. Gâyesi nedir? Bunu bize söyleyin!

***ALİ SÂİB BEY** (Kozan) - Seni damat yapalım **Zeki Bey**!...*

***ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) - Sen varken bize sıra gelmez. Bunu bugün bir ecnebî diyarına atmaktansa, vaziyyet-i siyâsiyemiz îcâbı acaba bu hânedândan yanındaki iki tâne sırmalı uşağı ile dört tâne adamdan mı, yoksa yine milletin mâiyetine verdiği sekiz tane askerden mi korkuyoruz? Hâkimiyet, dâima milletindir, Meclis-i âlînizindir. Bunu buradan çekip de, Etlik'te bir köşkle oturtturabiliriz. Efendiler, bugünkü vaziyet karşısında, Hâkimiyet...*

-Yakın târihimizin az tanınmış bir büyük simâsı-
Kadirbeyoğlu Zeki Bey
(1884-1952)

YAHYA GÂLİP BEY *(Kırşehir) - Bilâ-kayd u şart milletindir!..*

(Handeler..)

ZEKİ BEY *(Gümüşhane) - Hâkimiyet, bilâ-kayd u şart milletin midir? Bilâ-kayd u şart meclisin midir? Benim kanaatime göre, bugün hâkimiyet, bilâ-kayd u şart milletindir. Bunlar bugünden itibaren tavazzuh etmeli ve anlaşılmalıdır. (Meclis'te, milletindir sesleri...)*

TALÂT BEY *(Ardahan) - Yâhû! Biz, o milletin vekili değil miyiz?*

ZEKİ BEY *(Gümüşhâne) devamla - Öyle görüyorum ki; bugün verdiğimiz bir karardan ertesi gün nükûl*

ediyoruz (dönüyoruz). Efendiler! Bütçe müzâkeresi münâsebetiyle arz etmiştim ki, gerek ricâl-i hükümet ve gerek mümessil-i millet olan hey'et-i celîleniz, hüküm verdikleri zaman, en ziyâde milletin arzusunu efkârını düşünerekten ve onlara istinad ederekten hüküm vermek mecburiyetindedir. Yoksa onların duygularının, hislerinin hâricinde vukû bulan şeyler, hiç bir şeye istinad edemez!

***YAHYA GÂLİP BEY** (Kırşehir) - Bizim hükûmetimizde onlar da dâhildir. Hattâ ölenlerin ruhları bile dâhildir.*

***REİS** - **Yahya Gâlip Bey**, hatibin sözünü kesmeyiniz!..*

***ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) devamla - Buraya çıkar söylersiniz. Bendeniz görüyorum ki, efendiler! İyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Belki, Hânedân'ı değil, efendiler, bugün kendi memleketimin, şu memleketimin vaziyet-i siyâsiyesini düşünüyorum. Ve bunu bu zaman için düşünmüyorum.*

***YAHYA GÂLİP BEY** (Kırşehir) - Biz onu üç-dört sene evvel düşündük beyefendi!..*

***ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) - Tabiî siz daha akıllı olduğunuz için, daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen beyefendi bilsin ki, -hangi zâtın söylediğini bilmiyorum- bu inkılâb vücûda geldiği zaman, kendisi, belki İstanbul'da bilardo oynarken, biz Erzurum, Trabzon kongrelerinde milletin mevcûdiyetini kurtarmak için ve O'nun hür bir fikirle çalışmasını te'min için bütün canımızı fedâ ederek çalışıyorduk. Beyefendiler! Bunu bana söyleyen efendi, her kimse, buraya gelsin. Ben kanaatlerimi söylüyorum.*

***RÂGIP BEY** (Kütahya) - Hayır, efendiler! Böyle değildir. İstanbul'da **Vahideddin**'in sarayına devam ediyordu.*

ZEKİ BEY *(Gümüşhâne) devamla - Efendi! Ben, ne Hânedân-ı Âl-i Osman'a ve ne de Hânedân-ı Saltanat'a mensubum ve ne de başkalarının hissiyle hareket eder bir efendiyim. Ben göründüğü gibi hareket eden bir adamım. Ben casus değilim. O lâkırdıyı sana iâde ederim ve reddederim. Ve Saray'a giden nâmussuzdur, onu söyleyenler büyük nâmussuzlardır.*

REFİK BEY *(Konya) - Efendim! Bu tecâvüzler ilânihâye devam edecek midir? Kürsi-i Millet, hürriyeti bu kadar su-i istimale müsâid midir?*

ZEKİ BEY *(Gümüşhane) - Efendiler! Biz Saltanata düşman değiliz, eşhâsa düşmanız. Zira bugünkü günde gördüğüm vaziyet şudur: Cumhuriyet devam ettiği hâlde Saltanata doğru yürüyor. (Gürültüler).*

REİS *- Biliyorsunuz ki,* ***Zeki Bey****, Halk Fırkası'na mensup olmayan yegâne âzâdır. Bunun mütalaâtını sükûnetle dinlemek mecbûriyetindesiniz. Hiç bir zaman asabiyet içerisinde bulunmak doğru değildir. Olmayacak bir hâl oluyor.*

MUSTAFA VASFİ BEY *(Tokat) - Reis bey! Saçma sapan söylüyor.*

İZZET ULVİ BEY *(Karahisar-ı Sahib) - Muhterem arkadaşlar! Dünya'da her şey tekâmüle gidiyor. Mânevî şeylerde de tekâmül vardır. Hükümet denilen müessesede de şüphesiz tekâmül kanunu câridir.*

Efendiler! Biz mutlâkıyetin kanlı hükümdarlarının zulmü altında yaşamağa lâyık millet olmadığımızı çoktan ispat ettik.

Efendiler! Bugün Dünya'nın en mükemmel olduğunu kabul ettiği Cumhuriyeti ilân ettik. Efendiler, biz hürriyete Cumhuriyete, halkçılığa, milyonlarla insanın kanı pahasına nâil olduk. Hâlâ bu kürsüde Hilâfet'in ilgâsına

taraftar olmayanları gördükçe hayret ediyorum. Hayretimden ne söyleceğimi bilemiyorum.

Efendiler! Hilâfet diye bir mefhum, bir ünvân vardır. Acaba bu nedir? Hepiniz bilirsiniz ki, Hazret-i Peygamberi'in vefâtından sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn'e, «hulefâ» kelimesinden de anlaşılacağı üzere, Peygamber'in vekîli, halifesi olmak üzere halîfe denilmiştir. (Onlar mâlum sesleri) Evet şüphesiz mâlumdur. Efendiler! Târihin safahatına geçecek değilim. Şunu demek istiyorum ki; Hilâfet emâretten, hükümetten ayrı bir şey değildir.

***YAHYA GÂLİP BEY** (Kırşehir) - Onvan, Yemen'de on milyon Türk yemiştir. Bunu kaydedin.*

***İZZET ULVİ BEY** (Afyon Karahisar) - Eğer biz Cumhuriyeti ilân ettikten sonra böyle bir ünvân mâhiyetinde olan Hilâfet'i bırakacak olursak, bir gün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü târihte hükümetsiz halîfe yoktur. **El-Mütevekkil Alellâh**, Mısır Kölemenlerinin eli altında iken, nihayet Hilâfet'i başkasına vermekten başka çâre kalmadığını anladı. Eğer iktidarı olsaydı, saltanat kuracaktı. O'nun için şu kanun pek mükemmeldir. Hatta bunun zamanı bile geçmiştir. Hilâfet'in ilgâsı, Hânedânın bilâistisnâ hudud hâricine çıkarılması, ileride kan dökülmemesi için milletin müsâlemeti nâmına en âdilâne, şefîkâne bir muâmeledir. (Kadınları... sesleri) Hepsini de, hepsini de!...*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - Arkadaşlar! Gâyette kısa söyleceğim. (Kısa söyle sesleri), Yedi yaşında idim. (Ooo!.. Gürültüler, ayak patırtıları, alkışlar, handeler..) Arkadaşlar! Gâyette kısa söyleyeceğim ve üç hâtırayı söyleyeceğim. Küçükken okuduğum ezberlediğim, ilmihâldeki bir kaç satırı hatırlıyorum: Allah vardır, Peygamber haktır, O'nun mûcizeleri vardır.*

***YAHYA GÂLİP BEY** (Kırşehir) - Canım bilmedi-*

ğin şeye karışıyorsun.

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - Bu mûcizeleri sayarken, o küçük çocuk olan ben, şunu söylüyor idim: Peygamberimiz buyurmuştur ki, «**Benden otuz sene sonra Hilâfet yoktur ve bitecektir.**» ve hakîkaten otuz sene sonra da bitmiştir. Ve bu da, diyordum, Peygamberimizin mûcizesidir.*

*İkinci vak'a arkadaşlar! **Abdülmecid** devrinde mektepte idim. «Buharî-i Şerif, **İbn-i Haldun** târihi yakılacakmış.» deniliyordu. Onun tercümeleri toplanıyormuş. Zira orada Hilâfete âid sahîh bir hadis varmış. Bunlar **Abdülhamid**'in damarına basıyormuş. Koştum **İbn-i Haldun** târihinin tercümesinden o Hadîs-i Şerîf'in kopyasını buldum, istinsah ettim. Yâni arkadaşlar, sizin gençleriniz bu ilmihâli okumamıştır. Fakat benim çocukluğumda, hakîkaten İslâm'ın bizim gibi küçük çocukları bile vâkıf bulunuyordu. Lâkin zaman geldi, **Abdülhamid** o hakikati, İslâm'ın o hakikatini tahtının altına gömdü ve bütün Dünya'yı sahîh bir Hilâfet varmış gibi aldattı ve aldandı.*

*Üçüncüsü arkadaşlar! O hâtırât, bu mübârek meclisin bir alenî, bir hafî celsesinde mükayyeddir. **Zeki Bey** dikkat et! (Handeler). Vay milletimin hattâ Muhammed Ümmeti'nin Hilâfet gidiyor diye titreyen Müslümanları!..*

***YAHYA GÂLİP BEY** (Kırşehir) - Hayır, hayır, öyle şey yok!..*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) devamla - Hayır hayır!.. Güyâ **Zeki Bey**'in kavlince...*

***ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) - Öyle bir kavil yoktur.*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - Arkadaşlar, bir gün bundan dört sene evvel bu kürsüden **Zeki Bey** gibi endişeyle söz söyleyen bir arkadaşa karşı bilirsiniz ki -biraz ara sıra atılırım- şu sıranın arasından yarım cümle fır-*

lattım. Altı ay geçti, alenî celsede o endişeli bir sözü burada tekrar edince, ben de tekrar ettim.

Üçüncü olarak tekrar ediyorum. Arkadaşlar! Hilâfet'in ilgâsı deniliyor. Arkadaşlar! Ben, Hilâfetin ilgâsını kabul etmiyorum. Arkadaşlar! Hilâfet ilgâ edilmiyor. Hilâfet'in makamı kaldırılıyor. Hâlbuki o Hilâfet mevcuddur, arkadaşlar! Hilâfet' de burada, imâmet de burada... (Bravo, hayır sesleri).

***REİS** - Efendim müzâkerenin kifâyetine dâir takrirler aldım."*

Buradan sonra bu hususiaki takrir okunmuş ve re'ye konularak kabul edilmiştir. Bu sûretle kanunun hey'eti umûmiyesi üzerindeki müzâkereler bitmiş, maddelere geçilmiştir. İlk olarak söz alan, teklif sahibi **Şeyh Saffet Efendi** kürsüye gelerek şu konuşmayı yapmıştır:

***ŞEYH SAFFET EFENDİ** (Urfa) - İdâre-i Cumhuriyet, vezâif-i asliyesinden biri ve en birincisi ahkâm-ı celîle-i İslâmiyenin muhâfazasıdır. Hulefâ-yı Râşidîn efendilerimizden sonra bu devr-i cumhuriyete kadar İslâmiyet nâmına deverân eden Hilâfet meselesi, hiç bir zaman ne tetkik edilmiş, ne de mâkul ve mantıkî bir hükm-i sahîha iktirân etmiştir. Cumhuriyet'in Türkiye halkında ispat eylediği rüşd ve kiyâset ve bize temin eylediği hürriyet ve adâlet sayesinde Hilâfet meselesinin mâhiyetini, artık bütün Âlem-i İslâm'a karşı tahlil ve ilân edecek vaziyette bulunuyoruz.*

Din-i İslâm'ın her veçhile ulviyyet ve nezâhetini muhâfaza etmek için Hilâfet'in mâhiyetini tahlil ve ilân etmekte bir gün bile teehhür etmek (gecikmek) câiz değildir. Öteden beri herhangi bir sülâlenin, bir şahsın makâm-ı hükümdârîye irsen musallat olabilmesiyle halîfe ünvanını ihraz etmesi, Din-i İslâm'ın mukteziyâtından imiş gibi, bundan evvel efkâr-ı âmmede bir telâkki vardır. Fakat Hilâfet'in ne

تصوفك ظفرلری

یاخود

البرهان والدلیل علی ماحواه الشرح والتحلیل من الاباطیل

صاحب ومحرری
اورفه مبعوثی
شیخ صفوت

اوقاف اسلامیه مطبعه‌سی
۱۳٤۳

Hilâfet'in ilgâsına âid kaanun teklifini tanzim ve imza eden Urfa Meb'usu **Şeyh Saffet Efendi**'nin *"Tasavvufun Zaferleri"* isimli eserinin kapağı...

Aman Yâ Rabbi!.. Şu eseri yazan adam mı Hilâfet'in ilgâsı teklifini imza edip Meclis'e vermiştir. Allah bir kimsenin kalb gözünü kör ederse, âlim de olsa böyle dalâletlere sürüklenmekten kurtulamayacağına tipik bir misal!..

demek olduğunu hakkıyla bilen urefâ-yı Ümmet (ümmetin ârifleri), Din-i İslâm'ın hakâyık-ı âliyesiyle halkın seviyesini mütenâsib bulamadıklarından zevâhirin muhâlazasıyla idâre-i maslahat siyâsetini takip etmişler idi.

Bugün mülkün her tarafından can ü gönülden hüsn-i telâkkiye iktirân eden Cumhuriyet, halk seviyesinin en âlî derecelerde olduğunu ispat eylemiştir. İşte bu sâyededir ki, bugün bu mes'elenin halli ile iştigal ediyoruz.

Efendiler! ***Hazret-i Dâvud*** *aleyhisselâm gibi mürselîn-i kirâm hazerâtından idâre-i umûr-i âmmeye me'mur olanlar, Hak Teâlâ Hazretleri'nin emreylediği adl u ihsan ile her veçhile âmil olduklarından Kur'ân-ı Kerîm bu zevât-ı kirâma* ***"halîfe"*** *ünvân-ı mübeccelini ıtlak buyurmuştur. Adalet sıfât-ı ilâhiyedendir. Bu sıfat-ı celîleye mazhariyet, yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'a Hilâfet mânâsınadır. Hak Teâlâ Hazretleri,* ***Davud*** *aleyhisselâma hitâben* ***"İnnâ ceâlnâke li'l-ardı halîfe"*** *buyuruyor. Bunu müteakip* ***"fahküm beyne'n-nâsi bi'l-hak"*** *diyor. Şu hâlde Hilâfet'in mânâ-yı hakikîsi, Yeryüzü'nde hak ve adâlet üzere beynennas icrâ-yı hükümet olduğu anlaşılıyor.*

Rusûl-i Kirâm Hazerâtı, her türlü segâir ve kebâirden (küçük ve büyük günahlardan) mâsum ve her bir hareketlerinde âdil olduklarından Yeryüzü'nde Allâh'ın birer halifeleri idiler. Hâtemü'n-nebî Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri dahî, Cenâb-ı Hakk'ın en muazzam bir halîfesidir. Peygamber Efendimiz. Hazretleri'nden sonra cihâr-ı yâr-ı güzîn (ilk dört halîfe), efdalunnas (insanların en hayırlısı) bu dört zât-ı mübeccel eser-i celîl-i nebeviye tamamiyle iktifâ ve idâre-i âmmede Asr-ı Saâdet'te olduğu gibi adl u ihsânı bi-hakkın muhafaza buyurmuşlardı.

Bir mûcize-i nebeviye olarak: ***«Hilâfet, yani adl u hak ile kâim bir hükümet benden otuz seneye kadardır.»***

buyurulmuş idi.

***İmâm-ı Ali** efendimizin müddet-i hilâfetleriyle otuz sene tamam olunca, zulüm ve adâvet ile Emeviye Hükümeti zuhûr etmiş ve hakk u adlin esâsâtı sarsılmaya başlamıştır. Bu Hadîs-i Şerîf ile sâbit oluyor ki, Din-i İslâm nazarında Hilâfet hak ve adl üzere icrâ-yı hükümettir. Böyle bir hükümet, Peygamber Efendimiz'den sonra, ancak **«otuz sene»** devam edebilmiştir. Hâlbuki bu Hânedân-ı Risâleti, Kerbelâ çöllerinde hâk-i helâke seren **Yezid** ve Kur'ân-ı Kerîm'i -maâzallâh- yerlere çarpan **II. Velid** gibi hazeleye «Halîfe» deniliyordu. O zamanlar halkın seviyesi, bu fecaatlere tahammül edebilirdi. Böyle bir lâfz-ı bî-mânânın Din-i İslâm'a büyük bir iftira olduğu düşünülemiyordu.*

Bunlar sarâhaten gösteriyor ki, herhangi bir hükûmet-i İslâmiye, adl u hak üzere umûr-i âmmeyi idâre ederse, o hükümet, Yeryüzü'nde Allâh'ın halîfesidir. Adl ü haktan inhiraf eden hükümetler, o mübeccel sıfattan pek uzaktır. Mürûr-i âsâr (asırların geçmesi) ile hâdisât-ı kevniyede beşeriyetin bittecrübe bulduğu bir hakîkat vardır ki, Rusûl-i Kirâm Hazerâtından sonra adl u hak üzere kâim bir hükümetin, ancak idâre-i cumhuriyede bulunabilmesidir. Zaten Hulefâ-yı Râşidîn devrelerinde cumhur-i ashâbın efkâr-ı umûmiyesi hâkim idi. Binâenaleyh mâdemki bugün hakk u adl üzere icrâ-yı hükümet, ancak cumhuriyetle kaimdir ve idâre-i hâzıramız da hamdolsun bir idâre-i cumhuriyettir. Hilâfet'in mâhiyeti aklen ve mantîken Büyük Millet Meclisi'nin şahs-ı mânevîsinde tamamiyle tecellî etmiş oluyor.

Şu hâlde, Dîn-i İslâm'ın kasdeylemiş olduğu Hilâfet'in hakikati, bu Meclis-i Muazzam'ın şahs-ı mâneviyesinde tecellî etmekte iken Hilâfet, sıfat-ı mübeccelesini Büyük Millet Meclisi hâricinde hakâik-i İslâmiyye hilâfi-

na bir lâfz-ı bî-mânâ derekesine düşürmek, Cumhuriyetle aslâ tevâfuk etmeyecek bir hâlet-i garîbedir. Artık böyle bir garâbete karşı her ne yapılmak lâzım ise, Hilâfet'in mânâyı aslîsini hâiz bulunan hey'et-i celîlenize âiddir. Lâyiha-i kanûniyedeki birinci madde tamamiyle mâruzât-ı âcizânemin bir neticesidir. Binâenaleyh kabulünü istirham ederim."

Şeyh Saffet Efendi'den sonra söz alan Kastamonu Mebusu **Hâlid Bey**[206] (**Akmansü**) de kanunun aleyhinde bir konuşma yapmıştır. Hattâ bu yüzden Nutuk'ta O'ndan bu mevzûda **"ilk itiraz eden şahıs olarak"** bahsedilirse[207] de, bu yanlıştır.

Yukarıdan beri nakletmeğe çalıştığımız Meclis müzâkereleri göstermektedir ki, bu Kanun'a ilk itiraz eden, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** olmuştur. Üstelik **Hâlid Bey**, bu konuşmasında **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** gibi Hilâfet'in ilgâsının kat'î bir lisânla aleyhinde bulunmamış sadece, **"TBMM, Makâm-ı Hilâfet yerine kâim addedildiğine nazaran ilgâ kelimesinin zikredilmemesini"** ileri sürmüştür.[208] **Halid Bey**'in bu mûtedil konuşması aynen şöyledir:

---

206 Kurmay **Albay Dadaylı Hâlid Akmansü** adıyla bilinen bu değerli asker, I. Cihan Harbi'nde Musul Cephesi'nde ve Millî Mücâdele'de Garp Cephesi'nde büyük muvaffakiyetler kazanmış bir kimseydi. İlk defa II. BMM'de Kastamonu meb'usu sıfatıyla siyâsî hayata atılmıştı. Meşhur Yunan Başkumandanı **Trikopis**'i esir alan O'dur. (Bkz: **Dr. Ziya Göğem**- a.g.e., sh. 278 vd)

207 *"İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu **Hâlid Bey** tarafından vâki oldu."* (Bkz: **M. Kemal Paşa**, a.g.e., sh, 514)

208 **Hâlid Bey**'in yeğenine anlattıklarıyla vücûd bulan hâtıratı göstermektedir ki; kendisi Hilâfet'in ilgâsı keyfiyetine tamamen karşı olduğu hâlde, o günkü siyâsî hava içinde ve hele **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in konuşmasının karşılaştığı aksülamel karşısında, böyle mutedil bir yol tutmak mecbûriyetinde kalmıştı.

*"...Parti grubunun çoğunlukla verdiği kararlara (tüzük gereğince) muhalefet edenler tarafından da uyulması gerekiyordu. **Hâlid Bey**, bu*

*"**REİS** - Buyurunuz **Hâlid Bey**!*

***HÂLİD BEY** (Kastamonu) - Muhterem arkadaşlar! Bendeniz Birinci maddenin ikinci fıkrası hakkında söylemek istiyorum. Onda deniliyor ki; **«Hilâfet, Hükûmet-i Cumhuriye'nin mefhûmunda mündemiç olduğundan Makâm-ı Hilâfet mülgâdır.»** Hakîkaten şimdiki şekliyle Makâm-ı Hilâfet, bir heyûlâdan başka bir şey değildir. Hocaefendinin buyurdukları gibi, Hilâfet'in bilhassa bâzı şerâiti vardır ki; tenfîz-i ahkâm, memleketin müdâfaası, beytü'l-mal vesâire gibi şeylerdir. Hâlbuki bugünkü hükûmetimizin vaziyetine göre bunlar Meclis-i Âlî'de mevcuddur. Binâenaleyh şimdiki Hilâfet'in elinde hiç bir nüfûz ve kuvvet yoktur.*

Binâenaleyh Hoca Efendi'nin buyurdukları gibi bir mahzur yoktur. Bendeniz şer'î cihetini değil, siyâsî cihetini düşünüyorum. Mâlûm-i âliniz, Hilâfet, 1300 küsur seneden beri, Hulefa-yı Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, sonra Fâtımîler Mısır vesâireden geçerek bir silsiledir gidiyor. Binâenaleyh bin üç yüz senelik bir müessesedir. Bunun için bu makâmı, mülgâ demek için herhâlde uzun boylu düşünmek îcâb eder kanaatindeyim. Cihet-i şer'îsinde hiçbir mahzur yoktur. Bendeniz yalınız siyâsî nokla-i nazardan arz ediyorum.

Arkadaşlar! Hepimiz biliyoruz ki; İstiklâl Mücâdelâtı ilân edildiği zaman, halkımızın Hilâfet Makamı'na olan

---

müzâkereler sırasında, Hilâfet Makâmı lehinde bulunmak maksadı ile söz istemişti. Lâkin müzâkerelerin yeterliğine dâir verilen bir takrir üzerine, fikirlerini söyleyememiş, bundan canı sıkılmıştı.

*Fırka mensubu olduğundan, ertesi günü Meclis müzâkereleri sırasında ne yapacağını, **"Böyle târihî ve mühim bir mes'ele hakkında, milletvekili sıfatı ile ne rey"** vereceğini düşünmekte, kalbinde bir sıkıntı hissetmekteydi. Nihayet parti tüzüğüne uygun olmamakla beraber, Meclis'in açık toplantısında bu mesele müzâkere edilirken söz söylemeğe karar vermişti."* (Bkz: **Dr. Ziya Göğem**- a.g.e., sh. 161)

*merbûtiyetini nazar-ı itibâre alarak hepimiz, «**Halîfe'yi kurtaracağız, şöyle yapacağız, böyle yapacağız!**» diye telkînâtta bulunduk. Hattâ birçok meşâyih ve ulemâyı, Büyük Millet Meclisi'ne getirdik? Bu, sırf halkın hissiyâtına hürmet için idi. Sonra arkadaşlar, ben bu İstiklâl muhârebâtında kâmilen bulundum, askerlere bütün arkadaşlarla beraber bu sûrette telkinatta bulunduk. «**Makâm-ı Hilâfeti, bütün vatanla beraber kurtaracağız!..**» dedik. (Kurtaramadık mı sesleri) Hay hay!. Hamdolsun kurtardık!. Böyle olmakla beraber bugün halk, Makâm-ı Hilâfet olmaz ise, Cum'a namazı kılınmaz îtikadındadır. (Hayır, hayır sesleri). Ben de o îtikatta değilim.*

***TUNALI HİLMİ BEY** - O îtikadı değiştereceğiz. Bundan böyle halkı aldatmak yok.*

***HÂLİD BEY** (devamla) - İnşallah. Binâenaleyh bendeniz en ziyâde bunun dâhildeki tarz-ı telâkkisine işaret ediyorum. Arkadaşlar! Bizim dinimizde, Müslümanlar, müminler kardeştirler. Bunun için diğer devletlerin Türkiye'ye olan nazarları, Makâm-ı Hilâfet'in burada olmasından dolayı değil, Türkler'in de bir Müslüman devleti olmasındandır deniliyor. Ve aynı zamanda deniliyor ki, «**Biz bu Hilâfet'ten ne fâide gördük? Meselâ Harb-i Umûmî'de bilâkis Araplar bize hıyânet etti ve düşman saflarında bize karşı harb ettiler. Hindliler kezâ, hiç fâidelerini görmedik**» deniliyor. Doğrudur. Fakat arkadaşlar! Son Yunan taarruzunda Yunanlılar, Eskişehir ve Afyon hattına kadar geldikleri zaman, işgal altında bulunan yerler, Garb vilâyâtını kurtarmak için bir tek nefer gönderebildi mi? Hayır, gönderemedi. Çünkü mâzur idiler. Onlar esir vaziyette idiler. Onlarla da münâkalâtımız yok idi. Binâenaleyh onları da, esir farz etmek pek tabiîdir. Bu ciheti de nazar-ı dikkate almalıdır.*

Bununla beraber bendeniz bu mütalaayı vârid görmem. Hangi muvâsalayı temin etmişiz? Meselâ bugün hac farzdır. Haccın hikmet-i felsefesi, o kadar büyüktür ki; acaba bundan siyâseten ne istifâde etmişizdir? Hiç!.. Sonra Araplar bize karşı şöyle yapmış, böyle yapmış diyoruz. Hâlbuki hep biliyoruz ki bu, Arabistan'da takip ettiğimiz hatalı siyâset neticesidir. (Hayır, hayır sesleri. Başka birinin hatası bize terettüp etmez sesleri.)

Bendeniz kanaat-i vicdâniyemi söylüyorum. Çünkü Reisicumhur Hazretleri burada îrâd-ı nutuk ederken Makâm-ı Hilâfet hakkında hiç bir kelime sarfetmediler. Yalnız Cumhuriyet'in hâlen ve âtiyen masûn bulundurulmasından bahsettiler. Bendeniz Hilâfet'i muhafaza edelim ve bu Hânedân'ı da bırakalım demiyorum. Ve o fikrim de yoktur. Yalnız Makâm-ı Hilâfet hakkında mâruzâtta bulunuyorum.

TUNALI HİLMİ BEY *(Zonguldak) - İşte burası.*

HÂLİD BEY *(devamla) - Binâenaleyh bendeniz bu îtirazları pek vârid görmüyorum. Buna karşı, belki birçok itirazlar ve cevaplar bulunabilir. Yalnız bütün Âlem-i İslâm'ın bize karşı gösterdiği teveccüh ve muhabbet zannediyorum ki, yalnız bir din kardeşliğinden değildir. Acaba niçin İran'a, Afganistan'a, Fas'taki İslâmlara gösterilen teveccüh bize gösterilen teveccüh kadar değildir. Bendeniz şu kanaatteyim ki, bu kadar asırlardan beri seyyiât-ı idâremize rağmen ve bütün Dünya'nın nazar-ı ihtirâsı, İstanbul ve Türkiye'nin vaziyeti üzerinde iken bekaamızı, Makâm-ı Hilâfet'in bizde olması ve Türklerin bu makâmı muhafaza ve dîni muhafaza etmek için çarpışmalarında buluyorum.*

Sonra arkadaşlar! Mademki Makâm-ı Hilâfet'in de hiç bir nüfûzu yoktu, biz altı ay evvel buraya hepimiz bir umde neşrederek geldik. Ve o umdeler de Teşrînisânî 38 (1922) kararının lâyetegayyer bir düstur olduğunu ilân

ettik. Ve sonra dedik ki: Türkiye'de Büyük Millet Meclisi, Makâm-ı Hilâfet'in istinadgâhıdır. Ve Makâm-ı Hilâfet, beynelislâm bir makâm-ı muallâdır, dedik. Eğer o makâm, bir makâm-ı muallâ değilse, neden halka îlân etmeyi lüzumlu gördük?

*Binâenaleyh bendeniz, böyle «**Makâm-ı Hilâfet mülgâdır**» demeyi doğru bulmuyorum. Son sözüm budur. Bendeniz, bu son sözü, yâni mülgâdır sözünü, böyle açıkça söylemeyi ve kaydını şer'ân değil, siyâseten büyük bir mahzur telâkki ediyorum.*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - O hâlde kapalı kaydedelim.*

***HÂLİD BEY** (devamla) - Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde deriz. Doğrudan doğruya mülgâdır demek hatalıdır.*

***TUNALI HİLMİ BEY** (Zonguldak) - Büyük Millet Meclisi'nin şahsında mündemiçtir.*

***HÂLİD BEY** (Kastamonu) - Az zaman sonra te'sirini görürüz."*

Hâlid Bey'in bu mûtedil konuşması, Hilâfet'i lâğvetmeye kararlı ve bu îtibarla da muhâlif rey ve beyânları dinlemeğe mütehammil gözükmeyen Meclis'in heyecanını nisbeten teskin etmişti. Fakat O'ndan sonra söz alan **Vâsıf Çınar**, bilhassa **Zeki Bey**'e karşı ağır bir sûrette târizkâr ve baştanbaşa demogojik konuşmasıyla tansiyonu yeniden yükseltti. O, yer yer karşılıklı sataşmalara sebep teşkil eden konuşmasına:

"Muhterem arkadaşlar!.. Cumhuriyet ilân eden bir milletin siyâsî idâresi içinde Hilâfet'in bekaasının ne kadar muzır olduğunu, bütçenin hey'et-i umûmiyesinin müzâkeresi esnasında söylemiştim." diye başlamıştı.

Vasıf Çınar, bundan sonra daha ziyâde **Kadirbe-**

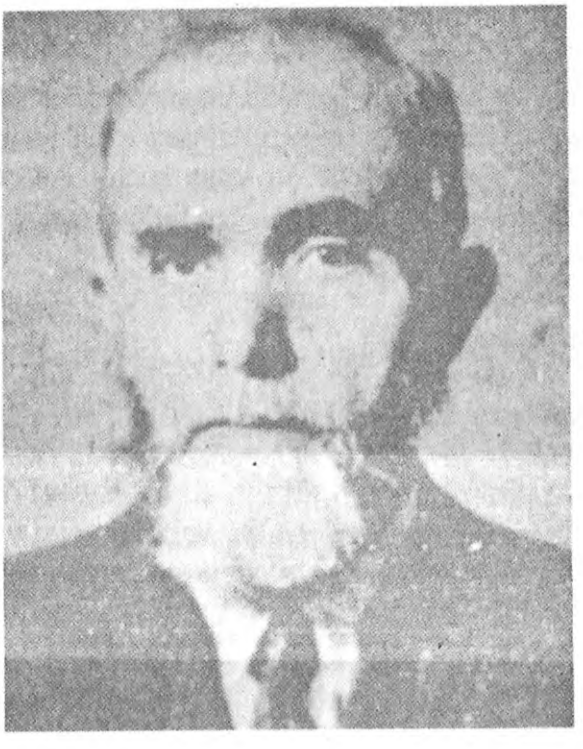

HÂLİD AKMANSÜ
(1884-1953)
Kurmay albaydı. Birinci Cihan Harbi ile İstiklâl Harbi muhârebelerinde cepheden cepheye koşarak takdire şâyân hizmetler îfâ etmiştir. Meşhur Yunan Başkumandanı **Trikopis**'i esir alan O'dur. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Kastamonu mebusu sıfatıyla katılmış ve kısa bir zaman sonra muhâlifler arasında yer aldığı görülmüştür. Bu yüzden uzun bir menkûbiyet hayatı yaşamıştır. Mütevâzı, mazbut karakterli ve ferâgat-i nefs sâhibi örnek bir insandı.

yoğlu Zeki Bey'i hedef ittihaz ederek tamâmiyle şahsiyâta kaçan bir konuşma yapmıştır. Bir zamanlar Bursa'da mubassırlık (muallimle hademe arası bir vazife. Talebeyi susturmak ve onlara nezâretle mükellef olanlara denirdi.) yapmış olan bu ayağı çarıklı açıkgöz, kendisini Maârif Vekilliği'ne kadar yükselten sayısız ve emsâlsiz dalkavukluklarının o gün en parlak bir misâlini vermişti.

Vâsıf Çınar'dan sonra söz alan **Seyyid Bey**, -bir hukukçu olması hasebiyle- kendini bu mevzûda en salâhiyetli bir insan addederek, müzâkerelerin en uzun konuşmasını yapmıştır.[209] O'nun küçük bir kitap hacmindeki bu uzun konuşmadan, ancak dikkate değer birkaç parçayı iktibas edebileceğiz.

Seyyid Bey, bu uzun ve teferruâtlı konuşmasına şöyle başlamıştır:

"-Muhterem Efendiler! Müsâade buyurursanız, bendeniz de bu Hilâfet mes'elesi hakkında biraz izahat vereyim. Mesele, pek mühim olduğundan ve hattâ târihimizde ve belki de bilumûm hâdisât-ı ictimâiyye arasında en büyük bir inkılâb demek olduğundan bu bâbda ne kadar söz söylense yine azdır. O'nun için sabrınızı sû-i istimal edersem, beni mâzur görünüz.

Benden evvelki hatipler, bu bâbdaki kanaatlerini beyân ettiler. Pek güzel ve pek samimi söylediler. Bendeniz de bu mes'eleye dâir uzun senelerden beri icrâ ettiğim tetebbuât (inceleme, araştırma) neticesinde hâsıl olan kanaatimi beyân etmek isterim. Nitekim geçen sene Hilâfet hakkında ***«Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye»*** *ünvâniyle bir de kitap neşretmiş idim.*[210]

---

209 Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi'nde **"Usûl-i Fıkıh"** hocalığı da yapmış olan **Seyyid Bey**'in, Hilâfetin ilgâsının lüzûmuna dâir îrad eylediği bu uzun nutuk, hilâfet aleyhtarlarını çok fazla memnun etmiş ve bu mevzûda mükemmel ve muazzam telâkki olunmuş olacak ki; zabıtlardan ayrı olarak 63 sahifelik bir broşür hâlinde bastırılarak Türkiye'nin her tarafında meccânen dağıtılmıştır. (TBMM'nin 3 Mart 1340 târihinde Mün'akit 2. İçtimâında **"Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi"** Hakkında Adliye Vekili **Seyyid Bey** Tarafından İrad Olunan Nutuk, Ankara, TBMM Matbaası, 1340)

210 Aslında bu kitap imzasız olarak neşredilmişti. Demek ki, **Seyyid Bey**, Hilâfet'in sadece defin merasimine katılanlardan değil, aynı zamanda bu neticeyi hazırlayanlardan biriymiş...

Dediğim gibi târih-i İslâm'da azîm bir inkılâb yapıyoruz. Diyebilirim ki, bundan daha büyük bir inkılâp olamaz!.. Bu inkılâbın azametindendir ki; zihinler bununla pek meşguldür. Kalbler, endişe ve tereddüd içindedir. Onun için cümlemizin vicdan ve iz'anı arzu ediyor ki, mes'ele tamamiyle tavazzuh etsin!.. Yâr ve ağyar, ne yaptığımızı ve ne yapmak istediğimizi bilsin. Şuurlu bir sûrette mi, şuursuz bir hâlde mi yapıyoruz, anlasın. Meclis-i Âlî, Hilâfet mes'elesinin mâhiyet-i şer'iyye ve siyâsiyyesini bilerek mi ittihaz-ı karar ediyor, yoksa bilmeyerek mi?.. Bu cihetler tamamiyle tavazzuh etsin. Çünkü tekrar ediyorum, mes'ele, hakikaten gâyet mühimdir. Âlem-i İslâm'da daha şimdiye kadar böyle bir inkılâp vâkî olmamıştır. Değil Âlem-i İslâm'da, belli Kürre-i Arz'da vâkî olan inkılâbâtın en büyüğü, en mühimmidir.

Bunun için ezhânda (zihinlerde), efkârda şüpheler, tereddüdler bulunmamak lâzım gelir. Mes'eleyi bilerek halletmek îcâb eder. Gerek dinî ciheti ve gerek siyâsî ciheti etrafiyle bizim bilmemiz lâzım gelir.

Bu cihetleri bilirsek ne yapmak istediğimizi, ne yapacağımızı bilmiş oluruz. Benim asıl maksadım, mes'elenin dinî cihetini, İslâmiyet'in Hilâfet mes'elesi hakkındaki tarz-ı telâkkisini îzâh etmektir. Siyâsî cihetini beyân, maksadımdan hâriçtir."

Bundan sonra Hilâfet'in şer'î mâhiyetini kendine göre îzah eden ve İslâm târihinden çeşitli misaller veren **Seyyid Bey**'in başlıca mesnedi, ***"Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonrası acı veya ısırıcı bir melikiyettir."*** mealindeki hadîs-i şerîf olduğu görülmektedir. **Seyyid Bey**'in bu hadîs-i şerîfi telâkki tarzının yanlış olduğunu,

işbu eserin ikinci cildinde îzah etmiş olduğumuzdan[211] burada bunun üzerinde durmayacağız.

Yer yer Osmanlı Padişahlarına hücum eden **"Osmanlı Halîfelerinin ise, saltanata olan hırs ve tamahlarından nice mâsum ve bîgünâh şehzâde kanı döktüklerinin mâlûm"** olduğunu, onların hukuk-ı Müslîmîni müsâdere ederek emvâl-i devleti şuna buna peşkeş çektiklerini söyleyen **Seyyid Bey**, çok yakın bir gelecekte yapılacak işlerden habersizmiş ki, ilmi, emre uydurmak için bir hayli zorladıktan sonra aynen şöyle demiştir:

"Son söz olarak şu ciheti de arz edeyim ki; ıslahat-ı adliye nâmı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz! Mûzırdır. Almanlar, son kanun-ı medenîlerini, ancak on beş senede vücûda getirebildiler. Memlekete, milletin, örf ve âdetine, milletin bünye-i içtimâiyyesine uygun kanunlar yapmak kolay birşey değildir.

Muhtelif devletlerin, muhtelif usul ve kavâninî var. Garbın örf ve âdeti ve hukuku olduğu gibi, şarkın da, memleketimizin de örf ve âdeti ve kavâid-i hukûkiyesi vardır. Bunları uzun uzadıya tetkik etmek, etüd etmek, düşünmek, hangi kaidelerin, hangi ahkâmın memleketimize, milletimizin şerâit-i içtimâiyyesine, ahvâl-i hayâtiyesine uygun olduğunu tespit eylemek îcâb eder.

Böyle yapılmayıp da alelacele, gelişigüzel bir kanun yapılacak olursa, fâide yerine mazarrat hâsıl olur. Sonra sık sık iki günde bir ta'dile mecbur kalırsınız. Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin kanun-i medenîsini bile getirebilirim. Ne yaparım?! Alman veya İsviçre Kanun-i Medenîsi'ni tercüme ettirerek hey'et-i âliyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denmez, muhterem

211 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Lozan Zafer mi, Hezimet mi?, c. II, İstanbul, 1973, sh. 123 ve müteâkip sahifelerde yer alan 88 numaralı dipnot.

Hilâfet'in ilgâsının baş âmili, bir zamanların Usûl-i Fıkıh müderrisi, Adliye Vekili **Seyyid Bey**

Not:Usûl-i Fıkıh gibi bir ilme mensûb olduğu halde din düşmanlarına böylesine âlet olabilen bu adama mı yoksa son zamanlarda O'nu bu mel'ûnâne konuşmasıyla İslâmcı yazarlar meyânına idhâl eden tâlihsiz bir eserciğin câhil müellifine mi acımak ve kızmak gerekir, bilemiyoruz. Yâ Rabbi, şu cumhûriyet çocukları ne zaman okuduğunu anlar hâle gelebilecekler?!

***Saraçoğlu Şükrü Bey**'in tâbiri veçhile, «**Türk'ün rûhundan doğan kanun**» denmez. «**Alman veya İsviçre kanunu**» denir. Almanya ve İsviçre başka, Türkiye başkadır. Türkiye'de Türkiye kanunu lâzımdır."*

Zavallı **Seyyid Bey**, ne bilsin ki, uşaklığını yaptığı adamlar, iki yıl sonra (1926'da) İsviçre Kanun-ı Medenîsini cumburlop tercüme edip alacaklar!..

Seyyid Bey'in bu uzun ve teferruâtlı konuşmasından sonra, Hükümet'in nokta-i nazarını ifâde etmek üzere kürsüye çıkan Başvekil **İsmet İnönü** söze:

"- Muhterem efendiler!.. Makâm-ı Hilâfet hakkında verilecek karar için, açılan münâkaşat, dînî ve siyâsî

iki zemine temas etti." diye başlayarak yapılan münâkaşaları hulâsa ve tahlil etti.

"-Dinî bir zemin-i münâkaşaya girmek istemem." dediği hâlde bir hayli de dînî mülâhaza ileri sürdü.

Hiç olmazsa bu hususta ileri sürülen fikirleri tasvip veya tenkit etti. Sonra aleyhteki siyâsî mülâhazaları ele alarak, dâhilî siyâsetle, halkın bu kararı acaba nasıl karşılayacağını düşünerek endişelenmenin yersiz olduğunu, Millî Mücâdele'de askerlerin ancak **"Makam-ı Hilâfet'i kurtaracağız!"** diyerek, cepheye sevk edilebildikleri iddiâsının vârid olmadığını, Hilâfet'in, şâyet muhafaza edilirse, dış siyâsette hiç bir fayda sağlamasının melhuz bulunmadığını ilh... ileri sürdü.

Nihâyet O da, uzun beyânâtını şu sözlerle bitirdi:

"... Bu esas dâhilinde Meclis-i Âlî'nin izhar edeceği karar, Türk Milleti için vesîle-i saadet olacaktır. Kemal-i kat'iyyet ve samimiyetle tatbik olunacaktır!."

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra verilen kifâyet-i müzâkere takriri re'ye konularak kabul olunmuş ve müzâkerelere son verilmiştir. Kanun'un ikinci maddesine yapılan îtirazlar da reddolunarak, teklif, Meclis'e geldiği gibi ve beş saat gibi kısa bir müddet sonunda[212] kanunlaşmıştır.

---

212 *"Bu muhabereden sonra harb oyunu münâsebetiyle **İsmet Paşa** ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan **Kâzım Paşa** da İzmir'e gelmişlerdi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi **Fevzi Paşa** da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgâsı lüzumunda kanaatlerimiz mutâbık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni de ilgâ ve tedrisâtı tevhid eylemek kararında idik.*

1340 senesi Mart'ının birinci günü Meclis'in tarafımdan küşâdı îcab ediyordu. 23 Şubat 330 günü, Ankara'ya avdet etmiştik. Orada da îcâb eden zevâtı kararımdan haberdâr ettim.

Mecliste bütçe müzâkerâtı devam ediyordu. Hânedân tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, münâkaşâta müteveccih beyânât ve tenkidâta başladılar. Müzâkere ve münâkaşa idâme ettirildi.

b) Hilâfet'in İlgasının İslâm Âlemi'ndeki Akisleri

Hilâfet'in ilgâsından sonra (3 Mart 1924) birbirini kovalayan inkılâbların ana hedefi, sanıldığı gibi yalnız resmî hayatı değil, aynı zamanda ferdî ve şahsî davranış, yaşayış ve hissiyâtı da din dışı (lâik) kılmaktı.[213] Ancak

1 Mart günü Millet Meclisi'nin beşinci mesâî senesi münâsebetiyle verdiğim nutukta şu üç noktaya sûret-i mahsûsada işaret ettim:

2 Mart günü Fırka Grubu içtimâ ettirildi. İşaret ettiğim bu üç mes'ele mevzuubahs ve müzâkere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci celsesinde, evrâk-ı vâride meyânında şu takrirler okundu:

1- Hilâfet'in ilgâsına ve Hânedân-ı Osmânî'nin Türkiye hâricine çıkarılmasına dâir ***Şeyh Saffet Efendi*** *ile elli refikinin teklif-i kanunîsi.*

2- Şer'iye ve Evkaf, Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgâsına dâir Siirt Meb'usu ***Halil Hulki Efendi*** *ve elli refikinin teklif-i kanunîsi.*

3- Tevhid-i Tedrisât hakkında Saruhan Meb'usu ***Vâsıf Bey*** *ve elli refikinin takrirleri vârid olmuştur.*

Makâm-ı Riyâsette bulunan ***Fethi Bey****:*

«-Efendim! Müteaddid imzalarla gelen bu teklif-i kanunîlerin derhal müzâkeresine dâir teklifler vardır. Re'y-i âlînize vaz edeceğim.» dedi ve encümenlere gitmeden derhal müzâkeresini re'ye koydu ve kabul edildiğini beyân etti.

İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu ***Hâlid Bey*** *tarafından vâki oldu. Müzâkerenin cereyânı esnasında* ***Hâlid Bey****'e bir-iki zât daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyânâtta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsiye çıktılar.*

Takrir sahiplerinden başta merhum ***Seyyid Bey****'in ve* ***İsmet Paşa****'nın ilmî ve muknî hitâbeleri her zaman için mütalaaya şâyândır. Müzâkere ve münâkaşa, beş saat kadar devam etti. Saat altı kırkbeşte müzâkere hitam bulmuş olduğu zaman TBMM, 429, 430 ve 431'inci kanunları çıkarmış bulunuyordu. Bu kanunlara nazaran Türkiye Cumhuriyeti'nde, muâmelât-ı nâsa dâir olan ahkâmın teşrî' ve infazı, TBMM ile, O'nun teşkil ettiği hükümete âid ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülgâ oldu."* (Bkz: **M. Kemal Paşa**, a.g.e., sh: 513-514)

213 Bu mantık ve gâyenin çeşitli delilleriyle kanlı tatbîkatı hakkında daha sonra neşredilecek olan **"Kemalist İnkılâbın Anatomisi"** isimli eserimizde geniş bilgi verilmiş olduğu cihetle burada ayrıca tafsiline lüzum görmedik.

hayatı-memâtı takriben bin yıl müddetle din (İslâm) olan bir milleti, ondan çekip koparmanın güçlüğü aşikârdır. Bu güç iş, dört sene gibi mahdud bir zamana sığdırılmıştır,[214] ama nasıl?!.

Anadolu dâhilinde fevkalâde selâhiyeti hâiz **"İstiklâl Mahkemeleri"** dolaştırmak ve çoğu hukukçu olmayan bu mahkemelerin sözde hâkimleri vâsıtasıyla mâsum kellelerinden ehramlar yükseltilmek sûretiyle...

---

214 İlki **"Hilâfet'in İlgası"** (1924) sonuncusu da eskilerin **"tebdil-i hurûf"** dedikleri **"Lâtin alfabesinin kabulü"** (1928) olan İnkılâb hareketlerindeki baş döndürücü sür'at, âmillerinin hâlet-i rûhiyelerini tesbit bakımından son derecede ehemmiyetlidir. Sırf şu hız sebebiyle bile, onların üzerinde lâyıkıyla düşünülmemiş bulunduğunu söylemek ve isâbetlerinden şüphe etmek mümkündür.

Kaldı ki, bunların hâlâ objektif (afakî) bir sûrette tahlillerine imkân vermeyen kanunî müeyyidelerle korunmaları da son derecede düşündürücüdür. 1961 Anayasası'nın 153. maddesinde tekmil inkılâb kanunlarını tâdâd ederek (sayıp dökerek) bunların Anayasa'ya aykırılıklarının ileri sürülemeyeceklerine dâir bir hükme vücud vermek, bir korkunun eseri değilse nedir?! Bugünkü anayasada da inkılap kanunları **"anayasaya aykırılıkları iddia edilemez!"** hükmü ile korunmaktadır.

Üstelik bunların bir çoğu, fiîlen mülgâ hâle gelmiştir. Meselâ **"şapkasız dolaşmanın suç sayılması"** veya **"bey, beyefendi, ağa, paşa, hanım"** ve **"hanımefendi"** kelimeleri üzerindeki yasak gibi...

Bugün Yunan esiri Müslüman Türklerin -hiç olmazsa- ahkâm-ı şahsiyye mesâilinde şeriati tatbik etmelerine imkân verilirken, Türkiye'mizde en basit dînî hürriyetleri (hâssaten neşir ve propaganda hürriyetini) yasaklayan 163. madde şu asrî taassub ve **"inkılâb yobazlığı"**nın tipik bir misâlidir.

Hazindir ki, Yunanistan'da esir Müslümanlara en tabiî insan hakları cümlesinden olmak üzere verilenleri, Türkiye'mizde sadece istemek bile, mâhud 163. maddeye göre, on buçuk sene hapsi müstelzim bir suç (!)tur. (Filhakika bu madde artık ilgâ olunmuştur, ancak 5816 sayılı kanun bâkî kaldıkça, hakikate tâlip olanlar için durum pek fazla değişmemektedir.)

Bugün İngiltere'de inanılmaycak bir iş olmuş, orada yaşayan bir avuç müslüman için altı adet şeriat mahkemesi kurulmuştur. İngiltere'de kendiliğinden verilen bu hakkın Türkiyemizde talep edilmesine tahammül edebilecek bir kemalist tasavvur olunabilir mi?!

Bu bakımdan **"Hilâfet'in ilgâsi"**ndan sonra Türkiye'de herhangi bir kıpırdanış olduğu söylenemez. Yahud da bütün bu asıp kesmeler ve tenkil hareketlerine sebep ve bahâne olan hâdiseler, hep Hilâfet'in ilgâsı ve O'nun tabiî bir neticesi olarak ülkeyi lâikleştirmenin aksülâmelleriydi.[215]

Bu demektir ki, islâmî hissiyat, kuvveden fiile çıkma imkânını bulamayınca kendi kabuğuna çekilmiş ve kül altındaki ateş gibi varlığını kendi imkânlarıyla idâmeye yönelmiştir.

Bu, dinî mes'ele ve müesseselerin hiç bir zaman unutulmamış olduğunu gösterir. Bunların hâlâ da, hiç olmazsa niyet ve arzu hâlinde gönüllerde yaşamakta bulunduğu gerçeğinin delilleri, fikir ve siyâset sahasındaki -doğru yanlış- beyânlar kadar, mahkemelere aksetmiş hâdiseler hakkındaki dosyalarda da mevcuttur.[216]

---

215 Gerçekten Şark vilâyetlerimizde birçok kereler ortaya çıkan **"tenkil hareketleri"** ve **"Menemen Vak'ası"** gibi hâdiseler tahlil edildiğinde, bütün bunlara din dışı (lâik) inkılâblara karşı duyulan infiâlin sebep olduğu ibretle müşâhede olunur.

216 Başta Hilâfet olmak üzere İslâmî mes'ele ve müesseselerin unutulmadığını, bunların resmî eşhâsın vicdanında meknuz endişeler hâlinde dahî olsa devam eylediğini gösteren sayısız vâkıa mevcuttur. Bunun yanında, sırf bu müesseselerin ehemmiyetine dâir resmî eşhâsın şuur altındaki kanaatlerini ifâde eden beyânlar da az değildir. Biz bahsi esas mecraından lüzumundan fazla ayırmamak için sırf şu son noktadaki ifâdelere bir-iki misal vermek istiyoruz.

27 Mayıs İhtilâli'nden evvel Demokrat Parti bünyesinde baş gösteren bir muhâlefet, grupta bütün bakanların istifâ ettirilmesine müncer olmuştu. Bu sırada arkadaşlarını yatıştırmaya çalışan **Menderes**, o zaman gazetelerde çeşitli tenkid ve münâkaşalara sebep olan şu sözü söylemişti:

"-Arslanlar, siz isterseniz, Hilâfet'i bile geriye getirebilirsiniz!.."

Bu tarzda bir beyân da bir zamanların hırçın muhalefet lideri **İnönü**'den sâdır olmuştur. O da 1966 yılında Türk Dili Kurumu'na vâki bir ziyaretinde:

"-Ne zannediyorlar? Hilâfet'i kuracaklar da eski kuvveti ve itiba-

Resmî makamlar, bu istikametteki tavır ve hareketleri tâkipte millî hududları bile aşan bir hassasiyet gösterı **olacak mı sanıyorlar? Gülünç bir şey olacak Hilâfeti getirseler..** " demiştir. (Bkz. 11 Kasım 1966 tarihli gazeteler)

Ertesi gün Yeni İstanbul Gazetesinde, **İnönü**'nün bu sözlerini ele alan **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu** meseleyi şu şekilde tahlil etmiştir:

"Paşa hazretleri, Halife de, Hilâfet de çok kolay yolcu edilmişlerdir. Ama öyle kolay kolay geri getirilemezler. Bu müessese, on dört asra yakın pek uzun bir zaman içinde binbir fâcianın yayığında döğüle döğüle nihayet bir devamlı şekil alabilmişti.

*Ve bizde bir Büyük Millet Meclisi Kanunu'nun bir **Abdülmecid Efendi** hâlinde şahıslandırdığı günlerde değil, **Yavuz**'un yok ettiği Kölemen İmparatorluğunda bir **Mütevekkil Alellâh** hâlinde acze düştüğü günlerde dahî gene bir mânâ ifâde etmişti. Hilâfet vatan sarayımızın pırlantadan bir penceresiydi. En az beş ciltlik bir eserle izah edilebilecek senetlerin tazyîkiyle berhava oldu. Artık ne parçalarını bulmak, ne de yan yana getirip yapıştırmak kolay iştir. **Agâh Sırrı**'yı irşad ederken «**Kursalar bile eski kuvvet ve itibarı olacak mı?**» deyişinizden, sizin de 1924'te kaldırılan Hilâfetin hâlâ cihan saran bir mânevî kuvvet ve îtibar sahibi olduğunu kabul ettiğinizi anladım..."*

Nizameddin Nazif, İnönü'nün bu beyânâtında bahsi geçen Hilâfet, lâiklik, lisân inkılâbı ve Lâtin asıllı yeni alfabeye müteallik mes'elelere cevap vermeye ertesi gün de devam ederek:

"Lâiklik, aslına bakarsanız, Hilâfetle hiç bir ilgisi olmayan bir müessesedir. Hiç bir ilgisi yoktur ve Hilâfet mevcud olsaydı, lâik prensiplerle pek alâ bağdaşabilirdi. (Tavizci mantık...) Halife neydi? İslâm Dini'nde idârî hiyerarşinin zirvesi...

*Çok yanlış olarak propaganda edildiği gibi Osmanlı Devleti'nde Halîfe **«Emîrü'l-Mü'minîn»** değildi Emîrü'l-Mü'minîn olan **"sultan"**dı. Bizdeki Halifelik bir çeşit **"Cesarı papisme"** idi ki; dört halife devri ile ve Emevî, Abbasî, Fatımî devirlerindeki halifeliklerle de bir tutulamaz.*

*Sultanlık kalkınca, otomatik olarak Emîrü'l-Mü'minîn'lik de kalkmıştı. Nitekim **Halife Abdülmecid Efendi**'nin unvanları arasında Emîrü'l-Mü'minîn'lik yoktu.*

Sultanlık kalktığı anda cismânî idâre ile ne siyasî, ne askerî hiç bir ilgisi olmayan bir müessesenin lâikliğe dokunur hangi tarafı kalmıştır? Doğu Roma Kilisesi Patriği efendinin lâiklik ilkelerine aykırı bir tarafı olduğu iddia ediliyor mu?

*İslâm'ın halifesi, sadece **«Halife-i Rû-yi Zemin»** diye anılırdı. Yani **«Yeryüzü Halifesi»**. Eh.. **Atenogoras Efendi** de **«Patriarch***

mişlerdi. Meselâ 1931 yılında Kudüs'te **Müftü Emin el Hüseynî** tarafından bir **"İslâm Konferansı"** toplanmıştı.

Türkiye, bu konferansta **"Hilâfet'in mevzuubahs edilmesi sûretiyle Türkiye'nin rahatsız edilmesinden"** endişe etmiş ve Filistin'in hâkimi olması sebebiyle, İngilizler'den bu hususta te'minat istemişti. Devrin Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü Aras**, 3 Aralık 1931 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu husûsu şöyle ifâde eylemiştir:

"Kudüs'le oranın müftüsü tarafından şuradan buradan kendisine iltihâk eden arkadaşlarıyla akdine teşebbüs edilen İslâm Kongresi'nin mâhiyeti ilân olunan ruznâmesine göre şeriatçidir. Bu kelimenin mânâsı, evvelce vakit vakit Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer memleketlerde ve birkaç sene evvel de Afganistan'da bu nâm altında tecellî eden vak'alar ile artık herkes için münâkaşa götürmeyecek sûrette mâlûm olmuştur.

Hâriciyemiz haber alır almaz derhal alâkadar devletlerle temasta kusur etmedi ve Filistin idâresini elinde tutmak îtibariyle İngiltere Hükümeti'nden bu vak'a hakkında dostâne mâlûmât aldı.

İhtilâflı siyâsî mes'eleler, akdi tasavvur edilen kongrede görüşülemeyeceği gibi onun mesâisinin tevcihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni rahatsız edecek husûsâta meydan verilemeyeceği ve bilhassa bir Hilâfet mes'elesinin

---

***Acumenique**»dir, ki Türkçesi «**Cihan Patriki**» demektir. Neden yadırganmıyor?"* demişti.

Türk basını ve siyâsî mahfillerde **"Hilâfet Mes'elesi"**nin tazelenişi, bu zikrettiğimiz misallere mühasır değildir. Zaman zaman -bilhassa inkılâb silâhşörleri- en uzak ihtimâl ve alâkaları bahane ederek bu müesseseye **"desteksiz atış"**la hücum etmişlerdir. Bunları tadâd eyleyerek okuyucularımızın zamanını israf etmek istemediğimizden bu kadarla yetinmekteyiz.

hiç bir sûretle mevzuubahs olamıyacağı ve..."[217]

1931 Kudüs İslâm Konferansı, bu istikametteki toplantıların ilki değildi. 13 Mayıs 1926'da Mısır'ın başşehri Kahire'de hem de **"Hilâfet Konferansı"** adıyla bir konferans toplanmıştı. Çünkü bir taraftan İslâm Dünyası'nın ileri gelenleri, Hilâfet'siz yaşamak istemiyor, bu husûstaki dinî vebalden korkuyorlar[218] diğer taraftan **Şerif Hüseyin** gibi bazı şahsiyyetler **"Halife"** olabilmeye can atıyor ve bu maksadla sağı solu tahrik ediyorlardı. Fakat bu gayret ve faaliyetler, hiç bir semere vermedi.

1926 tarihli Kahire Hilâfet Konferansı, Hilâfet'in mâhiyeti ve geleceği hakkında birtakım akademik münâkaşalarla geçmiştir.

Arap Dünyası, bu mes'ele ile pek alâkadardı. Bu alâka, Suud Kralı **Faysal**'ın İslâm Dünyası'nda hicrî on beşinci asır başlamazdan önce gerçekleşmesini arzuladığı uyanış meyânında defaatle ele alınışına kadar sürüp gitmiştir.[219] Ancak Arab ileri gelenlerinin Hilâfetle ilgilenişleri,

217 **Tevfik Rüştü Aras**- Lozan'ın İzinde On Yıl, İstanbul, 1935, sh. 138.

218 Bkz. İşbu eserin 25. sahifesinde zikredilmiş olan *"Bir kimse, imama bîat etmeden önce ölürse, onun ölümü câhiliyyet (devri) ölümü gibidir."* mealindeki hadîs-i şerîf.

219 Hilâfet'i âlemşümul bir müessese hâline getirmiş olan **Sultan II. Abdülhamid Han** merhûmun en küçük oğlu şehzâde **Mehmed Âbid Efendi**, **Kral Faysal**'ın bu husustaki düşünce ve tasavvurlarına ışık tutmak üzere, işbu eserin müellifine 1971 yılında Beyrut'ta ikamet etmekte olduğu mütevâzî talebe pansiyonunda aşağıdaki açıklamayı lütfetmişlerdir:

*"Henüz buraya gelmemiştim. Paris'te oturuyordum. **Kral Faysal**, oraya gelmişti. Beni aratıp buldurdu. Kendisiyle gâyet mahremâne bir görüşme yaptık. Öyle ki, hiç bir yakınının bile bu görüşmede bulunmasına izin vermedi.*

Uzun uzun İslâm Dünyası'nın içinde bulunduğu kesmekeşlikten şikâyet ettikten sonra sözü yakında gelip çatacak olan hicrî onbeşinci asrın ehemmiyetine intikal ettirdi Bu münâsebetle yapılmakta olan hazırlıkları

-aynen bizdeki gibi- her zaman müspet olmamış, bazen de bu kadîm İslâmî müesseseyi tamamen inkâr edecek kadar ileri gidenler görülmüştür.

Diğer taraftan bir kısım Hilâfet müdâfîlerinin de bir müddet önce O'nun yıkıcılarını teşhiste hataya düşerek onlara medhiyeler düzmüş kimseler olduğunu hatırlamakta fayda vardır.[220] **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'ye

---

*anlattı ve bu meyanda **"yeni asra halifesiz girmek istemediklerini"** belirttikten sonra:*

*«-Geliniz Efendi Hazretleri!.» dedi «Sizinle Mekke'ye gidelim. Orada oturunuz. Hilâfet'in tarihî şan ve azametine yakışır bir merâsimle sizi **«halîfe»** ilân edelim, ilk önce ben size **«biat»** edeceğim, sonra da teb'am... Bilâhare bu biati şumullendirebiliriz. Merhum babanızın, başta bütün Arab ülkeleri olmak üzere İslâm Dünyası'nın her tarafında gâyet haklı bir şöhreti vardır..»*

O'na cevâben dedim ki:

«-Önce bu teveccüh ve alâkanıza teşekkür etmeliyim. Sonra da böyle azametli bir dâvâya kendimi lâyık görmediğimi ifâde etmeliyim.

*Sâniyen bu iş, Mekke'de olmaz. Arab Âlemi'nin hâl-i pür-melâli mâlûm-i âlîleridir. Bunun altında hemen bir ecnebî parmağı ararlar. Bizde **«Yiğit düştüğü yerden kalkar!..»** tarzında bir atasözü vardır... Bu iş olursa Türkiye'de olur, olmazsa hiçbir yerde...»"*

*Merhum, **Faysal**'ın kendisinin ne demek istediğini pekâlâ anladığını ifâde buyurmuş ve aslında bu teklifin arka plânından bizzat emin olmadığını da sözlerine eklemişti.*

Kral Faysal'ın daha sonra 1973 yılında Pakistan'da toplanan **"İslâm Konferansı'nda bu mes'eleyi tazelediği"** ve kuliste Türk murahhasları ile **"Emânât-ı Mukaddese"** mevzuunda pazarlıklara giriştiği duyulmuş ve İstanbul gazetelerine bu haber **"Kral Faysal'ın halife olmak istediği ve bu maksadla Emânât-ı Mukaddese'yi petrol karşılığında satın almak gayreti peşinde koştuğu"** sûretinde aksetmişti.

220 Bu durum, yine de takdîre şayandır. Gerçekten Pâkistan şâiri **İkbal**, eski ve hiç şüphesiz iyi niyet mahsûlü medhiyeleri muvâcehesinde Hilâfet'in İlgâsı'nı bir emrivâkî olarak kabul eder ve ortaya çıkan yeni zihniyeti te'vile çalışırken nâmı İslâmcı'ya çıkmış bir çok Türk şâir ve yazarı ise, bu kadarcık olsun bir haysiyet kurtarma gayretine kapılmaksızın sükûtu veya iğrenç bir alkışı ihtiyar etmişlerdir.

Buna mukabil Arab ileri gelenlerinde müşâhede edilen bu samimî dö-

göre, böyleleri **"M. Kemal'in günâhlarında kendisiyle müşterektirler. Zira evvelce kendilerine yapılan nasihati dinlemeyerek O'nu medhetmişlerdir."**[221]

Merhûm Şeyhülislâm, bunlardan Mısır'da **"emîrü-ş-şuarâ"** yâni şâirlerin emiri lâkabıyla anılan **Şevki Bey**'i **"İngilizlerin gözüne batan bir diken"**[222] olarak vasfettiği Hilâfet'in ilgâsına müteallik mes'eleler arasında ele alarak uzun uzun tenkid etmiştir.

Hakîkaten, şâirlerin üstadı **Şevki Bey**; Hilâfet'in ilgâsından önce **M. Kemal Paşa**'yı medih için yazdığı uzun ve heyecan verici şiirde, O'nu büyük İslâm mücâhidi **Halid bin Velid**'e benzeterek:

"Allâhuekber, fetihlerde nice acâib şeyler vardır,
Ey Türklerin Hâlid'i, yenile Arablar'ın Hâlid'ini!.."

diyor ve Yunan'a karşı kazanılan zaferin, İslâm Dünya'sında uyandırdığı müşterek sevinci terennüm ediyordu.

Fakat **Şevki-i Mısrî**'nin bu coşkun hissiyâtı, az sonra dehşetli bir mâteme dönüştü. Ümidler tahakkuk etmedi. Teşhisler doğru çıkmadı. Hilâfet'in, kurtarıcısı sanılanların eliyle harîm-i ismetinde hançerlenip katledildiği müşâhede edildi. **Şevki Bey**, bu acı tecellî karşısında ye's ve ümitsizlik içinde **"Hilâfet Mersiyesi"** diye anılan aşağıdaki şiiri yazdı:

---

nüşü ve **M. Kemal**'i daha önce alkışlamış olmakta yanıldıklarını îtiraf edişlerini takdir etmemek mümkün değildir.

221 **Şeyhülislâm Mustafa Sabri**- Mevkıfu'l-Akl ve'l İlmi ve'l-Âlim min-Rabbi'l-âlemîn ve İbâdihi'l-Mürselîn, Kahire, 1950, c. I, sh. 464.

222 Bkz: **Şeyhülislâm Mustafa Sabri**- a.g.e., sh. 467.

"Düğün türküleri, ağlayanların hıçkırıklarına dönüştü,
Düğün - dernek kaybolup gitti.

Hilâfet, zifaf gecesinde gelinlik elbiseleriyle kefenlendi,
Sabah karanlığıyla kabre konuldu.

Çığlıklar içinde her tarafta sırıtan bir ibretle,
Bir sarhoşluk içinde uğurlandı.

Ey Hilâfet, minare ve minberler senin için feryad etti.
Hürler ve köleler sana ağladı.

Hindistan âh ü vâh ile doldu, Mısır üzüntüye gark oldu..
Yağmur gibi dökülen gözyaşları ile sana ağladı!..

Şam, Irak, Acemistan sorar;
Yeryüzünden Hilâfeti kim sildi?

Senin o büyük topluluğun mâteme büründü,
Ağlayıp gözyaşı dökenlere dönüştü

Eyvah efendiler! Vah o diri diri gömülene,
Suçsuz ve günahsız katledilene...

Savaşarak seni yenemeyen kimseler,
Sulh masasında seni katlettiler!..

Müslümanlar, fetihlerin madalyalarıyla süslenen,
Yorganlarını elleriyle parçaladılar.

Koyunlarına takılan madalyonlarını çıkartıp attılar,
Omuzlarından en güzel nişanlarını söküp aldılar.

Uzun süre devam eden o şeref,
Yatsıyla sabah arasında kaybolup gitti.

Bütün canlılara gösterilen en merhametli alâka
Bir anda beli kırılıp gitti.

Hilâfet her toplu harekette Müslümanları
Birleştirip saflarını düzeltir yürüyüşlerini nizama koyardı.

Namazlar bile inledi, bu bir fitne idi,
Şeriatle oynayanın, sarhoş ve hayâsızın fitnesiydi.

Gülünç fetvalar verdi, sapık sözler söyledi
Memlekete apaçık bir küfür getirdi.

Ne yazık ki, hükmettiği insanlar,
Önderlik ve iyilik için yaratılmışlardı."

Ne yazık ki, bizim **"İslâm şâiri"** ünvânlı **Âkif**'imiz **Şevki-i Mısrî**'nin şu cesâret ve hakşinaslığı gibi bir dirâyet gösteremediği gibi **Sultan II. Abdülhamid** merhûm hakkındaki nâlâyık sözlerinden bir nedâmet bile getiremedi!..

Hilâfetle ilgili olarak, onun ilgâsından sonra yazılıp söylenenler -hiç şüphesiz- bu temas ettiklerimizden ibâret değildir. Türkiyemizde ve bütün İslâm Âlemi'nde kitabı, makalesi veya dînî ve siyâsî konuşmasıyla Ona müspet-menfî yönde birçok kimseler temas etmiştir!..

Yaş ve tecrübeden başka hiç bir liyâkata -bunlar da

liyâkatsa- mâlik değilken, kendini dînî ve târihî mevzûlarda salâhiyetli sanan bir **Burhan Felek**'ten, hâlâ **utanmadan Sultan II. Abdulhamid Han** merhûma **"Kızıl Sultan"** diyebildiği hâlde Nûrcu bir kısım kardeşlerimizle -sinsi ve hesaplı- dirsek teması yüzünden olsa gerek, adı sağcıya çıkmış bir **Cemal Kula**'ya kadar... El-mâlum **Çetin Altan**'dan **İlhan Selçuk**'a kadar... İrili ufaklı sosyalist (!) ve kemalist hangi kalem, Hilâfet için inciler döktürmedi ki!..

Hilâfet Meselesi'ne ilmî olarak eğilen **Prof. Hamidullah** ve El-Ezher Üniversitesi Profesörlerinden **Ziyauddin er-Reis** gibi âlimler de eksik değil... Bunlar ekseriya **"Hilâfet'in Tarihçesi"** ile birlikte O'nun geleceği hakkında da üzerinde pek çok düşünmeyi gerektiren **"yeni teklifler"** ortaya koymaktadırlar.

Bunlardan **Prof. Hamidullâh**'ı Türkçemize de tercüme edilmiş bulunan **"İslâm'a Giriş"** adlı eserindeki dikkate değer görüşler, **Prof. Ziyauddin Er-Reis**'i de sırf Hilâfet'e tahsis edilmiş **"İslâm ve Asrımızda Halifelik"** ünvanlı âlimâne eseri dolayısıyla bilhassa zikretmiş bulunuyoruz.

Bütün bu yazılıp söylenenleri, Hilâfet'in ilgâsından bu yana elli yıl (şimdi seksen beş) geçmiş olsa da hep şu **"ilgâ"** keyfiyetinin akislerinden mâdud telâkki etmek ve ele alıp değerlendirmek gereğine inanıyoruz. Ancak bu bölümün haddinden fazla uzamış bulunması ve Hilâfet mes'elesini aynen **"Musul Mes'elesi"**nde olduğu gibi genişletip ayrı bir kitap hâlinde neşretmeyi düşünmekte olmamız sebebiyle bu kadarla iktifâ ediyoruz. Ancak son verirken şunu da hatırlatmak isteriz ki:

İnkılâpçılık ve Batı'yı taklid hastalığının eseri olarak mâruz kaldığımız **"mânevî kayıplar"**ın bir numaralısı

olan **"Hilâfet'in İlgâsı"**, Lozan'daki dalevereli pazarlıkların eseri olarak gerçekleşmiştir. Müessese ayakta kalıp da başına nâ-lâyık biri, hatta erzel biri bile geçmiş olsaydı, durum, bugünkünden çok iyi olurdu. Zira şahsı değiştirmenin, müesseseyi yeniden kurmaya nazaran çok daha kolay olacağı aşikârdır!

İKİNCİ BÖLÜM
PATRİKHÂNE

A - PATRİKHÂNE'NİN TARİHÇESİ

a) Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar:

Hazret-i Îsâ -aleyhisselâm-'ın vefâtından takriben yüz yıl sonra, bugün **"Ortadoğu"** denilen bölgede bir hayli yayılıp, genişleyen Hıristiyanlık, kendisinden evvelki bütün semavî dinler gibi **"vahdâniyyet"** esâsı üzerine kurulmuştu. Bu yüzden bölgenin hâkimi ve sahibi bulunan ve imparatorlarını bir nevî **"ilâh"** telâkki eyleyen Romalılar, bu yeni dînin sâliklerini şiddetle tâkip ve çeşitli zulümlere mâruz kıldılar. Bu keyfiyet, Roma İmparatoru **I. Konstantin**'in 313 yılında Hıristiyanlığı resmen kabul ile **"devlet dini"** ilân etmesine kadar pek kanlı bir sûrette sürüp gitmiştir.

Hazret-i İsa -aleyhisselâm-'ın Filistin'de Celîl Gölü'nün kenarındaki **"Nâsıra"** Köyü'nde doğmuş olmasından dolayı **"Nasrânî"**, O'nun isminin (**Crezus**) frenkçe telâffuzuna göre **"Hıristiyan"** (Criscian) adı verilen bu dinin sâlikleri, **I. Konstantin** (285-337)'in bahşettiği şu imkânla, dinlerini serbestçe tatbik ve icrâ imkânına sahip oldular. Fakat o ândan itibaren de fikrî kavga ve çekişmelere sürüklenmekten kurtulamadılar.

Bu ihtilâflar, kısaca ifâde etmek gerekirse, **"Hazret-i İsa'daki cevherler"**in farklı telâkki edilmesinden doğmuş ve Hıristiyanlıkta önce **"Katolik"** ve **"Ortodoks"** bilâhare de **"Protestanlık"** adıyla belli başlı mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlar da daha sonra kendi içlerinde birçok tâlî kollara ayrılmışlardır.

Ortodokslar, -tâlî kollar arasındaki ufak tefek farklara rağmen- Katolikler'den daha az şekilcidirler. Cenâb-ı Hakk'ın -hâşâ- babalığına, **Hazret-i İsa** -aleyhisselâm-'ın oğulluğuna ve insanların kardeşliğine (!) inanırlar.

"Ortodoks" kelimesi, Yunanca **"doğru"** demek olan **"orthos"** ile **"inanç"** ve **"kanaat"** demek olan **"doksa"**nın birleştirilmesi sûretiyle vücud bulmuştur ki, **"doğru inanç"** demektir. Hıristiyanlık içindeki fikrî ve itikadî bölünmelerde önceleri kendini esas Hıristiyanlık doktrinine bağlı ve hatadan sâlim kabul eden her kilise, **"Ortodoks"** adına sahip çıkmış ve kendini bu ad ile adlandırmıştır. Ancak zamanla bu kelime, Bizans kiliselerini ifâde eder olmuş, İstanbul Patrikhânesi'ne bağlanmayanlar[223] başka adları tercih ve kabul etmişlerdir.

"Patrik" kelimesi, **"Eski Ahid"**de âilenin büyüklerine verilen bir ad olarak geçer. Yunanca **"patrikhis"**ten muharreftir. Kilise başkanlarının bu nâm ile anılmalarına beşinci yüzyıldan önce rastlanmaz.

Hıristiyanlar arasındaki idârî ve îtikadî ayrılıklar sebebiyle birçok kongre (konsül) toplanmıştır. Bunlardan milâdî 451 yılında Khalkeden (Kadıköy)'de toplanan konsül, Hıristiyanlık tarihinde ilk defa olarak **"Patriklik"** adıyla beş müessese te'sis ve kabul etmiş ve bunları teş-

223 Patrikhâne, Yunanca **"âile reisi"** demek olan **"patrik"** ile Farsça **"ev"** demek olan **"hâne"** kelimelerinden terkib edilmiştir. Ortodoks kiliselerinin en büyük makâmını bu nâm ile anmak bize mahsustur.

kilâtlandırmıştır.

Konsül; Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ten ibaret olan bu patriklikler arasında İstanbul Patrikliği'ne (pakrikhânesine) müstesnâ bir mevkî ve salâhiyet izâfe eylemiştir.

Roma, Bizans Kilisesi'ni kendisine rakip ve muâdil bir duruma yükselten bu konsülün kararlarını tanımayarak **"patrik"** ünvanını, yine de bazı piskoposlara[224] izafe etmeye devam eylemiştir. Buna ilâveten zamanla işbu **"patriklik"** sıfatının zikri geçen beş merkeze hasrı hususundaki karara da sâdık kalınmamış, kendi kendine patrikliğini ilân eden başka kiliseler de olmuştur. Böylece değil Hıristiyanlık, O'nun bir mezhebi olan Ortodoksluk içinde bile, îtikadî olduğu kadar idârî birlik de hiç bir zaman sağlanamamıştır.

Gerçekten bugün bile şu ayrılık ve bölünmeler hâlâ devam etmektedir. Süryânîler'in Mardin'de, Bulgar ve Ermeniler'in İstanbul'da müstakil birer patrikhâneleri mevcuddur. Mısır'daki Rumlar'ın da kendilerine mahsus bir patrikhâneleri vardır.

Bunlardan İstanbul'un **"Fener"** semtindeki patrikhâne[225] ilk kuruluşunda sadece bir piskoposluktu. Ekû, yani

224 Yunanca **"gözeten, nezâret eden"** mânâsına gelen **"episkopos"**tan muharref olan **"piskopos"** tâbirinin kilise başkanlarına izâfesi **"patrik"** kelimesinden daha eskidir.

225 Ortodoks Patrikhanesi'nin piskoposluk sûretinde ilk teşekkül ettiği yer, Ayasofya idi. Burasının fetihle birlikte câmie çevrilmesi üzerine, patrikhâne şimdiki Fâtih Câmi-i Şerîfi'nin yerinde bulunan **"Havâriyyun Kilisesi"**ne taşınmıştır. Fakat Bizans hükümdarlarının türbeleri bulunan burasının da bilâhare câmi inşâsına tahsisi takarrür edince (1455), patrikhâne şimdiki Fethiye Câmi-i Şerîfi'nin bulunduğu yerdeki **Parmakaristos** adıyla bilinen **"Rahibeler Manastırı"**na taşınmıştır.

Burada 132 sene ikamet eden Patrikhane, bilâhare burasının da 1586 yılında câmie tahvil edilmesi üzerine Fener civarındaki Eflâk Konağı Kilisesi'ne taşındı. 1597'de ise, Balat'taki Aya Dimitri Kilisesi'ne nak-

âlemşümul bir mâhiyeti hâiz değildi.

Birinci Konstantin, ülke topraklarının doğudaki düşmanlarına karşı kolaylıkla korunabilmesini sağlamak üzere onlara Roma'dan daha yakın bir siyâsî ve idârî merkez düşündü. Bunun için önce eski Bizans'ın yerine, kendi adıyla anılan bir şehir kurdu. Sonra da burada Roma'daki **"Papalık Makâmı"**na muâdil bir dînî müessesenin mevcûdiyetini arzu eylediğinden, daha önce piskoposluk olarak kurulmuş bulunan kiliseyi, **"Patriklik"** hâline gelirdi. (330)

Bununla beraber tarihte hiç bir zaman Fener Rum Patrikhânesi, Hıristiyanların büyük ekseriyetince Roma'daki Papalığa eşit tutulmamıştır.

O zamanlar Batı ve Doğu Hıristiyanlığı arasında mezheb farkı mevcud değildi. Bu durum, Roma İmparatorluğu'nun fiîlen taksîminden sonra ortaya çıkmıştır.

Fener Rum Patrikhanesi'nin bu ilk devri, İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethine kadar takrîben bin yıl sürmüştür. Bu müddet zarfında patriklerin cismânî hiçbir salâhiyet ve iktidarları mevcud değildi. Sadece dinî işlere bakıyor, kiliseler ve bunlara bağlı mekteplerin idâreleriyle meşgul bulunuyorlardı.

Bununla beraber, entrikacı Bizans siyâsetinin dışında kalmaları da hemen ekseriyâ mümkün olmamıştır. Çünkü imparatorlar, onların nüfûz ve te'sirlerinden istifâde için hiç bir fırsatı kaçırmamışlardır. Bu da gâyet tabiî idi. Zira patrikler, imparatorlar tarafından tâyin edilirlerdi.

Hâlbuki Bizans, siyâsî ve idârî bakımdan tam bir is-

---

lolundu. Burada ancak üç-dört sene kalan Patrikhane, bilâhare 1601 yılında Fener'deki Aya Yorgi Manastırı'na taşınmıştır. Şimdiki patrikhâne işte buradadır ve bulunduğu semt dolayısıyla bazen de **"Fener Patrikhânesi"** adıyla anılmaktadır.

tikrara aslâ kavuşamamış, hükümdar sülâlelerinin sık sık değişmesi ve bunlar arasındaki iktidar kavgalarının sürüp gitmesi, patrikhânenin bu kavgalar dışında kalmasını imkânsız kılmıştır. Zira imparatorluğun mevzuatı İncil'den mülhemdi. Patrikhâne'deki konsülün kararları, otomatik olarak devletin kanunları hâlinde kabul ve tatbik ediliyordu. Bu yüzden imparatorlar, patrikleri ve hatta topyekün patrikhâneyi kendi siyâsî emelleri istikametinde kullanmaktan geri kalmadılar. Hatta emirlerine karşı gelen patrikleri azletmekten veya sürgüne göndermekten çekinmemişlerdir.

Hâsılı, Bizans demek, siyâsî entrika demek olmuş ve patrikhâne de bu ihtilâfların en müessir unsuru hâlinde bin yıl çalkalanıp durmuştur. Bu çalkantılara îtikadî ve ütopik (hayalî) münâkaşaları, idârî bakımdan birçok kereler tekrarlanan ayrılma ve birleşmeleri de eklerseniz, Patrikhâne tarihinin İstanbul'un Müslüman Türklerce fethine kadar tam bin yıl, anarşi içinde geçtiği daha kolay anlaşılır.

b) Osmanlı İdaresi'nde Patrikhâne

aa) Sadâkat Devri

Türk İslâm tarihinin sertâcı büyük hükümdar **Fâtih Sultan Mehmed Han**, köhne Bizans surlarını zorlarken, içerdeki Hıristiyanlar fikren ve fiilen iki grupa ayrılmış bulunuyorlardı.

Bunlardan biri, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki târihî ayrılığı ortadan kaldırmak, bu sûretle sağlanacak birlik sayesinde Katolik Avrupa'nın yardımını temin etmek emeli peşinde koşuyordu. Bu grupun başında son Bizans İmparatoru **Konstantin Paleologos** ve **Patrik Grigorios Mammas** vardı. Bunlar, Papalık makamı ile anlaşmış ve Ayasofya'da Roma'dan gelen **Kardinal İsidore** tarafından idâre edilen bir âyinde **"iki kilisenin birleşmiş olduğunu"**

ilân bile ettirmişlerdi. Bu sûretle târihî husûmet ve ayrılığa son verilerek Doğu Hıristiyanlığı, Batı Kilisesi'nin emrine girmiş oluyordu.

Buna mukâbil ikinci bir grup da Katolikler'den nefret ediyor ve onların tarihte birçok kereler kendilerine karşı vâki olan hunharlıklarını[226] ileri sürerek Ortodoks Kilisesi'nin istiklâlini dâvâ ediyordu, bu grubun sözcülüğünü de **Başvekil Notaras** ile bazı nüfûzlu papazlar yapıyordu. Hatta **Notaras**'ın birleşme taraftarlarına karşı alenen, **"İstanbul'da kardinal şapkası görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih edeceğini"** bildirmiş olduğu bile rivâyet edilir.

Patrikhâne ve ona bağlı kiliseler, dînî âyin ve ibâdetlerinde serbest oluyor ve nikâh, cenâze nev'inden işlerin eskiden olduğu gibi kendilerince îfâ ve icrâsına aslâ karışılmıyordu. Bu sûretle patrikhâne, âile hukuku sahasında

226 Bunlara bir misal olmak üzere, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul'a uğrayan Katoliklerin esas gâyelerinden ayrılarak buraya yerleşmeleri ve elli yıl sürecek bir **"Lâtin İmparatorluğu"** kurmaları (1204) zikredilebilir. Bu esnâda şehir, günlerce süren bir yağma ve talana mâruz kalmış, caddeler Ortodoksların -Katolik kardeşlerince (!) dökülen- mâsum kanları ile kızıla boyanmıştı.

İşte Doğu Roma Kilisesi'nin geleceği etrafındaki fikir ve reylerin bu şekilde muhtelif olduğu bir hengâmda İstanbul'a giren **Fâtih**, mes'eleyi o dâhiyâne uzak görüşlülüğü ile ele aldı. Bu kilisenin tamamen ortadan kalkmasının, Avrupa Kıtası'ndaki fütûhata zarar vereceğini düşündü. Hıristiyan Âlemi'ndeki ayrılığın, Doğu Roma Kilisesi'nin ayakta kalmasına ve hatta takviye edilmesine bağlı bulunduğunu takdir ederek bu kiliseye birtakım hak ve imtiyazlar bahşetti.

Bunlar, patriklerin şahıslarını muhterem ve her türlü tecâvüzden masûn kılmakta, kendilerini **"vezir"** rütbesini hâiz kimselerle bir seviyeye yükseltmekte ve bu sıfatla onlara dilediklerinde **"Dîvân-ı Hümâyun"**da söz almak hakkını sağlamaktaydı. Ayrıca mâiyetlerine Yeniçerilerden kurulu bir muhâfız birliği veriliyordu. Patrikler ve onlara bağlı bütün kilise ileri gelenleri de her türlü umûmî hizmetlerden ve vergi gibi mükellefiyetlerden muâf tutuluyorlardı.

kazâ selâhiyetiyle teçhiz edilmiş dînî, hukûkî ve cezâî bir büyük mercî hâline getirilmiş oluyordu. Kiliselerin -muayyen istisnâlar dışında- câmie tahvil edilemeyeceği taahhüd ediliyor ve patrikhânenin mevcud âlemşümul karakter ve teşkilâtını muhafaza etmesi hakkı tanınıyordu.

Fâtih'in Patrikhâne'ye tanıdığı bu imtiyazları, sonradan aşırı bularak tenkid edenler çıkmışsa da mes'ele, zamanı ve şartları içinde mütalea edildiğinde, bundaki isâbet kolaylıkla görülür. Kaldı ki, **Fâtih**, bu kiliseyi bahsi geçen imtiyazlarla takviye ederken O'nun başına katolik-ortodoks birliği fikrine karşı, daha önce çetin bir mücâdele vermiş olan **Gennadios Skolarios**'u, fetihten üç gün -veya daha sonra- geçirmiş ve böylece himâyesi altına almış olduğu Doğu Kilisesi'nin Papalığa karşı husûmetinin devamını sağlamıştır.[227]

Diğer taraftan mağlûb ettiği Hıristiyanlara karşı böylesine müşfik ve mültefit davranması, O'nun, uğruna

227 **Fâtih**, İstanbul'u aldığı zaman **"Patriklik Makâmı"** münhal bulunuyordu. Eski Patrik **İkinci Anastasios** istifâ etmişti. Rum Cemaati'ne usûlüne uygun olarak kendilerine bir patrik seçmelerini emreden **Fâtih**, bu sûretle seçilen **Georgios (Kartesios) Sikolarios**'un **Gennadios** adıyla patrikliğini tasdik etmiştir. Kendisini, Bizans zamanındaki merâsimin aynısını icrâ ettirerek huzuruna kabul ile O'na iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur.

Bu iltifat ve ihsanlar arasında, Patriğin başına, on iki havarinin resimleri ile elmastan yapılmış bir haç ihtiva eden meşhur tacı koymuş ve eline de patriklik alâmeti olan murassa âsâyı vermiş olması dikkat çekicidir. Saraya gidiş ve gelişinde beyaz bir ata bindirilmiş ve bir hükümdar gibi muâmele görmüş olan **Gennadios**'u bizzat **Fâtih**, sarayının kapısına kadar çıkarak uğurlamıştır.

Daha sonraki devirlerde de patrik tâyini aynı şekilde olmuştur. On iki kişilik **Sen Sinod Meclisi**'nce patrik seçilen kimsenin ismi, Dîvân-ı Hümâyun'a bildirilir, Dîvânın tasdiki ile seçim kat'ileşirdi. Sonra da patrik, husûsî bir merâsimle padişahın huzuruna çıkardı. Padişahın ayaklarını öpen patriğin, teşekkür ve bağlılığını Rumca olarak ifâde etmesine müsaade olunurdu.

ömrünü bezleylediği İslâm inançlarının da bir emir ve îcâbıydı. Binâenaleyh hem îtikadı ve hem de siyâseti böyle hareket etmesini îcâb ettiriyordu.

Mağlûblara mal, can emniyeti bahşetmek, onların dînî işlerine karışmamak **Hazret-i Ömer** -radıyallâhu anh-'in Kudüs'ü fethinden beri İslâm fâtihlerince hassâsiyetle korunmuş olan bir prensipti.

Fâtih'in bu ileri görüşlülüğü, kısa zamanda meyvelerini vermeye başlamış, Avrupa'ya kaçan Rumların çoğu geri döndüğü gibi, Sırpların Osmanlılar'a meylettiği ve Mora Kilisesi'nin Osmanlı himâyesini taleb ettiği görülmüştür.

Rumlara tanınan haklar, patrikhâneye verilen imtiyazlar, gösterilen adâlet ve müsâmaha, Hıristiyanlık Âlemi'nde hayret ve takdirle karşılandı. O'nu ve inancını tanımayan bazı kimseler, Hristiyanlığa -hâşâ- bir yakınlık duyduğu için böyle davrandığını sandılar.[228] Hâlbuki yuka-

228 Umûmiyetle yaygın bir rivâyet olduğu üzere, **Papa İkinci Pius** kendisine mektup yazarak **"Hıristiyanlığı kabul ettiği takdirde Batı Roma'yı da teslime âmâde olduğunu"** bildirmiştir. Böyle bir mektup ve teklifin **Fâtih**'e ulaşıp ulaşmadığı hususunda kaynaklarımız meskûttur.

Herhâlde vâki olmuş bulunsaydı, bundan bahsedilirdi. Ancak böyle bir mektup, 1475 yılında, yani **Fâtih**'in sağlığında Treviso'da basılmıştır. (Bu mektup hakkındaki tafsilât için bk. **Şahâbeddin Tekindağ**- Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul, 1964, sh. 48)

Böyle bir tekliften -hem de rezilâne bir uslûbla- bahseden Lozan medhiyelerinden birinden evvelce bir kısım iktibasta bulunmuş, (işbu eserin Birinci cildinde iktibas edilen sarhoş kusmuğundan farksız hezeyanlara) orada gerekli cevabı vermiştik.

Fâtih'in -Hıristiyanlık teklifini vâki' kabul ederek- o teklifi kabul etmemiş olmasına hayıflanan, bu güyâ profesör ünvanlı herzegûnun hezeyanlarına tahammül edebilecekler, daha fazla mâlûmat için asıl kaynağa (Bkz: **Subhi Nuri İleri**- Sevres ve Lausanne, İstanbul, 1934) bakabilirler ve bu sûretle bir zamanlar ecdâdımızı tahkir ve tezyif hususunda aramızdan çıkan birtakım bedbahtların sapıklıklarının derekesi hususunda bir

rıda ifâde edildiği üzere bu davranış, yüce İslâm prensipleri ve **Fâtih**'in uzak görüşlülüğünün eseriydi.

Fâtih'in, Rumlar ve Patrikhâne'ye karşı böyle hareket etmek mukabilinde beklediği neydi?!.. Hiç şüphesiz sadece bir sadâkat!.. **Fâtih** ve haleflerinin, Rum cemaati ve Patrikhâne'den bekledikleri bu sadâkatin uzun zaman muhâfaza edildiğine şâhid olunamamıştır.

Üstelik bu kısa süren sadâkat da ahlâkî bir fazîletin değil, fiîlî aczin eseriydi. Zira Rumlar, vaktâ ki devletimizin düşmanlarından herhangi birinin kendilerine destek olması gibi bir imkâna sahib oldular ve böylece metbûlarına zarar verebilecek hâle geldiler, bu câlî sadâkat görünüşü altındaki asıl hüviyetlerinin ortaya çıkması gecikmedi. Hem de ihânet şebekelerinin başı patrikler olmak şartıyla!.. Şimdi biraz da Patrikhâne tarihinin bu safhası üzerine eğilelim.

bb) İhânet Devri

Fâtih'in, yalnız Rum ve Ortodoks cemâati değil, ülkesinde yaşayan bütün gayr-ı müslimlere tanıdığı haklar, verdiği imtiyazlar[229] O'nun halefleri tarafından aslâ geri alınmış veya daraltılmış değildir. Bilâkis bunlar her defasında bir kere daha te'yid ve tekrar olunduktan başka bun-

---

kanaat sahibi olabilirler.

229 Hakîkaten **Fâtih**, bu şekilde sâdece Rum Ortodoks Kilisesi ve cemaatinin elinden tutmuş değildir. Bilâkis ülkesinde yaşayan bütün gayr-i müslimlere aynı şefkat ve merhameti göstermiştir. Meselâ o gün pek küçük bir azınlık olan Ermenileri de korumuş ve reisleri **Yuvakim**'i Bursa'dan İstanbul'a getirterek Ona da "patriklik" ünvanı tevcih etmiş ve çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.

Aynı şekilde Yahudiler'e de tam bir din ve vicdan hürriyeti bahşetmiş, Sinagoglarının tamiri için kendilerine birçok fermanlar vermiştir. Galata'daki Cenevizler bile -fetih sırasında Bizans'a yardım etmemek hususundaki vaadlerini bozmuş olmalarına rağmen- **Fâtih** tarafından birtakım hak ve imtiyazlarla taltif edilmişlerdir.

lara birtakım yeni hak ve imtiyazlar da ilâve olunmuştur. Çünkü Osmanlı anlayış ve an'anesinde bütün gayr-i müslimler, İslâm Devleti'ne bir **"vedîatullah"** yani Allah'ın emânetiydiler.

Gerçekten **Fâtih**'in velî tabiatlı oğlu **II. Bâyezid**, İspanya katliâmından kaçan Yahudilere ülkesini bir melce kılmış ve onları katliâm eden Hıristiyanları şu sözlerle kınamıştı:

"-Kendi teb'asını imhâ ederek ülkesini fakirleştiren **Ferdinand**'a yazıklar olsun! Benim ülkemin sınırları, Dünya'nın neresinde ızdırab çeken insan varsa, onlara açıktır!.."

Bu asîl zihniyetin parlak tezâhürlerini, **Kanûnî**'nin bütün fetihlerinde, fetih sonrası idârî tatbikatında ve O'nun oğlu **İkinci Selim**'in Kıbrıs Ortodoksluğu'na karşı tavır ve muâmelesinde[230] de görmekteyiz.

Bilhassa **Kanûnî**'nin değişen Dünya şartları muvâcehesinde beynelmilel ticâretin ülkesi üzerinde cereyânını câzip kılmak maksadıyla şâhâne bir ileri görüşlülükle başlattığı **"Kapitülâsyonlar"**[231] gayr-ı müslim teb'aya verilen

230 On ikinci asır nihâyetinde, güyâ Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmaya giden Haçlılar (İngiliz askerleri ve **Arslan Yürekli Rişar**), Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve burada seksen yılı aşkın bir süre hâkim olmuşlardır. Bu sırada Ortodoks kiliseleri, Katolik papazların idâresi altına konulmuş ve Rum Ortodoks halk, her türlü dînî hürriyetten mahrum kılınarak köle muâmelesine tâbî tutulmuştu. Kıbrıs'ta bu zulümlerin sebep olduğu maddî ve mânevî perişanlık da fetihle birlikte ancak ve ancak Osmanlılar'ın müşfik elleriyle giderilebilmiştir.

231 Kapitülasyonların verilişini, onların sonradan büründüğü mâhiyeti dikkate alarak tenkid etmek yersizdir. Bir taraftan Amerika Kıt'ası keşfedilmiş, buradan Avrupa'ya bâkir bir servet akmaya başlamış, diğer taraftan Ümit Burnu dolaşılarak Hindistan'a ulaşılmış ve binâenaleyh beynelminel ticâret, Osmanlı toprakları dışına taşmış bulunuyordu. **Kanunî**'nin verdiği imtiyazlar, ülkesinde eski ehemmiyetini kaybeden ticâreti tekrar hareketlendirmek maksadına mâtuftu.

hak ve imtiyazların te'yiden tekrarıyla birlikte genişlemesine de sebep olmuştur.

Sonradan bu hak ve imtiyazlar, ecnebîlerce sû-i istimâl edilmiştir. Sanki ülkemizde ezilen, zulüm gören bir kimse mevcudmuş gibi, bir lütuf olan bu hak ve imtiyazları, iç işlerimize bir müdâhaleye ve asırlarca semâhat ve adâletimiz altında hür ve müreffeh yaşamış gayr-i müslim azınlıkların tahrîkine vesîle kılınmıştır. Bilhassa Ruslar, aralarındaki mezheb beraberliğinden de istifâde ile Ortodoks Rum Cemaati'nin hâmisi kesilmiştir.[232]

1789 Büyük Fransız İhtilâli'nin estirdiği hürriyet, milliyet ve eşitlik rüzgârlarıyla ülkemiz dâhilinin karışmasında menfaati bulunan dış düşmanların tahrikleri kısa zamanda meyvalarını vermeye başlamış ve asırlardan beri huzur ve sükûn içinde yaşayan Hıristiyan azınlıklarda bir kısım kıpırdanmalar baş göstermeye başlamıştır. Bunu - çoğu ecnebî tazyiklerinin mahsûlü olan- **"Islahat fermanları"** tâkip etmiş, böylece yeni hukûkî ve idârî tanzimlerle sıkıntının giderilebileceği sanılmıştır.

Aynen 1960 sonrası anarşik hâdiselerinin başlangıçta **"mâsum talebe nümâyişleri"** sanılmasına benzer bir gafletle her merhalede biraz daha tâviz verilerek **"Tanzimat Fermanı"**na kadar gelinmiş ve devletin bağlı bulunduğu şeriatın vaz'ı olan müslim - gayr-ı müslim farklarının ortadan kaldırılması noktasına kadar varılmıştır.[233]

232 Meselâ 1779 tarihli Aynalıkavak Antlaşması'yla Rusya böyle bir hak elde etmiş ve o güne kadar devletimizce lütfen ve keremen ve tek taraflı olarak verilen imtiyazlar, ahdî bir esâsa raptedilmiştir. Fransızlar ise, bunu kendi mezheplerindeki Hıristiyan teb'amız için çoktan elde etmiş bulunuyorlardı. (Fazla bilgi İçin bkz: **Mehdi**-İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hâzırası, Samsun, 1325)

233 Şeriat nazarında, Dâru'l-İslâm olan bir yerde mü'minlerin sahip olduğu haklarla gayr-i müslimlerin sahip olduğu haklar bir değildir. Devlet, Müslümanlarındır. Binâenaleyh âmme selâhiyet ve iktidarının

Ecnebî tahrikleri, en ziyâde Rum Ortodoks cemaati üzerinde müessir olmuştur. Zira muharrikler arasında en müdhişi Ruslardı. Ruslar'sa aynı mezhepden olmak dolayısıyla propagandalarına asıl hedef olarak bu cemaati seçmişlerdi. Üstelik kendilerinin uzun asırlardan beri Akdeniz'e çıkmak hususundaki târihî emellerinin gerçekleşmesi, Osmanlı Devleti'nin dağılıp parçalanmasına bağlı bulunduğundan bu istikametteki faaliyetler, kendileri için hayâtî bir ehemmiyeti hâizdi.

Diğer taraftan **Fâtih** ve halefleri tarafından patriklere tanınan haklar, verilen imtiyazlar, onların salâhiyet ve iktidarlarını kilise dışına taşırmış, kendilerini **"millet başı"** sıfatıyla Rum Cemaati üzerinde cismânî bir otorite sahibi kılmıştı. Patrikhâne bu hâliyle bir nevi **"hükümet içinde hükümet"** durumuna yükselmişti.

Bu durumdan istifâde eden patrikler, Rum halkın yalnız dînî meseleleriyle değil, her işleriyle ilgileniyorlardı. Bu, aynı zamanda kendilerine devletçe verilmiş bir vazife idi. Zira, seçilişini ve bu seçilişin Divan-ı Hümâyun'da tas-

---

isti'mali onlara âiddir.

Tanzimat'a kadar gayr-i müslimler, Divan Tercümanlığı dışında (o da bir zarûrete mebnî idi. Osmanlılar ecnebî dil öğrenmeye tenezzül etmez, bu iş için 1821 tarihli **"Patras Vak'ası"**na kadar Rumlar'ı, ondan sonra da Ermenileri istihdam etmişlerdi.) hiç bir resmî işte istihdam edilmezlerdi.

Gayr-i müslimlerin, mahkemelerde Müslümanlar aleyhine şâhitlikleri geçersizdi. Müslümanların kıyâfetine bürünemezlerdi. Onlar için kendilerine mahsus renk ve kıyâfetler mecbûrî idi. Bu farkları kaldıran Tanzimat, müslim-gayr-ı müslim hukukunu müsâvî kılmak istikametindeki ecnebî gayretlerinin ulaştığı en ileri bir merhale olmuştur.

Ecnebîler, bilhassa İslâm'dan dönenin îdam edilmesine itiraz ediyorlardı. Hâlbuki bu, keyfî bir hüküm değildi. Mürted, yani İslâm'dan çıkmış olanın -çeşitli usûl ve erkâna rağmen- yola getirilememesi hâlinde îdam edilmesi hususundaki tatbikat, Şer'-i Şerîfin bir kaidesiydi. Onun üzerinde ise, padişah dâhil, hiç kimsenin tasarruf hakkı mevcud değildi.

dikini müteâkip padişahın huzuruna çıkan patrikler, onlara (padişahlara) sâdık kalacaklarına ve devletin mer'î kanunlarına riâyet edeceklerine dâir and içerlerdi. Bu hususta hazırlanmış bir **"yeminnâme"**yi aynen okurlardı.

Bunda, işbu sadâkat ve kanunlara riâyetten mâada **"din adamı ve cemaatten herhangi bir kimsenin hıyânetlerini gördükleri takdirde bunları araştırıp bildireceklerine dâir"** de bir fıkra mevcuddu.

Hâl böyleyken patrikler ve kendilerine bağlı papazlardan pek çoğu sahip oldukları masûniyetten (dokunulmazlıktan) istifâde ile bu yemini unutmuş ve ilk fırsatta ihânet yoluna sapmışlardır. Kendilerini önceleri, çöken Bizans'ı yaşatmaya ve hatta ihyâya me'mur addeden kilise teşkilâtı ve papazlar, mektepleri folklor çalışmaları görünüşü altında siyâsî birer mahfel hâline getirdiler.

Uyuyan millî hisleri uyandırmak için Anadolu dâhilinde yeniden birçok kilise ve mektep açtılar. Bir tek kelime Rumca bilmeyen yerli Rumlara bu dili öğretmek ve onları metbûlarına karşı düşmanca bir his ile teçhiz eylemek üzere her tarafa muallim sıfatlı misyonerler gönderdiler.[234]

Sanki Bizans'ın Rumlukla bir alâkası varmış ve Yunanlılar, bu kadîm devletin tabiî vârisi imişler gibi **"megalo idea"** adıyla -hâlâ devam eden- bir yalanı uydurmakta beis görmediler.[235]

---

234 *"... Antalya Rum halkı, bundan seksen yıl önce Yunanca bilmezdi. Bunu bundan elli yıl önce Rodos'ta bana Yunanca ders veren* ***Nicolaidis*** *söyledi.* ***Nicolaidis****, Antalya'da en evvel Yunanca okutan öğretmen oldu. Bu öğretmen, bana:*

«-Antalya'ya geldiğim zaman Rumlar, Yunanca'dan bir harf bile bilmezlerdi.» dedi." (Bkz: **Avram Galanti**- Ankara Tarihi, İstanbul, 1951, sh. 115)

235 Hakikaten Rum, yani Grek asıllı insanların Bizans'la hiç bir ırkî alâkaları mevcud değildi.

"Rum" kelimesi, **"Roma"**dan muharreftir. Bu, Arapça'da **"o"** harfi

Kilise teşkilâtı, Rum teb'ayı isyan ve ihânete hazırlarken buna muvâzî olarak ticârî hayata faal bir sûrette

---

mevcud olmadığından **"Roma"**yı **"Ruma"** şeklinde telâffuz eden Arapların, fütuhat devirlerinden kalma bir tâbirdir. Onlar daha ziyâde Doğu Roma ile temasta bulunduklarından zamanla **"Rum"** şeklini alan bu kelimeyi, **"Anadolulu"** mânâsına kullanıyorlardı.

Çünkü Bizans'ın asıl toprağı Anadolu idi. Kelimeyi bu şekliyle Osmanlılar da tekabbül etmiş ve kaynaklarımızda **"Anadolu"** yerine, **"Diyar-ı Rum"**, **"Anadolulu"** yerine de **"Rûmî"** kelimeleri kullanılmıştır. **Mevlânâ Celâleddin-i Rumî** gibi...

Bizans, **"Doğu Roma"** tâbirinden de anlaşılacağı üzere, Lâtin asıllıdır. Yunanlılar, diğer birçok kavimle birlikte O'nun esir ettiği topluluklardan biridir. Bu devlette birçok hânedân değişiklikleri vuku' bulmuş, Arap asıllı hükümdarlar bile görülmüştür. Binâenaleyh Yunanlıların onlarla hiç bir akrabalıkları mevcud değildir. Aradaki iştirak, sırf **"mezheb"** ve biraz da **"lisân"**a münhasırdır. Çünkü Yunanca'nın Bizans'ta kullanılışı, O'nun 1500 yıllık târihinin son 500 senesindedir.

İşbu mezhep birliği dolayısıyla Yunanlılar vaktiyle Sırpları ve hatta Bulgarları bile kendi millî varlıkları içinde mütâlaa ediyorlardı. Çünkü bunların ibâdet dilleri de, papazları da Rum'du. Sonradan Sırplar ve Bulgarların ayrı bir kilise (erksarhlık) te'sis ederek onlardan ayrılmaları bu iddiayı suya düşürmüştür.

Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, bu ayrılığın kuvveden fiile çıkması, 19. asrın büyük siyâset pîri **Sultan Abdülhamid Han**'ın maddî ve mânevî destekleriyle gerçekleşebilmişti.

Böylece Bulgar ve Yunan toplulukları arasında halledilmesi güç bir **"kiliselerin taksimi"** kavgası çıkmış, **Sultan II. Abdülhamid**, iki tarafı da neticesiz vaadlerle oyalayarak işi savsaklayıp durmuştur.

Daha sonra işbaşına gelen tecrübesiz İttihatçıların çıkardıkları **"Kiliseler Kanunu"** ile mes'ele halledilmiş!.. Ama nasıl?!.. Resmen nüfus sayımı yaptırılarak ekseriyetin Yunanlılarda olduğu yerlerde Bulgarlar, Bulgarların olduğu yerlerde Yunanlılar cebren ve resmen jandarma mârifetiyle dışarı atılarak kilise diğer tarafa teslim edilmiş ve kilisesiz kalan topluluk için de devletçe iki yıl zarfında yeni bir kilise inşâ ettirilmiştir.

Bunun neticesi olarak aralarında ihtilâfa medâr olacak bir mes'ele kalmayan Bulgarlar ve Yunanlılar, kısa zaman sonra bir ittifakı temin ederek bize karşı **"Balkan Harbi"**ni gerçekleştirebilmişlerdir.

Hâl böyleyken Yunanlılar, bir Bizans vârisi kesilmişler ve bu devleti hududlarının en geniş zamanındaki şekliyle ihyâ etmeyi ütopik bir emel

atılan Rum tüccarlar da bir hayli zenginleşmişler ve kazandıkları paralarla bu hareketi desteklemeye başlamışlardı.

Bilhassa deniz ticareti, tamamen onların elindeydi. O derecede ki, su yüzüne çıkan Rum şekâvet ve isyanlarının ilki olan 1821 tarihli **"Patras Vak'ası"**na tekaddüm eden günlerde Rum asıllı tüccarların elindeki geminin adedi 3.511 idi. Bunların 12.000 tayfası vardı ki; her biri çıkacak bir isyanda muhârib vaziyet alabilecek bir sûrette yetiştirilmişlerdi. Ayrıca bu gemiler, altı bin topla da teçhiz edilmiş bulunuyordu. Üstelik sahipleri Osmanlı teb'ası olan bu gemiler, Rus bayrağı taşıyorlardı. Çünkü 1774 **"Küçük Kaynarca Andlaşması"** ile böyle bir hak elde etmişlerdi.

Yıllarca papazların öncülüğünde sinsi sinsi yürütülen isyan ve ihânet hareketi, 1814'te kurulan **"Etniki Eterya"** gizli cemiyeti ile hızlandırıldı. Büyük tarihçi **Cevded Paşa**, bu ihânet ocağının kuruluş ve faaliyetlerini, Ruslar'ın te'sir ve teşviklerini de belirterek şöyle anlatmaktadır:

"...1814 sene-i milâdiyesi evâilinde (başlangıcında), yani 1229 sene-i hicriyyesi evâhirinde (sonlarında) ***Çakalof*** *ile* ***Skofo****, Moskova'ya ve sene-i merkûme (bahsi geçen*

---

hâline getirerek buna **"Büyük Fikir"** mânâsına **"Megalo İdea"** adını vermişlerdir.

Bazılarının iddiasına göre de **"Megalo İdea"**, **Büyük İskender**'in zabtettiği toprakları, yeniden ve Rumluk (Yunanlılık) adına ele geçirmeyi ifade etmektedir. Hâlbuki **Büyük İskender**'in de Yunanlılıkla hiç bir alâkası mevcud değildir. O, bir Makedonyalıdır. Makedonya ise, hiç bir zaman Yunanistan'ın olmamıştır. Bugün bile Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında münâzaa mevzuudur. Makedonlarla Grekler arasında hiç bir ırkî veya lisânî beraberlik mevcud olmadığı gibi **İskender**'in ilk istilâ eylediği toprak, bugünkü Yunanistan ve ilk esir eylediği halk da Greklilerdir.

Bütün mûteber lügatlarde **"Grek"** kelimesi, **"Yunanlı"**dan sonra ikinci bir mânâ olarak **"hırsız"** kelimesiyle karşılanmaktadır. Herhâlde bu mânâ, grek kelimesinin karşısına sebepsiz konulmuş olmayıp târihî hâdiselerin bir hâtırasından ibarettir.

sene) Kânûn-i evvelinde (ocak ayında), yani 1230 sene-i hicriyyesi evâilinde ***Ksanto*** *İstanbul'a azîmet ve kendisi İstanbul'da ve diğer ikisi kâh Moskova'da ve kâh Hocabey (Odesa)'de ikamet ile bilmuhâbere (haberleşerek) Eterya işlerinin ikmâl-i müteferriâtına müdâvemet eylemişlerdir.* ***Çakalof*** *ile* ***Skofo****, Moskova'da Eterya'nın kavâid-i esâsiyesini tetmim (tamamlamak) ve cemiyet-i ehibbâ (dostlar cemiyeti) diye tevsim eylemiş(isimlendirmiş)lerdir... "*[236]

Daha sonra bu teşkilât mensuplarının çalışmalarını tafsil eden, kullanılan takma isim ve rütbeleri bildiren **Cevded Paşa**, iki Eterya mensubunun -karşılaştıklarında- birbirlerini tanımaları için **"Farmasonlar ve Bektaşîler gibi birtakım elfâz ve işârât-ı mahsusa isti'mal ettiklerini"**[237] zikretmektedir.

Hakîkaten aralarında muntazam bir işbölümü yapmış olan ve sırlarını mensuplarına, ancak teşkilâttaki mevkiin derecesine göre açıklayan Eterya'nın, papazlardan beklediği vazife **"silâh temin etmek"**ti.[238] Zira onların masûniyeti vardı ve kendilerinden kolay kolay şüphelenilmezdi.

Bu cemiyetin merkezi, kuruluşundan dört yıl sonra (1818) İstanbul'a nakledilmiş ve teşkilât Eflâk, Buğdan ve Adalardan Karadeniz'e kadar genişletilerek her tarafa dal budak salmıştı. Dehşetli bir propaganda ile Avrupa umûmî efkârının kısa zamanda aleyhimize çevrilmesi sağlanmıştı. Böylece herkes haklarına tecâvüz edilmiş mağdur ve mazlum (!) bir topluluğa (Rumlara), yardım etmeye âmâde bir hâle getirilmişti.

Bu arada Rusya'nın desteğini tam mânâsı ile elde etmenin ehemmiyetini takdir eden Rumlar, başlangıçta üç tüccar tarafından kurulmuş bulunan Eterya'nın başına

236 **Cevded** Tarihi- c. XI, sh. 76.
237 **Cevded** Tarihi- c.XI, sh. 77.
238 a.y.

Rus Çarı'nın yâverlerinden, Rum asıllı **General Aleksandır İpsilânti**'nin geçirilmesini sağladılar. Bu sûretle Patrikhâne'nin siyâset ve idâresi altında bütün İmparatorluk dâhilindeki kiliseler, rum mektepleri, manastırlar ve her rum evi, bir Eterya şûbesi veya ocağı hâline getirilmiş, çarın yatak odasından Yanya Vâlisi **Tepedelenli Ali Paşa**'nın sarayına kadar her tarafa dal budak salınmıştı. Teşkilâtın emrinde hududsuz bir servet ve silâh vardı.

Tamamen Patrikhâne'nin kontrol ve idâresi altında, Rus desteği ile teşkilâtlanıp her tarafa dal budak salan Etnik-i Eterya Cem'iyeti, dikkati çekmemek için şûbelerini **"Rum Matbuât Cemiyeti"**, **"Rum Trakya Cemiyeti"**, **"Rum Muhacirîn Cemiyeti"**, **"Rum Edebiyat Cemiyeti"**, **"Rum İzci Teşkilâtı"** gibi pek çok mâsumâne görünüşlü kuruluşlar hâlinde göstererek setrediyordu.

Bunların başımıza çıkardıkları ilk gâile, 1821 **"Patras Vak'ası"**dır. Bir gecede ânî bir baskınla Mora'da on bin Müslüman'ın katledilmesine sebep olan bu isyan sonunda yapılan tahkikat, bütün hazırlıkların Fener Rum Patrikhânesi'nce organize edildiği gerçeğini ortaya çıkarınca, çıbanbaşı **Patrik Gregoryus**, bugün **"İntikam Kapısı"** denilerek hâlâ kapalı tutulmakta bulunan **"Orta Kapı"** önünde asılmıştır.[239]

Bu isyanın, Patrikhâne tarafından planlandığı su götürmez bir gerçekti. Daha sonraki devirlerde Yunanlılar

239 Rumlar, **"İntikam Kapısı"** adını verdikleri bu kapıyı, hâlâ kapalı tutmaktadırlar. Türkiye'de islâmî telkin ve tedrîse hiç bir sûrette imkân verilmemiş olan **M. Kemal Paşa** devrinde bile faaliyetini sürdürmüş olan Heybeliada Papaz Mektebi'nin mezûnları, her yıl diplomalarını bu kapı önünde alırlar. Burada yapılan merâsimde aynı seviyede bir Müslüman din adamının da aynı şekilde asılmasını te'min ederek intikam alacaklarına dâir yemin eder ve o âna kadar canla başla çalışacaklarını taahhüd ederler. Ayrıca yeminlerinde o âna kadar bu kapının kapalı tutulacağını tekrar ederler. Bu durum, bugün de aynıdır.

bunu îtiraf etmiş olmalarına rağmen, o zaman Türklerin **"mâsum (!) bir din adamını"** asmış olduğu yolunda kesîf bir propaganda ile Hıristiyanlık Âlemi'ni aleyhimize çevirmeye çalışmışlardır.

Patrikhâne, bu sûretle devletimiz aleyhine çalışmış olmasının farkına varılmış ve bundan dolayı bir patrikin asılmış bulunmasından mütenebbih olmayarak aynı fesat hareketlerine devam etmiş ve bu hususta başta Rusya olmak üzere bütün Hıristiyan devletlerinin müzâheretlerini hadsiz bir sûrette temin etmiştir.

Millî tarihimizde hiç tereddüd etmeden **"hâin"** diyebileceğimiz **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın Kütahya'ya kadar gelebilmesi (1832), Yunan propagandalarının eseri olarak ortaya çıkan Balkanlar'daki karışıklıklar ve binnetice Yeniçerilik'in ilgâsından (1826) doğan boşluğun eseri idi.

Patrikhâne'nin yerli Rumları tahrikle, Bizans'ı canlandırmak ve **"Büyük Yunanistan" (Megalo İdea)** hayâlini gerçekleştirmek husûsundaki popagandaları, devletimizin İttihat Terakkî sergerdeleri eline düştüğü devrede had safhaya ulaşmış ve Balkan Harbi, Rum şekâvet ve cinâyetleri için müstesnâ bir fırsat olarak zuhûr etmişti. Bu esnâda Çatalca'ya kadar dayanmış olan düşman kuvvetlerinin işgâli altında kalan Müslüman Tük unsuruna karşı icrâ edilmiş bulunan Yunan-Bulgar müşterek mezâlimi başka bir eserimizde[240] tafsil edilmiş olduğundan dolayı burada bunların tafsilâtına girmiyoruz.

Bugünkü Kıbrıs Adası mâcerasına benzer bir sûrette elimizden çıkmış bulunan Girit Adası'ndaki isyan ve ihtilâller içinde pişip bir şöhret hâline gelmiş bulunan **Venizelos**'un Yunan Başvekilliği'ne geçmesiyle

240 Yüzlerce kaynaktan derleyerek hülâsa sûretinde bu zulüm ve şekâvet hareketlerini anlattığımız ve müteaddid baskısı yapılmış bulunan **"Yunan Mezâlimi"** isimli eserimize bakınız.

Patrikhâne'nin öteden beri yürütmekte olduğu fitne ve fesat hareketleri hızlanmıştır. Gizlice İstanbul'a gelen **Venizelos**, Patrikhâne mensuplarıyla yaptığı müteaddid toplantıda hazırlıkları gözden geçirerek geriye dönmüştür.

Bu hususta **Venizelos**'un bile hayretini mûcip olacak derecede mükemmel bir teşkilâtlanmayı gerçekleştirmiş olan Patrikhâne, kiliseleri, tamamen silâh deposu hâline getirmişti.

Bu sırada patlak veren Birinci Cihan Harbi, Rumlar'da bekledikleri mes'ud fırsatın doğduğu kanaatini uyandırmış, yerli Rum çeteleri, Doğu Karadeniz'de bir **"Pontus Devleti"** te'sis etmek ve Ege Sâhilleri'ni Yunanistan'a ilhâk edebilmek için harekete geçmişlerdir.

Bu maksadla Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde vazifeli papazlar, burasını da aynen Patrikhâne gibi Anadolu dâhilinde bir silâh deposu ve idârî karargâh hâline getirmişlerdir. Ele geçen vesîkalar, beynelmilel Kızılhaç teşkilâtının yerinde tespitleriyle teşekkül eden raporlar, kocaman ciltler teşkil edecek şekilde yayınlanmıştır.

Tamamen papazların idâresiyle beynelmilel bir propaganda şebekesi kurulmuş ve Cihân umûmî efkârı tamamen aleyhimize çevrilmiştir. Bu propagandanın dehşetini kavramak için, daha sonra bu faaliyeti Paris'te bir doktora tezi olarak inceleyip eserini **"Yunan Propagandası"** adıyla yayınlamış bulunan **Dimitri Kitsikis**'in yazdıklarına şöylece bir söz almak yeter!

Bir Yunan tarihçisinin ağzından ortaya konulan gerçekler dehşet vericidir.[241]

Burada Patrikhâne'nin normal dînî faaliyetleri bir

241 Paris'te doktora tezi olarak hazırlanmış olan bu eser, **"Hilâfetle ilgili günümüz siyâsetine aykırı bazı bölümler"**i çıkarılmak sûretiyle Türkçemize de çevrilmiş ve Meydan Yayınları arasında (1962) umûmî efkâra takdim edilmiştir.

tarafa bırakarak siyâsî ve hatta askerî bir faaliyet merkezi hâline geldiği açıkça görülmektedir. Buna göre Fener Patrikhânesi'nin ihânetlerini kısaca maddeleştirerek dikkatlerinize arzedelim:

1- Patrikhâne, Temmuz 1919'da, yani henüz İstanbul, müttefiklerce işgal edilmeden kapısı üzerine **"çift kartallı Bizans Bayrağı"**nı asarak istiklâlini ilân etmiştir.

2- Mondros Mütarekenâmesi'ni müteâkiben İtilâf Kuvvetleri'ne hitap eden bir beyannâme yayınlayarak sadece İstanbul'un değil, bütün vatanımızın işgal edimesini ve Doğu Karadeniz'le Ege sâhillerinin Rumlar'a verilmesini talep etmiştir.

3- İşgâli müteakip Türkiye topraklarındaki Rum mekteplerinde Türkçe okutulması, Patrikhâne **"Sensinod Meclisi"**nce alınan bir kararla yasaklanmıştır.

4- Patrikhâne, İstanbul'un İşgali'nde Ayasofya'ya asılmak için **"çan"**lar hazırlamış, fakat buna muvaffak olamamıştır.

5- Patrik **Meletyos**, İngiliz Kralı'na, Patrikhânenin armasını ihtivâ eden bir diploma takdim etmiş ve kendisinden bizim için ölüm demek olan Sevr Andlaşması'nın hiçbir değişikliğe uğratılmadan aynen tatbik edilmesi ricasında bulunmuştur.

6- 1 Eylül 1918'de Patrikhânece yayınlanmış olan diğer bir beyannâmede Yunanlılar'ın müttefikleriyle birlikte Türkiye'ye karşı harb etmiş olmalarından dolayı memnûniyet izhar edilmiş ve yerli Rumlara Türklerle savaşmakta olan Yunan Ordusu'na katılmaları tavsiyesinde bulunulmuştur.

7- Türkiye dâhilinde Rumların da yaşamakta bulunduğu bölgelere âid nüfus istatistikleri vücûda getirilmiş, bunlarda kasden Türkler az, Yunanlılar ise olduğundan kat be kat fazla gösterilmiştir. Bu nüfus istatistikleri, işgâlci

devletlere gönderilerek böyle hayâlî istatistiklere istinâden Rumların ekseriyet gösterildiği Doğu Karadeniz sahilleriyle Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a verilmesi talep edilmiştir.

8- Birinci Dünya Harbi'nden mağlûp çıkan Türk (Osmanlı) hükümetiyle resmen alâkanın kesilmiş olduğu îlân edilmiş ve Türkiye aleyhindeki faaliyetler tamamen aleniyete dökülmüştür. O derecede ki, Türk gazetelerinde çıkan yazılara Patrikhâne mensuplarınca müfteriyâne cevaplar verilmiş, diplomatik ve hatta askerî faaliyete me'zun bir müessese gibi fütursuzca Türkiye aleyhine her türlü faaliyeti alenen icrâ etmekten çekinilmemiştir.

9- Patrikhâne, İtilâf Devletleri filolarına İstanbul'a girişlerinde, Rum mektep müdürlerine bir yazı göndererek, işgal kuvvetlerinin gelişini çeşitli gösterilerle alkışlamak için mekteplerin üç gün müddetle tâtilini emretmiştir.

10- O günkü Patrikhâne, Anadolu'nun Rumlar'ın yaşamadığı şehirleri için bile Metropolitlikler ihtivâ ediyordu. Bir gün bu yerler de Rumlaşacak ve bu adamlar, fiilî vazife göreceklerdi. Bu durum, bugün de aynıdır. Patrikhâne, 24 Ocak 1919'da bütün Anadolu Rum temsilcilerini toplayarak bunlardan **"Anadolu Komitesi"** adıyla bir icrâ uzvunu meydana getirmiş ve her birini bir bölgede vazifelendirdiği gibi bazılarını da propaganda maksadıyla muhtelif Avrupa merkezlerine göndermiştir.

11- Türkler'in mâbedlere tanıdığı müsâmahadan istifâde ederek Anadolu dâhilindeki bütün kiliseler silâh deposu ve askerî karargâh hâline getirilmiştir. Nitekim **Venizelos** bu hususla ilgili olarak hatıratında *"...Bana verilen ve daha sonra bazı tecelliyâtı ile gerçek olduğu teshil edilmiş olan te'minata göre bilcümle küçük büyük şehir ve kasabalardaki kiliseler ve Rum mektepleri tamâmen birer silâh deposu hâline getirilmiştir. Bu netice için o mahalde*

yaşayan Rumlar, büyük bir basîret ve cesâret göstermişler, Türkler'in mâbetlere olan hürmet ve mahallî mekteplere bahşettikleri haklardan istifade etmişlerdir." demektedir.

12- Patrikhâne, Anadolu dâhilindeki Rumların harb dolayısıyla büyük bir sefâlet ve yiyecek sıkıntısı içine düştükleri yolunda devamlı bir sûrette propaganda yapmış ve güyâ bunlara giyecek ve yiyecek yardımı bahanesiyle sandıklar içinde buralara eşyâ göndermek yoluna gitmiştir. Ancak bu sandıkların, yiyecek ve giyecek yerine silâh ve askerî elbiseler gibi ihtilâl hazırlığı cümlesinden cephâne vesaire ihtivâ ettiği yapılan araştırmalarla sâbit olmuştur.[242]

13- Patrikhâne'nin bu faaliyetleri sonunda Paris'te toplanan müttefikler, Yunan propagandasının te'siri altında kalarak İzmir'in işgâli için kendilerine müsâade eden bir karar ittihaz etmişler ve bu işgâlin 15 Mayıs 1919'da gerçekleştiği malûmdur.

İşte Patrikhâne ve yerli Rumların asırlarca ekmeğini yedikleri Müslüman Türk Milletini arkadan hançerlemek için ellerine geçen bu fırsatı, nasıl hayâl edilmez bir sûrette değerlendirdikleri cildlerle anlatılsa bitmez.[243]

Yunan Ordusu'nun İzmir'e ayak bastığı gün, İzmir Metropoliti **Hırisostomos Efendi**, Konak Meydanı'nda bir takdis âyini düzenleyerek palikaryaları müteâmel harb kanun ve kaidelerine aykırı olarak mâsum halkın kanını mümkün olduğu kadar çok dökmeleri husûsunda tahrik etmiştir.

O'ndan aldıkları hızla Anadolu içlerine doğru kudurmuş domuz sürüleri hâlinde saldıran Yunan askerlerine rehberlik edenler, hep de yine Patrikhânece yetiştirilmiş, Heybeliada Papaz Mektebi'nin me'zunları papazlar olmuş-

242 Bu hususta zikre şâyân pek çok **"vesîka külliyâtı"** mâhiyetinde eser vardır. Bunun için evvelce bahsi geçen **"Yunan Mezâlimi"** eserimizin zengin muhtevası ile orada zikredilen kaynaklara bakılmalıdır.

243 **Albay Hüsamettin Ertürk-** İki Devrin Perde Arkası, sh. 310.

tur. Bunlara dâir binlerce rapor ve görgü şâhidinin nakli bu eserde mümkün değildir.

Bu fâcialar, o kadar gizlenemez hâle gelmiştir ki, nihayet Osmanlı Devleti'nin mürâcaatı üzerine beynelmilel bir **"Kızılhaç Heyeti"**, Yunan işgâl ve istilâsına mâruz kalmış bulunan yerlerde dolaşmış, gördüklerini resmî raporlarla tesbit etmiş ve bunlar Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır.

Bunlarda, yırtılan, kirletilen Kur'ân-ı Kerîmler, câmie doldurularak gaz dökülüp yakılan ihtiyar, kadın ve çocuklar, karnı deşilen hâmile kadınların yavrusunun erkek mi, kız mı olduğu üzerine bahse girişen Yunan palikaryalarının cenini havaya atarak altına süngüsünü tutarak eğlenmelerinden genç kızların tecâvüze uğratıldıktan sonra öldürülmelerine, evlerin yağmalanmasına, kıymetli her şeyin alınmasına kadar akıl ve hayale gelmeyecek şenâet ve denâetler milyonla kere irtikab edilmiş ve insanlık adına yüz karası teşkil eden bu fâcialara hep papazlar öncülük etmişlerdir.

O derecede ki; basit bir Yunan askerinden Yunan Kralı'na kadar bu canavarlıkta hepsi birbiriyle yarışmış ve bu akıl ve hafsalaya sığmaz facialarn mürevvic ve müşevviki daima kara cübbeli Patrikhâne papazları olmuştur. Buna dâir bir tek misâl zikrederek bahse son vermek isteriz.

Yunan Kralı **Konstantin**, bir aralık tâlihi dönmeye başlayan Yunan Ordusu'nu teşvik maksadıyla cepheye gelmek ihtiyacını hissetmiş ve Kütahya'ya kadar gelmiştir. Yol boyunca Yunan askerleri tarafından katledilmiş ihtiyar kadın ve erkeklerle, çocuk cesetleriyle karşılaşmıştır. Bunlardan birinin başında durup baktı. Ceset kokuşmaya yüz tutmuştu, ihtimâl üç-beş günlüktü. Etrafındaki zâbitlere bağırdı:

"- Alçaklar!... Bu ne rezâlettir!..."

Yunan subayları, Kralın bu hitabıyla kadın, çocuk ve

ihtiyar gibi gayr-ı muhârib kimselerin öldürülmesine karşı olduğunu ve bundan dolayı kızdığını sanmışlar ve cevâben demişlerdir ki:

"- Efendimiz!.. Kumandamız altındaki bazı askerlere hâkim olamıyoruz, sözümüz geçmiyor. İnanınız ki; bizim de rızâmız yoktur. Lâkin ne yapalım harb bu, her şey kontrol altında yürütülemiyor!"

Buna karşı Yunan Kralı, şu müthiş cevabı vermiştir:

"- Aptallar!.. Size onu mu söylemek istiyorum?! Yol boyunca gördüğüm bütün cesetler bayatlamış, kokuşmuş on-onbeş günlük cesetlerdir. Tabiî öldüreceksiniz! Harb sonunda Rum nüfûsunun ekseriyet olarak gözükmesi için kundaktaki çocukları bile öldüreceksiniz! Ama bu böyle olmaz! Her gün birçok yenisini öldürerek yol boyuna dizeceksiniz! Buradan gelip geçen Türkler, yüzlerce cesedi taze kanları akarken görecekler ki, mâneviyâtları sarsılsın! Unutmayanız ki; bir vazoya her gün taze çiçek konulur!"

Aynı Kral **Konstantin**, ordusunun üst kademesiyle Kütahya'da dokuz gün süren bir toplantı yapmıştı. İngilizler'in **General Millne** hattı denilen ve Uşak üzerinden geçen hatta, Yunanlıların duracakları ve daha ileriye gitmiyecekleri hususunda teminat vermiş olmalarına rağmen, Yunan Ordusu yayılmak istîdâdını gösteriyor ve Ankara'ya doğru ilerlemek istiyordu. Lâkin kumandanlar ve Kral'da tereddüd vardı. Toplantıya Efes Metropolü **Teos Kilidis** de katılmıştı. Bu tereddüdü yenmek ve Ankara üzerine yürümek kararı O'nun sâyesinde alınmıştır. Bu toplantıyı Yunan Başkumandanı **Papulos** şöyle anlatmaktadır:

*"Bu savaşın tehlikesine işaret eden görüşlere Kral, katılma eğiliminde olduğu hâlde papaz, bütün toplantı süresince, Ankara yolunun açılmasının güçlüklerini açıklamaya çalışan **General Kondilis** ve Genelkurmay Başkanı*

Pallis'e kindar gözlerle bakıyor, dudakları, onları lânetler gibi kımıldıyordu.

Savaş meclisinin sona ermesinden ve Başbakan'la Harbiye Nâzırı'nın dışarıya çıkmasından bir kaç dakika sonra ***Kral Konstantin****, Efes Metropolidi'ne dönerek dedi ki:*

«-Hazret!... Son mes'ud olaylar beni o kadar meşgul etti ki; Kilise'yi ve ordumuzun himmetiyle kurtarılmış topraklarda O'nun yeni mensuplarını düşünemedim. Fakat şimdi şu ânda emrinizdeyim. Söyleyiniz!..»

«-Haşmetmeâb!.. Ordumuz, vazifesini ikmâl etmedikçe ve Türkler'in hâlâ esâreti altında olan Bizans beldelerini kurtarmadıkça, bedbaht evlâtlarının enînleriyle dertlidir. Bugüne kadar lûtfedilenden nankörlük yapıyor değiliz, fakat Kilise'nin tam saadeti için daha büyük zaferler bekliyoruz.»

Metropolidin bu sözlerinden, Ankara'ya sefer bahsinde, Kral'ın kesin düşüncesinin ne olduğunu anlamak istediğine şüphe yoktu. Kral'ın sustuğunu görünce:

«-Yoksa Haşmetmeâb, Ankara seferine karar vermediniz mi?» diye sordu.

Kral bu soruya hiddetle:

«-Ben, hiçbir şeye karar vermedim. Bu hususla salâhiyettâr değilim. Keyfiyeti, dışarıda hükümet edenlere sorabilirsiniz!.. » cevabını verdi."

Papaz sükûnetini bozmadı. Teennî ile kalktı, eli ile hepimize bir takdis işâreti yaptı, dışarı çıktı. Karargâha dönerken Genelkurmay Başkanım ***Pallis*** *bana:*

«-Generalim! Ankara seferi, olacağa benzer! Metropolitin hâline dikkat ettiniz, mi?» dedi.

Gerçekten, ***Gonaris*** *ve* ***Teotokidis****, ordunun îkaz eden raporuna rağmen, hükümetin hayâlî mülâhazalarını ileri sürerek sefere karar verdiler. Netice de malûm..."*[244]

---

244 **Cemal Kutay** - Hürriyet ve İstiklâl Mücâdeleleri Tarihi, c. XIX, sh. 10116-17.

B - LOZAN KONFERANSINDA PATRİKHÂNE

a) Neticesiz Münâkaşalar

Lozan Konferansı başladığı zaman, Türk Hey'eti'nin kararlı olduğu veya olması lâzım geldiği hususlardan biri de fitne ve fesat yuvası Patrikhâne'nin hududlarımız hâricine çıkarılması hususu idi. Bu temâyül, Türk basınında çıkan yazılar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde defâatle yapılmış olan müzâkerelerde inkârı gayr-ı kaabil bir sûrette ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu hususta, âdeta bir ittifak mevcuddu.

Patrikhâne meselesinin ele alındığı **"İkinci Komisyon"**un zabıtnâmelerine bakıldığında birinci ve ikinci murahhasımız **İsmet İnönü** ve **Dr. Rıza Nur**'un bu yolda müdâfaalarda bulunmuş olmalarına rağmen, müstakar bir tutum içinde olmadıkları görülür. Hakikaten **Dr. Rıza Nur**'un mâruf hâtıratında da bizzat beyân edilmiş olduğu üzere O, Patrikhâne'nin ülkemiz dâhilinde kalmasını doğru bulmakta ve hârice çıkarılması yolundaki taleplerini, bir pazarlık payı olarak ileri sürdüğü anlaşılmaktadır.

Hakikatte **Fâtih**'in İstanbul'u fethettiği sırada Patrikhâne'yi lâğv etmek veyahut da hudud hâricine çıkarmak yerine, ona **"uhûd-i atîka"** yani eski anlaşmalar denilen birtakım anlaşmalarla bazı imtiyazlar bahşetmiş olması, zamanı için yerinde bir hareketti.

Bu sûretle Hıristiyan Kiliseleri arasındaki ayrılık devam ettirilmiş, Ortodoks Âlemi kontrol altında tutulmuş, çoğu Ortodoks olan Balkan Kavimleri Osmanlı idâresinin adâletine imrendirilerek fütûhâtın kolaylaştırılması gâyesi takip edilmiştir.

Lâkin 1920'lere gelindiğinde, alabildiğine değişen şartlar muvâcehesinde Patrikhâne'nin ülkemiz dâhilinde muhâfazası, hiç şüphesiz yerinde bir hareket değildir. **Dr.**

Rıza Nur'un tevehhüm ettiği fâidelerin hiç biri artık mevzuubahs değildi.

"... Pazarlık payı bırakmayı unutmamalıdır. Bu çok mühimdir. Gerek ekalliyetler işinde, gerekse ahâli mübâdelesinde mühim ve hayatî noktalar var, muallakta kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lâzım. Frenklerin zihniyetini okşamalı, yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey de olmalı ki; ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin.

Bu da Patrik'i ve Patrikhâne'yi, İstanbul'dan kovmak... Kovmaktan ferâğat edince bu müsbet veriş değil, menfî veriş olur. Tam münâsip. Bütün Hıristiyanlık Âlemi'ni çalkalayacak bir şey... Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhâl verirler.

Mes'eleyi iyice düşündüm. Hâlbuki Patrikhâne'nin İstanbul'dan gitmesi bizim zararımızadır. Çünkü bu yılan yuvası, pençemiz altında bulunmalıdır. O vakit deliğinden çıkarmayız. Eğer kovarsak, Aynaroz'a yerleşir, istediği gibi zehrini saçar. İyi bir koz, fakat tehlikeli oyun, iyi idâre etmek lâzım. İdâre edip istediklerimizi alarak tardından vazgeçmeli. Bu onlara tarafımızdan verilmiş milyonlar yerine geçecek, keyiflenecekler. Benim istediklerimi de bana sevine sevine verecek müşkillerimi halledecekler. Ancak tardına razı olurlarsa..."[245] diyen **Dr. Rıza Nur**, üstelik müttefiklerin Patrikhâne'nin Türkiye'den çıkartılmasına râzı olmamalarından korkmaktadır. Hem de kendi pençesi ile **Fâtih**'in pençesi arasındaki farkı kavramaktan, bu fark dolayısıyla ortaya çıkacak tehlikelerden habersizdir.

Daha sonra Patrikhâne'nin tardı istikametindeki sözlerinin bir taktik îcâbı olduğunu şu sözleriyle îtiraf etmektedir:

245 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c. III, sh. 1075.

"Bu noktayı ben dallanmasın diye bizimkiler ve hiç kimseye söylemiyorum. Bir gün «Yâ Allah!..» deyip Patrikhâne'nin İstanbul'dan tardını celsede resmen teklif ettim ve bunda şiddetle devam ve ısrar ettim. İş o kadar şiddetlendi ki; tam mânâsıyla kıyâmet koptu. Dünya'ya yayıldı. En mühim mes'ele oldu.

Sonra tarddan vazgeçtiğim vakit, Frenkler de, hatta bizimkiler de şaşırdılar. Bana:

«-Bu şiddet ne idi? İş muvaffak olmak kabiliyetini de göstermişti. Sonra birden böyle vazgeçtin?!..» dediler."[246]

Dr. Rıza Nur'un bir taktik îcâbı olmasa, pek değerli olan Patrikhâne etrafındaki konuşması bu menhus müessesenin dâima bir fitne ve fesat yuvası hâlinde bulunduğunu, ele geçen her fırsatta bizi arkadan hançerlediğini ifâdeden sonra şöyle devam ediyordu:

"Şimdiye kadarki faâliyeti siyâsî olan Patrikhâne'nin Türkiye hâricine nakli îcâb eder. Zira Patrikhâne'nin ve ona bağlı müessesât-ı uzviyyenin imtiyazât-ı siyâsiyyesinin ilgâsı neticesinde sebeb-i vücûdu kalmamıştır. Ve bu cihetle yeni usûle uyması husûsunda mâzideki hareketi mâni olacaktır.

Ruhbânın imtiyâzat-ı cismâniyesinin izâlesi ve Rum Patrikhânesi'nin Türk hududu hâricine çıkmasının Türkiye için içtinâbı gayr-ı kaabil olduğu derecede, Patrikhâne ile alâkadar olan cemaat için de bâis-i necât olduğu mülâhazât-ı sâlifeden nümâyân olur."[247]

Lozan'da Partikhâne bu sûrette mevzuubahs olurken Başvekil **Rauf Bey**, Ankara'da sık sık Büyük Millet Meclisi âzâsına Lozan'dan gönderilmiş olan metinleri de okuyarak Millî Mîsâk'tan hiçbir fedâkârlık yapılmayacağı

246 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e. c. III, sh. 1076.

247 Bkz: 10 Ocak 1923 tarihli **"Mübâdele-i Ahâli Tâlî Komisyonu"**nun 20 numaralı ahidnâmesi veya **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1102 vd.

husûsunda te'minât üstüne te'minât veriyordu.

Bu toplantılardan biri de 3 Kânun-i Evvel 1339 (3 Ocak 1923) günü Konya Meb'ûsu **Musa Kâzım Efendi**'nin başkanlığında yapılmış olan toplantı idi. Bunda Patrikhâne mes'elesine sıra gelince, **Rauf Bey**, yine aynı te'minâtları vermiş, fakat bazılarının tatmini kaabil olmamıştı.

Isparta Meb'usu **Hüseyin Hüsnü Efendi**'nin:

"-Müsâade buyurur musunuz, bir şey söylemediniz: Patrikhâneler İstanbul'da kalacak mı?" suâli vârid olmuştu?

Hüseyin Hüsnü Efendi, «Patrikhâneler» diyordu. Zira Türkiye'den tardı istenen sadece Fener Rum Patrikhânesi değildi. Onunla birlikte Bulgar Erksarhlığı, Ermeni Patrikhânesi ve Yahudilerin patrikliğe mukabil olan müesseseleri idi. Bu suâle, **Rauf Orbay**'ın verdiği cevap aynen şöyledir:

*"**RAUF BEYEFENDİ** (devamla): "Arz edeyim efendim. İstanbul'da Patrikhâne'nin kalmasını zâhiren dînî nokta-i nazardan arzu ediyorlar.*

Hakîkatte, başta Yunanistan olmak üzere, memleketimizi dâima ihtilâl idâresinde görmek ve ihtilâlat-ı siyâsiyye içerisinde bulundurmak isteyen birtakım bedbahtlar, taraftar oluyor. Zannediyorum, malûmatları olmayan ruesâ-yı hükümetleri de bunu iltizam eder görünüyorlar.

*Hâlbuki efendiler!... **Fâtih Hazretleri**'nin bir lütuf ve âtıfet olarak ihsan ettiği müsâadâta, ahfâdı bizler, kemâl-i hürmetle riâyet ettiğimiz hâlde, mukabilinde hıyânet, hayatımıza kastedildiğini gördük. Hem bize, hem hemcinslerimize ziyân getirdiklerini gördük. Biz, artık aynı hatayı tekrar etmek istemiyoruz ve edemeyiz. Biz etmek istesek de bu millet, bize müsaade etmek istemez." (Alkışlar, Aynaroz'a Atina'ya gitsin!.. sesleri...)*[248]

248 Bkz. TBMM, 3. İçtima Senesi, 176. toplantı zaptı, sh. 153.

b) İnanılmaz Bir İtiraf

Hâlbuki bu sırada Patrikhâne bir **"doğum günü hediyesi"** olarak Baş Murahhas **İnönü**, tarafından Yunanlılar'a hediye edilmiş bulunuyordu. Ancak milliyetçi bilinen ve daha önce Patrikhâne'nin sebep olduğu faciaları en güzel bir sûrette dile getirmiş olan **Dr. Rıza Nur** da teslim bayrağını çekmiş bulunuyordu. O evvelce bahsi geçen taktiği tatbik mevkiine koymuş ve kendisine bu tâvizi koparmak için **Lord Gürzon** tarafından **Nikolson**'la müzâkerâtını, bütün tafsilatıyla bizzat şöyle anlatmaktadır:

*"Germeli, fakat koparmamalı. Gergin tutup beklemeli. Bu güzel bir usûldür, iyice gerdim bakalım?.. Nihayet bundan pek az sonra bir gece yarısı **Lord Gürzon**'un en mühim müşâviri ve mahremi **Nikolson** bana telefon ediyor.*

«-Gelip sizi göreceğim.» diyor.

Bu mühim bir şeydir, fakat nedir?..

«-Buyurun!..» dedim. Geldi.

«-Yalnız, bir odada baş başa konuşalım!» dedi; öyle yaptık.

***Nikolson** güzel, sevimli yüzlü, pek zekî, sözleri mantıklı, genç bir adam. Aynı zamanda pek ateşli imiş ki; şimdi görüyorum. Aramızda şöyle bir muhâvere oldu:*

O:

*«-Beni **Lord Gürzon** yolladı. Bu Patrikhânenin tardından vazgeçmeni senden ricâ ediyor.»*

Ben:

*«-Bu çok mühim bir mesele. Hükümetimiz bundan vazgeçmez. Az oturunuz. Teklifinizi **İsmet Paşa**'ya söyliyeyim.»*

O:

*«-**Gürzon** beni sana yolladı. **İsmet Paşa**'ya değil.»*

Ben:

«-Ben bir şey yapamam. O hey'etin reisidir.»

O:

«-Ben franc[249] adamım. Açık konuşurum. Biz, her şeyi mükemmel biliyoruz. Bunu sen yaparsın. Bütün işleri idâre eden sensin. Sen olmasan, şimdiye kadar çoktan istediğimiz gibi bir muâhede yapmıştık. Onu da söyleyeyim: Ben Grecophile'im.[250] Bunu da bilerek benimle konuşunuz.»

(Baktım, hakikaten franc adam.)

Ben:

«-Çok yanlışınız var. Her şeyi ***İsmet Paşa*** *yapar. Fakat O da hükümetten izin aldıktan sonra. Hükümetimiz bu talebinden asla vazgeçmez.»*

O:

«-Etme, sen yaparsın. ***Gürzon****, bunu bizzat senden ricâ ediyor. O büyük ve kibirli bir adamdır. Kolay kolay ricâ etmez.»*

Ben:

«-Bunu yapamayız, ***Gürzon*** *başka bir şey istesin yapalım...»*

O:

«-Fakat işin ehemmiyeti vardır.»

Ben:

«-Ne ehemmiyeti olacak bırakın bunu...»

O:

«-Seninle pek açık konuşuyorum. Dedim ya, sebebini de söyleyeyim. Cantanbury Piskoposu'ndan bütün İngiltere Kiliseleri nâmına Londra'da hükümete bir tebliğ yapılmış. Mes'ele Patrikhâne mes'elesi değil, İngiltere'de parti ve hükümet mes'elesi olmuştur. Kilise diyor ki; «Patrik'i mutlaka İstanbul'da bıraktırmaya muvaffak olmalı. Bunu hükümet yapamazsa önümüzdeki intihapta hükümete rey vermeyeceğiz.» Hükümet, bunu ***Gürzon****'a yazdı. Behemehal istiyor, İngiltere'de intihap âdeta kiliselerin elindedir.*

249 Franc; samimi, mert demektir. **(K.M.)**

250 Yunan dostu demektir. **(K.M.)**

***Gürzon**, bu işe muvaffak olamazsa, hem kendi, hem partisi ve hükümeti düşecek... İşte sizden ricâ ediyor.»*

*Ben bu kadar mühim bir etapı elime aldığımı biliyordum. Mühim diyordum, ama bu kadar mühim olduğunu takdir edemiyordum. Şimdi anladım. Pek keyiflendim. Görülüyor ki; **Nikolson**'un sözlerinde açık ve samimi... Şimdi daha ziyâde cesâretim arttı. Pek kuvvetliyim demek. Elbet kuvvetimi pahalıya harcederim. Daha ziyâde nazlanmaya başladım. Hem de anladım ki, bizim Patrik'i, İngiliz Kilisesi tutuyor. Bu fenâ birşey. Eyvah!..*

Ben:

*«-Anlıyorum vaziyeti... Hakîkaten mühim. Ben **Lord Gürzon**'u çok severim. Cidden hürmet ettiğim bir adamdır. Fakat maatteessüf, ricâsı öyle bir şeye tesâdüf etti ki; olmaz iş. Bunu bırakın, başka ne isterse yapmaya çalışayım. (**Nikolson** kızdı. Yüzü kan kırmızı kesildi. Ne kadar da kanlı adammış. Fakat görüyorum ki; kendini tutuyor. Terbiyeli adam. Zaten İngilizler terbiyeli insanlardır.)*

O:

«-Etme bu işi yap!»

Ben:

«-Olmayacak bir iş.»

O:

«-Yap!..»

Ben:

«-Elden gelmez bir şey.»

(Derken daha kızdı. Galeyâna geldi. Ve başladı. Görüyorum ki; kendine mâlik olmayarak söylüyor.)

O:

«-Siz Türkler, azdınız. Burada yaptığınız işler ağırdır. Neler istiyorsunuz? Hiç yola gelmiyorsunuz. İngilizlere sen ne hakaretli sözler söyledin. İngiltere bunlara tahammül

eder mi sanırsın. Evet!.. Evet!.. Fırsatı buldunuz; yapın!..»

(Ben hiç bir şey söylemiyordum. Sâde bütün kulak kesildim, dinliyorum. Bakalım, bu heyecan içinde neler söyleyecek. İstifâde edeceğim bir şey söyleyecek mi? Benim için en mühim burası... Çünkü ilerideki işlerde işime yarayacak mühim noktalardır.)

O:

«-Ben sana anlatayım. İngiltere, bir hayvandır. Yıllardan beri harb etmiş, uğraşmış, uğraşmış. Fena hâlde yorulmuş, yere yatmış, derin ve uzun bir uykuya dalmış. Siz de bunu böyle dermansız bulunca üstüne çıkmışsınız, dans ediyor, tepiniyorsunuz, Edin, tepinin!.. Fakat... Bu hayvan nedir, bilir misin? Bu bir arslandır! Uykudan kalkınca sizi param parça eder.»

(Bütün yüreğini söylüyordu. Bu sözleri işittiğime memnun olduğum kadar bir milyon lira bulmuş olsam memnun olmazdım. Çünkü İngiltere'nin vaziyetinin yorgunluk ve harb istememek olduğunu tahmin ediyor ve biliyordum. Fakat yine tereddüd ve şüphe ediyordum. Korkuyordum. Ya bizim türlü taleplerimize, mukavemetimize kızar, yeniden bizimle harb ediverirse. İşimiz dumandır. Bu korku içimden hiç çıkmıyordu. Bütün celselerde bu korku, hep gözümün önünde... Mukavemet ediyorum, türlü şeyler istiyorum, kafa tutuyorum, ama içim de hep hopluyor. Hele artık harbe hâl kalmadı. Bunu şimdi bir İngiliz'in, İngiltere Hâriciyesi'nin mühim bir mevkîdeki adamın ağzından işitmek... Büyük bir ferahlık, geniş bir nefestir. Demek İngiltere harbedemez. Bu hayvan, fena yorgun ve derin uykuda... Bize de bu lâzım. Ben şimdi üstünde tepineyim, istediklerimi alayım da sonrasına Allah kerîm. O vakit dostluğa çalışırım. İşte bu dövüş, bana büsbütün kuvvet vermişti. Bundan sonra çok zaman evvelkisinden daha çok kuvvetle ve azimle yürüdüm.

Artık muhâvere de haddinde idi. Daha naz etmek, güçlük göstermek işi bozacaktı, tavrı değiştirdim.)

Ben:

«-Bakınız siz şimdi yorgunsunuz. Ben istediğimi yapabilirim. Fakat Türkler, zebunkeş (fırsatçı) değildirler. Bu mes'ele olmaz. Bizim hükümet için çok mühim bir şeydir. Fakat ***Gürzon****'a muhabbetim ve hürmetim o kadardır ki, istediğini yapmaya çalışacağım. Sırf O'nun hatırı için buna teşebbüs edeceğim. Bana müsâade ediniz. Ankara'ya derhâl yazalım ve onları iknaa çalışalım. Ümit ederim ki; iknâ ederiz. Ancak onları iknâ için bazı avantajlar göstermeli. Bizim birtakım muallâkta ve ufak tefek işlerimiz var. Bir türlü halledilemiyor. Onların hâllini vaad edin. Bu sûretle Ankara'ya bu teklifi yapmaya yüzümüz olsun.»*

O:

«-Peki. Nedir onlar?»

(Askerlik işi, istimlâk işi, ırk tâbiri ilh... saydım.)

«-Bir de Patrik kalsın. Devlet içinde devlete tahammül edemeyiz. ***Gürzon*** *zabıtnâmeye geçmek üzere* ***"Patrik, yalnız dinî kalacaktır. Hiç bir vakit siyâsete karışmayacak, idârî bir iş görmeyecek, siyâsî müessese ve âlet olmayacak. Türk Hükümeti böyle, bir şeyi sezerse, tard etmek hakkına hâizdir."*** *dedim. Hepsini not edip kabul etti.*

Bu sûretle Patrik ve müessese gitmeden ve pençemiz altında kalarak onu bütün imtiyaz ve kuvvetlerinden tecrid edip sıfır hâline getirmiş oldum. Zaten Anadolu Rumları gideceklerinden Patrikhâne'deki meclislerini teşkil edecek adette metropolit kalmayacak. Bu sûretle de dînî bir teşekkülü bile olmayacak. Mahvolmuş demektir.

Bu noktayı da buraya kaydedeyim: Bilmem, hükümet şimdi buna dikkat edip meclislerini teşkil ettirmiyor mu? Yoksa Patrik, yine eskisi gibi ***Amasya Metropolidi****,*

Trabzon Metropolidi diye ilh... mâlûm bir sûrette yoktan metropolitler tâyin edip meclislerini teşkil ediyor mu? İşte benim gayretim ve gâyem, yapılan muâhedenin ruhu budur. İşte bunlardan dolayı ki; İsmet'e bu sebeple sulhten sonra Lozan Muâhedesi'nin tatbiki için bir komisyon ihdâsına mütemâdiyen ısrar etmiştim.

Burada Musul'u da isteyecektim. Fakat Musul işi halledilmiş bulunuyordu.[251] *Nikolson sevinerek gitti. Ben de o gece o kadar sevindim ki, artık tamamiyle istikbâle eminim. Emin adımlarla yürüyeceğim. Çünkü İngilizler, harb etmiyorlar. Tüm muallâktaki şeyleri de hallettim.*

Ertesi günü sabahleyin, erken ben yatakta iken Nikolson telefonla:

«-Cevap aldınız mı?» dedi.

«-Hayır!...» dedim.

Hâlbuki Ankara'ya yazmadık bile!.. Ankara'nın Patrik işinden haberi de yok. Gece İsmet'e Nikolson ile olan mükâlemeyi söyledimdi. Nihayet öğlen üstü yine telefon etti. Yine sordu:

«-Hayır.» dedim. Yanımda olan İsmet bana dedi ki:

«-Canım adamı çok üzme. Bitir; evet deyiver.»

Dedim ki:

«-Güçlükle olunca kıymetli olur.»

Birkaç saat sonra yine telefon etti. Artık ziyâde üzmeyeyim dedim.

«-Cevap geldi, muvâfakat ettiler. Gürzon'a söyleyiniz!..» dedim. Keyiflendi."[252]

Dr. Rıza Nur, İngilizler'in harb edemeyeceklerine dâir olan gerçeği böylesine açıkça ve salâhiyetli bir ağız-

251 Yanlıştır. Musul işi, henüz halledilmiş değildi. Umûmî sulhun kaderinden tefrîk ile iki taraflı olarak bilâhare görüşülmesi kararlaşmıştı ki, bu mutlak kaybın ilk adımıydı.

252 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1106 vd.

dan öğrendikten ve İngilizler'in Patrikhâne üzerindeki ısrar ve arzularının şiddetine şu sûretle vâkıf olduktan sonra bile bu tâviz mukabilinde istediği incir çekirdeğini doldurmaz nevîden şeylerin kolaylıkla kabul edildiğini anlatarak bunlarla iftihar etmektedir.

Neydi bunlar? Vatanımızda yaşayan, onun nîmetlerinden Müslüman Türk Milleti'nden daha fazla istifâde eden gayr-ı müslimlerin askerlik yapma işi, istimlâk işi vs. Patrikhâne gibi bir fesat yuvasını ibka eden **Dr. Rıza Nur** evvelce tahlil edilmiş olduğu üzere O'nun **"pençemiz altında"** kalmasını esâsen daha uygun gördüğünü de ifade etmekte, sadece sırf dînî bir müessese hâline getirilmiş olmasını kâfi bir kâr saymaktadır. Zehî gaflet!...

Gelip geçecek Türk hükümetlerinin Patrikhâne'ye bugün olduğu gibi resmî bir me'murunu dahî sokamayacağını, en küçük bir hareket karşısında Hıristiyânî bir taassupla aleyhimize propaganda yapılacağını düşünememektedir?! O günden bugüne kadar cereyan eden hâdiselerin **Dr. Rıza Nur** ve O'nun gibi düşünenleri tekzîp ettiğini ispat zımnında birtakım vukuâtı sayıp dökmek yerine, sadece İstanbul Rumları'nın Patrikhâne aracılığıyla Kıbrıs'taki katliâmlara gönderdikleri yardımlara ve bunları kontrol için Türk mâliye me'murlarının Patrikhâne'ye sokulmadığına dâir gazetelere kadar aksetmiş olan gerçeği hatırlatmakla iktifa edelim.

Dr. Rıza Nur, bir de:

"-Ankara'nın Patrikhâne işinden haberi yok!.." diyor.

Bununla herhalde **M. Kemal**'i kastediyor. Yoksa Meclis'in hissiyâtı buna dâir müzâkerelerde defaatle ortaya çıkmış bulunuyordu. Lozan'a üzerinde ittifak edilmiş birtakım temel esaslar tesbit edilmiş olarak gidilmediğinin bir

ispatı da bu Patrikhâne meselesidir.

İsmet Paşa, daha Türkiye'den hareket etmeden evvel başlamak üzere, çeşitli vesîlelerle Patrikhâne hakkında Meclis'in hissiyâtına muvâzî beyânâtlar vermişti. Buna rağmen O da akşamki bir konuşmanın âkıbetini tâkip için ertesi gün arka arkaya üç kere telefon eden **Nikolson**'a beklediği cevabın:

"-Canım, adamı çok üzme, bitir, evet, deyiver" diyerek tâvize **Dr. Rıza Nur**'dan daha fazla taraftar olduğunu açığa vurmaktadır.

Bu husus, O'nun mâhud hâtıratında da görülmektedir. Nasıl başka türlü olabilir ki!... Evvelce zikredildiği üzere, kendisi Ocak ayı başlarında cereyan eden bu hâdiseden daha önce Patrikhâne'yi **"bir yılbaşı hediyesi"** olarak İstanbul'da ibkâ etmek vaadinde bulunmuştu.

Dr. Rıza Nur, Anadolu'yu kadîm Rumlardan temizleyen ve gerçekte Lozan Muâhedenâmesi'nin mahdud sayıdaki müspet işlerinden biri olan **"ahâli mübâdelesi"**ni de Patrikhâne mukabilindeki tâvizlerden biri sayarak bununla iftihar etmektedir.

Hâlbuki buna dâir teklif bizden değil, Romanya delegesi **Nansen**'den gelmiştir. Bu demekti ki; bunun için bir tâviz gerekmezdi. Müttefikler, çoğu bizi arkadan hançerlemiş olan bu Rumlardan halkımızın zuhûr edecek ilk fırsatta **"Ermeni Mes'elesi"**nde olduğu gibi intikam alacağından korkuyorlardı.

Bu yüzdendir ki, -ilerde anlatılacağı üzere- mübâdeleden istisnâ edilerek yerinde bırakılmış olan Rumlar'dan harb içinde ihâneti görülenlerin tecziyelerini bertaraf maksadıyla Lozan Muâhedenâmesi'nin ekleri arasında bir de **"umûmî af protokolü"** mevcuddur.

Dr. Rıza Nur -talebi veçhile- Patrikhâne'nin eski

imtiyazlarından tecrid edildiğine dâir karşı taraf beyânlarına temasla demektedir ki:

*"Bütün işler yolunda oldu bitti. **Gürzon** da umûmî celsede Patrik hakkında:*

«-Siyâsî ve idârî kuvvetlerden tecrid edildiğine... ilh...» dâir beyânâtta bulundu. Zabta geçti."[253] demekte ve ilâve etmektedir:

"Patrik mes'elesini sahife 263'te[254] ***Gürzon** hikâye ediyor:*

*«**Montanya**, halledemeyip hallini kendisinden rica etmiş, ilh... Okunmasını tavsiye ederim.»*

*Bu nutukta **Gürzon,** Patrikhâne'nin bütün idârî ve siyâsî hak ve işlerinden tecrid edildiğini müttefikleri nâmına beyân etmiştir.*

***İsmet Paşa** da premke acte yapmıştı. (269)*[255] *ve:*

«-Patrik, İstanbul'da kalsın!» demişti.

*İşte bunlar, **Nikolson** mülâkatı neticesidir. **Gürzon**:*

«-Patrik'in İstanbul'da bırakılmasının Konferansça büyük bir sevinç ile karşılandığı gibi bütün Dünya'da da büyük bir tesir yapacaktır.» dedi.

***Venizelos**'un da canına minnet imiş.*

«-Mademki Patrik'i bırakıyorlar, artık hiç bir güçlük kalmamıştır.» diyor. (280)[256]

*Önce şiddetle müdâfaa ettiği Patrik'in siyâsî ve idârî hukukundan sevine sevine vazgeçmiştir. Hem geçmesin de **Gürzon**, O'nu ne yapar görsün. Bu mes'ele, ne te'sirli bir iksir, bir devâ-yı kel imiş. **Venizelos**'un büyük bir dikkat ve îtina ile uzun uzun ibkasını müdâfaa ettiği Patrikhâne'nin imtiyazları, kâğıttan bina gibi yıkılıp gitti. Patrikhâne ve*

253 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1110-1111.
254 Zabıt sayfa numarasıdır.
255 Bu da zabıt sayfa numarasıdır.
256 Zabıt sayfa numarasıdır.

Patrik, basit bir hâne ve şahıs gibi kaldı. Patrik, artık âdî bir papazdır. Şu muvaffakiyet gönlüme bir ferahlık ve genişlik vermiştir ki; ömrümü on yıl arttırmıştır diyebilirim. Eğer hükümetimiz, bu Patrikhâne işini iyi halledip nihâî tasfiyeye varamazsa, yine bu başımıza belâ olur."[257]

Dr. Rıza Nur'un bütün iyimserliğine rağmen saklamadığı endişenin haklılığı, o günden beri Patrikhâne ile ilgili çeşitli hâdiselerle defaatle su yüzüne çıkmıştır. Ayrıca bu tavırda bizi bütün Cihân'a karşı küçülten bir başka nokta da vardır.

Gelip geçen Türk hükümetlerinin, hattâ bunlar arasında **"İstiklâl Mahkemeleri"** mârifetiyle memleket nüfûsuna nazaran tarihe bir leke olarak geçecek derecede kan dökmüş ihtilâl hükümetleri de dâhil olmak üzere hepsinin müşterek tutumunda **"Avrupa'ya karşı korku, O'na kendini beğendirmek"** gibi bir aşağılık duygusu tezahür etmektedir.

Şöyle ki, memlekette islâmî tedrisât yapacak hiç bir müessese bırakmayan, İslâm Hilâfeti'ni yıkarak, dînî müesseseler emrindeki vakıfları târumâr ederek Müslümanların idâresini sırf kontrol için **"Diyanet İşleri Reisliği"** derecesine indiren ve zaman zaman onu bir tapu kadastro umûm müdürü seviyesinde gören hükümetler zuhûr etmişken,[258]

---

257 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1106 vd.

258 1967 yılında Diyanet İşleri Reisliği makamında oturan **İbrahim Elmalı**, yurt dışında seyahatta bulunduğu bir sırada basit bir sebeple azledilmişti!.. Bunu tenkid eden Müslümanlara karşı devrin Başvekili **Süleyman Demirel**:

"- Bunda ne var Diyanet İşleri reisi de, Tapu Kadastro Umûm Müdürü gibi bir devlet memurudur. Gerektiğinde azledilir." diyerek Cumhuriyet hükümetlerinin bu müesseseye bakışlarını gösteren tipik bir hissiyat ortaya koymuştur.

Ama aynı hükümetler, Patrikhâneden içeriye -cinayet işlense bile- bir me'murlarını sokamamakta ve Patriklerin tavırları üzerinde en küçük bir târizkâr beyânda bulunamamaktadırlar.

"Ortodoksluğun Hilâfeti" demek olan Patrikhâne'nin yerinde kalması ve onunla birlikte Hıristiyanî tedrisât yapan **"Heybeliada Papaz Rum Mektebi"** gibi müesseselere dokunulmaması, aramızdaki gayr-i müslimlerin imtiyazlı durumuna red ve cerhi imkânsız bir delil teşkil etmektedir.

Heybeli Ada Rum Papaz Mektebi'nin şimdi kapalı olması da, Türk Millî Eğitim Bakanlığı'na tâbî olmayı reddeden Rumlar'ın kendi kararları neticesidir.

Demek ki, bizim inkılâp sar'asına tutulmuş kabadayıların gücü, sadece Müslümanlara geçmiş, islâmî müesseseler târümar edilirken bütün bir cemiyyeti yıkıp **"lâ-dînî bir atmosferle"** yeniden te'sis etmek yolundaki bu insanlar için gayr-i müslimler dokunulmaz ve imtiyazlı bir mevkîde tutulmuştur. Vatanın sahipleri, O'nun kurtarılması için her evden birkaç şehid vermiş bulunan Müslüman Türkler, basit bir mevlid merâsiminin âyin sayılmasıyla zulüm görürken İnkılâb'ın hızlı devirlerinde bile Rumlar İstanbul'un Ortaköy'ünde sokakları dînî âyin gulguleleriyle doldurarak haçı suya atma merasimlerine devam etmişlerdir!..

Heybeliada Ermeni-Rum Papaz Mektebi'nde bütün Ortodoksluk Âlemi için papaz yetiştirmekten, bu papazların diplomalarını intikam kapısı önünde vererek târihî yeminlerine devam etmekten bir ân bile vazgeçmemişlerdir.

Müslüman din adamları, câmi hâricinde hatta ezân okumak için çıktıkları minârelerde bile sarık takamaz, cübbe giyemezlerken, Rumlar imtiyazlı olarak dînî kıyâfetleriyle gezmiş ilgili kanun ve tatbîkâtından istisnâ edilmişlerdir.

"Ekalliyetlerin Himayesi" serlevhalı bahiste görüleceği üzere, Türkiye'de yaşayan gayr-i müslimlere tanınan hakların, Müslüman Türk Milletinden esirgenmesi, Cumhuriyet tarihinin, Lozan'da atılan tâvizkâr adımların bir tezâhürü olarak ortaya çıkmış, korkunç bir yüz karasıdır.

Bu sûretle Patrikhâne mes'elesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Türk matbuâtında ve nihayet Lozan'da uzun uzun görüşülüp konuşulmasına rağmen Lozan Muâhedenâmesi'nde bir tek cümle ile dahî yer almamıştır.

Gerçekten muâhedeyi başından sonuna kadar okuyanlar, Patrikhâne'ye temas eden tek bir hükümle dahî karşılaşmazlar. Bu durumda sanki çok ehemmiyetsiz bir mes'ele imiş gibi gerektiğinde zabıtlardaki beyânlara istinad etmek mecburiyeti vardır.

Hâl böyleyken, bırakınız siyâset erbâbını da koca koca ünvanlı sözde tarih âlimleri bile Lozan Muâhedenâmesi'nin muhtevâsından bîhaber olarak ezbere ahkâm kesmektedir. Bu görüşü te'yid için verilecek şu bir tek misâl bile bu hususdaki derin gafleti anlamaya kifâyet eder:

Mâruf tarih profesörü **Halil İnalcık**:

"-Rum Ortodoks Kilisesi'ne ekümenlik tanınırsa, İstanbul, Vatikan gibi mi olur?" suâline karşı şu cevâbı vermiştir:

"-Evvelâ haklarınızdan vazgeçiyorsunuz, Lozan'la patriğin statüsü tâyin edilmiştir. Lozan'a bir delik açıyorsunuz. Ruhban okulu da patrikliğin bu dâvâları için bir basamaktır."[259] demektedir. Zehî gaflet!..

Hiç olmazsa muâhede metninde Patrikhâne'nin târihî imtiyazlarından mahrum bırakıldığına dâir sarîh ifâdelere yer verilseydi, herhangi bir ihtilâf vukuunda tarafların karşılıklı hak ve vazifeleri belli olurdu. Rumlar, bugün hâlâ sıkıştıklarında **"uhûd-i atîka"** denilen eski anlaşmaları ileri sürmekte ve **Fâtih** tarafından verildiği bilinen imtiyazları kullanmaya devam etmektedirler.

Ancak bu anlaşmalara istinâd, tek taraflı olarak gerçekleşmektedir. Zira **Fâtih**'in verdiği imtiyazlar,

259 Bkz: 24 Ekim 2005 tarihli Milliyet Gazetesi.

Patrikhâne'ye birtakım mükellefiyetler de yüklemektedir. Meselâ Patrik'in vatandaşlarımız arasından seçilme mecbûriyeti veya Rum cemaati içinden ihânet edenlerin hükümete resmen haber verilmesi gibi...

Hâlbuki 1930 yılında Yunanistan ile aramızda **"İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefâin Andlaşması"**[260] denilen bir andlaşma yapılmış ve bununla mübâdele edilmiş Rumların elinden iş gelir tüccar sınıfının Türk vatandaşı olmaksızın Türkiye'ye gelip çalışmalarına, ticâret yapmalarına, vergi ödemeden kazançlarını Yunanistan'a nakledilmelerine imkân verilmiştir.

Güyâ mütekabiliyet esâsı dâiresinde verilmiş olan bu tâviz neticesinde mübâdil Rumlardan seçkin kırk bin kişi, geriye gelerek ticârî faaliyet göstermişlerdir. Bu anlaşma 1965 yılında, Kıbrıs hâdiselerinin uyandırmasıyla feshedildiğinde vatandaşımız olmayan, kazançlarının büyük bir kısmını Patrikhâne aracılığıyla, daha fazla Türk kanı akıtmak için Kıbrıs'a gönderdikleri sâbit olan bu kırk binden ziyâde Rum tüccarına mukabil Yunanistan'da bu andlaşmadan istifade etmiş bir tek Türk'ün mevcud olmadığı görülmüştür. Zehî gaflet!..

260 Bu ahmakça anlaşmanın muhtevâsı ve tatbikatı hakkında daha fazla bilgi almak isteyenler **"Yunan Mezâlimi"** isimli eserimizin mahsus bölümüne bakabilirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİĞER MÂNEVÎ KAYIPLAR

I - EKALLİYETLERE TANINAN İMTİYAZLAR

Lozan Kongresi başladığı zaman, Türkiye'de yaşayan Rum-Ermeni gibi gayr-ı müslim ekalliyetlerin Birinci Cihan Harbi'nden îtibaren bizi arkadan hançerlemek sûretiyle icrâ ettikleri ihânetlerin hâtıraları taptazeydi. Bu bakımdan müttefikler, onlara karşı sulhten sonra bir mukabelede bulunmamızdan korkuyorlar ve bu hususta emin olabilmek için, gerekli birtakım tedbirler ittihaz eylemek istiyorlardı. Umduklarını elde edebilmek için de mümkün ve gerekli olandan çok fazlasını isteyerek işe başlamak yolunu tutmuşlardı.

Bu zihniyetin ortaya çıkardığı mes'elelerden biri de Ermeniler'e bir kısım toprağımızı vatan olarak verdirmek mes'elesiydi. Buna konferansın tâbiriyle **"Ermeni Yurdu Mes'elesi"** deniliyordu.

Bu hususta netice alamayacaklarını bile bile tahmin ve tasavvurun fevkinde bir direnme gösterdiler. Böylece zaten elde edemeyeceklerini bildikleri bu talepten vazgeçmiş gibi görünerek, diğer taleplerini garantilemek gâyesi güdüyorlardı.

Lozan zabıtnâmeleri okunduğu zaman, bilhassa İkinci Murahhas **Dr. Rıza Nur Bey**'in Ermeni mes'elesindeki

canhıraş mukavemeti açıkça görülmektedir. Esâsen Ermeni mes'elesi, daha Birinci Cihan Harbi nihâyetinde fiilen kapanıp bitmişti. Rus ordularının 1917 Bolşevik İhtilâli neticesinde işgal ettikleri Karadeniz sâhilleriyle Doğu vilâyetlerimizden çekilip gitmeleri neticesinde himâyesiz kalmış olan Ermeni çeteleri de, kısmen Rusya'ya ve kısmen de Suriye, Beyrut ve Ürdün gibi güney ülkelere dağılmışlardı.

Müttefikler, asıl matlûpları olan tâvizleri bizden koparabilmek için **"ekalliyet"** yani **"azınlık"** tâbirinin şümulünü, bin yıldan beri herşeyimiz kendileriyle müşterek olan bazı Müslüman gruplara da teşmil ediyorlardı. Bu hususu **Dr. Rıza Nur** hâtıratında şöyle nakletmektedir:

"Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevî biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gâyet vahîm bir şey, büyük bir tehlike... Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tabiriyle Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt ilh... Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tâbiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiriyle hâlis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kıllarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tâbirleri kaldırmağa verdim. Pek uğraştım. Pek müşkilât ile fakat kaldırdım."[261]

"... Bunu diğer Sırp delegesi celsede resmen söyledi:

«-Sizin bizden alacağınız yoktur. Bizde Türk yoktur. Anadolu'da elli bin Boşnak vardır. Onlar Boşnak, ama ırkça Sırp'tır.»

Nereden nereye... Rum, Ermeni, Kürt, pekiyi, ama şimdiye kadar Boşnak hayalimden bile geçmemişti. Bin tehlike altındayız. Ecnebî devletler, işte böyle bizim ciğerimize

261 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1044.

pençe atıyorlar. Biraz daha gayret ederlerse, Türkiye'deki karıncaları da ekalliyet yapacaklar. Bu ecnebî unsur, bir belâ ve mikroptur. Bunları ve kezâ Kürtler'i, devamlı bir temsil plânı ile ayrı bir dil ve ırklıktan tecrid etmelidir."[262]

Dr. Rıza Nur, bu meselede de, ihtimâl tarihle uğraşmış olmaktan doğan bir selâhiyetle gâyet muknî cevaplar vermiş ve Lozan zabıtlarında açıkça görüldüğü üzere bilhassa Kürtlerin din, kültür ve ırkça bizden ayrı telâkki edilmesi imkânsız bulunduğu gerçeğini sert bir dille ve gâyet muknî delillerle ortaya koymuştur.

Bize ihânet etmiş olan gayr-ı müslim ekalliyetlerin sulhten sonra cezalandırılmalarından korkulması neticesidir ki, işgal sıralarında İstanbul'da bulunmuş ve bu mes'ele ile ilgilenmiş olan Romanya delegesi **Nansen**'in teklifiyle bir kısım ahâlinin Türkiye-Yunanistan arasında karşılıklı olarak mübâdelesi gerçekleştirilmiştir.

Vatanımızın asıl gövdesini teşkil eden Anadolu'nun, hâin ve bize yabancı Rum unsurundan temizlenmesini temin eden bu karar, Lozan'ın mahdud muvaffakiyetlerinden biri olarak gerçekleşmişse de bunda da bir hata yapılmış, İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Türkleri mütekabilen yerlerinde bırakılmışlardır. Bundaki yanlış, Batı Trakya Türkleri'nin kaahir ekseriyetle köylü ve çiftçi olmalarına mukabil, İstanbul Rumları'nın tamamının ticâret erbâbı bulunmalarındaki dengesizliği dikkate almamaktır. Bu iki unsurun ikdisâdî hayattaki müessiriyetleri arasında mevcud olan dengesizlik, Rumlar lehine idi ki, hâlâ da böyledir.

Diğer taraftan **"etabli"** yani bir yerde oturmuş olmak keyfiyetini ifade eden basit bir vesîkaya istinad ettirilen bu yerinde bırakmak keyfiyeti de, pek çok sû-i istimâl edilmiştir. Anadolu'nun bazı büyük şehirlerindeki tüccar

262 **Dr. Rıza Nur**- a.g. e., sh. 1045.

Rumlar da İstanbullu olduklarına dâir kendi makamlarınca tanzim edilmiş etabli vesikası uydurarak kendilerinin mübâdeleden istisnâ edilmelerini sağlamışlardır.

Müttefiklerin gayr-ı müslim ekalliyeti (Rum, Ermeni, Yahudi) birtakım imtiyazlarla teçhiz etme yanında, en tabiî külfetlerden de berî kılma hususunda gayret sarfettikleri ikinci komisyonun zabıtlarında açıkça görülmektedir. Bunların başında, onları askerlik külfetinden muâf tutmak gayreti gelir. Bunu, yine çetin bir mücâdele ile bertaraf etmiş olan **Dr. Rıza Nur** şöyle demektedir:

"Bir aralık hiç olmazsa Hıristiyanların askerlikte müstakil taburları olmasını, biraz sonra da geri hizmette kullanılmasını teklif ettiler. Benim zorum: Behemehal asker olmalılar ve istenilen yerde kullanılmalılar. Bunda kararlıyım. Israrımın sebebi şu: Türkler askere gidiyor, dükkânını kapatıyor; Hıristiyan ise, kalıp zengin oluyor. Türk, karısının koynunda kalamıyor. Çocuk yapamıyor, Hıristiyan yapıyor. Türk harpte kırılıyor, Rum kırılmıyor, çoğalıyorlar. Türkiye'nin çok yerinde eskiden Rum yok veya çok az iken bu sûretle çoğalmışlardır.

Beni, nihâyet celsede fena sıkıştırdılar. Ben de resmen söyledim. Hem cevap bulamadılar, hem de çocuk yapma meselesine güldüler.

Kezâ Rum ve Ermeni askerlikten pek korkuyorlar. Hele Harb-i Umûmî de yapılan amele taburları gözlerini pek yıldırmış. Demek askerlik olursa, gençler askerlik çağına gelince Yunanistan'a kaçacaklar. Yirmiden yukarıdaki yaşlılar da cedleriyle öle öle bitecekler. Demek kur'a yaşı, Hıristiyanlar için bir hendektir. Bu sûretle mübâdele ile atacağımız Hıristiyanları da otuz yılda her yıl safra döker gibi dökeceğiz. Kırk elli yıl içinde, bu askerlik onları bitirecektir. Bu hesâbı yapıyorum.

Bu sebeple bu nokta üzerinde tutundum durdum. Aslâ sarsılmadım. Beni yerimden sökemediler ve nihayet muvaffak oldum. Hakîkaten sulhten sonraki beş yıllık pratik, askerlik çağına gelen Rum, Ermeni ve Yahudilerin ekseriyetle kaçtıklarını gösterdi. Bir asker kaçağı da tabiî ceza korkusuyla bir daha dönemiyor... Bin şükür!.. Bu muvaffakiyetimden pek memnunum!."[263]

Evet, **Dr. Rıza Nur**, bu uğraşmasıyla Rum, Ermeni ve Yahudilere bir imtiyaz olarak askerlik muâfiyeti hakkı tanınması gibi bir imtiyazı bertaraf etti. Lâkin bertaraf edemediği yahut etmek istemediği nice imtiyazlar, bu gayr-ı müslim ekalliyete tanındı.

Gerçekten Türkiye'de, **Dr. Rıza Nur**'un vâkî îtirazları üzerine **"ekalliyet"** tâbiri sırf gayr-ı müslim Türk teb'asına inhisar ettirildikten sonra, bunlara vatanın asıl sahibi olan Müslüman Türklere bugün bile hâlâ tanınmamış olan öyle imtiyazlar verilmiştir ki, bunlar gayr-ı müslim ekalliyeti Türkiye'de **"imtiyazlı bir sınıf"** hâline getirmiştir.

Gerçekten Lozan Muâhedenâmesi'nin otuz yedinci maddesinde başlayıp kırk beşinci maddesinde nihayet bulan **"Ekalliyetlerin Himâyesi"** serlevhalı Üçüncü Fasıl dikkatle incelendiğinde, bu tesbitimizin doğruluğu açıkça görülür. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

A) Din Hürriyeti

Lozan Konferansı açıldığı sırada Türkiye'de İslâm Hukuku esâs alınmak sûretiyle vücûda getirilmiş olan **"Mecelle"**[264] tatbik olunmaktaydı. Bu, bir nevî **"medenî**

263 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1049-1050.

264 İslâm Hukuku'nun metodu, kazuistiktir. Bu her ihtimâle göre bir hüküm koyarak tatbikâtı bu sûretle vücûd bulan içtihatlarla yürütmekten ibâret bir sistemdir. Bunun için tatbikatçının âlim olması gerekir. Çünkü sonsuz olan ihtimâller karşısında vukua gelen içtihatlar, eskilerin **"bahr-i bî-pâyân"** dedikleri okyanus gibi uçsuz bucaksız bir genişlik arz eder.

kanun" demekti. Türkiye'de yaşayan gayr-ı müslim ekalliyetlerin de Türk vatandaşı olarak buna tâbî olmaları gerekirdi. Lâkin müttefikler, Hıristiyan olan bir unsurun, islâmî bir kanuna tâbî olmasını -haklı olarak- arzu etmiyor ve bunlara dinlerine göre bir kanun yapılması hususunu bizimkilere teklif edip duruyorlardı.

Bu hususta kraldan kralcı bir üslûpla Batılı zihniyet taşıyan Türk murahhaslarının, sulhten sonra İslâm Hukûku'nun tatbikattan kaldırılacağı, Avrupa medenî kanunlarından birinin kabul edileceği, bundan dolayı da Hıristiyanlar için ayrı bir kanunun yapılmasını istemeye mahal

Bundan dolayı hâdiseyi tesbitle mükellef olan kadı, ihtilâfı şahıslardan tecrid eden bir formülle müftüden hüküm sorar. Ömrünü tatbikat yerine bu ilmin nazariyatıyla geçiren müftü, bu uçsuz bucaksız içtihadlar içinden kendisine arz edilen ihtilâfa en uygun olanı bulup çıkararak hükmü te'sis eder.

Vaktâ ki, bu kadar güç olan bir ilmî faaliyete kifâyet edecek âlim fıkdanı (yokluğu) zuhûr etmiş, işte o zaman tatbikatçı hâkimin elinde Batı hukuklarında olduğu gibi bir **"kanun metni"** bulunması lüzumu kabul edilmiştir.

Daha o gün şu ihtiyaç karşısında, **"Napolyon Kodu"** denilen Fransız Medenî Kanunu'nu aynen tercüme edip almak isteyen batıcı ricâle karşı müthiş bir mukavemet gösteren **Ahmed Cevded Paşa**, bir hey'et hâlinde ve yıllarca çalışarak **"Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"** denilen kânun metnini vücûda getirmiştir.

Kısaca **"Mecelle"** diye anılan bu kanunun vücûda getirilmesi de bir inkılâp olmakla beraber, kaideler Hanefî Fıkhı esas alınmak sûretiyle, eski müçtehidlerin günümüze en uygun içtihadlarından derlendiği için bir mahzuru yoktu. Lâkin yine İslâm Hukuku kaynaklarına bağlı kalmak şartıyla değişen zaman muvâcehesinde tadilâta tâbî tutulmak lâzım gelirken, 1926 yılında bunun yürürlükten kaldırılması ve bayrağı haç olan, İsviçre'nin lebâleb Hıristiyânî hükümlerle dolu bulunan İsviçre Kanûn-i Medenîsi'nin hiç bir tâdilâta tâbî tutulmaksızın kabul edilip Müslümanlara tatbik edilmesindeki insafsızlık Yeryüzü'nde başka bir tek emsâli bulunmayan dehşetli bir zulümdür.

Böyle bir tavrı havsalasına sığdıramayan Batılılar, gayr-i müslimler için ayrı ve onların kendi dinlerine uygun bir kanun yapılması hususundaki ısrarlarına devam etmiş ve bunu kabul ettirerek muâhede metnine yazdırmışlardır. Bizimkiler de tabiî insan haklarına uygun saydıkları şu gerçeği, Müslümanları Hıristiyan kanununa tâbi kılmaya sıra gelince unutuvermişlerdir!...

olmadığı yolundaki beyânları inandırıcı olmuyordu. Nasıl olsun ki!.. Bir avuç Hıristiyan'a, onun inancına aykırılığı yönünden İslâm kanununu tatbik etmenin gayr-ı tabiîliğini, insan haklarına aykırılığını kabul edip yüzde doksan sekizi Müslüman olan ahâliye Hıristiyan kanununu alıp tatbik edeceklerine inanmak, müttefiklerce imkânsız görülüyordu. Bir avuç gayr-ı müslime karşı gösterilen bu insaf ve müsamahanın, ülkenin asıl sahiplerinden esirgeneceğini, Müslümanlara Hıristiyan kanunlarını tatbikiyle doğacak olan korkunç zulüm ve tahakkümün milletçe de -hiç ses çıkarılmadan- hazmedilebileceğini kim nasıl düşünebilirdi?!

Gerçekten **Dr. Rıza Nur**, bizim tarafın bu sûretle Avrupa'ya tâbî olma hisleriyle dolu bulunduğunu şu satırlarıyla açıkça ifâde etmektedir:

"Bunlar, zaten eskiden beri Avrupa'nın ve Hıristiyanların en mühim dâvası:

«-Sizin kanunlarınız dindir. Dininiz Müslüman. Müslümanlık ile Hıristiyanları idâre edemezsiniz.» *der.*

Bunda tabiî hakları var. Vâkıa Avrupa kanunlarında da kısmen Hıristiyanlık te'sir ve ahkâmı varsa da bizimkine nisbetle haddi asgarîdedir. Bakıyorum, yine bu esas üzerine hareket ediyorlar. Ben, daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin dinle hükümeti ayırıp «lâik devlet» olacağını bir «kanûn-ı medenî» yapacağını ve bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten Padişahlığı lâğvederken takririme, bu esası da sokuşturuvermiştim. Din ve Hilâfet'i devletten ayırmıştım.[265]

Bizim sûkomisyonda (tâli komisyon) Hıristiyanların evlenme, mîras işleri vs. hakkında Yunanlılar ve diğerleri kıyâmet koparıyorlar. Ben, bunlara Avrupa Kanun-i Me-

265 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1046.

denîsini aynen tatbik etmek üzere olduğumuzu söyleyerek cevap veriyorum."[266]

Bu sûretle ortaya çıkan tâvizlerin bir numaralısı **"din hürriyeti"**dir. Bunu gayr-ı tabiî addetmiyoruz. Gayr-ı tabiî olan, lâik Türkiye'de lâikliğe aykırı olduğu yolundaki bir düşünce ile pek çok dinî (islâmî) davranışa imkân bahşedilmezken gayr-ı müslimlere sıra gelince, onların aksine istisnâî imtiyazlarla teçhiz edilmeleridir.

Lozan Muâhedenâmesi'nin otuz yedinci maddesine göre, gayr-i müslimlere tanınmış olan hakları tanzim eden maddelerde yer alan hükümlerin Türkiye tarafından **"kavânin-i asliye"** yani temel kanunlar sûretinde tanınacağı ve bunları değiştirecek veya bunlara üstünlük ifâdesi taşıyacak hiçbir kanunî veya resmî muâmelenin icrâ edilmeyeceği hususu da karara bağlanmış ve Türkiye böyle bir taahhüd altına girmiştir. O derecede ki, bu maddeye göre anayasasını bile değiştirebilen Türkiye, gayr-i müslimlere tanınmış olan ve muâhedenin otuz beş ilâ kırk beşinci maddelerinde yer alan hükümleri değiştiremez!..

Diğer taraftan gayr-i müslimler, o zamanın **"Birleşmiş Milletler"**i demek olan ve Cenevre'de faaliyet gösteren **"Cemiyet-i Akvâm"**ın himâye ve kontrolü altına konulmuşlardır. Herhangi bir ihtilâf vukuunda mes'ele, Cemiyet-i Akvâm'da müşterek bir komisyonca halledilecektir. (Madde: 42)

Gayr-i müslim ekalliyet, **"Cemiyet-i Akvâm"**ın kefâleti altına konulmakla (Madde 44) bize karşı izhâr edilmiş olan güvensizlik, bir de müeyyide ile te'yid olunmuştur.

Buna göre **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi, icâb-ı hâle göre münâsip ve müessir telâkki edilebilecek bir sûret-i hareket ittihaz ve tâlimat îtâ edebileceği"** hususu da

266 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1056.

(Madde 44) sarâhaten zikredilmiştir. Üstelik de böyle her türlü tefsîre müsâid bir tehdidle, bu ahkâmın yürütülmesi sağlanmıştır. Yalnız din hürriyeti hakkında değil, gayr-i müslim ekalliyetlere tanınan bütün haklarda bu esaslar câri olacaktır!.. Peki, ne idi bu imtiyazlar?!.. Din hürriyetinden başlayarak bunları kısa kısa îzah edelim:

a) Türk Hükümeti, gayr-i müslim ekalliyetlerin **"ahkâm-ı şahsiye"** denilen mîras, evlenme-boşanma gibi hususlarda kendi din ve örflerine göre vücûda getirilecek bir kanuna tâbi' olacaklarını kabul etmiştir. Ne zaman ki; İsviçre Kanûn-î Medenîsi, sırf o günkü Adliye Vekili'nin İsviçre'de okumuş olmasından ve binnetice bu kanunu bilmesinden dolayı alelacele tercih edilip Fransızca bilen meb'uslara beşer-onar sayfası dağıtılarak[267] tercüme edilip

267 Bu öylesine garip bir hâdisedir ki; selîm muhâkeme ve ilmî gerçekler önünde müdâfaası imkânsızdır. Bir kere, Müslüman'a bir Hıristiyan kanununun tatbikteki garâbet ve zulüm, bir Hıristiyan'ın vicdanına bile sığmaz!.. Din karşısında iddia olunduğu gibi tarafsız, yani gerçekten lâik olan bir kimse dahî, bunu ne tecviz, ne de izah edebilir.

Diğer taraftan böylesine alelacele tercüme, esas metinde aslı aynı olan bir kelimeye muhtelif kimsenin yaptığı parça parça tercümelerde de ayrı ayrı mânâlar verilmiş ve bunların birleştirilmesiyle meydana gelen metinde, bundan da fiilî bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Tatbîkattaki aksaklıklar ve bunları gidermek maksadıyla te'sis edilen ve büyük bir yekûn tutan içtihadlar, şu hükmümüzün doğruluğuna kâfî bir delildir.

Resmî nikâh dışında, dînî ve târihî alışkanlıklarla ikinci evlilikten doğan çocukların nesebini tashih için ikide bir mecbûren çıkarılmakta olan **"evlilik dışı doğmuş çocukların tesciline dâir kanunlar"** da şu iddiâmızın isbatına medâr olacak fiilî delillerden biridir.

Bu kanunun Müslümanların inançlarına aykırı pek çok hüküm ihtiva ettiği ve buna rağmen Müslümanlara cebren tatbik edildiği hususunu ispat için gerekli olan tafsilâttan sarf-ı nazar ediyoruz. Sadece nikâh ile ilgili teknik bir mes'ele olarak şâhidlerin durumunu hatırlatalım. Şâhid diye bir sandalyeye iki kadın oturtmanın mümkün olması karşısında bir Müslüman için bu nikâh dînen sahih olabilir mi?

Diğer taraftan bu medenî (!) kanun sayesinde Müslümanlara dinen yasak olan **"süt kardeşleriyle evlenme"** keyfiyeti mübah kılınmıştır.

Kısacası bu kanunun Müslümanlara tatbikinin, tabiî hukuk kaideleri ve insan haklarına aykırılığı üzerinde ciltler teşkil edecek derecede söz

tatbik mevkiine konulmuş, bilhassa Rumlar cemaat mensuplarından yüzlerce insanın imzâsını ihtiva eden bir muhtıra ile Türk hükümetine müracaat ederek bu hakkı kullanmayacaklarını bildirmişlerdir. Bunda, bir Hıristiyan kanunu aynen tercüme edilerek tatbik mevkiine konulduğu cihetle, kendileri için ayrıca bir kanun yapılmasına lüzûm kalmadığını beyân etmişlerdir.

Yunanistan, şu kadar mâkul ve mantıkî olan bir hareketi, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne götürmüş ve Türkiye'nin Rum Cemaati'nden bu ferâgati, baskı ile elde ettiği yolunda itirazda bulunmuştur. Alâkalı meclis, Rum Cemaati mümessillerini de dinledikten sonra, Yunan talebini haksız bulduğunu beyân etmiştir.

b) Lozan Konferansı sırasında resmî tâtil, Cuma günü idi. Pazar ise, iş günüydü. Hâlbuki bir gayr-i Müslim, pazar günü mahkemeye dâvet olunabilir, bir resmî muâmeleyi meselâ bir itirazı yapmaya mecbur kalabilir veya bir tebliğatı kabul etmek mevkiinde bulunabilirdi. Bundan dolayı muâhedeye konulan husûsî bir madde ile (Madde 43) bu mükellefiyetler bertaraf edilmiştir. Yani bir gayr-i müslimin pazar günü dâvet olunduğu mahkemeye gitmemekten, gerekli bir resmî muameleyi icrâ etmemekten veya bir tebligâtı kabul etmemekten dolayı hiç bir hakkı sâkıt olmaz. Zira pazar, onların dinî günüdür. İbâdetle meşgul olmak haklarıdır.

Yine soralım: Şunu kabul ve imzâ edenlerin, Cuma gününü iş günü hâline getirirken acaba insaf ve vicdanları nerede idi?!.

c) Gayr-i müslimlerin inançlarının korunmasındaki hassâsiyete bakınız ki, fiiliyatta Müslümanları bağlayan birçok kanun, Lozan hükümlerine göre onlar için geçerli sa-

söylemek kabildir.

yılmamıştır. Meselâ bir Müslüman din adamı sarığı ve cübbesiyle sokağa çıkamazken Hıristiyan papazlar sokaklarda âyindeki kıyafetleriyle dolaşırlar ve hattâ âyinlerini kendi örf, âdet ve inançları gerektiriyorsa, sokakta da icrâ edebilirler. Her yıl İstanbul'un Ortaköy'ünde **"haçı suya atma âyini"** yapan Rumlar, papazları ve râhibeleriyle kıyâfet kanununa tâbi olmaksızın faaliyetlerini icrâ edebilmektedirler.

d) Gayr-i müslim ekalliyetler, kendilerinin inandıkları dînî hükümlere uymayan veya dînî âyinlerini ihlâl eden herhangi bir muâmelenin îfâsına mecbur tutulamazlar.

"-Bu benim dînime uymaz!.." dedikleri anda herhangi bir kanunî mükellefiyeti bertaraf edebilirler. (Madde 43)

e) Türk hükümeti, gayr-i müslim ekalliyetlerin o anda mevcûd olan vakıflarına, dînî ve hayrî müesseselerine her türlü kolaylığı gösterirken yenilerinin açılmasına mâni olmayacak ve bu kabil hususlarda gerekli kolaylıkları göstermekten ictinâb etmeyecektir. Bu gibi müesseselere devlet bütçesi, belediye ve sâir bütçeler tarafından terbiye, din ve hayır işleri maksadıyla ayrılan paradan bu ekalliyetlere de muhakkak bir miktar verecektir. (Madde 41)

B - Lisan Hürriyeti

Türkiye'de Türkçe'den gayrı bir lisan konuşan gayr-i müslim ekalliyetin kendilerine mahsus mekteplerde bu lisan ile tedrisat yapmalarına mânî olunamayacaktır. (Madde 41)

Bu hususta o kadar ileri gidilmişti ki; otuz dokuzuncu maddenin son fıkrasında **"lisan-ı resmî mevcud olmakla beraber Türkçe'den gayrı lisan ile mütekellim olan Türk teb'asına mehâkim huzûrunda kendi lisanlarını şifâhî sûrette isti'mal edebilmeleri zımnında teshilât-ı münâsibe ibraz olunacaktır!"** fıkrasına yer verilmişti.

Buna istinâden bir gayr-i müslim, Türkçe bilse bile ki, Türkiye'de yaşadığına nazaran bu asıldır; mahkeme hu-

zurunda Türkçe konuşmaya mecbur değildir. Sâde bu kadar olsa... Türk hükümeti Türkçe konuşmak istemeyen bir gayr-i müslimin mahkeme huzûrunda ifâde-i meram edebilmesi için **"teshilât-ı münâsibe"** yani gerekli olan kolaylıkları göstermeye mecburdur. Meselâ tercüman bulunduracak ki, adam Türkçe bildiği hâlde Rumca konuşabilsin!..

Nitekim **Patrik Atinagoras** kırk seneden ziyâde Türkiye'de yaşamış ve binnetice ana dili gibi Türkçe bildiği hâlde dâvet olunduğu **Yassıada Mahkemesi**'nde 6-7 Eylül Hâdiseleri dolayısıyla ve şâhid sıfatıyla ifâde verirken, Rumca konuşmuş, hükümet de resmen tercüman tâyin ederek bu maddenin îcâbını yerine getirmiştir.

Türkiye'de yaşayan gayr-i müslim ekalliyet, kendi lisânı ile istediği gibi neşriyat yapabilir. Gazete, kitap vs. çıkarabilir. Bunda birşey yok, diyelim, fakat ya lâtin asıllı yeni Türk alfabesine bağlı kalma mecburiyeti!.. İşte bu, gayr-ı müslim ekalliyete geçmez!..

Yahudiler İbranî yazısını, Ermeniler Lâtin alfabesiyle alâkası olmayan kargacık burgacık yazılarını, Yunanlılar da Rum alfabesini kullanarak gazete çıkarmaya devam ederler. Ama Müslümanlar, Türkçe bir kelimeyi İslâm harfleriyle yazsalar, buna dâir kanunun mahsus maddesi harekete geçer. Bu sûretle anlaşılmaktadır ki, gayr-ı müslim ekalliyete tanınmış olan bu haklar, aslında tabiî hududu aşmış ve açıkça bir imtiyaz hâline gelmiştir. Diğer taraftan bu hürriyet açıkça zikredilmiş olmamakla beraber fiiliyatta yazı hürriyetini de beraberinde getirmiş ve bu da Türklerin sahip olmadığı bir hak olarak çirkin bir imtiyaz teşkil etmiştir!..

C - Sâir Hürriyetler

Gayr-i müslimler, bu zikrettiğimiz hürriyetler dışında Türk vatandaşlarının sâhib oldukları bütün hürriyetleri hâizdirler. (Madde 39) Ancak bu hürriyetlerin korunması

hususunda bize emniyet edilmemiş ve Cemiyet-i Akvâm'ın kefâleti (Madde 44) altına alınmışlardır.

Fazladan olarak gayr-i müslimlere **"taallûk ettiği nisbette"** (Madde 44) bu hürriyetlerin **"beynelmilel menfaati hâiz taahhüdler"** teşkil ettikleri hükmüne yer verilmiştir. Bunun manâsı açıktır: Türkiye'de bir hak ve hürriyet, Müslüman'a taallûk ettikçe, Türk hükümeti onun üzerinde re'sen ve dilediği gibi oynamak salâhiyetini hâiz bulunduğu hâlde, eğer gayr-i müslimin hukukuna taallûk ediyorsa, hükümetin eli kolu bağlıdır. Çünkü bu husus, Dünya milletlerini alâkadar eden bir garantiye rabtolunmuştur. Türkiye, kendi öz halkından esirgediği bu hak ve hürriyetleri, Lozan'da kime, hangi topluluğa vermiştir?!..

Yediden yetmişe ihânet etmiş, düşmanla işbirliği yapmış ve bizi arkadan hançerlemiş bulunan bir avuç insana değil mi?!.

Bu topluluğu, Türk istiklâlini gölgeleyecek şekilde böylesine imtiyazlarla teçhiz ettikten sonra, **"İmtiyazsız, sınıfsız bir milletiz!.."** sloganlarıyla cumhuriyet bayramlarının sakîm muhtevasına güyâ renk katmış ve Türk çocuklarını aldatmış olan insanlar hakkında geleceğin tarihçisi, acaba nasıl bir hüküm verecektir?!.

Elbette bu hükmü verirken yarım yüzyıldan beri yürütülen âdî bir propagandanın dalkavuk yâvesi mahsullerini, elinin tersiyle bir kenara itecektir!.

Ekalliyetlerin himâyesine müteallik faslın son maddesinde (Madde 45) Türkiye'de yaşayan gayr-i müslimlere tanınmış olan hakların, mütekabilen Batı Trakya'da yerinde bırakılmış bulunan Türkler hakkında da aynen carî olacağı hükmüne yer verilmiş olmasına rağmen, Lozan'dan sonraki tatbikatın ne fâciaları ihtiva ettiğini ve şu hükmün aslâ işlemediğini görmek için bu eserin ikinci cildinde yer alan

"Batı Trakya" faslına bir göz atmak yeter.

Türkiye'de yaşayan bu hâin gayr-i müslim topluluk için yukarıda sıralanmış imtiyazları koparacağına inanmayan, bilâkis onların sulhten sonra -tabiî olarak- tarafımızdan cezalandırılacağını düşünen müttefikler, bunu önlemek için ortaya bir afv mes'elesi atmışlar ve bizimkiler de bunu kabul eylemişlerdir. Ancak aftan kendi şahsî rakipleri olan ve sırf içtihad farkından dolayı **M. Kemal** ve arkadaşlarına karşı çıkmış bulunan kimseleri **"Yüz ellilik"** diyerek istisna etmişlerdir. Böylece de aynı suçu işlemiş kabul olunan insanlar arasında müslim-gayr-i müslim tefrîkine yer verilerek, gayr-i müslimler afv edilirken Müslümanların -hatta çoğunun hiç bir suçu mevcud olmadığı hâlde- tecziyesi yoluna gitmişlerdir. Bu hususdaki haksızlık ve gayrimüslimlere mâtuf imtiyazın anlaşılabilmesi için şimdi size biraz da bu **"Yüz Ellilikler Mes'elesi"**nden bahsedelim. Aslında bu da gayr-ı müslimlere âid imtiyazlı muâmelelerden biri olduğu hâlde, müstakillen incelenmeye değer bir mâhiyet ve genişliktedir. Bundan dolayı ayrıca arzını uygun buluyoruz.

II - YÜZELLİLİKLER MES'ELESİ

Lozan Konferansı'nda mevzuubahs olan mes'elelerden biri de Türk-Yunan Harbi esnasında ve daha önce işlenmiş suçlardan dolayı cezâî tâkibatı bertaraf etmek üzere bir umûmî afv çıkarılması hususu idi. Bu müttefikler ve bilhassa Yunanlılar için fevkalâde bir ehemmiyeti hâizdi. Çünkü kendilerinin tahrik ve teşvikleri ile hareket etmiş olan yerli Rumların icrâ etmiş oldukları cinâyet ve ihânetlerin hesâbının sorulmasından endişe ediyorlardı. Bu da gâyet tabiî idi. Hangi devlet olursa olsun; düşmanla işbirliği etmiş ve bunun neticesinde harb kanun ve kaidelerine mugâyir bir sûrette çeşitli soygun ve casusluklar icrâ etmiş olanları elbette afv etmezdi.

Lâkin Lozan'da ortaya çıkan durum, bu normal mantıkla kaabil-i izah değildi. Zira bizimkiler, tüyler ürpertici cinâyet ve kundaklamaların mes'ûlü olan yerli Rumları afvetmeye âmâde oldukları hâlde, içtihad farklılıkları sebebiyle kendilerine muhâlif kalanları **"vatan hâini"** damgasıyla yaftalayarak mutlaka cezalandırmak istiyorlardı. Ancak bu gerçeği açıkça nasıl ifâde edebilirlerdi?!... Etseler de işin, hukuk, mantık ve hakkâniyete mugâyereti bir yana, bu, nasıl formülleştirilecek ve **"afv-ı umûmî protokolü"**ne aksettirilecekti?! Buradan bir kargaşalık doğdu.

Nitekim Türk Murahhas Hey'eti tarafından takdim edilmiş olan **"afv-ı umûmî projesi"**nde[268] bu durum mütekabiliyet esâsı üzerine binâ edilmiş ve Türkiye' de **"Müslümanlar"** müttefiklerin ülkelerinde de **"gayr-ı müslimler"**in istisnâ edilmeleri teklifine yer verilmiştir.

Şayân-ı hayrettir ki, bu teklifin müttefiklerce reddi üzerine bizimkiler, sırf **"Müslümanlar"**ın afv dışında bırakılması gibi utanılacak bir görüşü ileri sürmüşlerdir.

Lozan zabıtlarına bakıldığında bu **"mütekabiliyet"**in bizimkiler tarafından, şahsî muhâliflerini hâriçte bırakabilmek için başvurulmuş bir taktikten ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Zira **Dr. Rıza Nur**'un celsede söylediği sözler, bu gerçeği açıkça ortaya koymak üzere zabıtta şu sûretle yer almıştır:

"...Diğer taraftan Müslümanların afv-ı umûmî'den hâriç tutulmalarına lüzum gördü. Türkiye hükümeti vatanlarına hıyânet edenlerin afvını kabul edemez." dedi.[269]

Daha sonra bu **"hıyânet"**in de nasıl indî bir sûrette, şahsî muârızlarına tevcih edileceğini göreceğiz.

Bahsi geçen zabtın devamı, bizimkilerin fikrî, fiilî ve insânî nokta-i nazardan sefâletini, **"Müslüman muhalifler"**e insaf dışı muâmelede müttefiklerin murahhaslarından bile

268 Bkz. Lozan Zabıtları- 1.tk, IV.cild, sh. 605.

269 Bkz. Lozan Zabıtları- aynı cild, sh. 617.

çok çok geride kaldıklarını açıkça göstermektedir:

*"... **Sir Horacer Rumbolt** büyük bir Müslüman devletin mümessili sıfatıyla, böyle bir istisnânın kendisinde husûle getirdiği ağır te'siri izhardan men-i nefs edemez olduğunu söyledi.*

***Mösyö Rayan** bu istisnâiyyeti kabul edemediğini beyân etti. Bu hususta Türkiye ricâlinin 1908'de Türkiye inkılâbından sonra mâziyi kapamak için tam ve umûmî bir afv ilân etmek basîretini ibraz ettiklerini hatırlattı. Hiç şüphesiz böyle bir tedbirin mehâziri (mahzurları) mevcuddur. Fakat bunlardan beklenilen netâyic-i mes'ûde (mes'ud neticeler), bu mehâzire tefevvuk (üstünlük) eder.*

***Rıza Nur Bey** vaziyetin pek ziyâde değişmiş olduğunu, **Mösyö Rayan** tarafından zikredilen misâlin fâideli bir sûrette ileri sürülemeyeceğini beyân eyledi. Türkiye diğer devletlerin umûr-ı dâhiliyelerine müdâhaleden içtinâb ettiği kadar, bunların da kendi umûr-ı dâhiliyesine müdâhalelerinin vâki' olmamasını ister..."*[270]

Bir hafta sonraki 29 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1922 tarihli celsede bu husus daha da bâriz bir sûrette şöyle ifâde edilmektedir:

"... Afv-ı Umûmî'ye müteallik beyânâta gelince hukuk müşâvirleri bunda da müttefikîn projesi ile Türkiye projesi arasında derin bir ihtilâf müşâhede ettiler. Müttefikîn projesi, afv-ı umûmîyi bilâ-istisna bütün sekeneye teşmil ettiği hâlde Türkiye Hey'et-i Murahhasası hâin-i vatan addettiği Türkiye teb'ası hakkında ta'kibatta bulunmamayı taahhüd etmeyi reddediyor. Türkiye Hükümeti'nin bilhassa menfur bir cinâyeti mücâzâtsız bırakmamayı bir vazife addettiğini ve bazı Türkiye, teb'ası ırkları nokta-i nazarından mâzur addedilebilir ise de Müslüman Türk teb'asına bu bâbda eser-i merhamet gösterilmesini kabul etmediğini beyân ediyor."[271]

270 Bkz. Lozan Zabıtları- aynı cild, sh. 617.

271 a.y. (23 Kanun-i Evvel 1922 tarihli celse)

Lozan zabıtnâmelerinden aynen aktarılan bu satırlar gösteriyor ki; bizimkiler, Hıristiyanları afv etmeye âmâde oldukları hâlde, kendi şahsî muârızlarını istisnâ etmek düşüncesinde bulunduklarından ve bunu da normal bir akıl, mantık ve hukuk muvâcehesinde ortaya koymak güçlüğü ile karşı karşıya geldiklerinden:

"-Siz gayr-i müslimleri istisnâ edin, biz de Müslümanları!..." diye bir teklifle ortaya çıkıyorlar.

Bu kabul edilmeyince de açıkça:

"-Siz ne yaparsanız yapın, ama biz Müslümanları afv etmeyeceğiz!.." demeye utanmıyorlar.

Peki, ama kim bu afv edilmek istenmeyen Müslümanlar? Bunları **"Müslüman"** sıfatıyla değil, Türkiye'nin yeni idârecilerilerinin **"şahsî muârızları"** olarak tavsif etmek sûretiyle istisnâ etmek istediklerini beyân etselerdi, mes'ele kalmazdı.

Lâkin böyle akıl, mantık ve hukuk dışı bir teklifle ortaya çıkmaya cesâret edemediklerinden:

"-Müslümanları istisnâ etmek istiyoruz!" tarzında bir aldatmacaya başvurdular.

Öyle ya, herhangi bir gayr-i müslimin gelip de bu yeni Tükiye idârecilerine siyâsî rakip olacağı yoktu ya!... Tabiatıyla böyle bir mütâlâa da müttefiklerin havsalalarına sığmıyor.

"-Aynı suçu işlemiş olan bir gayr-i müslim afv edilirken Müslüman istisna edilecek!.."

Hem de böyle bir Müslüman'ı herhangi bir suç işlemiş olmakla itham edecek olan kim? Yıllarca süren askerî ve siyâsî kargaşalıkta muhâlif fikir ve rey beyânında bulunmuş olan kişilerin rakibi olup da binnetice gâlip ve hâkim duruma gelmiş olanlar!..

Bunlar için **"âdî suç"** işlemiş olmak şartıyla istisnâ getirilmek istense, hadi neyse!.. **"Vatan ihâneti"** gibi her is-

teyenin istediği şekilde anlayabileceği ve hele hele gâliplerin mağlûp muârızları için kolayca isti'mal edebileceği elâstikî bir suç istinâdı afvdan istisnâ için kâfi gelecek!.. Bu, zabıtlarda görüldüğü üzere gâvurun insafına bile sığmıyordu.

İşin böyle bir mecrâda devam edeceği daha Lozan'a gidilmeden çok önce belli olmuştu. Bu gerçeği, Ankara İstiklâl Mahkemesi reisi, meb'us **Topçu İhsan** denilmekle mâruf **İhsan Eryavuz**'un hâtıraları açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekten, önce, **M. Kemal**'in has bendesi, asıp kesme üstadı olan ve işi bittikten sonra da yakın tarihimizde **"Havuz Yavuz"** tekerlemesi ile hatırlanan eski Bahriye Vekili **İhsan Eryavuz**'un, yakın tarihimizin gerçeklerini çorbaya çevirmekte mâhir kalemşörü **Cemal Kutay** tarafından yayınlanmış olan hâtıralarında bu mes'elenin birçok kereler ve husûsî bir sûrette inkılâb yârânı arasında görüşüldüğü müşâhade edilmektedir.[272]

Bunlardan biri, 3 Şubat 1921 akşamı Keçiören'de hâtırat sahibinin evinde ve diğeri de ondan bir buçuk yıl sonra Çankaya'dadır. Bütün bu müzâkereler, afvdan istisnâlar için hukûken mûteber olabilecek bir kıstas bulunamadan nihayete ermiştir. O derecede ki, o tarihlerin, emir kulu, asıp kesme üstadı, İstiklâl Mahkemesi reisi **İhsan Eryavuz** bile:

"-Demek ki, hâdiselere his hâkim olmaya başladı."[273] demekten kendini alamamaktadır.

İstiklâl Mahkemeleri'nin baş aktörlerinden biri olan **İhsan Bey**'i bile isyan ettiren bu hissîlik ve haksızlık, O'nun bahsi geçen hâtıratında şu şekilde ifâdesini bulmaktadır:

*"...Müdâfaa-i Milliye Vekili **Kâzım Paşa**'yı ziyarete gitmiştim. Söz, sulh müzâkerelerine intikâl etti, hudûd -i millî hâricine kimlerin çıkarılacağını sordum.*

***Kâzım Paşa**, bu mevzuda Erkân-ı Harbiye-i*

272 **Cemal Kutay**- 150'likler Fâciası, sh. 45-50.

273 a.y.

۱۵۰ کشیلك لیسته‌یه دائر تفصیلات

وحیدالدین لیسته‌ده داخلدر . لیسته عفو عمومی ایله برابر اعلان ایدیله‌جکدر

عفو عمومیدن استثنا ایدیله‌جك اولان یوز اللی کیشیلك لیسته حقنده اولکی کون آنقره مخابر مخصوصمزك بر تلغرافی درج ایتمشدك . دون کلن یکی کون غرته‌سنده بوخصوصده کی متمم معلوماتی بروجه آتی درج ایدییورز . یکی کون دییورکه :

عفو عمومیدن استفاده ایده‌میه‌جك اولان وحیدالدین

محرریمزك اجرا ایله‌دیکی تحقیقاته نظراً حکومت بش آلتی آی اول ، یعنی صاحك لوزانده تقرری اثنا سنده لیسته‌نك احضارینی امنیت عمومیه مدیریته تبلیغ ایتمش ، مدیریت مذکور ره‌جه‌ده لیسته احضار اولونمشدی . امنیت عمومیه مدیریتنك حاضرلادیغی لیسته داخلیه وکالتنجه تصویب ایدیله‌رك هیئت وکیله‌یه تقدیم ایدیلمشدی . هیئت وکیله لیسته‌یی تدقیق ایتدیکی اثناده معارف ، عدلیه ومدافعهٔ ملیه وکیللری عفودن استثنالری لزم برجوق کیسه‌لری ایلری سورمشلر و بونلرك‌ده لزوم ادخالی طلب ایله‌مشلردر . معارف وکیلی آطانه‌ده خیانت ایدن بعض کسانك ، عدلیه وکیلی عدلیه‌ده دوسیه‌لری موجود خائنلرك ، مدافعهٔ ملیه وکیلی‌ده وکالتجه اخائنلری تحقق ایتمش بعضلرینك بهمه‌حال لیسته‌یه ادخالری خصوصنده اصرار ایتدکاری جهتله حاضرلاتان لیسته مذکور وکالتلردن ودیکر محللردن و بریلن اسامی ایله برابر داخلیه وکالتنه اعاده ایدلمش ، وکالتده بومعلوماته نظراً ایلك حاضرلاتان لیسته‌ده آل عثمان خاندانندن یالکز وحیدالدین داخل بولنیور . داماد فریدك ایسه وفاتی اوزرینه اسمی اخیراً لیسته‌دن چیقارلمشدر . کذا لیسته‌یه داخل اولوب‌ده صوك زمانلرده وفات ایدن بعضلرینك‌ده اسملری طی ایدیلمشدر .

حریت واتلاف مرکز عمومیسنه منسوب اعضا ایله داماد فرید قاینه‌لرینه داخل اعضانك اسامیسی همان کاملا لیسته‌ده مندرجدر . مستثنا اولان برقاچ کیشی آره‌سنده جمیل پاشا دخی بولونمقده‌در . رفیع جواد ورفیق خالد ایلك لیسته‌یه داخل بولونمقده‌درلر .

لیسته‌یه داخل اسامی اصحابی حدودلرمز داخلنده بولونامقده‌در . هپسی ده ممالك اجنبیه‌ده وحال فراره‌درلر .

امنیت عمومیه مدیریتی اسکی لیسته تعدیلاتی اون ، اون بش کون ظرفنده اکمال وداخلیه وکالتنه تقدیم ایده‌جکدر . داخلیه وکالتی‌ده مذکور لیسته‌یی برای تصویب هیئت وکیله‌یه عرض ایده‌جك واوندن صوکره کسب قطعیت ایله‌یه‌جکدر .

عفو عمومیدن استثنا ایدیله‌جکلره عائد اولان مذکور لیسته معاهده‌نك دوکللرجه تصدیقی متعاقب عفو عمومی ایله برلکده اعلان اولونه‌جقدر .

عفو عمومی

عدلیه انجمنی عفو عمومی مسئله‌سنی اکمال ایلمشدر . مداتیه متارکه‌سی تاریخندن اول وقوع بولان جرائمدن هنوز تعقیبات قانونیه‌یه باشلانیلمیان ویا حکملری کسب قطعیت ایتمیه‌نلر تأجیل تعقیباته تابع اولاجقدر .

محکومینك مدت جزائیه‌لرینك نصفی عفو ایدلمشدر . هتك عرض ، ارتشا وخیانت وطنیه جرائم ارتکابی عفودن استفاده ایتمه‌جکلردر .

Yüzellilikler listesi ile nasıl bir yaz-boz tahtası hâlinde oynandığını gösteren bir gazete haberi

*Umûmiye'nin bazı hazırlıklarını ve bununla **Fevzi Paşa**'nın bizzat meşgul olduğunu söyledi. Polis de bazı isimler tesbit etmişti.*

***Kâzım Paşa** dedi ki:*

*«-**İsmet Paşa**, âkid devletlerden afv-ı umûmî hâricinde bırakılacak bir kısım şahıslar için mutabakat isteyecek zannederim. Tahkikat ve tedkikâta göre de bunların bir listesi yapılacak.»*

«-Meselâ sizin tahmininize göre listede kimler olacak?»

***Kâzım Paşa** bana bazı isimler saydı. Demek ki, bunlar Hey'et-i Vekile'de mevzûubahs olunmuştu. Söylenen isimlerin bazılarını ancak düşünerek hatırladım. Bunlar, ilk günlerde infiratçılık cereyânlarına kapılmış insanlardı. Daha sonra içlerinde **Damad Ferid** kabinelerinde vazife almış olanlarla, onlara fikren ve bedenen yardım etmiş olanlar vardı. Fakat garip olan şu idi ki, kıstas bu olunca, asıl akla gelenlerden bazıları yoktu. Bu tenâkuzu **Kâzım Paşa**'ya söyledim, şu cevabı verdi:*

*«-Canım **İsmet Paşa**'nın hey'et-i murahhasa reisi olarak şahsî afvlar yapmaya hakkı yok mu?»*

Sonra da şu mütâlaada bulundu:

«-Fakat ben, şahsen zaten böyle bir listenin neşrinin ortadaki vaziyeti tebdil edeceğine kaani değilim. Çünkü kendisini tehlikede hissedenlerin çoğu, zaten kendiliklerinden gittiler. Onlar hakkında meselâ İstiklâl Mahkemeleri huzurunda hesap vermeden bir karar almaya kalkışmak nazarî olur. Faaliyetlerinin neticesi olarak kendilerini tehlikede hisseden insanların, ayaklarıyla ve arzularıyla senin karşına dikilip de dosyalarının seyrekleştiği bir zamanda:

"-Benim, mücâdele-i milliye devresindeki hesabımı gör!.." diyeceklerini ben tahmin etmiyorum. Böyle kahraman nerede?»

***Kâzım Paşa** gülüyordu. Anladım ki; arkadaşlar,*

*bu işi basit bir iş telâkkî ediyorlardı. Hattâ bir müzakereci olan **Yusuf Kemâl Bey**'in veya kariyerden yetişmiş diğer bir zâtın:*

«-Aman bu usûldendir, beynelmilel muâhedâtta afv beyannâmeleri dâima çıkarılır. Bunun istisnâî hükümleri de olabilir. Biz bu bahiste ne yapacaksak şimdiden hazırlanalım!..» îkazlarıyla da hatıra gelmiş olabilirdi.

*Ben ise, mes'eleyi çok mudil ve girift addediyordum. Fakat meselâ iki seneye yakın mevzûubahs olduğu zamanki nokta-i nazarımı muhafaza ediyordum. Eğer o zaman dâhiliye vekili olan **Dr. Adnan**'ın dediği gibi muntazam bir devlet arşivi tutulmaya başlanılmış olsaydı, memleket hâricinde yaşamaya mahkûm edilmek ve kendileri tarih huzurunda tel'in edilmek kararı verilmiş olan insanların böyle bir cezâya müstehak olup olmadıkları daha doğru hükümlerle tesbit edilmiş olur, bunun âdil ve mantıkî bir mebde' tarihi de bulunurdu."*[274]

Ankara'da böyle vuzuhsuz müzâkere ve münâkaşalar devam ederken müttefikler de Lozan'da murahhaslarımızı sıkıştırıyor ve kendilerinin tahrik ve teşvikleriyle hareket etmiş bulunan yerli Rumlar'ın sulhten sonra cezalandırılmalarını bertaraf etmek maksadıyla bir afv-ı umûmî protokolünü Lozan Sulh Muâhedesi'nin ekleri arasında gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.

Hiç kimse böyle bir afv için istisnâların suçun mâhiyetine göre ortaya çıkarılması görüşünde bulunmuyordu. Hâlbuki normal, yani hukûkî olan buydu. Denilecekti ki, **"falan suçu işleyenler, afvden istifade edemezler!.."**

İstisnânın hukûka uygun bir tarzda ifâdesi, bizimkilerin işlerine gelmiyordu. Çünkü onlar, şahsî muârızlarını **"vatan ihâneti"** ithâmıyla yaftalayıp, afvden müstesnâ kılmak istiyorlardı. Lâkin bunların kimler olacağını bilemi-

274 a.y.

yorlardı. Bunu, ancak Ankara bilebilirdi.

O zaman geriye bunların sayısını ortaya koymak kalıyordu. Ankara'da bu işle ilgili müzâkerelerden anlaşıldığına göre üç yüz kişilik ve altı yüz kişilik başka başka listeler vardı. Hattâ böyle kimselerin bin kişiden fazla olabileceğini söyleyenler bile çıkıyordu.

Lâkin işi ciddî bir sûrette ele alınca, bunların çoğunun daha evvel ve çeşitli vesîlelerle bertaraf edilmiş olduğu, kiminin **Ali Şükrü Bey** gibi bir sûikastte yok edilmiş, kimininse Ardahan Meb'usu **Hilmi Bey** veya **Damad Ferid Paşa** gibi vatanı evvelden terk etmiş olduğu görülmekle tanzim edilen listenin **"yüz elli kişiye iblâğı"**nda bile güçlük çekilmiş ve bunun hükümete ilk takdiminde yüz kırk dokuz kişi olduğu görülmüştür. Bunların da yüzden sonrakilerinin çoğu, âhâd-ı nastan köylü insanlar bulunduğu dikkati çekmektedir.

Bu durumda **yuvarlak bir rakamdır denilerek "yüzelli kişilik" bir grubun** Lozan'da imzalanacak Afv-ı Umûmî Protokolü'nde **istisnâ** olarak kaydını temin etme düşüncesi hâkim olmuştur. Bu sûretle Lozan'daki Türk murahhaslarına teklif edilen afv protokolünü, yüz elli kişilik bir istisna kaydını ihtivâ etmesi şartıyla imzâ etmeleri tâlimâtı verilmiştir.

Bir kere bu rakam ortaya konulunca, artık gücü yetenlerin bu liste üzerinde oynayarak ortaya bir **"hükm-i karakuşî"** eseri liste çıkacağı muhakkaktı. Nitekim öyle de oldu. Defaatle yazılıp çizilerek ortaya bir liste çıkarıldı.

Dr. Rıza Nur, bu yüz elli rakamının İngilizlerle pazarlık sûretiyle tahakkuk ettiğini göstermek üzere şöyle demektedir:

"...Yüz elli Müslümanı afv-ı umûmîden istisnâ etmeyi İngilizlerle husûsî görüşerek hallettim. İngilizler, bu adamları kullanmışlar, bu hâle koymuşlar, şimdi de onları himâye

etmediler. Ben burada adedi kararlaştırdım. Şahıslar yoktur. Sonra ***M. Kemal*** *istediğini bu adede dâhil etmiş."*[275]

Lozan Sulh Muâhedenâmesi'nin eklerinden biri olan afv-ı umûmî protokolünde bu yüz elli kişilik istisnanın **"müslüman kaydıyla"** derci herhâlde çirkin addedilmiş ve resmiyette şöyle denilmiştir:

"Şurası mukarrerdir ki, afv-ı umûmîye âid beyannâmenin birinci bendinden kat'annazar, Türk Hükümeti fıkra-i mezkûrede istihdaf edilmiş olan kısm-ı eşhâsa dâhil bulunan yüz elli kişinin Türkiye'ye duhûl ve orada ikametini men etmek hakkını muhâfaza eder..."

Dr. Rıza Nur'un yukarıya derc edilen satırlarındaki **"yüz elli Müslüman'ı"** ve **"İngilizlerle husûsî görüşerek..."** ibareleri hâdisenin iç yüzünü bütün çirkinliğiyle ortaya koymuyor mu?!.

Hâlbuki, görüldüğü gibi afv-ı umûmî protokolünün bu istisnâyı ihtiva eden maddesi, resmî ifadesiyle **"Müslim"** veya **"gayr-i müslim"** gibi bir tavsif ihtiva etmemektedir. Böyle olduğu hâlde tanzim edilen listede bir tek gayr-i müslim ismine rastlanılmaz.

Mes'elenin hak, hukuk ve vicdânî ölçülerden ziyâde şahsî hesaplarla böyle bir şekil aldığı, listede yer alan şahısların da ayrı ayrı tahlilleriyle isbat olunabilir. Lâkin, eserimiz için gereksiz bir tafsilât teşkil edeceğinden, bundan sarf-ı nazar olunmuştur. Sadece şunu söylemeliyim ki, kimin, neden bu listeye dâhil edildiği, ne başlangıçta ve ne de bugüne kadar doğru bir sûrette ortaya konulmuş değildir. Bîtaraf bir tedkik, listede yer alanların her birinin yeni Türkiye rüesâsınca, şahsî hesaplara dayandırıldığını isbat ise hiç de güç değildir.

Meselâ İtilâf Fırkası reisi Miralay **Sâdık Bey**, bu listeye neden dâhil edilmiştir?.. Çok basit. Bu, O'nun,

275 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1071.

Balkan Harbi'nde yirmi bin mehmetçiğe mal olan Şarköy Çıkarması'ndaki mağlûbiyetin mes'ûlü olarak, Binbaşı **M. Kemal (Paşa)** ve Binbaşı **Fethi (Okyar) Bey**'i gösteren raporu tanzim edip Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne vermiş olan bir kimse bulunmasındandır.

Bir Dâhiliye Vekili **Mehmed Ali Bey**, bu listeye neden dâhil edilmiştir? **M. Kemal Paşa**'nın Anadolu'ya gidiş hikâyesinin iç yüzünü bildiği ve bakanlığının kasasındaki bütün paraları, **M. Kemal Paşa**'nın cebine koymuş olduğu için!.. Kısacası resmî yalanlara vesîkalarla karşı çıkabileceği için!..

Bir Başyaver **Avni Paşa**, bu listede neden yer almıştır!.. **M. Kemâl Paşa**'nın **Sultan Vahideddin** merhûm tarafından Anadolu'ya gönderiliş hâdisesinin iç yüzüne vâkıf bulunduğu ve kendisine verilmiş olan Fermân-ı Hümâyun'un bir nüshasını istinsah edip sakladığı, **M. Kemâl Paşa** tarafından bilindiği için!

Eğer bu eserin mevzuu, Lozan'da mâruz kalınan mânevî kayıplar olmayıp, sırf yüz ellilikler mes'elesini anlatmak bulunsaydı, bu listede yer alanların nâ-hak yere, vatan hâini damgasıyla yaftalanıp yâd ellerde heder edilmelerinin sebeplerini, bütün tafsilâtıyla anlatabilirdik. Ancak diğer mevzular arasında bu bahse daha fazla yer verme imkânımız mevcud olmadığından, bu bahisteki vicdan sızlatan acı gurbet fâciâlarını anlatamıyoruz. Hâlbuki sadece İtilâf Fırkası reisi Miralay **Sâdık Bey**'in vatancüdâlığını geçirdiği Romanya'dan Üsküp'teki bir yakınına yazdığı ve mahfuzumuz olan mektub yayınlansa, bu akıtılmış olan gözyaşları hakkında kâfî bir fikir elde edilmiş olurdu.

Belki ilerde ve başka vesîlelerle bu da mümkün olur. Lâkin şimdilik, burada böyle vesîkalara ve gerekli tafsîlâta imkân bulamadığımızdan, tesbit edilmiş yüz elli rakamını doldurmak üzere hükümetçe ilân edilmiş listeyi dikkatlerinize arzederek bu bahse son veriyoruz:

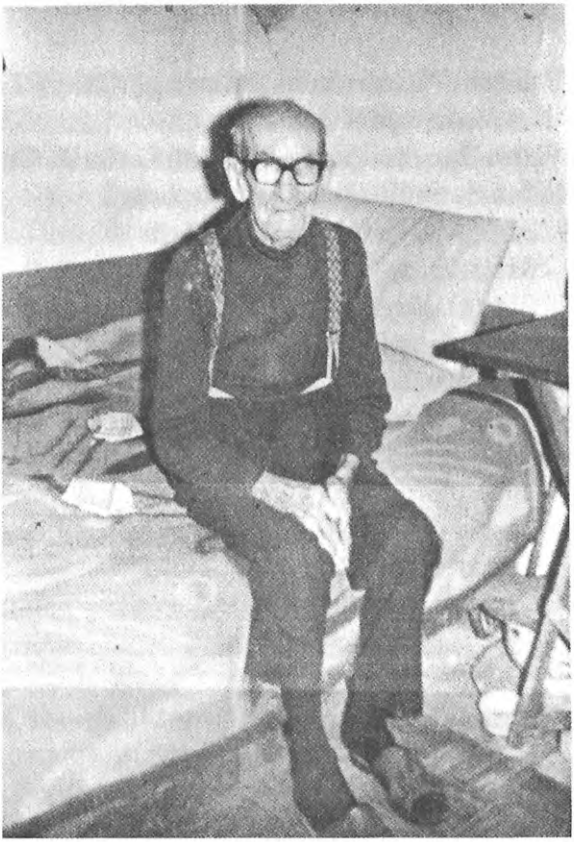

Birkaç kere değiştirilen "Yüzellilikler" listesinin nihâîsinde yer almadığı halde yurda sokulmayanlardan **Hüsnü Yusuf Bey** Gümülcine'de ömrünü tamamladığı câmî odasında

YÜZELLİLİKLER LİSTESİ

23 Nisan 1930 (1924) tarihinde, 13304/1791 sayılı Dâhiliye Vekâleti yazısı üzerine 1 Haziran 1340 (1924) tarihli hey'et-i vekile kararında şu yüz elli kişinin adları bulunuyordu:

1- **Padişah Vahideddin**'in Yâveri **Kiraz Hamdi Paşa.**
2- Hademe-i Hâssa Kumandanı **Zeki Paşa.**
3- Hazine-i Hâssa Müfettişi Kayserili **Şaban Ağa.**
4- **Tütüncübaşı Şükrü.**
5- **Başmâbeyinci.**

6- Padişah Yâverlerinden **Miralay (Albay) Tâhir.**
7- Başyâver **Avni.**
8- Sâbık Hazine-i Hâssa Müdürü **Emin Refik.**
9- Sâbık **Şeyhülislâm Mustafa Sabri.**
10- Sâbık Adliye Nâzırı **Ali Rüştü.**
11- Sâbık Ziraat ve Ticaret Nâzırı **Cemal.**
12- Sâbık Bahriye Nâzırı **(Cakacı) Hamdi Paşa.**
13- Sâbık Maarif Nâzırı **Rumbeyoğlu Fahreddin.**
14- Sâbık Ziraat ve Ticaret Nâzırı **Kızılhançerli Remzi.**
15- Sâbık Maarif Nâzırı **Hâdi Paşa.**
16- Şûrâ-yı Devlet reisi **(Filozof) Rıza Tevfik.**
17- Sâbık Bern Elçisi **Reşat Hâlis.**
18- Kuva-yı İnzibâtiye Başkumandanı **Süleyman Şefik Paşa.**
19- Yâver süvari yüzbaşısı Bulgar nâmıyla mâruf **Tahsin.**
20- Kuva-yı İnzibâtiye Kurmay Başkanı **Albay Ahmed Refik.**
21- **Damad Ferid**'in yâveri **Târık Mümtaz (Göztepe).**
22- Kuva-yı İnzibâtiye'nin İzmir Kolordu Kumandanı **Ali Nâdir Paşa.**
23- **Nemrud Mustafa** Divân-ı Harbinden Kaymakam **(Yarbay) Fettah.**
24- Kuva-yı İnzibatiye'den **Çopur Hakkı.**
25- Sâbık Bursa Vâlisi **Gümülcineli İsmail.**
26- Âyân'dan Konyalı **Zeynelâbidin Efendi.**
27- Sâbık Cebelibereket Mutasarrıfı **Mes'ud (Fânizâde).**
28- Hürriyet ve İtilâf Fırkası (Partisi) Başkanı **Miralay (Albay) Sâdık.**
29- Sâbık Malatya Mutasarrıfı **Halil Rami (Bedirhânî).**
30- Sâbık Manisa Mutasarrıfı **Giritli Hüsnü.**
31- Sâbık Divân-ı Harp Reisi **Nemrud Mustafa Paşa.**
32- Uşak Belediye Reisi **Hulûsi.**

33- Sâbık Adapazarı Kaymakamı **Mustafa.**
34- SâbıkTekirdağ Müftüsü **Hâfız Ahmed.**
35- Sâbık AfyonkarahisarMutasarrıfı **Sabit.**
36- Sâbık Gâziantep Mutasarrıfı **Celâl Kadri.**
37- Hürriyet ve İtilâf Fırkası Umûmî Kâtibi **Adanalı Zeynelâbidin**
38- Sâbık Evkaf Nâzırı **V ısfi Hoca.**
39- Sâbık Harput Vâlisi **Ali Gâlip.**
40- Sâbık Bursa Vâli Vekili **Aziz Nuri.**
41- Sâbık İzmir Kadılığı Müşâviri **Ahmed Asım.**
42- Sâbık Bursa Müftüsü **Ömer Fevzi.**
43- Sâbık İstanbul Muhâfızı **Nâtık.**
44- Sâbık Dâhiliye Nâzırı **Âdil.**
45- Sâbık Dâhiliye Nâzırı **Mehmed Ali.**
46- Sâbık Edirne Vâlisi ve Şehremini Vekili **Sâlim.**
47- **Hoca Râsihzâde İbrahim.**
48- Sâbık Adana Valisi **Abdurrrahman.**
49- Sâbık Şarkî Karahisar Meb'usu **Ömer Fevzi.**
50- **Mülâzım Âdil** (işkenceci nâmıyla mâruf).
51- **Mülâzım Refik.**
52- Sâbık Kırkağaç Kaymakamı **Şerif.**
53- Sâbık Çanakkale Mutasarrıfı **Mahmud Mâhir.**
54- Sâbık İstanbul Merkez Kumandanı **Emin.**
55- Sâbık Kilis Kaymakamı **Sâdullah Sami.**
56- Sâbık Dâhiliye Nâzırı **Osman Nuri.**
57- **Çerkez Ethem.**
58- **Reşid** (**Ethem**'in kardeşi).
59- **Tevfik** (**Ethem**'in kardeşi).
60- **Eşref (Kuşçubaşı).**
61- **Hacı Sâmi** (**Eşref**'in kardeşi).
62- **Küçük Ethem** (İzmirli yüzbaşı).
63- **Düzceli Sâmi.**
64- **Halil İbrahim (Burhaniyeli).**
65- **Demirkapılı Hacı Ahmed.**

66- Hendek'in Sünbüllü köyünden **Osman**
67- Sâbık İzmir Mutasarrıfı **İbrahim Hakkı.**
68- Başyazar **Said.**
69- **Tâhir (Berzek)**
70- **Adapazarlı Şirin.**
71- Söke Tekeli köyünden **Koca Ömeroğlu Hüseyin.**
72- Adapazarı Doğu Sinan köyünden **Kâmil.**
73- **Ali (Maan).**
74- **Kâmil Ahmed.**
75- Kirmastı Karaorman köyünden **Harunurreşid.**
76- **Eskişehirli Sefer Hoca.**
77- **Bigalı Nuri Beyoğlu İsa.**
78- **Adapazarlı Kâzım.**
79- **Gönenli Yâkup (Lampat).**
80- **Hâfız Said.**
81- **Binbaşı Ahmed.**
82- **Dava Vekili Said.**
83- **Şamlı Ahmed Nuri.**
84- Sâbık İstanbul Polis Müdürü **Gâvur Tahsin.**
85- Sâbık İstanbul Polis Müdür Vekili **Kemal.**
86- Sâbık İstanbul Polis Müdüriyeti 1. Şûbe Müdürü **Şeref.**
87- İstanbul Polis Müdürlüğü Sâbık Başmemur **Hâfız Said.**
88- Emniyet Umûm Müdür Vekili **Kemal.**
89- Arnavutköy Merkez Memuru **Hacı Kemal.**
90- Baş memur **Nâmık.**
91- Şişli Komiseri **Nedim.**
92- Edirne Polis Müdürü **Fuad.**
93- Adana Polis Müdürü **Yusuf (Poliçenli).**
94- Unkapanı Merkez Memuru **Cemil.**
95- Büyükdere Merkez Memuru **Mazlum.**
96- Beyoğlu İkinci Komiseri **Fuad.**
97- **Said Molla** (İstanbul Gazetesi sahibi).

98- **Mevlânzâde Rıfat** (Serbest Gazetesi sahibi).
99- **Hâfız İsmail.**
100- **Refik Halid** (Aydede Gazetesi sahibi ve Posta Telgraf U. Md.).
101- **Bahriyeli Ali Sâmi** (Bandırma Adâlet Gazetesi sahibi).
102- **Mustafa** (Edirne-Tanin ve Selânik-Hakikat Gazeteleri sahibi).
103- **Ferid** (Köylü Gazetesi Başyazarı).
104- **Refiî Cevad (Ulunay,** Alemdar Gazetesi sahibi).
105- **Pehlivan Kadri** (Alemdar Gazetesinden).
106- **Fânizade Ali Hilmi** (Adana- Ferda Gazetesi sahibi).
107- **Ömer Fevzi** (Balıkesir- İrşad Gazetesi sahibi).
108- **Sâdık** (Halep- Doğruyol Gazetesi sahibi).
109- **İzmirli Rıfat** (Köylü Gazetesi sahibi).
110- **Tarsuslu Kâmilpaşazâde Selâmi.**
111- **Tarsuslu Kâmilpaşazâde Kemal.**
112- **Kürt Hakkı (Süleymaniyeli).**
113- **İbrahim Sabri** (**Mustafa Sabri** Hoca'nın oğlu).
114- **Bursalı Cemil.**
115- **Çerkez Râgıp** (İngiliz Casusu).
116- **Haçinli Kazak Hasan** (Fransız subayı).
117- **Çerkez Davud (Eşkıya).**
118- **Binbaşı Çerkez Bekir.**
119- **Bursalı Necip.**
120- Umûr-i İslâmiye Müfettişi **İzmirli Ahmed Hulûsi .**
121-**Madanoğlu Mustafa (Uşaklı Cemal Madanoğlu**'nun babası).
122- **Yusufoğlu Remzi.**
123- **Hacı Kasım oğlu Zühtü.**
124- **Osman** oğlu **Şâkir.**
125- **Koç Ali.**
126- **Gönenli Mehmed** oğlu **Aziz.**
127- **Gönenli Ahmed** oğlu **Osman.**

128- **Gönenli Hüseyin** oğlu **Kara Kâzım.**
129- **Gönenli Arap Mahmud.**
130- **Gönenli Gardiyan Yusuf.**
131- **Gönenli Ömer** oğlu **Eyüp.**
132- **Gönenli Şerif** oğlu **İbrahim.**
133- **Gönenli İbrahim Çavuş.**
134- **Gönenli Topal Ömer** oğlu **İsmail.**
135- **Susurluklu Molla Süleyman** oğlu **İzzet.**
136- **Manyaslı Kürt** oğlu **İsmail.**
137- Kütahya'nın Keçeler Köyü'nden **Hacıbey** oğlu **Canpolat.**
138- **Yusuf** oğlu **İshak.**
139- **Ali Bey** oğlu **Sâbit.**
140- Gönen'in Balcı köyünden **Deli Hasan** oğlu **Sâim.**
141- Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden **Mehmed** oğlu **Osman.**
142- Manyas'tan **Kadir** oğlu **Kâmil.**
143- Gönen'den **Hüseyin** oğlu **Gâlip.**
144- Keçeler Köyü'nden **Abdullah** oğlu **Deli Kâsım.**
145- Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden **Hasan Onbaşı** oğlu **Kemal.**
146- Kızıklar Köyü'nden **Pallaço** oğlu **Kemal.**
147- Keçeler Köyü'nden **Tuğ** oğlu **Mehmed ağa.**
148- Manyas'ın Hacı Yakup Köyü'nden **Çerkez Said oğlu Salih.**
149- Yakup Köyü'nden **İsmail.**
150- Manyas'ın Değirmen Boğazı Köyü'nden **Kadir** oğlu **Kâzım Efe.**

Liste burada görüldüğü üzere birtakım âhâd-ı nâstan (sıradan) insanlarla sona ermektedir. Ancak unutmamak gerektir ki, yeni Türkiye idârecilerinin **"şahsî muhalifleri"** bu listede yer alanlardan ibaret değildi!..

Onlar, daha sulh imzâ edilmeden bir **Ali Kemal**

Vak'ası[276] yaşanınca başlarına gelecek olanları tahmin ederek çeşitli yollardan yurtdışına çıkmışlardı. Bunlar da hesaba katıldığı takdirde şu tutumun sebep olduğu zulümler daha iyi anlaşılır. Yani, Türkiye'nin yeni idârecilerinin vatan dâhilinde asıp kesmeleriyle vâkî' olan zulüm ve tahakkümlerine bir de böyle yâd ellere sürülen, vatana kabul edilmeyen hatta **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi** gibi vatan hâricinde bile çeşitli sûretlerde rahatsız edilen kimselerin çektiği ızdırapları da eklemek lâzımdır.

Bu listeye dâhil olmadığı hâlde, **M. Kemal Paşa** ve etrafına karşı vâkî muhâlefeti sebebiyle tecziye edilmekten kurtulmak için kendi irâde ve ihtiyarı ile ve çoğu kere hakkında henüz adlî bir takibat da yokken yurt dışına çıkmış olan eşhas zannedildiği kadar az da değildir. Bunlardan tipik bir misâl olmak üzere, Anadolu'ya benzer bir köşe olarak Gümülcine'de yerleşen **Kütahyalı Hüsnü Yusuf**'u zikredebiliriz. 1976 yılına kadar Gümülcine'de küçük bir câminin bitişiğindeki odada tek başına yaşayan, orada eline geçen mahdud imkânlarla **"Devam"** adında bir gazete çıkaran, Türkiye'nin lâ-dînî davranışlarını tenkid eden şiirler, mektuplar yazarak bunları kopya kâğıdıyla çoğaltıp alâkadarlara göndermeye çalışan, münzevî, mütevekkil ve garip olarak Gümülcine'de vefât eden **Hüsnü Yusuf** gibi şahıslar üzerinde henüz hiç bir araştırma yapılmış değildir![277] Bu vesîle ile bu listeye dâhil olan ve olmayan binlerce vatancüdânın hepsini rahmetle anmayı vicdânî bir vazife addetmekteyiz!

III- ADLÎ MURÂKABE

Lozan müzâkereleri boyunca frenklere **"kraldan**

276 **Ali Kemal Bey, M. Kemal**'e muhâlif kalmış olan eski Dâhiliye Vekili idi. Henüz sulh olmadan İstanbul'dan kaçırılarak İzmit'e getirilmiş, burada sivil giyindirilmiş askerlerce linç ettirilmişti.

277 Bu idealist vatancüdânın mahzun ve mazlûmiyetle geçen çileli hayatı hakkında tafsilât almak isteyenler Sebil'imizin 28 Mayıs 1976 tarih ve 22 numaralı sayısı ile devamına bakmalıdırlar.

kralcı" bir sûrette Avrupalı görünmek isteyen murahhaslarımız henüz Şapka Kanunu kabul edilmeden muâhedeyi başlarında silindir şapka olduğu hâlde imzalamaya kadar varan alafranga bir tavır içindeydiler. Bunun en keskin şekli de **Rıza Nur**'da ifadesini buluyordu. O, henüz **"Mecelle"**nin tatbik edilmekte olduğu bir ülke bulunan Türkiye için, Avrupa medenî kanunlarından birinin alınıp tercüme edilerek aynen tatbik mevkiine konulacağı yolundaki iddiâ ve ifâdelerle frenklere şirin görünmek istiyordu. O'nun mâruf hâtırâtından anlaşıldığı üzere, bu tavır, kendisinin samimî bir inancından doğmuş bulunmaktaysa da **Dr. Rıza Nur**, birçok kereler temas ettiği bu mes'eleye dâir:

"...Ben daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin din ve hükümeti ayırıp, lâik hükümet olduğunu, bir kanun-ı medenî yapacağını ve bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten Padişahlığı lâğv ederken takririme bu esâsı da sokuşturuvermiştim. Din ve Hilâfeti devletten ayırmıştım.

Fransızlar da bana güçlük veriyorlar. Ben kanun-î medenî, din ve devlet ayrılması deyince susuyor ve hatta bazen takdir edip bizim teze iştirak ediyorlar. Fakat İngilizler belâ..." demektedir.[278]

Dr. Rıza Nur'un bu kraldan kralcı tavırlarının pek fazla te'siri olmadığı ve müttefiklerin sulhten sonra Türkiye'nin Avrupa'yı hukûken de taklid edeceği yolundaki vaadlere pek fazla güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Zira böyle bir hususu sözde bırakmayıp yazılı bir taahhüd şekline getirmek ve bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediğini fiilen tâkib meselesini de mevzûubahs ettikleri görülmüştür. Bu hususta ne ölçüde mûsır davrandıkları, yine bu işe gönüllü olan **Dr. Rıza Nur**'un hâtıratında tafsilâtıyla görülmektedir.

"... İngilizler, bize adlî mes'ele için bir proje verdi-

278 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1046-1047.

ler. Müthiş bir şey. Eski kapitülâsyonu da aratıyorlar. Bu işle ***Forpis Adem***, ***Rayen*** *uğraşıyorlar. Biz bu işe müşâvirlerden şimdi Dârülfünûn'da profesör olan* ***Tâhir****'i memur ettik.* ***Tâhir***, ***Adam***, ***Rayen*** *müzâkere ediyorlar. Müzâkere, müzâkere, hall yok.*

Nihayet işi ***Montanyar*** *aldı.* ***Tâhir****'le ikisi uğraşıyorlar. Günler, hafta bir arpa boyu yol alamıyorlar. Adlî iş gittikçe ehemmiyet aldı. Kıyamet kopuyor. Frenkler bunu aleyhimize sulh istemediğimize dâir delil olarak kullanıyorlar. Gazetelere yazıyorlar. İşi çok enploiter ettiler. Ağır basmaya başladı.*

Tâhir*'le görüştüm, bir adım bile ilerleyememişler.* ***Tâhir*** *zararsız, mâlûmatlı, terbiyeli, vatanperver ve çalışkan biri... Kalbimde ona muhabbet vardır. Fakat yüksek görüşlü, kavrayışlı değil.* ***Tâhir****'e sordum, baktım ufak noktalara büyük ehemmiyetler vererek tutunuyor. Kılı kırk yarıyor. İşi medreseye düşürmüş. Kendisi insiyatif alarak bir kontr-proje yapmamış. Bu da büyük kusuru. Yani ufak tefek şeylerden vazgeçmesini esâsa bakmasını söyledim. Kıyâmeti kopardı. Demek ki muharrikiyeti, elâstikiyeti de yok.*

Düşündüm, bu işi bitirmek lâzım.

«Frenklerin kefesi ağır. Ve bu ağırlığı da adlî iş yapıyor. Bu sıkleti terâziden alıp atmak lâzım. Bu da def olsun! Def olursa terâzide bir muvâzenet ve kalan işleri hall için kolaylık olur. Her işte Frenkler bunu ileri sürüyorlar. Ellerindeki koz bize bir zarar vermeden kırdırılsın, harcansın, bitsin! Bunu bâd-ı hevâya kırdırmak mümkün.» dedim.

Bu işi ben kendi üstüme alayım. ***İsmet****'e söyledim, râzı olmadı.*

«-Sen hukuk-şinas değilsin, yapamazsın» dedi.

«-Bu iş ağır basıyor. Bunu bitirmeli sen yap!» dedim.

«-Ben de yapamam.» dedi. Dedim ki:

«-Görüyorum ki, ***Tâhir****'le sökmüyor. Ben biraz hukuk mütâlâa ettim. Bununla beraber hukuk-şinaslarımızın rızâsı-*

nı almadan yapmak elbette deliliktir. Öyle yaparım» dedim.

Daha iknâ için söylendim. Râzı olmadı.

İhtilâf hey'etlerinin projesini aldım. Bundan bütün mûzır şeyleri çıkardım. Yeniden bir proje husûle geldi. ***Münir Bey****'i çağırttım. Başbaşa verdik. Baktı, yeni projede hiçbir mûzır şey olmadığını, bilâkis tamamen menfaatimize muvâfık olduğunu söyledi.*

Tâhir *haber almış geldi. Telâş ediyor. Projeyi gösterdim.*

«-Bu olmaz!» dedi.

Çırpınıyor. ***Tâhir****'in vatan menfaati için şu çırpınması, doğrusu kendisine muhabbetimi arttırdı. Fakat geniş düşünemiyor, fark etmiyor. Lüzumsuz yere zorluyor. Dedim:*

«-Sen artık mes'eleye karışmayacaksın, bu vazifeyi senden aldım.»

Tabiî sustu. ***Montanyar****'a gittim, dedim:*

«-Biz seninle çok mühim ve müşkil işleri hallettik. Sen çok dirâyetli bir diplomatsın. Şunu da gel birlikte halledelim.»

Keyiflendi.

«-Peki» dedi. Bizim projeyi sundum, dedi:

«-Çok değişmiş, olmaz.»

Uzun münâkaşa ve iknâlar... Sonunda kabul etti. Ancak bir satır ilâve etmek istedi. Bu da mahkemelerimizde Avrupalı hâkim bulunması. Bunda ısrar ediyor.

Dedim:

«-Bu bizim memurumuz olarak müşâvir bulunsun. Mahkemeye girebilsin. Fakat hükme karışmasın. Bu da ancak beş sene için olsun. Nihayet bunu da kabul etti...»

Avrupalıların bizde yapılacak olan Avrupâî hukuk inkılâbına inanmamalarını, bunu fiilen takip etmek istediklerini bu sûretle ve tafsilâtıyla anlatan **Dr. Rıza Nur**, **İsmet Paşa**'dan bile Frenk-meşrep olduğunu ortaya koyarak:

"Bu mes'ele muallâkta kaldı. ***İsmet****'e dedim ki:*

«-Canım, bize zaten birçok Frenk mütehassıs lâzım.

Birden on beş-yirmi tane alıverelim.»

Frenklerin bu dâvâsı suya düşer. Bir türlü kabul ettiremedim ve nihayet:

«-Bizde mütehassıs vardır, lüzum yok!..» dedi.

Fikri yanlıştı. Hâsılı bu tedbirle bu cümleyi atardık. Olmadı."[279]

Bu sûretle Lozan Muâhedenâmesi'nde bağlı eklerden biri olarak **"İdâre-i Adliyeye Dâir Beyannâme"**nin kabul ve imzâsı önlenemedi.

Buna göre, Türkiye, kendi adlî hayatını beş sene müddetle Avrupalılar'ın vesâyeti altına koymuş oluyordu. Bunların mesâîleri, adlî faaliyetleri uzun uzun tafsil ve izah olunarak vücûda getirilmiş olan metin, murahhaslarımızın Lozan'da zaman zaman hassâsiyet gösterdikleri devletin istiklâline gölge düşüren çirkinliklerden biri oldu.

Ancak şurası bir hakikattir ki, bin yıllık kültür hamûlesini reddederek akla, mantığa ve modern hukuk telâkkilerine aykırı bir sûrette kendi kanunlarını çöpe atarak Avrupa kanunlarını iktibas edip almak ve Hıristiyanlıkla lebâleb (dolu) olan bu kanunları, Müslüman bir halka zorla tatbik etmek bundan daha az çirkin değildir!

Lozan'ın mânevî kayıpları tablosuna Türk maarifinde **"ecnebî kültüre tanınan imtiyaz"** ile ahâli mübâdelesinin istinad ettirildiği **"etabli"** vesikalarını tanzim ve tatbikinden doğan hususlar da eklenmek lâzım gelirse de, biz, eserimizin alabildiğine genişlemiş olmasından dolayı bunlar üzerinde şimdilik durmuyor, bu kadarla nihâyet veriyoruz.

Lozan Konferansı gibi **"Lâikleştirilmiş"** ve Hıristiyan Avrupa'nın âdeta **"Lobi"**si hâline getirilmiş yeni Türkiye'nin hukûkî ve fiilî mesnedi olan bir hâdisenin arka plânı hakkında daha açık bir neşriyât için mâhud 163. madde gibi 5816 sayılı kanunun da ilgâsını beklemek mecbûriyeti âşikârdır. Biz şimdilik kanunî imkânları zorlayarak bu

279 **Dr. Rıza Nur**- a. g. e., sh. 1142.

kadarını yazabildik.

Diğer taraftan, muhakkak ki, Lozan sonrasının da yazılması gerekirdi. Ancak, Lozan'ın tatbikatı demek olan bu devrenin vekâyii için de aynı kanûnî sıkıntılarla karşı karşıyayız. Bizse, her eserimizde kırılmış bir vazodan ancak bir parçasını göstererek okuyucularımızın zihninde vazonun tamamı hakkında az-çok kâmil bir fikir hâsıl etmeye çalışıyoruz. En büyük parçayı da bu eserde göstermeye çalıştığımız muhakkaktır!..

ŞAHIS İSİMLERİ İNDEKSİ

A

Abbas (Hz.), 49-50, 56-57, 76
Abdullah (Kral, Şerif Hüseyin'in oğlu), 101
Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir Meb'usu), 251
Abdullah bin Zübeyr, 39
Abdullah İbn Cahş, 24
Abdullah İbn Sebe, 33, 62, 65
Abdurrahman (III.), 81
Abdurrahman bin Avf, 50
Abdurrahman Şeref Efendi (Son Osmanlı Vak'anüvisi), 43
Abdülaziz (Sultan), 44
Abdülhamid (Sultan, II), 84, 95-96, 98-100, 102, 115, 138, 255, 269, 290, 294-295, 310
Abdülkayyum Efendi, 216
Abdülmecid (Halife), 83, 85, 86, 110, 144, 163, 192, 193, 216, 217, 220, 221, 223-227, 229, 230, 232, 251, 288
Abdülmelik b. Mervan, 29, 39
Abdürrahim Efendi (Şehzade), 223
Adnan Adıvar, 222-223
Adnan Menderes, 287
Ağa Han, 241-243, 245-246
Ahmed Ağaoğlu, 162, 254
Ahmed Cevded Paşa, 59, 70-72, 312, 344

Ahmed Cevded, 248
Ahmed Han, 183
Ahmed İzzet Paşa, 146, 148
Ahmed Muhtar Paşa, 186
Ahmed Paşa (Şair), 89
Âişe (Hz.), 66-67
Akîl bin Ebî Talib, 73
Ali (Hz.), 27-28, 32-34, 36-37, 44, 49-50, 55-58, 63-69, 71, 72, 74-75, 81, 273
Ali Kemal Bey (Gazeteci), 140, 209
Ali Rıza Paşa, 163
Ali Şükrü Bey, 184, 250, 360
Ammar bin Yâsir, 56
Amr İbnü'l-Âs, 24, 64
Anastasios (II.), 303
Avni Paşa (Başyaver), 362

B

Baron Ketteler, 99
Basri Paşa, 92
Bâyezid (Sultan, II), 88-89, 306
Burhan Felek, 295

C

C. Huard, 42
Câbir (Hz.), 27
Celâl Nuri İleri, 254
Cemal Kutay, 356
Cengiz Han, 80

Ç

Çetin Altan, 295
Çolak Selahaddin, 217, 220, 222, 227

D

Dâvud (Hz.), 37, 272
Dimitri Kitsikis, 315
Dürrizâde (Şeyhülislâm), 142

E

Ebu Câfer Mansur, 77
Ebu Eyyub el-Ensârî, 117
Ebu Musa el-Eş'arî, 64
Ebu Müslim Horasanî, 76-77
Ebu Nümeyy, 91
Ebu Süfyan, 53, 56, 61, 63, 65
Ebu Ubeyde bin Cerrah, 50, 53-54, 58
Ebu Zer, 56
Ebu'l-Abbas Abdullah, 76-77
Ebu'l-Berekât, 91
Ebubekir (Hz.), 23-27, 33, 35, 42, 49, 53-59
Ebüzziyazâde Tevfik, 169, 248
Ekber Şah, 82
Ekrem Bey (Rize Meb'usu), 255
Emânullah Han, 188
Emin el-Hüseynî, 84, 289
Emir Ali, 241-242, 245-246
Emir Karabay, 91
Enver Paşa, 98, 117, 146, 152, 187
Eşref Edib (Fergan), 232

F

Fahreddin Paşa, 195
Fahri Engin (Miralay), 211
Fâtıma (Hz.), 38, 50, 56-58
Fâtih (Sultan, Mehmed II.), 88, 196, 230, 255, 258, 301-306, 308, 322-323, 325, 337
Faysal (Kral), 290-291

Fazlullah Moral, 202
Ferid Paşa, 145, 263, 358, 360
Fethi Okyar, 122, 250-251, 253, 285, 362
Fethi Sami, 145
Fevzi Çakmak, 142, 284
Franklen Buyyon, 226

G

Gâlip Kemali Söylemezoğlu, 191
Gennadios Skolarios, 303
Grigorios Mammas, 301

H

Haccac, 74
Hâfız Mehmed Bey, 223
Hakîm-Billâh, 43
Hâlid Akmansü (Kastamonu Meb'usu), 274-279
Halil Hulki Efendi, 250, 285
Halil İnalcık, 337
Hamdi Paşa (Yaver), 145
Harrigton, 145, 211, 223
Harunurreşîd, 77-78
Hasan (Hz.), 36-38, 57, 69-71
Hayim Nahum, 112, 195-197, 199, 239
Hayri (Şeyhülislâm), 103-104, 168
Hırisostomos Efendi, 318
Hişam (Emevî Halifesi), 77
Hoca Sa'düddin Efendi, 90
Hulâgû, 80
Huzeyfe (r.a.), 27, 36, 52, 59-60
Hüseyin (Hz.), 33, 37-39, 72-73, 76
Hüseyin Câhid Yalçın, 240, 248
Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta Meb'usu), 325
Hüseyin Keydâvî (Şeyh Müşir), 113

Hüseyin Rahmi (Apak), 167
Hüsnü Yusuf Bey, 363, 369

İ

İbn Haldun, 29-32, 269
İbn Hazm, 23
İbn Mülcem, 68
İbrahim Elmalı, 335
İbrahim Sabri (Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu), 119
İhsan Eryavuz, 356
İlhan Selçuk, 295
İlyas Sami, 254
İmam Gazâlî, 37, 68
İmam Necmeddin Ömer Nesefî, 32
İsa (Hz.) 297-298
İsmail (Hz.), 51
İsmail Mahir Efendi, 168
İsmet İnönü, 169-170, 175, 194-195, 197, 216, 241, 246, 283-285, 322, 326-327, 331, 333-334, 358, 371, 373

K

Kadı Ebubekir Bâkillânî, 30
Kadirbeyoğlu Zeki Bey (Gümüşhane Meb'usu), 260- 267, 269, 274, 278
Kaim Biemrillah, 79
Kara Vâsıf, 222
Karaman Bey, 258
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 314
Kazım Dirik, 152
Kâzım Karabekir, 152-153, 160-161, 197, 284
Kâzım Paşa, 356
Kılıç Ali, 254
Konstantin (I), 297, 300

Konstantin Paleologos, 301

L

Lloyd George, 180, 190
Lord Gürzon, 156, 183, 194-195, 198, 326-330, 334
Lord Harding, 187
Lord Plümer, 155-157
Lütfi Bey (Malatya Meb'usu), 221
Lütfi Fikri Bey, 240, 247-249

M

M. Hanefî, 72
M. Kemal Paşa, 11, 13-14, 83, 106, 112, 114-116, 122, 124, 126, 128, 142, 144, 146, 148-153, 158-162, 169, 175, 191-197, 201-203, 205, 207-208, 212, 214, 216 vd. birçok yerde
M. Reşid Paşa, 162
Mahmud (Sultan, II), 165
Mahmud Esad Bozkurt, 116
Mahmud Şevket Paşa, 164
Mal Hatun, 110
Mazhar Müfid (Kansu), 114, 116, 248
Mehmed (Sultan, I), 89
Mehmed Âbid Efendi (Şehzade), 290
Mehmed Âkif, 294
Mehmed Ali Bey (Dâhiliye Vekili), 362
Mehmed Ali Han, 180-181, 190-191
Mehmed Reşad (Sultan, V.), 43-45, 101, 104, 108, 117, 145
Mehmed Selim Efendi (Şehzade), 223
Mehmed Vehbi Efendi, 217-219, 221-222
Mehmed Veli Han, 184, 186-188
Mervan, 39
Midhad Paşa, 116, 255
Mikdad bin Esved, 56

Mu'tasım (Harunurreşîd'in oğlu), 78
Muâviye (Hz.), 28, 33, 37-39, 57, 63-73
Muâviye (II.), 39, 81
Muaz bin Cebel, 52
Muğire ibn Şu'be, 37, 54
Muhammed bin Askerî, 34
Muhammed bin el-Hanefiyye, 38
Muhammed Hamidullah, 37, 295
Muhammed İkbal, 191-192, 291
Muhtar Ahmedü'l-Ensarî Efendi, 187
Muhyiddin-i Arabî, 115
Murad (Sultan, I), 88
Murad (Sultan, V.), 43
Musa Kâzım (Konya Meb'usu), 251, 325
Mustafa Celaleddin Paşa, 98
Mustafa Fehmi Efendi, 161
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislâm), 85, 119, 149, 212, 213, 215, 291, 364
Münip Hayri Ürgüplü, 168
Mütevekkil Alellâh, 89-90

N

Naciye Sultan, 117
Nâima, 31
Nazif Bölükbaşı, 101
Necmeddin Sâdık Bey, 240
Nikolson, 326, 328, 330, 333-334
Nizameddin Nazif Tepedelenlinoğlu, 288
Notaras, 302
Nureddin Paşa, 209-210

O

Osman (Hz.), 50, 60-66
Osman (Sultan, I), 110, 132, 258

Ö

Ömer (Hz.), 24, 27, 33, 35, 42, 45, 49, 52-55, 57-61, 65, 117, 304
Ömer Faruk Efendi (Şehzade), 225
Ömer İbn Abdülaziz, 26, 74-75

R

Râgıp Bey (Kütahya Meb'usu), 262
Râsih Efendi, 160
Rauf Orbay, 122, 124, 146, 148, 152-153, 169, 208, 216, 217, 222, 242, 324-325
Recep Peker, 254, 260-261
Refet Paşa, 163, 209, 211, 220, 229
Refik Koraltan, 254
Reşad Paşa, 145, 212
Rıza Nur, 158, 190, 207, 210, 322-324, 326, 330, 332, 333, 335, 339-343, 345, 353-354, 360-361, 370, 372
Rıza Tevfik (Filozof, Bölükbaşı), 100-102, 150, 364
Ruşen Eşref, 254

S

Sa'd bin Ebî Vakkas, 50, 71
Sa'd bin Ubâde, 49, 54-55
Saadeddin Molla, 44
Sâdık Bey (Miralay), 361
Said bin Zeyd, 50
Sefine (r.a.),
Selim (II.), 306
Selmân-ı Fârisî, 56
Seyyid Abdülkayyum Mâlik, 170
Seyyid Bey, 25, 86, 280-283
Sıdkı Karabayı (Albay), 101
Süleyman (Hz.), 37
Süleyman (Kanuni, Sultan), 90, 196, 306

Süleyman Demirel, 335
Süleyman Efendi (Şehzâde), 117
Süleyman Nazif, 169
Süleyman Necati, 222

Ş

Şaban Efendi, 164
Şerif Hüseyin, 84-85, 101, 108, 136, 154, 290
Şevket Ali, 187-188, 190-191
Şevket Turgut Paşa, 145
Şevki-i Mısrî, 292, 294
Şeyh Ahmed es-Sunûsî, 117
Şeyh Saffet Efendi (Yetkin, Urfa Meb'usu), 250-251, 254, 270-271, 274, 285
Şükrü Çelikalay (Afyon Meb'usu), 222, 232, 234
Şükrü Kaya, 254
Şükrü Saraçoğlu, 283

T

T. E. Lawrence, 154
Taberânî, 52
Tahsin Bey, 44
Tahsin Öz, 87
Talât Paşa, 187
Talha bin Ubeydullah, 50, 66
Tepedelinli Ali Paşa, 313
Tevfik Fikret, 225
Tevfik Paşa, 130, 148, 163-164, 207, 214
Tevfik Rüştü Aras, 289
Topçu İhsan, 246, 356
Trablusî, 52
Tuğrul Bey, 79
Tunalı Hilmi, 220, 254, 261, 268-269, 276-278

Ü

Ünal Kılıç, 39

V

Vahideddin (Sultan, VI.), 44-45, 83-86, 117-121, 138, 140, 142-144, 146-149, 151, 153-159, 161-165, 192, 208-212, 216 vd. birçok yerde.
Vâsıf Çınar, 248, 250, 254, 261, 278, 280, 285
Venizelos, 148, 315, 317, 334
Wilhelm (II), 97-99

Y

Yahya Gâlib, 254
Yahya Kemâl Beyatlı, 209
Yakub Cemil, 146
Yavuz Sultan Selim, 35, 48, 81, 89-91, 93, 132, 196
Yezid, 37-39, 65, 72-73, 273
Yunus Nâdi, 162, 254
Yusuf Ziya Bey, 219-220

Z

Zeki Paşazâde Ali Rıfkı Bey, 226-227
Zeyd, 33
Ziya Gökalp, 162, 169
Ziya Hurşid, 222, 227
Ziyaüddin er-Reis, 295
Zübeyde Hanım (Harunurreşîd'in hanımı), 77
Zübeyir bin Avvam, 50, 56, 66

AZİZ OKUYUCU !..

LOZAN MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MİRASININ HÂN-I YAĞMASI (YAĞMA SOFRASI) DIR !..

TÜRK'ÜN ŞAHSINDA İSLÂM'DAN İNTİKAM ALINARAK, BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASI'NIN BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR !..

LOZAN'IN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ , İKTİSADÎ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYRİ TABİİ HUDUDLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYE'DİR !..

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU "MİLLİ MİSAK" ÖNÜNDE İLK DEFA MUHASEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR !..

ISBN 978-975-590-04-48
9 789755 800448

THG
827869
CAZ
THG 863 CAZ

Sebil Yayınevi